Herdenkingsuitgave 1966

R 672
B1

150 jaren onderwijsverslaggeving

Publikatie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
Samengesteld door de afdeling Documentatie van genoemd ministerie
Uitgegeven door de Staatsuitgeverij te 's-Gravenhage, 1967

224

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

INHOUDSOPGAVE

Blz.	
IV	Verantwoording
V	Introductie van de minister van onderwijs en wetenschappen
VI	Portrettengalerij van ministers van 1816 tot en met 1966
XXXVII	Honderdvijftig jaren onderwijsverslaggeving
LI	Illustraties
XCII	Bronvermelding van de illustraties

VERANTWOORDING

Met het verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1966 wordt een periode van 150 jaar onderwijsverslaggeving afgesloten. Om deze reden wordt het verslag over 1966 voorafgegaan door een herdenkingsuitgave, waarin op tweeërlei wijze aan het onderwijs in Nederland gedurende bovengenoemd tijdvak aandacht wordt geschonken.
Met medewerking van dr. A. J. M. Cornelissen, raadadviseur in algemene dienst bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, wordt een beschrijving gegeven van de 150-jarige onderwijsverslaggeving, waarbij als thema is gekozen het samenspel tussen volk en overheid. De ontwikkeling daarvan wordt aan de hand van hoofdmomenten uit de onderwijshistorie toegelicht.
Daarnaast wordt deze uitgave verlucht met illustraties, die tezamen een unieke verzameling vormen en die uitdrukking willen geven aan de veranderingen op het terrein van het onderwijs in Nederland gedurende anderhalve eeuw. Deze collectie is mede tot stand gekomen door medewerking van de Voorlichtingsdienst van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

INTRODUCTIE

De introductie bij het Onderwijsverslag over het jaar 1966 draagt een bijzonder karakter, omdat met de verschijning van dit verslag de in de laatste jaren om allerlei redenen ontstane achterstand is ingehaald. Dit was een verre van gemakkelijke taak. In een versneld tempo diende het materiaal te worden verzameld en bewerkt, terwijl de 'grondstoffen' voor dit materiaal zich in aantal uitermate hadden uitgebreid.

Het op tijd doen verschijnen van het hier aangeboden Onderwijsverslag was voor het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen een erezaak geworden, gelet op de belofte die bij het verslag over het jaar 1963, zij het onder voorbehoud, was gedaan om nog in het jaar 1967 naast het verslag over 1964 en 1965 ook dat van 1966 het licht te laten zien.

Ook nog om een andere reden draagt deze introductie een bijzonder karakter. Dit verslag immers is het 150-ste Onderwijsverslag in Nederland. Anderhalve eeuw hebben vele ministers aan de Kroon verslag uitgebracht over de staat van het onderwijs in Nederland. Anderhalve eeuw hebben de verslagen getuigenis afgelegd van de krachtsinspanning, die Overheid en particulieren zich hebben getroost om het peil van het onderwijs te verhogen, de materiële voorzieningen te verbeteren en de jonge generatie geestelijk en lichamelijk de mogelijkheden te bieden zich te ontwikkelen tot nuttige mensen van een zich steeds vernieuwende maatschappij.

Dit streven, dat in het jaar 1816 even sterk aanwezig was als in het jaar 1966, vindt zijn neerslag in talrijke wetten, maatregelen van bestuur, beschikkingen en besluiten enerzijds en anderzijds in de onvermoeibare activiteit en de 'heilige' bezieling van de matresse van voorheen tot de kleuterleidster van vandaag, van de schoolmeester uit vergane jaren tot de onderwijzer van heden, van de meester-leraar uit het verleden tot de huidige docent, al of niet in een 'volledige' betrekking, van de dikwijls baardige schoolopziener uit de vorige eeuw tot de clean-shaven inspecteur van nu, van de hoogleraar uit de vorige eeuw tot de hedendaagse professor.
De altijd voortdurende dynamiek van het onderwijs, een zaak die het gehele volk aangaat, zal ook in dit verslag voor het voetlicht treden.

De minister van onderwijs en wetenschappen,
dr. G. H. Veringa.

MINISTERS (VAN ONDERWIJS) VAN 1816 TOT EN MET 1966

1 **jhr. mr. O. Repelaer van Driel**
Commissaris-generaal voor het onderwijs en voor de kunsten en wetenschappen
16 september 1815 – 19 maart 1818

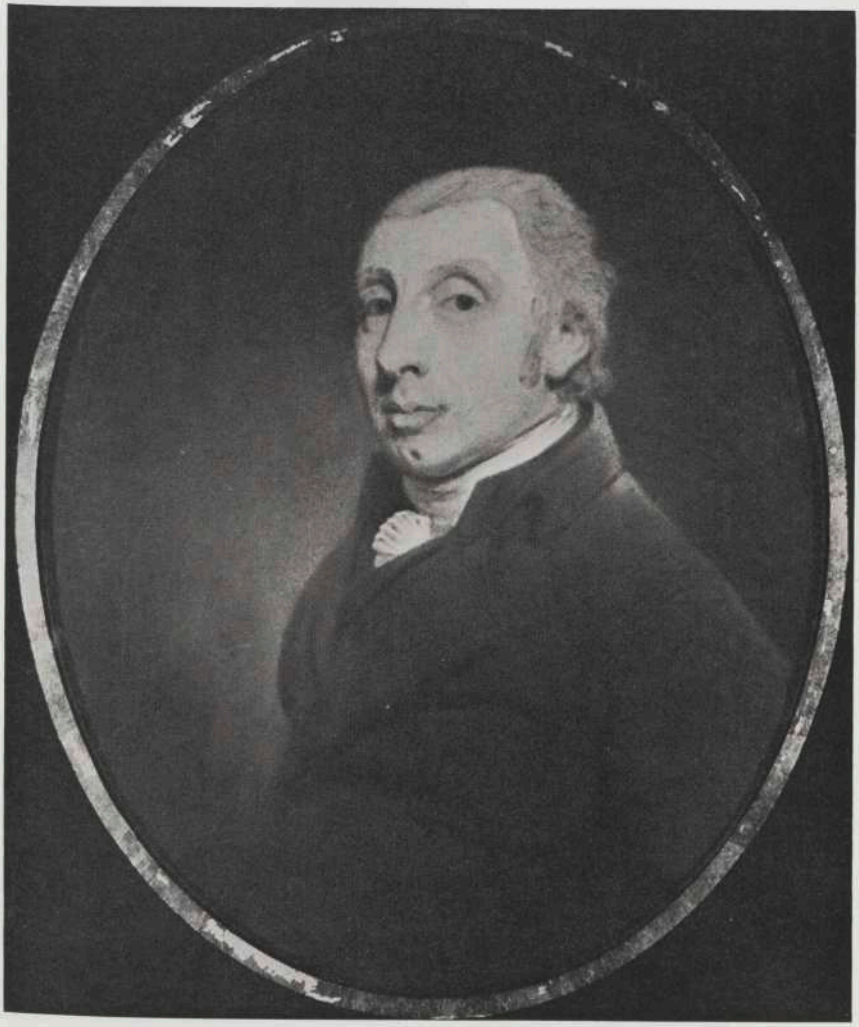

2 **mr. A. R. Falck**
19 maart 1818 – 30 maart 1824

3 **P. C. G. ridder de Coninck**
30 maart 1824 – 19 juni 1825

4 **mr. P. L. J. S. van Gobbelschroy**
19 juni 1825 – 1 januari 1830

5 **jhr. mr. Ed. C. G. G. de la Coste**
1 januari 1830 – 22 oktober 1830

6 **mr. H. J. Baron van Doorn van Westcapelle**
22 oktober 1830 – 1 dec. 1836

7 **H. M. baron de Kock**
1 december 1836 – 1 juni 1841

8 **W. A. baron Schimmelpenninck van der Oye**
1 juni 1841 – 15 februari 1846

9 **mr. J. A. ridder van der Heim van Duivendijke**
15 februari 1846 – 1 juni 1846

10 **C. Vollenhoven**
1 juni 1846 – 12 oktober 1846

11 **mr. L. N. graaf van Randwijck**
12 oktober 1846 – 1 januari 1848

12 **mr. J. A. ridder van der Heim van Duivendijke**
1 januari 1848 – 25 maart 1848

13 **mr. L. C. Luzac**
25 maart 1848 – 13 mei 1848

14 **mr. J. M. de Kempenaer**
13 mei 1848 – 1 november 1849

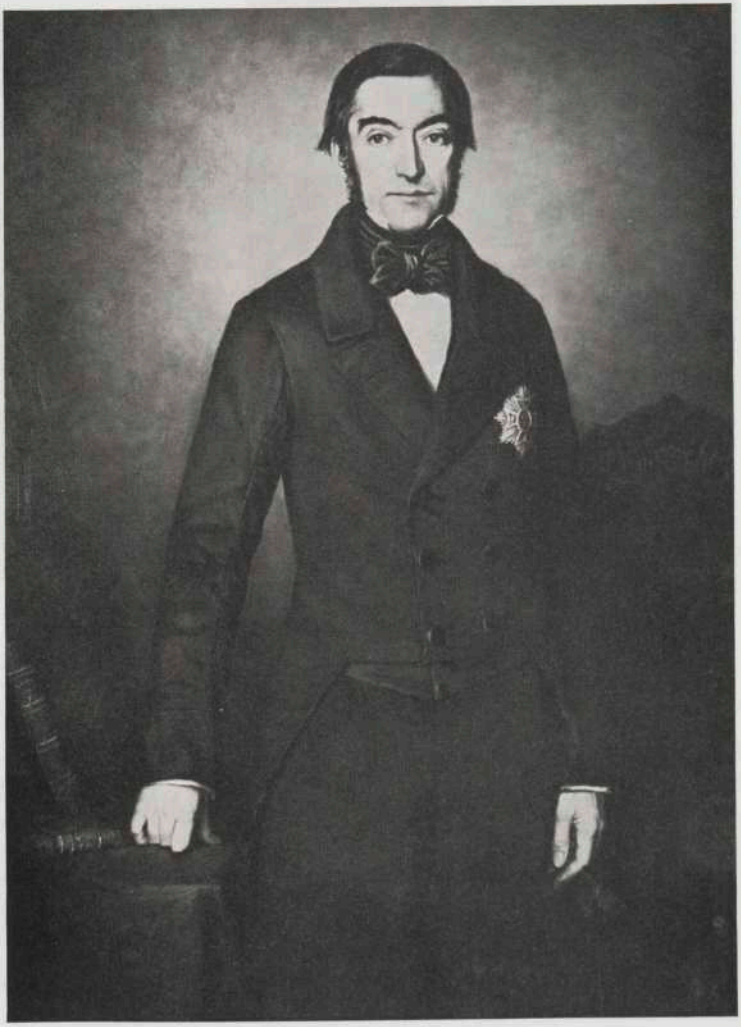

15 **mr. J. R. Thorbecke**
1 november 1849 – 19 april 1853

16 **mr. G. C. J. van Reenen**
19 april 1853 – 1 juli 1856

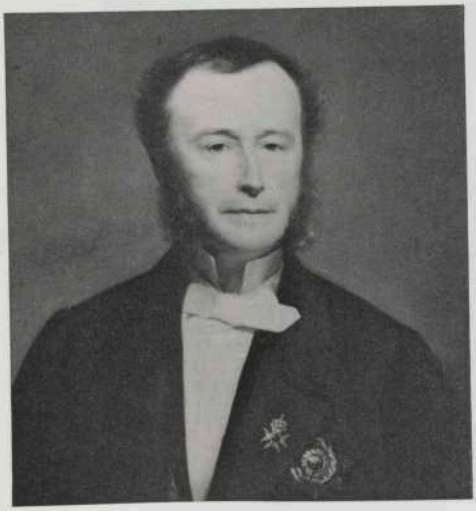

17 **dr. G. Simons**
1 juli 1856 – 19 januari 1857

18 **mr. A. G. A. ridder van Rappard**
19 januari 1857 – 18 maart 1858

19 **jhr. mr. J. G. H. van Tets van Goudriaan**
18 maart 1858 – 23 februari 1860

20 **mr. S. baron van Heemstra**
23 februari 1860 – 31 januari 1862

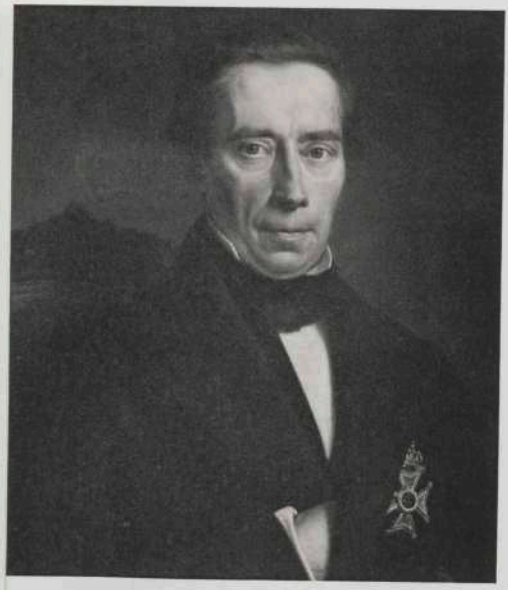

21 **mr. J. R. Thorbecke**
1 februari 1862 – 10 februari 1866

22 **mr. J. H. Geertsema**
10 februari 1866 – 1 juni 1866

23 **mr. J. Heemskerk**
1 juni 1866 – 4 juni 1868

24 **mr. C. Fock**
4 juni 1868 – 3 januari 1871

25 **mr. J. R. Thorbecke**
3 januari 1871 – 4 juni 1872

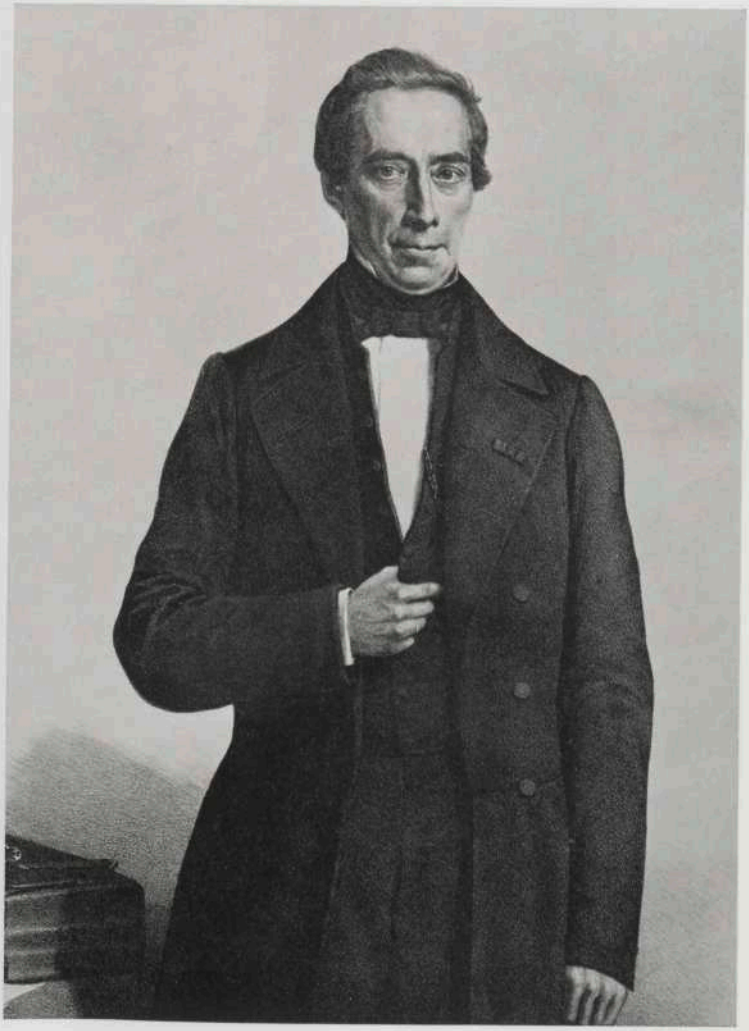

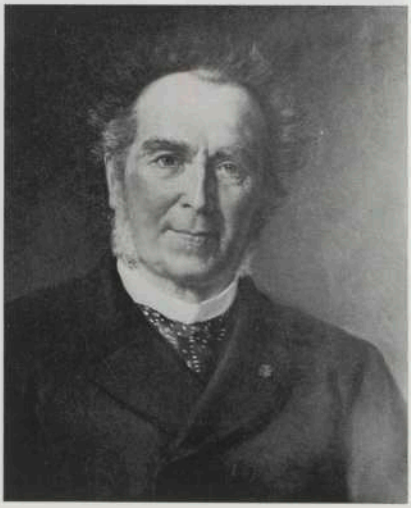

26 **mr. P. P. van Bosse**
5 juni 1872 – 6 juli 1872

27 **mr. J. H. Geertsema**
6 juli 1872 – 27 augustus 1874

28 **mr. J. Heemskerk**
27 augustus 1874 – 2 november 1877

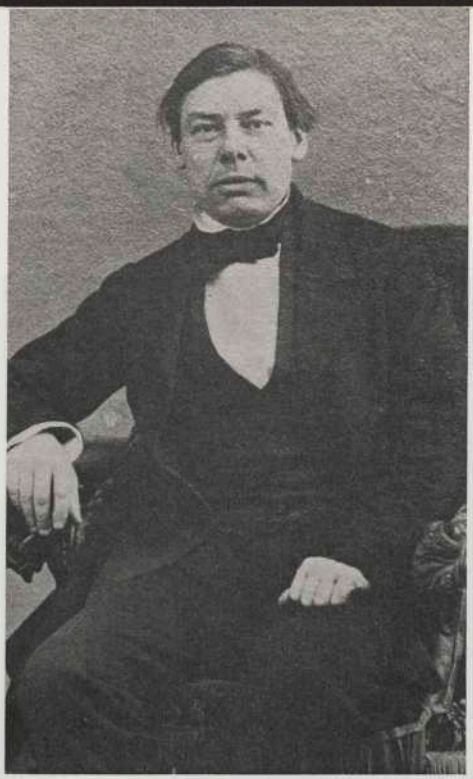

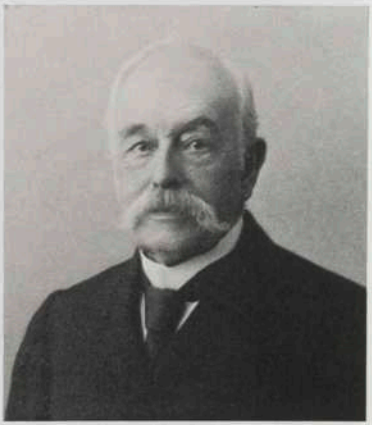

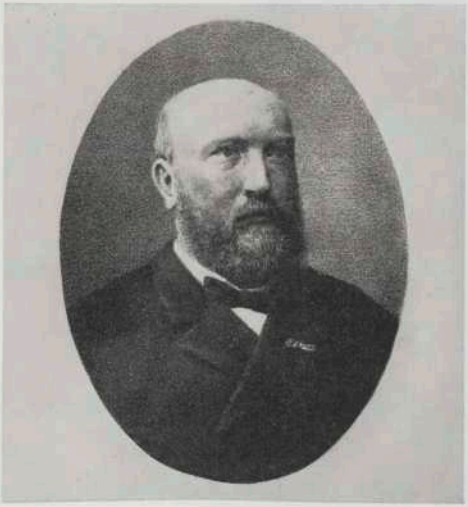

29 **mr. J. Kappeyne van de Capelle**
2 november 1877 – 20 augustus 1879

30 **jhr. mr. W. Six**
20 augustus 1879 – 10 februari 1882

31 **mr. C. Pijnacker Hordijk**
10 februari 1882 – 22 april 1883

32 **mr. J. Heemskerk**
22 april 1883 – 20 april 1888

33 **mr. Æ. baron Mackay**
20 april 1888 – 24 februari 1890

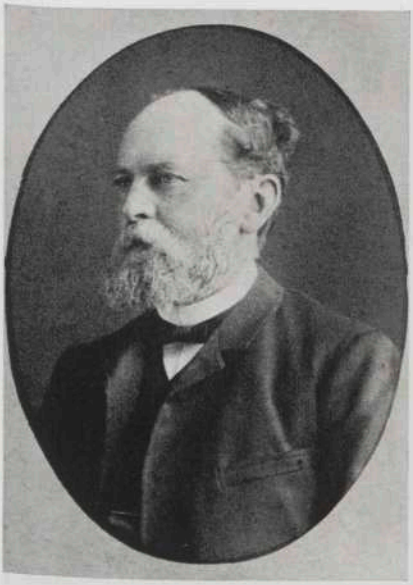

34 **jhr. mr. A. F. de Savornin Lohman**
24 februari 1890 – 21 augustus 1891

35 **mr. J. P. R. Tak van Poortvliet**
21 augustus 1891 – 9 mei 1894

36 **mr. S. van Houten**
9 mei 1894 – 27 juni 1897

37 **mr. H. Goeman-Borgesius**
27 juli 1897 – 31 juli 1901

38 **dr. A. Kuyper**
31 juli 1901 – 16 augustus 1905

39 **mr. P. Rink**
17 augustus 1905 – 10 februari 1908

40 **mr. Th. Heemskerk**
11 februari 1908 – 29 augustus 1913

41 **mr. P. W. A. Cort van der Linden**
29 augustus 1913 – 9 september 1918

42 **jhr. mr. C. J. M. Ruys de Beerenbrouck**
9 september 1918 – 1 januari 1923

43 **dr. J. T. de Visser**
25 september 1918 – 4 augustus 1925

44 **mr. V. H. Rutgers**
4 augustus 1925 – 8 maart 1926

45 **mr. M. A. M. Waszink**
8 maart 1926 – 10 augustus 1929

46 **mr. J. Terpstra**
10 augustus 1929 – 26 mei 1933

47 **mr. H. P. Marchant**
26 mei 1933 – 18 mei 1935

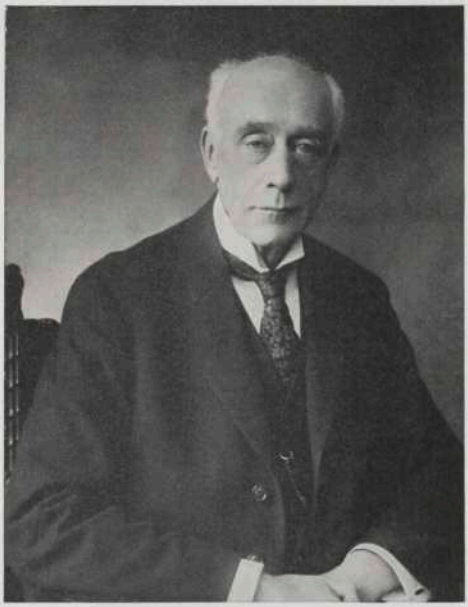

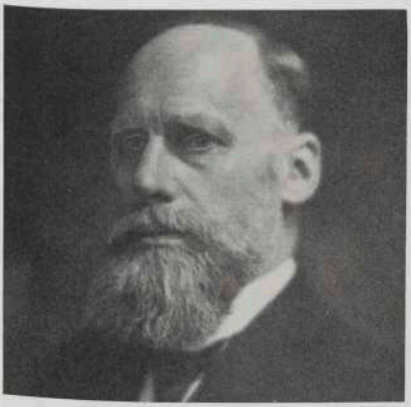

48 **dr. J. R. Slotemaker de Bruïne**
18 mei 1935 – 25 juli 1939

49 **dr. B. J. O. Schrieke**
25 juli 1939 – 10 augustus 1939

50 **dr. G. Bolkestein**
10 augustus 1939 – 24 juni 1945

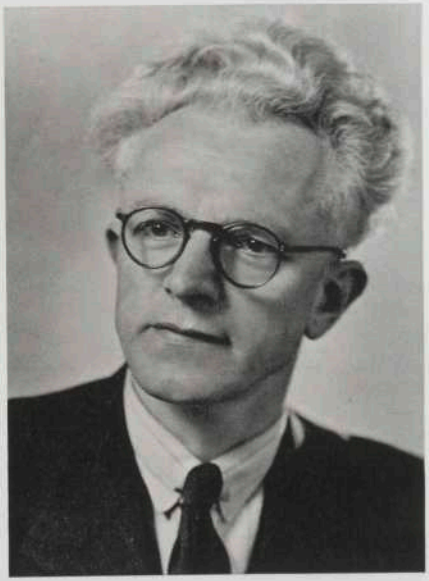

51 **dr. G. van der Leeuw**
24 juni 1945 – 3 juli 1946

52 **dr. J. J. Gielen**
3 juli 1946 – 7 augustus 1948

53 **dr. F. J. Th. Rutten**
7 augustus 1948 – 2 september 1952

54 **mr. J. M. L. Th. Cals**
2 september 1952 – 24 juli 1963

55 **mr. Th. H. Bot**
24 juli 1963 – 14 april 1965

56 **mr. I. A. Diepenhorst**
14 april 1965 – 5 april 1967

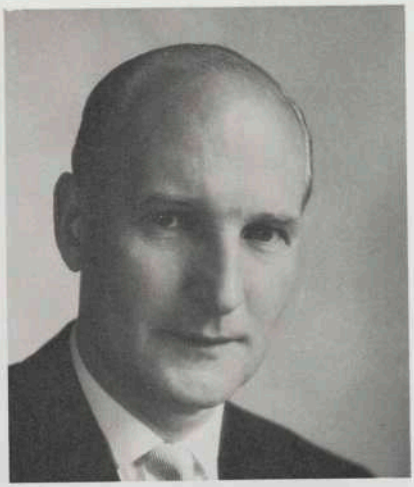

BENAMING VAN DE ONDERWIJSMINISTERIES VAN 1816 TOT 1966

Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
(16 september 1815 tot 19 maart 1818)
jhr. mr. C. Repelaer van Driel

Ministerie van Publiek Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën
(19 maart 1818 tot 30 maart 1824)
mr. A. R. Falck

Ministerie van Binnenlandse Zaken, Onderwijs en Waterstaat
(30 maart 1824 tot 5 april 1825)
P. C. G. ridder de Coninck

Ministerie van Binnenlandse Zaken
(5 april 1825 tot 25 september 1918)
P. C. G. ridder de Coninck, enz.

Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen
(25 september 1918 tot 14 april 1965)
dr. J. T. de Visser, enz.

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
(14 april 1965 tot heden)
mr. I. A. Diepenhorst, enz.

Aan allen, die bij de totstandkoming van de portrettengalerij belangeloos medewerking hebben verleend, wordt daarvoor dank betuigd.

Hans Willem Cornelis Anne Visser
geboren in 1773, overleden in 1826.
Hervormd predikant te IJsbrechtum, schoolopziener en opvoedkundige

Uit zijn verslag in 1816:

Bij de oprigting der Gezelschappen, zoo wel als bij derzelver instandhouding en uitbreiding, heb ik steeds ten hoofddoel gehad, *om de Onderwijzers sterk te doen worden, vereenigd door eenen en denzelfden band, in het te boven komen van de plaatshebbende vooroordeelen, en de invoering van eene nieuwe leerwijze, en middelen van onderwijs, en om tevens zonder wetenschappelijke kundigheden ter zijde te stellen, boven al kennis van en geoefendheid en bedrevenheid in een beter onderwijs tot ware vorming van het kinderlijk verstand en hart . . .*

(In: Nieuwe Bijdragen ter bevordering van het Onderwijs en de Opvoeding, enz., voor den jare 1816, blz. 645.)

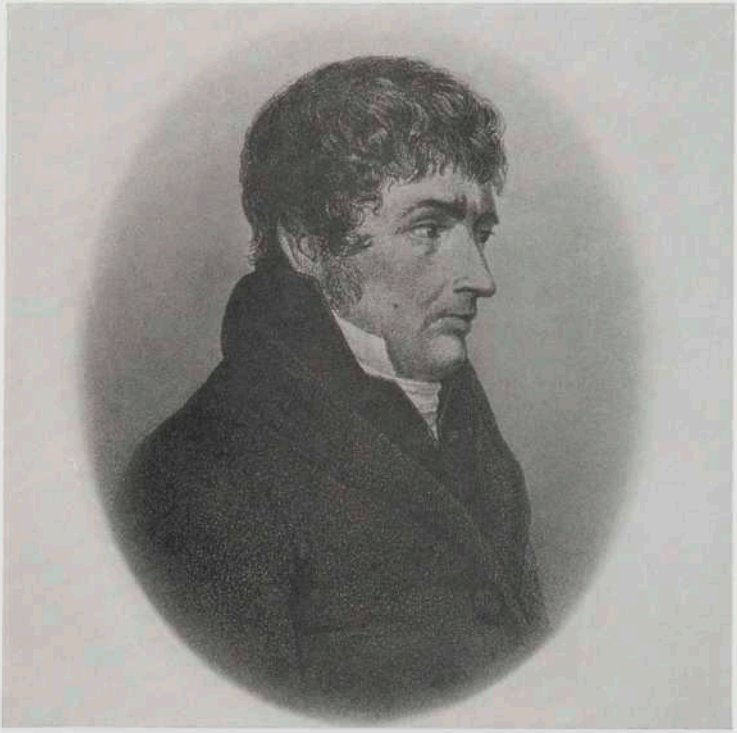

HONDERDVIJFTIG JAREN ONDERWIJSVERSLAGGEVING

De reeks van onderwijsverslagen, die ingevolge grondwettelijk voorschrift jaarlijks van de staat van het onderwijs aan de Staten-Generaal gegeven moeten worden, werd 150 jaar geleden met het navolgend verslag geopend:

VERSLAG
NOPENS DEN STAAT
DER HOOGE MIDDELBARE EN LAGERE SCHOLEN
IN HET
KONINGRIJK DER NEDERLANDEN,
OVER 1816

Diep vervallen was door het Fransch bestuur en den drang der tijden het openbaar onderwijs in de Nederlanden. Schaarschheid in de uitgaven voor hetzelve, eene drukkende belasting op de scholen, beperking der vrijheid van schrijven en onderwijzen, vooral het aankweeken van den militairen geest, hadden de nadeeligste gevolgen gehad: en de schokken, welke Europa en ook Nederland, bij de wederinvoering van regt en orde, ondergingen, konden alleen den weg banen tot herstel, maar drukten oogenblikkelijk het nog bestaande verder ter neder.
Ras evenwel ondervond ook het openbaar onderwijs den heilzamen invloed der veranderde tijdsomstandigheden. De verdoofde doch nimmer uitgebluschte ijver voor de letteren en studien herleefde. De bevrijding van knellende banden wekte de werkzaamheid op. Het herwinnen van verlorene schatten van kunst en wetenschap gaf nieuw voedsel aan den geest; er behoefde slechts door leiding en door ondersteuning voorzien te worden in de behoeften der door langen druk verarmde en uitgeputte inrigtingen van onderwijs.
Een aanhoudend onderwerp van de zorg en ondersteuning des Konings zijn alzoo de verschillende scholen, zoo wel lagere en middelbare als hoogere, steeds geweest; de eerstgenoemde, bestemd, om aan alle ingezetenen, zonder onderscheid, de eerste beginselen van kennis en beschaving, als: lezen, schrijven, rekenen, de Lands-taal te verschaffen; de tweede voor hun, die eene meer beschaafde opvoeding aan hunne kinderen wenschen te geven, en dezelve het onderwijs te doen genieten in andere hedendaagsche of ook geleerde talen, in aardrijks-, geschiedkunde en dergelijke; de hoogere eindelijk geschikt, om de leerlingen, na afloop van het lager en middelbaar onderwijs, tot eene geleerden stand in de maatschappij op te leiden.

LAGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS

De eerstgenoemde scholen hadden, sedert de invoering der wet van 3 April 1806, welke zoo wel de evengemelde middelbare als lagere scholen omvattede, in de Noordelijke provincien eene verbeterde inrigting bekomen.
Reeds lang te voren, had men, in die provincien, pogingen in het werk gesteld, om de lagere scholen, welke, zonder genoegzaam aantal kundige meesters, zonder algemeene opzieners of goeden leiddraad van onderwijs, zeer achterlijk en gebrekkig waren, te verbeteren.
De maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, in 1784 opgerigt, verwierf zich in dezen vele verdiensten. De tusschenkomst der regering volgde dra; de wet van 3 April 1806 en de daaruit voortgevloeide reglementen werden het rigtsnoer voor alles, wat het lager onderwijs betreft.

De langzame en voorzigtige gang in de verandering van het lager schoolwezen had den goeden uitslag verzekerd. Het lager onderwijs werd op de voortreffelijkste wijze ingerigt, en zelfs de afgevaardigden der Fransche universiteit, welke, in 1812, een rapport over den staat van het openbaar onderwijs in Holland uitbragten, konden niet genoeg hunne bewondering uitdrukken over den goeden stand der lagere scholen, welker inrigting zij overal wenschten nagevolgd te zien.
De Fransche regering bevestigde dan ook deze inrigting door een besluit, maar liet dezelve in der daad vervallen door het onthouden der noodige onderstand-gelden.

Eene der eerste zorgen van den Koning is geweest, door een besluit, reeds den 20sten Maart 1814 genomen, de wet van den 3den April 1806 in derzelver volle kracht te herstellen, en de betalingen, vóór de inlijving in Frankrijk uit 's Land kas aan schoolonderwijzers geschiedende, weder te doen aanvangen. Vruchtbaar zijn de gevolgen van die bepalingen geweest. Het geheele schoolwezen is aan een geregeld en eenvormig toezigt onderworpen. De verdeeling van iedere provincie in een bepaald aantal school-districten is verbeterd en gehandhaafd. De school-opzieners, afzonderlijk met het opzigt van een district belast, en vereenigd de provinciale schoolcommissien uitmakende, zijn door de uitbetaling der sommen, voor hunne reiskosten en vergaderingen bestemd, in staat gesteld, om met ijver hunne werkzaamheden waar te nemen.
De provinciale en stedelijke besturen zijn, bij voortduring, belast met de zorg, om voor het onderhoud der schoolvertrekken en het bestaan der onderwijzers de beste maatregelen te treffen. Sommigen hebben, door het ontwerpen van nieuwe reglementen op de voldoening der schoolgelden, hieraan niet weinig toegebragt.
De bepalingen omtrent het examineren der onderwijzers, welke naar hunne bekwaamheden in vier rangen zijn verdeeld, en hunne aanstelling op autorisatie van het Gouvernement, zijn mede gehandhaafd, als ook de algemeene schoolorde. De schoolonderwijzers zijn door het geregeld uitbetalen hunner, hoewel op sommige plaatsen geringe, bezoldigingen aangemoedigd. De toelagen, voorheen door de verschillende provincien aan sommige schoolonderwijzers-plaatsen toegelegd, en daarom niet gelijk in de verschillende provincien, zijn op den voet behouden, zoo als dezelve bestonden en uit 's Lands kas betaald geworden, of wel, in bijzondere gevallen, naar plaatselijke behoeften vermeerderd en uitgebreid. Door het toestaan eener afzonderlijke som, ten behoeve van schoolonderwijzers-gezelschappen, heeft men getracht deze nuttige instelling te bevorderen, welke zoo veel tot vorming der onderwijzers bijdraagt.
Overal heeft men de beste leerwijzen zich zoeken ten nutte te maken en in te voeren. Daar dezelve zoo naauw zamenhangen met de keuze der leer- en leesboeken, is eene nieuwe uitgave der boekenlijst in den loop van dit jaar vervaardigd en uitgegeven, waardoor in eene voorname behoefte van het lager onderwijs is voorzien.
Zoo bevinden zich de lagere scholen in de Noordelijke provincien, over het algemeen, in eenen bloeijenden toestand; terwijl de aanhoudende zorg der regering dezelve poogt hoe langs zoo meer te volmaken.
De middelbare scholen, wier onderwijs zich ten naauwste aan dat der lagere scholen aansluit, zijn meestal particuliere ondernemingen, welke op eenige plaatsen door stedelijke fondsen ondersteund worden.
Door het vorderen van een examen van hen, die hetzelve houden, overeenkomstig de bepalingen der wet op het schoolwezen van 3 April 1806, zijn, zoo veel doenlijk, de kundigheden der meesters gewaarborgd, en verschillende dezer scholen bevinden zich in een goeden toestand.
Hetzelfde mag men zeggen van eenige particuliere pensionaten en instituten van opvoeding in de Zuidelijke provincien.
Dan het lager schoolwezen is aldaar in eenen zeer verachterden toestand. Door de vorige regering bijna ten eenen male verwaarloosd en aan zich zelf overgelaten, is hetzelve geheel vervallen. Overal ontbreken zoowel goede meesters als geschikte schoolgebouwen.
Zijne Majesteit heeft bijzonder Hoogstdeszelfs aandacht gevestigd op de middelen, om hierin eene heilzame verandering te doen geboren worden, en als eene der eerste en voornaamste beschouwd het

oprigten van kweekscholen tot vorming van bekwame schoolonderwijzers. Dienvolgens is de vestiging van twee zoodanige kweekscholen bevolen.
Niet zonder grond mag men verwachten, dat deze maatregel, wel uitgevoerd, de beste gevolgen zal hebben, en alzoo geschikte meesters langzamerhand zullen worden gevormd, waardoor het lager onderwijs, in alle deelen des Rijks, op eenen gelijk volmaakten voet zal kunnen gebragt worden.
Een tweede stap tot aanvankelijk herstel van het lager schoolwezen in de Zuidelijke provincien is het bij voorraad verbeteren van het lot van eenige niet onbekwame schoolonderwijzers, door het toeleggen aan dezelve van Lands-traktementen. Ook is bij eene algemeene bepaling van Zijne Majesteit vastgesteld, dat ten spoedigste, in elke der laatstgenoemde provincien althans, 12 schoolonderwijzersplaatsen met Lands-subsidien zouden worden bevoorregt, en, ten einde de medewerking en ijver der gemeente-besturen op te wekken, moeten dezelve voornamelijk toegekend worden aan die plaatsen, waar voor de aanschaffing van een behoorlijk schoolvertrek de noodige zorg zal zijn gedragen.
Ook de belangen van het lager onderwijs zijn in de Oost- en West-Indische bezittingen des Rijks niet uit het oog verloren. Door het zenden van meesters en schoolboeken derwaarts, heeft men daarin trachten te voorzien.

HOOGER ONDERWIJS

De inrigtingen van het hooger onderwijs zijn tweederlei.
De zoogenaamde Latijnsche scholen en colleges maken daarvan als den eersten trap uit, terwijl de eigenlijke hoogescholen den leerling verder vormen tot eenige geleerden stand in de maatschappij.
In de Noordelijke provincien waren de Latijnsche scholen, men mag het niet ontkennen, sedert eene reeks van jaren in eenen achterlijken toestand, welke, door de onthouding aan dezelve, onder het Fransche bestuur, van eenige geringe subsidien uit 's Lands kas, voormaals door de provinciale Staten vastgesteld, nog was verergerd.
Wat de hoogescholen betreft, zo waren er slechts twee van de vijf bewaard gebleven en in den vorm van Fransche akademien gebragt.
Eene commissie, reeds in den jare 1814 benoemd, ontwierp een plan tot herstel van het hooger onderwijs, waarin, met wijsheid, het goede zoo wel uit de nieuwe Fransche inrigtingen als uit de voorvaderlijke instellingen was vereenigd, en hetwelk voorts ten grondslag strekte van Zijner Majesteits besluit van den 2den Augustus 1815, no. 14.
Volgens de bepalingen van dit besluit is het onderwijs op de Latijnsche scholen uitgebreid en verbeterd. Het onderwijs der oude talen is, als de grondslag van alle ware geleerdheid, bewaard gebleven, doch tevens dat in de wetenschappen, welke het doel der geleerde vorming ondersteunen, als de geschied- en aardrijkskunde en bijzonder de wiskunde, voorgeschreven. De vereischte van eenen akademischen graad is voor de onderwijzers vastgesteld, om zich te meer te verzekeren van hunne geschiktheid voor het verbeterd onderwijs. Een afzonderlijk reglement, in den loop van dit jaar vervaardigd, heeft de oefeningen in iedere klasse en de leer- en leesboeken bepaald. Aan de stedelijke regeringen en aan de door dezelve benoemde curatoren is de zorg voor de voldoening der kosten voor de Latijnsche scholen, zoo wel als het onmiddellijk toezigt over dezelve, als gemeentelijke instellingen, opgedragen gebleven; terwijl de uitbetaling der van ouds uit de provinciale of domaniale, en naderhand uit 's Lands kas verstrekte subsidien door een stellig besluit van Zijne Majesteit is verzekerd, en ten naasten bij op den vorigen voet hersteld.
Dezelfde zucht, om zoo veel mogelijk oude aanspraken en het tegenwoordig belang van het hooger onderwijs te vereenigen, heeft mede aanleiding gegeven om drie der voormalige hoogescholen, als: Leyden, Utrecht en Groningen, te herstellen; terwijl te Harderwijk en Franeker athenæa zijn gevestigd.
De verdeeling der onderwerpen van het onderwijs aan de hoogescholen in vijf faculteiten is volgens de Fransche inrigtingen bijbehouden, als geschikter dan die der vier oude faculteiten, waarvan de zoogenaamde philosophische slechts daartoe strekte, om al datgene te vereenigen, wat tot geen der drie overige konde gebragt worden.

Eene dier faculteiten is aan elk der drie Noordelijke hoogescholen, als van ouds, bestemd tot vorming der kweekelingen van de Hervormde godsdienst; terwijl voor behoeften van het hooger onderwijs in de Roomsch Katholyke godsdienst, de seminaria zijn bijbehouden, en ook vervolgens in de soortgelijke behoeften der Remonstrantsche en Luthersche gezindheden is voorzien, door het bezoldigen van eenen Remonstrantschen hoogleeraar te Amsterdam, en het oprigten binnen dezelve stad van eene Luthersche kweekschool, welke van éénen gewonen en twee buitengewone hoogleeraren zal worden voorzien.

Voorts is het getal der hoogleeraren in iedere faculteit naar den tegenwoordigen stand der wetenschappen geregeld, doch de verdeeling der vakken onder dezelve aan curatoren overgelaten. Nieuwe vakken, als: de œconomische wetenschappen, de Nederlandsche letterkunde, de statistiek, zijn in het onderwijs opgenomen. De bepaling van het aantal professoren is daarenboven zoodanig geschied, dat, door de splitsing van eenigen leerstoel, of het benoemen van eenen buitengewonen professor, gelegenheid is gelaten, om naar de omstandigheden het onderwijs uit te breiden. De collegien, telken jare te houden, zijn voorgeschreven, terwijl is vastgesteld, dat iedere faculteit volstrekt alle deelen en onderdelen, tot dezelve behoorende, moet omvatten en ook elk derzelve moet onderwijzen, wanneer zich een genoegzaam aantal studenten daartoe aanbiedt. Overigens is aan de hoogleraren de grootste vrijheid in het onderwijzen en in de keus der leerboeken gelaten.

De opvolging der twee akademische graden van kandidaat en doctor, en de examina ter verkrijging van ieder derzelve, zijn ten naauwkeurigste geregeld, en de tijd der studien, zoo wel als de noodwendig bij te wonen collegien, voorgeschreven. Door bij voortduring de Latijnsche taal tot die van het openbaar onderwijs aan de hoogescholen te maken, is voor de grondigheid der studien en de algemeenheid derzelve zorg gedragen. Door verschillende bepalingen is het lot der hoogleeraren, zoo wel als van derzelver weduwen en minderjarige kinderen, verzekerd.

De voorregten en verpligtingen der studenten zijn overeenkomstig de bestaande staats-inrigtingen omschreven; ruime onderstandsgelden zijn voor de materieele subsidien toegestaan; een aanzienlijk aantal pensioenen, boven en behalve de reeds aan sommige verbonden particuliere beurzen, is aan de verschillende hoogescholen toegekend, terwijl mede tot aanmoediging 22 gouden medailles telken jare voor de beste, door studien bewerkte, prijsverhandelingen zijn bestemd; eindelijk is het akademisch bestuur op eene geregelden en eenparigen voet gebragt.

Het onderwijs aan de twee Lands athenæa, zowel als aan de erkende en *bevestigde stedelijke athenaea is, buiten deszelfs algemeene bestemming, om het akademisch onderwijs gedeeltelijk te vervangen voor jonge lieden, welke vervolgens slechts een of twee jaren aan eene hoogeschool doorbrengen, en aldaar hunnen graad bekomen, mede geschikt om de algemeene verspreiding van smaak, beschaving en geleerdheid te bevorderen.*

Zoodanig zijn de grondslagen, waarop, in den loop van het jaar 1816, de uitvoering van het door Zijne Majesteit in 1815 genomen besluit heeft plaats gehad.

De Latijnsche scholen zijn opgebeurd en hebben voor een groot gedeelte reeds eene nieuwe inrigting bekomen. Vele steden hebben van hunne zijde krachtdadig medegewerkt, om de heilzame bedoelingen der regering te helpen bevorderen, en het is te verwachten, dat de algemeene verbetering der stedelijke financien hoe langs zoo meer eenen goeden invloed op dit gedeelte van het hooger onderwijs zal hebben.

De hoogescholen van Leyden, Utrecht en Groningen zijn aanvankelijk in orde gebragt; het getal der professoren is aangevuld; het verbeterd onderwijs ingevoerd; de verzamelingen en kabinetten, bij het onderrigt in de meeste wetenschappen benoodigd, zijn vermeerderd. Door het aankopen zelfs van een geheel kabinet, dat van den hoogleraar Bleuland, te Utrecht, ten behoeve van het hooger onderwijs, is eene der merkwaardigste en voortreffelijkste verzamelingen voor de geneeskundige studien, door buitenlandsche geleerden zelfs hoog geroemd, bewaard gebleven voor het Rijk, en de vlijt en werkzaamheid van eenen ijverigen hoogleeraar op de vleijendste wijze vereerd geworden.

Luisterrijker was nog de aanwinst, door eene der Landsuniversiteiten gedaan, van de uit Parijs terug gevoerde verzameling van voorwerpen der natuurlijke historie, voormaals behoord hebbende tot het Stadhouderlijk kabinet, en thans door Zijne Majesteit geschonken ten gebruike der Leydsche hoogeschool, welke alzoo in het bezit is gekomen van eene der rijkste verzamelingen van dien aard, welke aan eenige akademie voorhanden zijn.

De kruidtuin, aan de Leydsche hoogeschool, is mede aanzienlijk vergroot en in evenredigheid gebragt met hedendaagschen zoo uitgebreidingen kring der kruidkunde.

Te Groningen vorderde de toestand van het akademisch gasthuis aanzienlijke verbeteringen, dezelve staan binnen kort te geschieden.

De twee Lands athenæa in de Noordelijke provincien zijn even als de hoogescholen op eenen behoorlijken voet ingerigt, en ook de leerstoelen aan de stedelijke athenæa zijn aangevuld; zulks heeft te Deventer plaats gehad, en mede te Amsterdam, waar een nieuwe leerstoel, die der Nederduitsche taal en welsprekendheid, is opgerigt.

Veel blijft er evenwel nog voor de materiele subsidien van het hoger onderwijs te doen overig. Niet dan langzaam kunnen dezelve aan de tegenwoordige behoeften der wetenschappen evenredig gemaakt worden, daar in vorige jaren zoo weinig daarvoor heeft kunnen gedaan worden.

Niet zonder goede uitwerkingen waren reeds de bestede onkosten aan het hooger onderwijs, daar professoren om strijd hunne werkzaamheden poogden nuttig te maken, terwijl het aantal studerenden aan de hoogescholen is toegenomen, en zelfs de jongelingen, welke in het jaar 1815 hun studien verlieten, om ter verdediging van het Vaderland de wapenen op te vatten, in het volgende, dezelve met vernieuwden ijver hervatteden.

Het hooger onderwijs omvatte in de Zuidelijke provincien de colleges en lyceën, en de akademien. De eerstgenoemden, door de Fransche universiteit onder een streng opzigt gehouden, hebben, sedert een oogenblik aan zich zelven overgelaten, met vele zwarigheden te worstelen gehad. Van de lyceën, welke slechts grootere en meer uitgebreide colleges waren, was dat van Brugge en Gend te niet gegaan, dat van Luik door de Pruissische regering in eenen anderen vorm gebragt, dat van Brussel alleen overig. Te Gend evenwel was, reeds in de maand November 1814, een nieuw collegie opgerigt, hetwelk, door Zijne Majesteit beschermd, ook dit jaar heeft toegenomen, en zich allervoordeeligst onderscheidt.

Eveneens zijn de voormalige lyceën, thans colleges, van Brussel en Luik door aanzienlijke subsidien uit 's Rijks kas ondersteund en in werking gehouden, terwijl de zorg der regering zich mede over de instandhouding der colleges heeft uitgestrekt.

Van de twee in de Zuidelijke provincien, na de vernietiging der voormalige beroemde Leuvensche hoogeschool, opgerigte akademien van Brussel en Luik was alleen de eerste in wezen gebleven. Dezelve is even als het collegie te Brussel door Zijne Majesteit in stand gehouden en bekostigd, en heeft zich bij voortduring door den ijver en de kunde harer professoren verdienstelijk gemaakt.

Over het algemeen zijn alzoo de Fransche inrigtingen voor het hooger onderwijs in de Zuidelijke provincien bijbehouden, terwijl door het afschaffen der school-retributie, terstond na de afscheiding van de Fransche universiteit, dezelve van een'bezwarenden last ontslagen. Dan, eene vermeerdering en uitbreiding van dit geheele vak, en het in verband stellen daarvan met de inrigtingen der overige deelen des Rijks, was noodig geworden. De akademie van Brussel toch, de eenige aanwezige, bevattede slechts drie faculteiten, die van regten, wetenschappen en letteren.

Eene geneeskundige faculteit werd in het geheel niet gevonden. Ook moesten de verschillende trappen van het hooger onderwijs omschreven en in onderling verband gebragt worden.

Reeds bij Zijner Majesteits besluit van den 2den Augustus 1815, no. 14, was bepaald, dat de voorschriften van hetzelve bij de regeling van het hooger onderwijs in de Zuidelijke provincien zouden gewijzigd worden naar de plaatselijke omstandigheden en den aard der bereids aanwezige inrigtingen. Daartoe is door Zijne Majesteit in hetzelfde jaar eene commissie van kundige en verlichte mannen benoemd, wier voordragt, vervolgens rijpelijk overwogen, aanleiding heeft gegeven tot het besluit Zijner Majesteit van den 25sten September 1816, wegens de inrigting van het hooger onderwijs in de Zuidelijke provincien.

Bij hetzelve zijn de stedelijke colleges als de eerste trap van het hooger onderwijs behouden, met de bepaling dat een derzelve in iedere provincie, onder den naam van Athenæum, door meerdere volledigheid tevens zoude strekken tot algemeene verspreiding van smaak en verlichting, waartoe aan de steden Doornik, Namen en Luxemburg een subsidie uit 's Lands kas zal worden verstrekt.

Afzonderlijke reglementen zullen nader het onderwijs en bestuur der colleges en athenæa regelen. Met het ontwerpen derzelve houdt men zich onledig.

Vervolgens heeft Zijne Majesteit gemeend het meest aan de behoeften van het hooger onderwijs te zullen voldoen, door de oprigting van drie nieuwe hoogescholen.

De steden Leuven, de oude zetel eener universiteit, Gend en Luik, welke zich steeds door oefening van kunsten en wetenschappen onderscheiden, zijn als de geschiktste tot het vestigen binnen derzelver muren der nieuwe universiteiten voorgekomen. Met billijkheid is bepaald, dat door de steden zelve in de eerste kosten voor de lokalen en het materieel, voor zoo verre dit aldaar voorhanden is, zoude worden voorzien.

Het getal der faculteiten is even als te Leyden, Utrecht en Groningen bepaald; doch de oprigting der godgeleerde, bestemd tot vorming van kweekelingen voor de Roomsch-Katholyke godsdienst, is provisioneel uitgesteld, en het hooger onderwijs in de Roomsch-Katholyke godgeleerdheid overgelaten aan de gesubsidieerde bisschoppelijke seminaria. Overigens is de regeling van het onderwijs geschied, zoo als aan de reeds bestaande universiteiten. Aan de professoren en studenten zijn dezelfde voorregten verzekerd.

Het getal der eerstgenoemden is ook hetzelfde, met geringe veranderingen. Zoo is voor de belangen der Waalsche provincien, waar de Fransche taal de Lands-taal uitmaakt, gezorgd door de bepaling, dat aan de hoogeschool te Luik een leerstoel voor de Fransche taal en letterkunde zoude verbonden zijn; eveneens is het onderwijs in de metallurgie aan dezelfde universiteit uitdrukkelijk bevolen, uit hoofde van het belang dier wetenschap voor de aangrenzende streken.

Alle maatregelen worden genomen, om de uitgebreide en heilzame bedoelingen Zijner Majesteit, door het dadelijk in werking brengen derzelve, gedurende den loop van het tegenwoordig jaar te verwezenlijken, en er is niet aan te twijfelen, of de nieuwe hoogescholen zullen, van kundige mannen voorzien en door de milddadigheid van het gouvernement ondersteund, rassche vorderingen maken.

Hetgeen voorloopig tot derzelver instandbrenging konde geschieden is bewerkstelligd. Te dien einde is door Zijne Majesteit bevolen de aankoop der voortreffelijke verzameling van munten en gedenkpenningen van de kanunnik DE BAST, te Gend, zoo wel als eener verzameling van voorwerpen van natuurlijke historie.

Met hetzelfde oogmerk is eene commissie benoemd, belast met de opsporing der beurzen, welke ter bevordering van het hooger onderwijs kunnen worden aangewend.

Uit het tot dus verre gegeven verslag kan genoegzaam blijken het belang, hetwelk Zijne Majesteit stelt in dit zoo gewigtig gedeelte van het bestuur, zoo wel als het gegrond vooruitzigt van hetzelve hoe langs hoe meer te volmaken, en daardoor het geluk van het opkomend geslacht en den bloei van kunsten en wetenschappen verzekeren.

Niet alleen door de zorg voor de lagere, middelbare en hoogere scholen, heeft zijne Majesteit getracht dat doel te bevorderen, maar verschillende andere maatregelen, mede te zelfden einde strekkende, zijn getroffen. De voorwerpen van wetenschap en kunst, ten gevolge van den laatsten roemrijk geëindigden oorlog herwonnen, zijn, zoo als de billijkheid vorderde, weder terug gegeven aan de plaatsen, waaraan dezelve ontnomen waren, en versieren weder onze tempels en museën. De kunstenaars zijn aangemoedigd, terwijl men tevens bedacht is om het onderwijs in de schoone kunsten voor het geheele Rijk op eenen geregelden en eenvormigen voet te brengen.

Eindelijk is het afgelopen jaar gekenmerkt door de bevestiging en uitbreiding van het Koninklijk Nederlandsch Instituut en het herstel der Koninklijke Brusselsche Akademie van wetenschappen en fraaije letteren.

Veel is alzoo gedaan, doch ook veel blijft te doen overig, hetwelk niet zonder aanhoudende zorg kan bewerkstelligd worden en eenen niet geringen tijd zal vorderen, daar uit den aard der zaak de uitbreiding van kunsten en wetenschappen en de daaruit voortvloeijende beschaving en verlichting eenen langzamen tred moeten houden, en niet oogenblikkelijk het gemis van het ontbrekende in deze kan hersteld worden.

Brussel, den 4 Januarij 1817.

De Commissaris-generaal voor het onderwijs en voor de kunsten en wetenschappen.
(Geteekend) Repelaer van Driel.

Bij vergelijking met het jongste verslag over 1966 treffen wij grote verschillen aan, zowel wat omvang en stijl als inhoud betreft.
De omvang van het laatste verslag, lopend over slechts één jaar, is vrijwel gelijk aan die van de gezamenlijke verslagen over de periode van 1816 tot 1840.
Tegenover de toenmalige plechtstatigheid in woordkeus en formulering staat de zakelijke stijl van thans. Maar vooral treft het verschil van inhoud.
De dimensies van het onderwijs waren bij het begin der verslaggeving zoveel kleiner. Dat blijkt reeds bij vergelijking van het aantal scholen voor lager onderwijs. Het verslag van 1816 bevat hierover geen gegevens, maar volgens statistische gegevens uit 1811 bedroeg het aantal scholen 2938, openbare zowel als bijzondere, in de toen geldende zin, gezamenlijk. Terwijl vijftig jaar later, in 1866, aan 3641 lagere scholen onderwijs werd gegeven, bedraagt dit aantal in 1966 ruim 10 000 (gewoon lager onderwijs 7923, buitengewoon lager onderwijs 675, voortgezet gewoon lager onderwijs 319 en 37 afdelingen, uitgebreid lager onderwijs 1281).

Een nog veel grotere uitbreiding dan in zijn basis heeft het onderwijs op het niveau van de hogere schoolvormen doorgemaakt. Volgens het verslag over 1821 beliep het aantal studerenden op de zes hogescholen – in Noord-Nederland Leiden, Utrecht en Groningen en in Zuid-Nederland Leuven, Luik en Gent – 2020, hetgeen 142 meer was dan in het jaar daarvoor In 1966 is dit aantal 64 292 en in het jaar daarvoor 58 361.

Veel sprekender dan uit zulke cijfermatige vergelijkingen blijkt uit de gewijzigde problematiek, welke diepgaande veranderingen het Nederlandse onderwijsbestel in de loop van anderhalve eeuw heeft ondergaan. Talrijke vraagstukken, die destijds centraal stonden, liggen thans aan de periferie van onze belangstellingssfeer of zijn uit het gezichtsveld verdwenen en geheel nieuwe problemen, niet slechts van een groter kwantitatief formaat maar vooral ook van een kwalitatief andere orde, zijn daarvoor in de plaats getreden.
Aan de hand van de onderwijsverslagen kan men deze evolutie, die in menig opzicht tot een volledige gedaanteverwisseling leidde, volgen.
Een verleden met andere behoeften en idealen, met een ander tempo en denk- en leefklimaat, waarvan de moderne mens is vervreemd, herleeft in deze historische documenten. Zij zijn echter niet alleen een illustratie van de grote afstand, die het heden van vroeger scheidt. De lectuur daarvan heeft ook waarde voor ons, voor de onderwijsproblemen die ons bezighouden en voor de weg, die wij moeten gaan.

Uit de onderwijsverslagen wordt duidelijk dat er naast veel, dat veranderd is, ook veel hetzelfde is gebleven en dat er een grotere continuïteit bestaat dan ogenschijnlijk lijkt. Wij hebben dikwijls de neiging om onze tijd als een geheel nieuwe fase te beschouwen, die geen banden heeft met het verleden. De onderwijsverslagen vormen tegen deze irreële en daarom niet onbedenkelijke overtuiging een waardevol tegenwicht. Dit geldt niet slechts voor bijkomstige zaken maar ook voor de kern van de onderwijsproblematiek.

De verslagen geven een beeld van de feitelijke situatie van het onderwijs in de loop ter tijden. Dat is een ander beeld dan men krijgt uit de politieke geschiedenis, uit de beraadslagingen in de Staten-Generaal, uit de onderwijswetgeving. De onderwijsverslagen spreken ook over de initiatieven, die van de overheid uitgingen en van de leiding, die zij aan het onderwijs heeft gegeven, maar tegelijkertijd zijn zij het relaas van het aandeel dat de maatschappij daarbij had, van de wijze waarop zij reageerde op wettelijke regelingen en daaraan in de werkelijkheid gestalte gaf. Men maakt in de verslagen kennis men denkbeelden die buiten beïnvloeding van bovenaf, van onderop ontstonden, geleidelijk gemeengoed werden en aan het onderwijs een nieuwe richting gaven, soms zelfs afwijkend van de wettelijk omschreven en geregelde onderwijsstructuur.

De onderwijsverslagen zijn een onmisbare aanvulling op officiële memories, kamerverslagen en wettenverzamelingen. Zij geven een beeld van het onderwijs zoals het in feite bestond als

resultaat van de bemoeienissen van de regering, voor wie het onderwijs volgens grondwettelijk voorschrift een voorwerp van aanhoudende zorg is, tezamen met het volk, dat daarbij betrokken is, want het gaat om zijn levensbelang.

Uit het verslag over het jaar 1816 krijgt men de indruk dat men voor dit samenspel geen oog had en dat men de opstanding van het onderwijs uit zijn verval alleen van overheidsmaatregelen verwachtte. Immers in het verslag is enkel sprake van datgene wat de Koning deed en had bereikt. Maar reeds in het volgende verslag (over 1817) leest men:
'Is er een onderwerp van veel gewigt voor eene Lands regering, dan is het voorzeker de gesteldheid der openbare scholen. Op haar rust het geluk der ingezetenen en van haar hangt de roem en de voorspoed af van den Staat. Geen groter belang hebben ouders bij eene goede opvoeding hunner kinderen dan de regeringen bij de opvoeding van de burgers der maatschappij. Doch te weinig kon tot hiertoe door de meeste regeringen uit dit beginsel gehandeld worden; door de zich steeds vernieuwende oorlogen, van genoegzame middelen ontbloot, konden zij slechts enkele trekken van het openbaar onderwijs omvatten en moesten zich grootendeels verlaten op hetgeen door de inspanning en de belangstelling van bijzondere personen mogt worden daargesteld. Hoe langs hoe meer echter naderen de regeringen het doel, dat haar te bereiken staat en bijzonder zijn in dit Rijk reeds groote schreden gedaan'.

De overheid ging een plaats innemen naast de reeds werkzame maatschappij. In alle periodes heeft het onderwijs gedraaid om de dubbele spil van overheid en volk, soms meer om de eerste en dan weer speciaal om de tweede. In de verslagen vindt men de weerslag van deze schommelbeweging en wisseling van vloed- en ebtij. Tijdens de besluitenregering van Koning Willem I had de overheid de overhand, waartegen zich op het gebied van het onderwijs zowel als op andere terreinen, een steeds sterker verzet ontwikkelde, dat in 1848 een grondwettelijke erkenning kreeg door de opneming van de bepaling, dat het geven van onderwijs vrij is, zij het met enige beperkingen. Dit geschiedde overeenkomstig de bedoelingen van de commissie, die de grondwetsherziening had voorbereid om 'ten aanzien der individuele of bijzondere rechten der ingezetenen de waarborgen, welke de Grondwet bevat, te versterken en met andere, inzonderheid het recht van vereeniging, den godsdienst en het onderwijs betreffende, tot een onzen tijd en den Nederlandschen burger waardig geheel aan te vullen'.

Tot deze uitbreiding in 1848 van de grondwettelijk gewaarborgde vrijheidsrechten met onder meer de vrijheid van onderwijs heeft de toen in ons land en andere staten van Europa overheersende geestesstroming van het liberalisme de stoot gegeven. De overheid ruimde naast zich een grotere plaats in voor de maatschappij en verleende aan het particulier initiatief een wettelijk gewaarborgde positie. De invloed die van de zijde van het volk uitgaat op het onderwijs, zijn inrichting en ontwikkeling, was voortaan niet langer enkel een feitelijk gegeven maar ook een erkend recht, waaraan een plicht van de overheid tot bescherming beantwoordde.

Thorbecke was de grote stuwkracht achter de grondwetsherziening van 1848. Om de eigenlijke zin en de strekking van de toen ingevoerde onderwijsvrijheid te verstaan, moet men haar plaatsen in het licht van de grondgedachte van deze staatsman:
'Regeren en geregeerd worden, voorheen gescheiden, verenigen zich thans, al is het nog zoekende naar harmonie'. (Over het hedendaagsche staatsburgerschap), of zoals hij het elders heeft samengevat: 'Een vrij volk en eene vrije regering'. (Simon van Slingelandt's toeleg om den staat te hervormen. Historische Schetsen). Die lijn heeft Thorbecke ook naar het onderwijs doorgetrokken, als schrijver en als staatsman.
In zijn studie van het jaar 1829 over het bestuur van het onderwijs in betrekking tot een aanstaande wetgeving schreef Thorbecke: 'Gelijk in het onderwijs het algemeen en bijzonder belang elkander ontmoeten en zonder wederzijdsche krenking niet van elkander kunnen

worden gescheiden, zoo is die toestand de gelukkigste, in welken, volgens dezelfde wet, de werkzaamheid der staatsmagt en die der bijzondere leden voor de daarstelling van het onderwijs elkander wederkeerig bevorderen'. De staatsman Thorbecke sprak bij de behandeling in 1863 van zijn wetsontwerp op het middelbaar onderwijs van een grote en blijvende weldaad welke daardoor aan het land werd bewezen. Hij voegde er aan toe: 'Aan deze Kamer behoeft niet te worden herinnerd dat de hedendaagsche maatschappij bovenal in ons land nieuwe ongewone inspanning eischt en dat de overheid moet weten daartoe voor zoveel van haar afhangt, in staat te stellen'. Die weldaad zou het werk zijn van volk en overheid en in Thorbecke's gedachtengang meer nog van het eerste dan van de regering, want de taak van deze is gericht op het stimuleren en steunen van de maatschappelijke krachten.

Het jaar 1848 betekent een keerpunt in de geschiedenis van ons onderwijs, hetgeen in de onderwijsverslagen door de grote en kleine feiten, die daarin worden vermeld, en door een zich geleidelijk wijzigende algemene instelling tegenover de problematiek tot uiting komt. Aan de ene kant werd een periode afgesloten en is de maatschappij niet langer een buitenstaander, maar wordt zij betrokken bij de zorg voor het onderwijs om daarin een vrij en zelfstandig aandeel te nemen. Aan de andere kant bevat de grondwetsherziening van 1848 de kiem van nieuwe moeilijkheden en problemen. De vrijheid van onderwijs werd het grote discussiepunt. In de ogen van een deel van het volk was die vrijheid geen werkelijke vrijheid en kon zij dit eerst worden wanneer daarmede gelijkheid verbonden werd. Aangezien dit laatste ontbrak ontstond een tachtigjarige schoolstrijd, waarin het protestantse en het roomskatholieke volksdeel zich keerden tegen de bevoorrechting van de openbare school, die uit de overheidskas werd bekostigd, terwijl aan de bijzondere school die financiële steun werd onthouden.

De schoolstrijd heeft meer aspecten en kan op verschillende wijzen worden gekarakteriseerd. Men botste inzake de vraag, welke de houding van de staat behoort te zijn ten aanzien van godsdienst, opvoeding en onderwijs. Het ging voor en tegen de 'neutraliteit'. Een ander aspect van de schoolstrijd was, dat maatschappij en overheid wel wettelijk tot elkander waren gekomen, maar dat er geestelijk nog een diepe kloof gaapte tussen een belangrijk deel van het volk en de staat. Daarom bleef het oogmerk om, zoals Thorbecke het uitdrukte in de aantekening op de grondwet, 'de volkskracht, die de voormalige grondwet had uitgesloten, nu in alle aderen van de staat op te nemen', vooralsnog onbereikbaar.

Het heeft tot 1917 geduurd voordat dit conflict een oplossing vond. Nog in 1878 heette het in het rapport van minister Kappeyne aan de Koning naar aanleiding van het volkspetitionnement tegen de door de Kamer aangenomen onderwijswet, dat de bijzondere school niet anders mocht zijn dan 'òf eene weelde, die alleen de met goederen bedeelden zich voor hun kroost veroorloven kunnen òf een aalmoes aan de behoeftige kinderen door anderer milddadigheid verstrekt'.
Nog steeds hadden de voorstanders van het bijzonder onderwijs niet anders dan de vrijheid van onderwijs, echter onvoldoende om een eigen plaats in te nemen naast het openbaar onderwijs en een zelfstandige inbreng te leveren voor de opbouw van een onderwijsbestel, dat steunt op de krachten van de maatschappij en waarin de verscheidenheid van richting en overtuiging tot uitdrukking komt.

De wet van 1889, waarbij die van 1878 werd gewijzigd en die tot stand kwam door het kabinet Mackay, bewerkstelligde, dat door voorzieningen inzake het heffen van schoolgeld voor openbare scholen, de salarisbijdrage door het rijk aan het openbaar en bijzonder lager onderwijs en andere regelingen, een eerste stap op de weg naar gelijkstelling werd gezet. Voor ongeveer een derde van haar kosten werd de bijzondere lagere school door de overheid gesubsidieerd.
Het bijzonder onderwijs nam in omvang en betekenis steeds meer toe. Ook in de kringen van

de voorstanders van het openbaar onderwijs ging men inzien, dat ernst gemaakt moest worden met het in 1848 geproclameerde beginsel van de vrijheid van onderwijs en dat daaraan reële inhoud diende te worden gegeven. Het is daarbij opvallend, dat men naast overwegingen van rechtvaardigheid ook het motief liet gelden dat, gelijk men in het advies der vrijzinnige leden van de staatscommissie tot grondwetsherziening (1910) kan lezen, 'een groot gedeelte der bevolking, niet tevreden met de voor allen toegankelijke neutrale openbare school, getoond heeft met groote krachtsinspanning in eigen onderwijsbehoeften te willen voorzien en dat het bijzonder onderwijs zich belangrijk heeft uitgebreid en een aanzienlijke plaats in ons volksonderwijs inneemt'. Men kon de allengs ontstane feitelijke situatie, waarin het bijzonder onderwijs zich tot een vitale maatschappelijke kracht had ontwikkeld, niet langer negeren. Als voortzetting van de lijn van 1848 vroeg men om wettelijke erkenning of, zoals de memorie van toelichting op de regeringsontwerpen van grondwetsherziening 1910 het uitdrukte: 'Aan het bijzonder onderwijs dient de plaats toegewezen te worden welke hem ook krachtens de macht der feiten toekomt. Slechts voorzoover dit te kort schiet trede de Overheid op'.

Zo opende de grondwetsherziening van 1917 grotere mogelijkheden voor wederzijdse beinvloeding van de twee machten waardoor het onderwijs wordt gedragen, overheid en volk. Voortaan is niet slechts, gelijk sinds 1815 het geval was, alleen het openbaar onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der regering, maar strekt die zorg zich tot het gehele onderwijs uit. Daarnaast werd, afgezien van andere wijzigingen, de bepaling opgenomen, dat het bijzonder algemeen vormend lager onderwijs, dat aan de bij de wet te stellen voorwaarden voldoet, naar dezelfde maatstaf als het openbaar onderwijs uit de openbare kas wordt bekostigd. De gelijkstelling was hiermede voor genoemde sector bereikt. In de volgende jaren heeft dit beginsel geleidelijk toepassing gevonden ook voor het overige onderwijs.
Cort van der Linden, onder wiens ministerie de pacificatie tot stand kwam, citeerde bij de behandeling van het grondwetsartikel over het onderwijs de volgende uitspraak van dr. Bos, de eminente voorzitter van de Bevredigingscommissie, waaraan het voor een zeer groot deel te danken is geweest dat er aan de schoolstrijd een einde kwam: 'Ons allen verenigt de wensch om de voorheen zoo fel tegen elkander inwerkende krachten, waarvan de felheid alleen te begrijpen is bij een volk met warme liefde voor het onderwijs, gelijk te richten, opdat sterker dan ooit de geestelijke kracht van ons volk kan gedijen tot zegen van zijn zedelijk welzijn en zijne stoffelijke welvaart'. De discussies samenvattend sprak hij van een belofte, namelijk: 'dat de grootere waardering voor elkanders inzichten en bedoelingen waarvan deze Kamer getuige is geweest ook in de natie zal doordringen; en indien deze belofte mocht worden vervuld dan zou het gevolg van deze herziening zijn niet alleen meerdere vrijheid, grootere rechtvaardigheid en hoger peil van ontwikkeling, maar ook als laatste gift een hechtere eenheid van ons volk'.
Opnieuw treedt hierin de gedachte naar voren dat de maatschappij een eigen verantwoordelijkheid heeft en zelfstandig een rol vervult en alleen op deze manier samenspel met de overheid vruchtbaar kan zijn. In 1917 werden de wettelijke belemmeringen daarvoor opgeruimd. De kansen voor een doelmatige samenwerking tussen overheid en volk waren nu reëel geworden en daarom kan met recht van een nieuw keerpunt in de geschiedenis van het Nederlandse onderwijs gesproken worden.

Toch was de uitkomst niet die, welke men had verwacht. Wel verdween begrijpelijk niet ineens maar toch wel met het verstrijken der jaren de sfeer van felheid en verbittering, die in de periode van de schoolstrijd had geheerst en ontstond er een klimaat van wederzijds begrip en waardering. In de grond van de zaak echter onveranderd liet zich het feitelijk gegeven gelden, dat onze vaderlandse samenleving wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid van geestelijke richtingen. Het getuigde van wijs staatsmanschap dat men een open oog had voor

dit feit, dat men deze verscheidenheid aanvaardde en dat men daaraan door de gelijkstelling recht heeft laten wedervaren. De wet paste zich bij de maatschappelijke constellatie aan en nu het twistpunt van de schoolstrijd was weggevallen, verplaatste het verschil van levensbeschouwingen zich naar een ander terrein. De discussie wendde zich meer en meer af van de politieke en staatsrechtelijke vraagstukken, al bleven deze uiteraard ook aan de orde, en richtte zich op kwesties van de innerlijke structuur en organisatie van het onderwijs, pedagogiek en didactiek en van de eisen waaraan de vorming van de jeugd moet voldoen in de steeds gecompliceerder moderne samenleving. De maatschappij ging zich in toenemende mate bezinnen op haar eigen positie en behoeften, ontwikkelde zelfstandig initiatieven en maakte van de nu verworven positie gebruik om overeenkomstig eigen levensvisie aan het onderwijs gestalte te geven. De onderwijsverslagen illustreren door hun omvang en grote variatie van onderwerpen dit proces van numerieke uitbreiding en differentiatie.

Reeds veel eerder had zich de specialisatie van het onderwijs ingezet. Ook in dit opzicht is er tussen het heden, waarin de verscheidenheid van onderwijsmethodieken en schooltypen een der meest opvallende verschijnselen is geworden, en vroegere periodes continuïteit te bespeuren. De opgave waarvoor onze tijd zich geplaatst ziet, is zonder twijfel een bijzondere, maar men hoede zich voor overdrijving.
Wanneer men kennis neemt van het doel dat Thorbecke met zijn wet op het middelbaar onderwijs voor ogen stond en daarnaast van de mate waarin deze wet een levend bestanddeel is geworden van ons onderwijsbestel, waarvoor de onderwijsverslagen een niet te verwaarlozen informatiebron zijn, dan ontdekt men veel overeenkomst met deze tijd. Iedere tijd worstelt met de moeilijkheid om het onderwijs aan te passen aan de eigentijdse behoefte en met het oog op de te verwachten ontwikkeling tijdig van koers te veranderen.

Op 5 maart 1863 sprak Thorbecke een rede uit, waarin hij wees op het streven naar verandering sedert het organieke besluit van 1815, dat de latijnse scholen regelde. Men mocht niet langer bij de vorming van de jeugd blijven staan binnen de oude grenzen. Naast de instellingen voor hoger onderwijs, dat bestemd bleef voor de klasse der wetenschappelijke elite, dienden nieuwe schoolvormen te komen, bedoeld voor de 'menigte', niet voor de enkelen, 'maar voor het volk, teneinde die zelfstandigheid van ontwikkeling op te wekken die van ieder man van zijn volk meer kan maken dan hij tot dusver kon zijn'.
Thorbecke streefde naar uitbreiding en aanvulling van het scholenstelsel op grondslag van verdeling van arbeid en onderscheiding van taak (Handelingen Tweede Kamer 1862). De burgerscholen werden ingevoerd, bestemd voor de gehele burgerij 'voor zooveel zij, het lager onderwijs te boven, niet naar geleerde vorming tracht'.
Dit is de eerste stap gweest op de weg naar nieuwe schooltypen. Vooral de overrompelende vlucht van de techniek en exacte wetenschappen heeft tot versnelling van dit proces bijgedragen. Met name in de sector van techniek en natuur- en geneeskunde heeft zich op alle niveaus van het onderwijs de specialisatie het sterkst ontwikkeld.
Daarnaast echter is een andere factor in het spel gekomen. De twintigste eeuw is niet alleen de eeuw van de techniek maar ook van het kind. Rond de eeuwwisseling en vooral na de eerste wereldoorlog namen pedagogiek en psychologie een grote vlucht, waarbij zij de persoon van de jeugdige mens centraal stelden. Gepleit werd voor onderwijsvormen en methodieken die aangepast zijn aan de individualiteit van de leerling. Er werd geëxperimenteerd met verschillende systemen en geleidelijk ontstond een geheel complex van nieuwe schooltypen waarin deze denkbeelden in praktijk werden gebracht. Deze verbijzondering, die een reactie was op de éénvormigheid van het onderwijs, heeft met name ook in de sector van het buitengewoon onderwijs tezamen met de vertechnisering van de maatschappij tenslotte geleid tot een dusdanig ingewikkeld geheel, dat de overzichtelijkheid en eenheid verloren dreigden te gaan.

Uit die bezorgdheid is de Wet op het voortgezet onderwijs van 1963, die op naam staat van minister Cals, tot stand gekomen. Het grondmotief daarvan is immers voor het onderwijs, dat gelegen is tussen het basis- en het wetenschappelijk onderwijs, een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen tot stand te brengen, waardoor zowel horizontaal als vertikaal tussen de verschillende schooltypen een verband wordt gelegd en betere waarborgen worden geschapen voor een aangepast en vloeiender verloop van de vorming der leerlingen.
De zogenaamde Mammoetwet schept meer vrijheid en ruimte, zodat het doen van de juiste keuze van school wordt bevorderd en een verkeerde beslissing alsnog zonder de ernstige gevolgen, die daaraan in het verleden niet zelden verbonden waren, gecorrigeerd kan worden. Vandaar de onderscheiding tussen kern- en keuzevakken, het instituut van het brugjaar, de scholengemeenschap en de beperking van de examenstof, de uitbreiding van de diploma's, die toegang verlenen tot instellingen van wetenschappelijk onderwijs en andere vernieuwingen die de doorstroming verzekeren, met name ook wat de communicatie tussen het algemeen vormend onderwijs en de beroepsopleiding betreft. Met deze en andere voorzieningen bedoelt deze wet ruimte te scheppen, zodat iedere leerling de mogelijkheid heeft het voor hem meest gewenste en vruchtbare onderwijs te volgen.

Reeds lang had de noodzaak om tot grotere eenheid in het onderwijs te komen geesten beziggehouden. Befaamd is het rapport dat de door minister Kuyper in 1903 ingestelde Ineenschakelingscommissie na zeven jaar studie in 1910 uitbracht, twee boekdelen omvattende 1834 bladzijden. Tot in bijzonderheden was daarin voor het gehele onderwijs een nieuwe opzet uitgewerkt. Zelfs de verschillende memories van toelichting en grondslagen van koninklijke besluiten ontbraken niet.
Het rapport heeft aanleiding gegeven tot discussies op grote schaal over de onderwijsvernieuwing en daarom is het waardevol geweest, maar het was een veel te theoretische constructie, die te weinig rekening hield met de werkelijkheid en het heeft dan ook geen practische resultaten gehad. Onderwijshervormingen komen niet tot stand door wetten alleen, ook al steunen deze op zeer deskundige adviezen en overwegingen. Het onderwijs is een zaak van de gemeenschap, die voorlichting en leiding niet kan missen, maar toch telkens weer haar eigen weg gaat. Of wettelijk geregeld onderwijs ook werkelijk levend onderwijs wordt, hangt af van de maatschappij, van alle burgers, niet alleen van hen, die als ouders, docenten, schoolbesturen of op andere wijze rechtstreeks bij de vorming van de jeugd betrokken zijn.

Zo is bijvoorbeeld de dagburgerschool, in Thorbecke's wet op het middelbaar onderwijs geregeld, niet tot ontwikkeling gekomen omdat er kortsluiting was met de mogelijkheden en behoeften van de maatschappij. Daardoor is de ontwikkeling van de hogere burgerschool ook een andere geweest dan die welke Thorbecke voor ogen stond. Hoewel uitdrukkelijk niet bedoeld als opleiding voor het volgen van wetenschappelijk onderwijs verleende de wet-Limburg in 1917 het promotierecht in de medische en natuurfilosofische faculteiten aan het eindexamen van de vijfjarige hogereburgerschool. Voor het atheneum, dat in de wet-Cals op het voortgezet onderwijs is geregeld ter vervanging van de huidige hogereburgerschool met vijfjarige cursus inzoverre deze voorbereidt voor het volgen van wetenschappelijk onderwijs, opent de wet op het wetenschappelijk onderwijs van 1960 een nog ruimere toelating.

Ook de geschiedenis van het lyceum is een voorbeeld van de invloed, die de maatschappij op het onderwijs uitoefent. Dit schooltype, waarvoor het in 1909 in 's-Gravenhage gestichte Nederlands Lyceum model is geweest, is de vrucht van een zelfstandig maatschappelijk initiatief, dat eerst in de twintiger jaren navolging vond, welk schooltype zich zonder wettelijke erkenning en basis tot een der voornaamste vormen van het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs heeft kunnen ontwikkelen. Door de wet op het voortgezet onderwijs van 1963 zag het lyceum zijn feitelijke plaats en betekenis gelegaliseerd.

De verlopen anderhalve eeuw laat meer voorbeelden zien enerzijds van wetten die een dode letter bleven, omdat zij niet aansloegen bij de samenleving en anderzijds van zelfstandige

vruchtbare initiatieven, die buiten de overheid om uit de maatschappij voortkwamen. Onvermijdelijk is het, dat de dialoog tussen volk en overheid vaak stroef verloopt. Weliswaar is regeren vooruitzien, maar het is niet mogelijk ver in de toekomst te zien en daarom mag men niet direct de overheid verwijten maken, indien zij zich vergist of te laat komt. Ook het volk verkeert vaak in onzekerheid omtrent zijn eigen situatie en oogmerken. Dat leert de realiteit van ons onderwijs, zoals deze in de onderwijsverslagen in majeur- en mineurtoon wordt beschreven.

Vooral in onze tijd laat zich de richting van het onderwijs van de toekomst slechts moeilijk gissen, nu de onoverzichtelijkheid en gecompliceerdheid groter zijn dan ooit.
Het internationale leven ondergaat, nu de afstanden zoveel kleiner zijn geworden en de volkeren in zo'n nauwe communicatie met elkander staan, in zeer sterke mate de invloed van het wereldgebeuren en het internationale leven, waarmede rekening moet worden gehouden bij het gehele onderwijsbeleid, met name ten aanzien van het wetenschappelijk onderwijs en de wetenschappelijke vorming. Internationaal contact, samenwerking en arbeidsverdeling zijn ook om financiële redenen een steeds dringender eis geworden. Ook bij de hedendaagse jeugd voltrekken zich ingrijpende veranderingen. In alle kringen breekt een nieuwe visie door op de verhouding tussen godsdienst en wereld. Men bezint zich allerwegen op wezen en doel van zowel het confessionele als het openbare onderwijs en de daarmede samenhangende fundamentele problemen. Een moderne inhoud zal moeten worden gegeven aan de begrippen 'christelijke en maatschappelijke deugden', die sedert de wet van van der Brugghen (1857) en voordien reeds in de wet van 1806 voorkomen in de doelomschrijving van het openbaar onderwijs. Ook de traditionele karakterisering van het confessionele onderwijs is onderwerp van herbezinning en discussie.

Een van de meest opvallende spanningen in de huidige samenleving vindt men tussen enerzijds een voortdurend verder om zich heen grijpend organiseren en anderzijds een groeiende behoefte aan een sociale orde, waarin de mens zich zelf kan zijn en in vrijheid zijn eigen weg kan gaan. Deze tendenties zijn in vele opzichten tegenstrijdig en moeilijk in overeenstemming te brengen. Staat, maatschappij en onderwijs vragen om organisatie en reglementering op steeds grotere schaal, waarmede naar evenredigheid ook de gevaren voor de zelfstandigheid van het individu groeien. Dit vraagstuk betreft thans het gehele onderwijs, zijn opbouw en inrichting. De studievrijheid en de binding daarvan aan beperkingen waaraan tijdens de behandeling van de Wet op het wetenschappelijk onderwijs (1960) binnen en buiten de Staten-Generaal veel aandacht werd besteed, en ook nu nog aan de orde komt bij allerlei kwesties, is slechts één van de knelpunten.

Een ander vraagstuk is de democratisering van het onderwijs. Naarmate het streven om voor allen gelijke kansen te scheppen verder wordt doorgevoerd en daar onder ook het wetenschappelijk onderwijs wordt begrepen, is een steeds groter en gedetailleerder netwerk van regelingen en organisatorische instanties nodig, wil de stimulering van talenten en de rechtvaardigheid en gelijkheid reëel zijn. Met de toeneming van de democratisering en de uitgroei van de politieke democratie tot een sociale democratie gaat onvermijdelijk een uitgebreider organisatie van het onderwijs gepaard, zowel wat zijn stoffelijke en financiële als ook was zijn geestelijke, psychologische, didaktische en wetenschappelijke aspecten betreft. Daardoor neemt het onderwijs enerzijds meer en meer het karakter aan van een modern bedrijf, terwijl anderzijds alles moet worden gedaan om de mensvorming, die het doel is van het onderwijs en waaraan de huidige samenleving zulk een intense behoefte heeft, te beveiligen tegen de gevaren van onpersoonlijke verzakelijking, waartoe het organiseren zo spoedig leidt.

In het bovenstaande is getracht te schetsen langs welke lijnen de feitelijke ontwikkeling van het onderwijs, waarover jaarlijks aan de Staten-Generaal verslag wordt gedaan, gedurende de

afgelopen anderhalve eeuw zich heeft voortbewogen. Daarbij kwamen volk en overheid dichter bij elkaar. Met de vrijheid van onderwijs werd in 1848 de eerste stap daartoe gezet; in 1917 kreeg die vrijheid een reële betekenis en thans staan maatschappij en regering voor de gemeenschappelijke taak voor een ieder de gelegenheid te scheppen om het onderwijs te genieten dat hem de volledige ontwikkeling van zijn persoon mogelijk maakt.

Uit de historie van het onderwijs blijkt, dat voor alle periodes met welke verschillende situaties dan ook en met welke andere behoeften en oogmerken, naar een uitspraak van Thorbecke 'de kracht der wet ligt in overeenstemming met den geest van hen, die haar moeten naleven'.
Dit geldt voor verleden, heden en toekomst. Wanneer men in de onderwijsverslagen wordt geconfronteerd met de vele en grote moeilijkheden die overwonnen moesten worden, met de steeds hernieuwde pogingen en soms slechts moeizaam bereikte resultaten, dient men zich te hoeden voor illusies als ook voor defaitisme, maar moet men zich laten leiden door gezond realisme en door offerbereid idealisme. Deze instelling is van het begin af zo geweest. Het verslag over het jaar 1816 besluit: 'Veel is alzoo gedaan, doch ook veel blijft te doen overig, hetwelk niet zonder aanhoudende zorg kan bewerkstelligd worden en eenen niet geringen tijd zal vorderen, daar uit den aard der zaak de uitbreiding van kunsten en wetenschappen en de daaruit voortvloeijende beschaving en verlichting eenen langzamen tred moet houden en niet oogenblikkelijk het gemis van het ontbrekende in deze kan hersteld worden.'

Aan het einde van dit overzicht kunnen wij in herinnering brengen de woorden van de schoolopziener en opvoedkundige H.W.C. Anne Visser, die 150 jaren geleden reeds stelde, dat het hoofddoel van het onderwijs is, zonder wetenschappelijke kundigheden ter zijde te stellen, bovenal kennis van en geoefendheid en bedrevenheid in een beter onderwijs te bevorderen tot ware vorming van het kinderlijke verstand en hart.

Want non scholae sed vitae discimus.

ILLUSTRATIES

Met de navolgende illustraties wordt getracht een beeld te geven van de ingrijpende veranderingen, die gedurende de 150-jarige periode van onderwijsverslaggeving op het terrein van het onderwijs hebben plaatsgevonden.

STOP!

1 *Het gebouw van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken* op het Binnenhof te 's-Gravenhage vóór de afbraak in 1913. Het Ministerie van Onderwijs was in de 19e eeuw in dit gebouw gevestigd. Een sobere behuizing, dit in tegenstelling met het huidige gebouw van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (zie ill. 2)

2 *Het gebouw van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (hoofdgebouw)* aan de Nieuwe Uitleg te 's-Gravenhage heden ten dage. Op dezelfde plaats stond in de eerste helft van de 19e eeuw nog 's lands geschutshuis, alwaar men kanonnen goot.
De straat naast het gebouw heet dan ook nog steeds Kanonstraat. Boven aan de gevel bevindt zich een beeldhouwwerk van Albert Termote.

3 *Kleuterklas* in het begin van de vorige eeuw. Opvallend is dat de kleuterleidster alsmede de meeste kinderen een hoofddeksel dragen. Aan de achterwand hangen de schoolkastjes die meestal kunstig waren bewerkt met houtsnijwerk (zie illustratie 37) en waarin schoolboeken e.d. werden bewaard. Op de lessenaar is een zandloper geplaatst die de rol van klok vervulde.

4 *Kleuterklas* in een modern schoolgebouw anno 1966. In deze school die men in Assen kan vinden, is bij de bouw rekening gehouden met licht, ruimte en hygiëne (vloerbedekking). Ook het meubilair voldoet aan de gestelde eisen.

5 *Lagere schoolklas* in de vorige eeuw. De onderwijzeres (rechts) is bezig met behulp van op het bord getekende punten de kinderen het tellen te leren. Op de achtergrond bij de ramen ziet men de 'breimatres' met enkele leerlingen bij de handwerkles die in hetzelfde lokaal werd gegeven. Voor de donkere dagen maakte men gebruik van olieverlichting. Links op de voorgrond staat een telraam.

6 *Lagere schoolklas* in hedendaagse moderne school. Op deze foto zijn de leerlingen op de verjaardag van een hunner in het handenarbeidlokaal bezig met de vrije expressie.

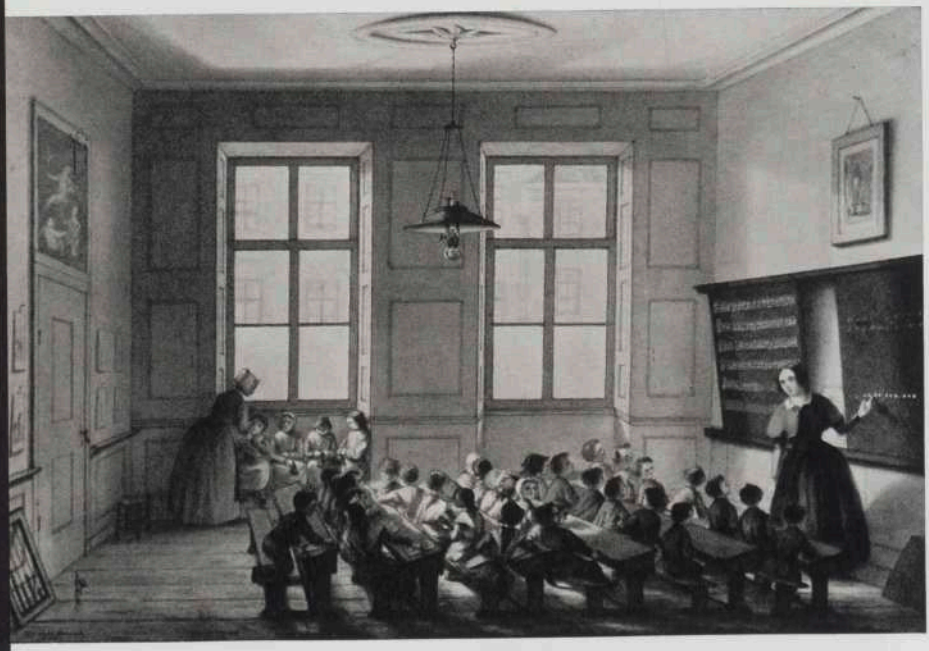

EE A EE EEN JAAR

7 *Blindenonderwijs* in de vorige eeuw. Deze unieke prent geeft een indruk van een blindeninstituut, dat werd opgericht 'door de Broederen Vrijemetzelaaren'. Op deze illustratie treft men ook nog het aloude mandenvlechten aan, terwijl aan de tafel de kinderen zich bezighouden met tastlezen en rekenen.

8 *Blindenonderwijs* op moderne leest geschoeid. Ook het aardrijkskundeonderwijs is voor de tastzin ingericht. De kaarten dienen de plaatsen en rivieren voelbaar weer te geven. Bij de electrische kaart staan boven een aantal stekkerbusjes de plaatsnamen enz. in brailleschrift aangeduid. Met een tweede stekker wordt de plaats opgezocht en als deze is gevonden gaat een zoemer over.

9 *Latijnse school.* Deze kleurentekening van J. Kortebrant geeft de Erasmiaensche of Latijnsche School te Rotterdam weer, die in 1597 werd gebouwd op het grondgebied van het Cellebroederskloster aldaar. De school lag geheel ingebouwd in het stadscentrum. Links ziet men een zgn. 'pothuisje' en rechts spelen de leerlingen op de straat. Men lette op de potsierlijke kledij der kinderen.

10 *Modern gymnasium* (Eindhoven). Deze school is geheel geplaatst in de open ruimte. In de plaats van de ouderwetse 'speelplaats' zijn nu de sportvelden gekomen.

11 *Oude naaischool* naar een gravure van B. Vautier. Het onderwijs in de 'naaldvakken' vond in de vorige eeuw plaats in de huiselijke sfeer van particuliere naaisters.

12 *Opleiding voor de nijverheidsakte* Nq (dameskleermaken). Hier wordt de moulage, het passen op de pop, afgebeeld.

13 *Lichamelijke oefening* in de vorige eeuw. Guts Muths geeft hier een indruk van een les in de lichamelijke oefening, die buiten het schoolgebouw in de vrije natuur plaatsvond. Dit onderwijs was verdeeld in verschillende sectoren, waarvan men hier een afbeelding aantreft van het onderdeel springen (met of zonder polsstok). Onderwijs in de lichamelijke oefening 'binnenshuis' kwam zelden voor, aangezien men daarvoor geen ruimte wist in te richten.

14 *Lichamelijke opvoeding* in moderne turnzaal (Amsterdam-Osdorp).

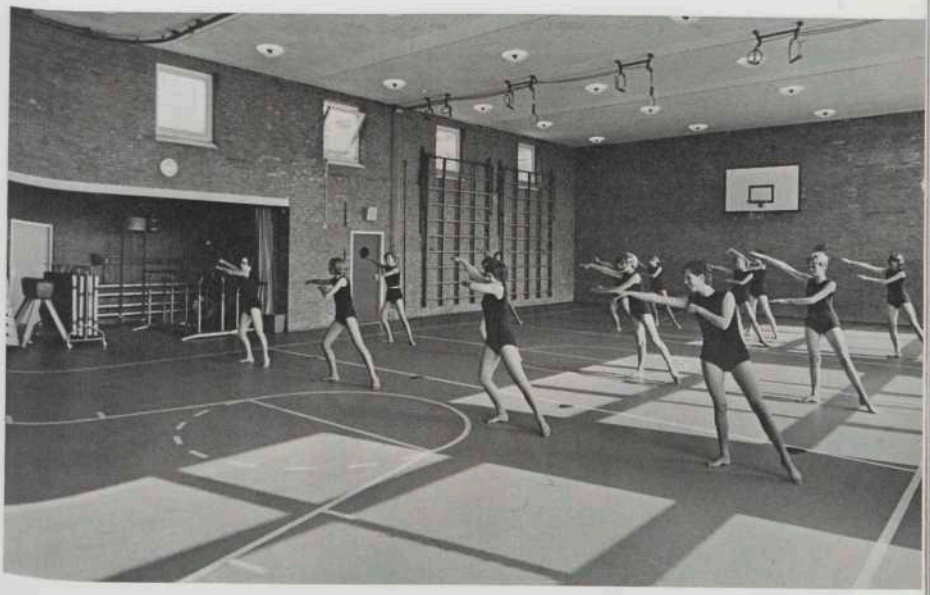

15 *Muziekonderricht* oude stijl. Links op het schilderij van J. J. Damschroeder speelt een schoolmeesterachtige oude heer viool, rechts zingt een groepje kinderen van het blad.

16 *Muziekonderricht* nieuwe stijl. De klassieke viool heeft plaats gemaakt voor de moderne gitaar.

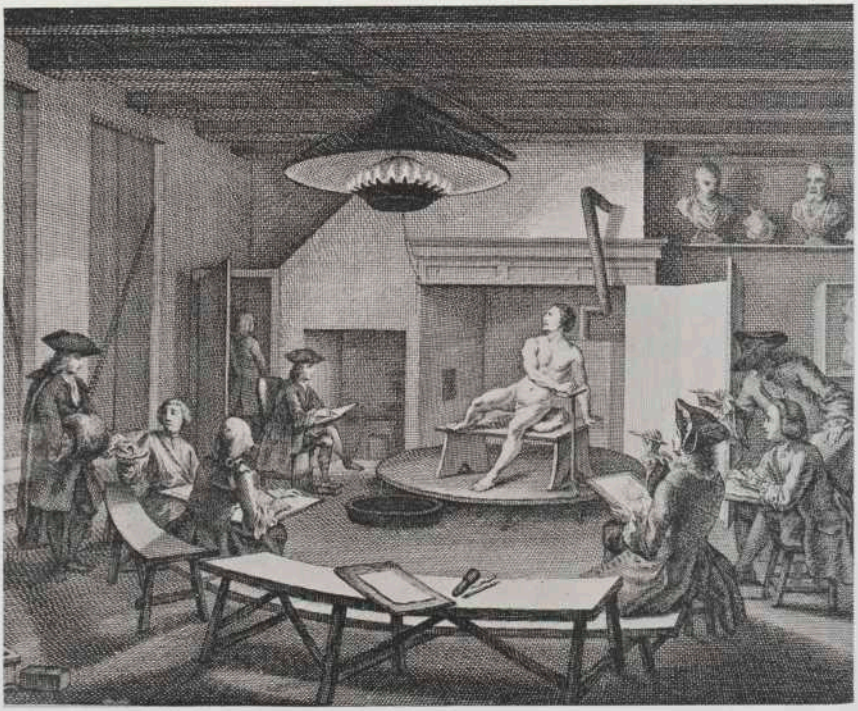

17 *Tekenen naar levend model.* De tekenzaal van de Haagsche Akademie was tot 1839 als zodanig in gebruik.

18 *Vrije expressie in de schilderkunst* aan de akademie St. Joost te Breda.

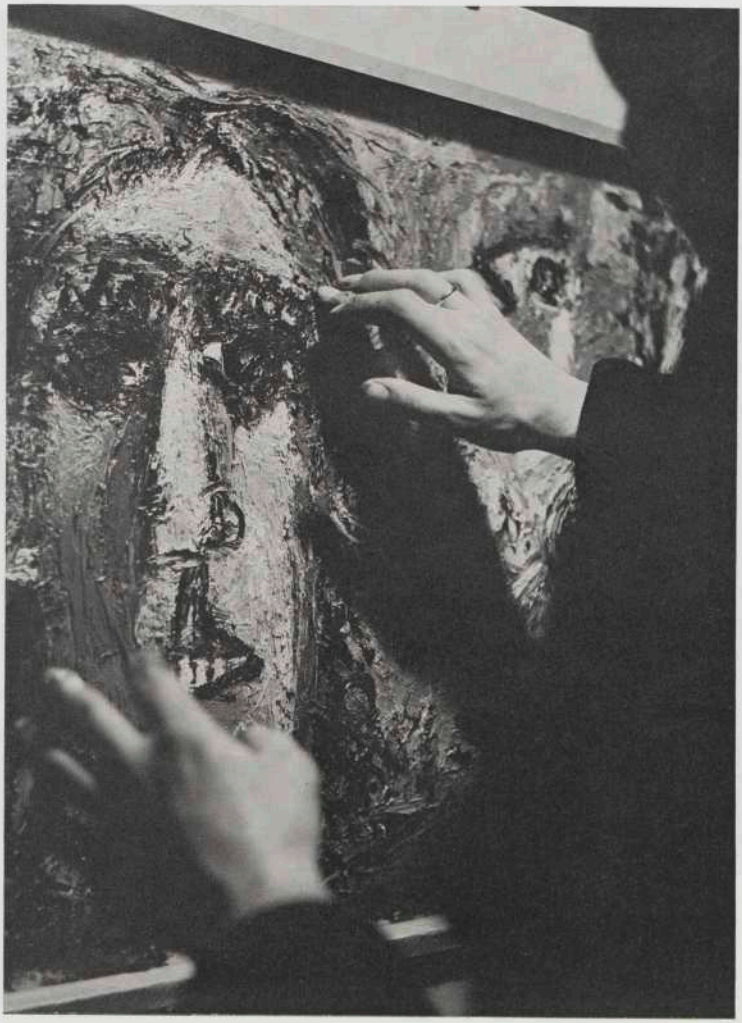

19 *Botanische tuin* van de rijks hogere land-, tuin- en bosbouwschool te Wageningen, omstreeks de eeuwwisseling.

20 *Botanisch onderricht* in de moderne plantenkas.

21 *Kweekelingen zeevaartschool* in 1848. Een portret van de jongelieden C. J. Itz en L. C. van de Ven. Rechts op de voorgrond ligt een rol touw.

22 *Leerlingen hogere zeevaartschool* (Vlissingen). Deze leerlingen volgen een praktijkles radiotelegrafie.

23 *Leslokaal lagere technische school,* 100 jaar geleden. Links ziet men een soort 'draaibank,' midden in het lokaal de 'smidse' en verderop de afdeling houtbewerking, rechtsboven ziet men de modellen van ramen en gevellijsten.

24 *Lagere technische school,* afdeling houtbewerking heden ten dage. Nog steeds moeten er ramen en kozijnen worden gemaakt, maar behalve vele andere technische hulpmiddelen kent men nu ook de 'blokschaaf'.

AMBACHTSCHOOL
MAATSCHAPPIJ
VOOR DEN
VERKEENDENSTAND

25 *Eerste Nederlandse ambachtschool.* Deze eerste school, waarin men onderwijs gaf, gericht op het ambacht, werd gevestigd te Amsterdam. Smal en gedrongen 'hangt' het gebouw tussen de gevels. Boven aan de gevel ziet men de bekende (Amsterdamse) takelbalk.

26 *Moderne lagere technische school.* Deze school, die zich te Nijmegen bevindt, valt op door haar vrijstaande brede gevel, die versierd werd met fraaie 'ambachtreliefs'.

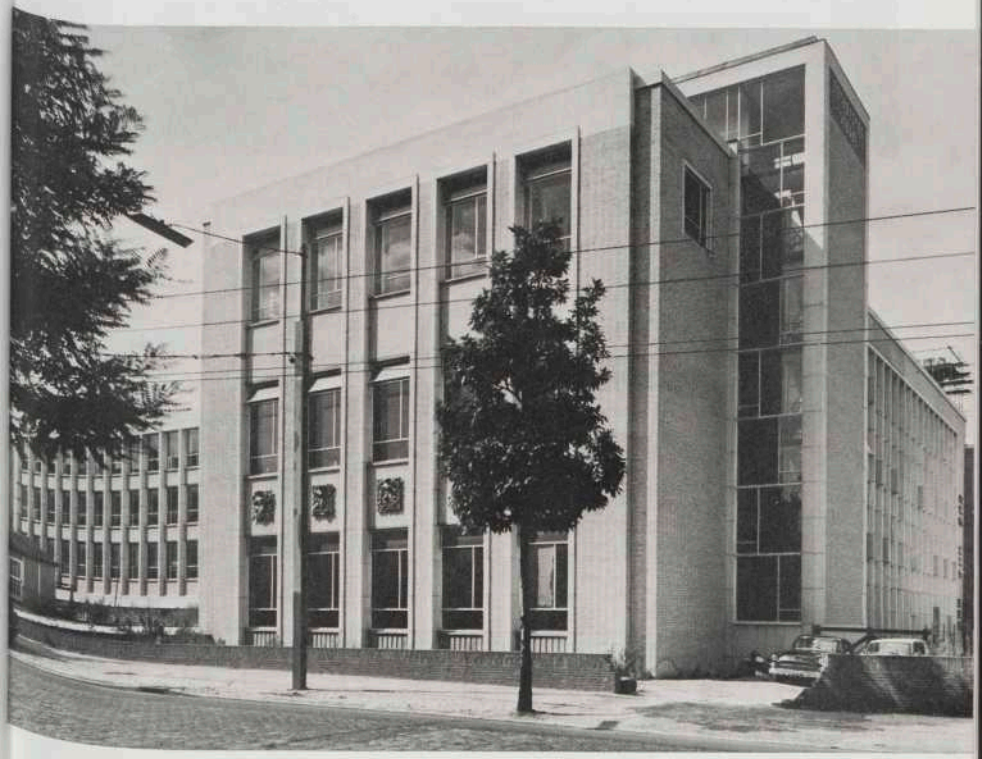

LATIJNSCHE SCHOOL TE

ONDERWIJS.

ONDERWIJZERS.

TAKKEN van ONDERWIJS.	RANG.	NAAM.	GRAAD in de Letteren.	OUDERDOM.	TIJD van Aanstelling.	JAARLIJKSCH Stads Tractement.
Latijnsche en Grieksche Taalkunde.	Rector.	Ecco Epkema		56 jaar	a: 1813	f 1000.– Van de Pr. Bank 300.– Diaconie 50.–
	Conrector.	Jan Diderik Weyermans	L.M. Amst. Lector in Athenaeum Illustre	63 „	a: 1788	. . . f 900.–
	Præceptor.	Antonius van Deinse		52 „	a: 1803	. . . f 600.–

Salarisadministratie Onderwijs

Naam (adres)

Functie

Correspondentienummer

Bij correspondentie bovenstaand nummer vermelden

Dist. code	Sal. soort	Gem. Fonds	Dienstver. code	%	Titel	Aanvangsdatum	Einddatum	Tewas	Vervall. datum tewas

SALARISSPECIFICATIE

W.v.H.	Schaal	A.S.	Aanvangspercentage	Jaren				Aanvangsverhoging	Schaal	A.S.	Aanvangspercentage	Jaren				Aanvangsverhoging

Bruto salaris	Toslagen			Aftrek	Kinderbijslag ingehouden		Pensioenverhaal	Kortingen	Geldelijke inhoudingen in natura	Belasting loon	Basis loonbelasting (P.M.)	Correctiebed. basis loonbelasting voor loonbelasting loon	Basis
+	+		+		K.T.G.W.W.L. +	A.A.W. +	–	–	+	–			

Loonbelasting	Loonbelasting groep	Tar. Wijz. Ber.	Eenheden tring	Premie A.O.W./A.W.W. werknemer	Geldelijke inhoudingen in natura	Premie ZFW/ZK	Inhouding premieheffingen Rijksinv.	Inhoudingen		Vergoedingen	Netto salaris	Wijze van betaling	Premie A.O.W./A.W.W. t.l.v. werkgever
			–	–	–	–	–	–	–	+	–		

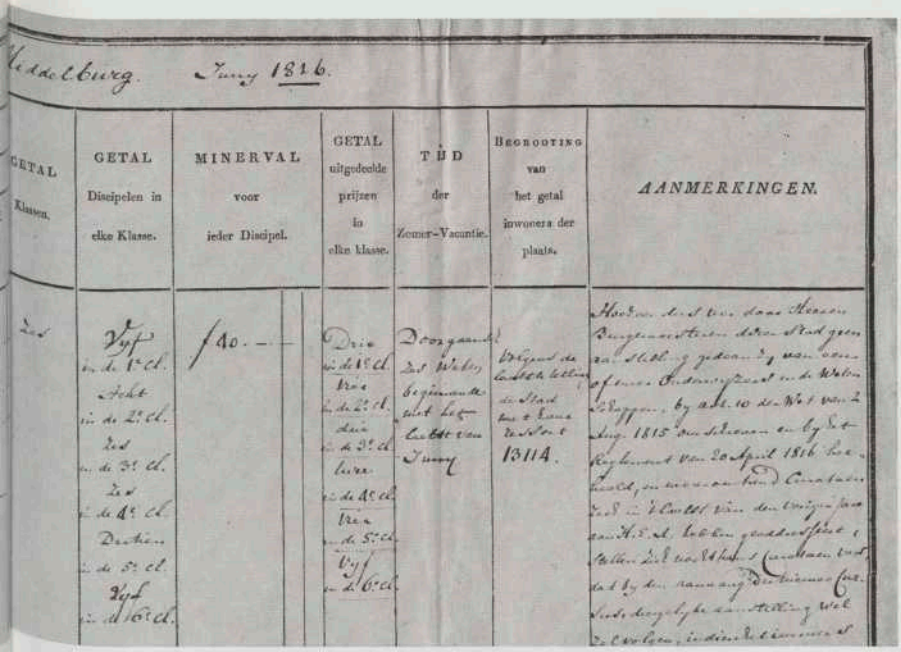

Middelburg. Jany 1816.

GETAL Klassen.	GETAL Discipelen in elke Klasse.	MINERVAL voor ieder Discipel.	GETAL uitgedeelde prijzen in elke klasse.	TIJD der Zomer-Vacantie.	BEGROOTING van het getal inwoners der plaats.	AANMERKINGEN.
2de	Vijf in de 1e Cl. Acht in de 2e Cl. Zes in de 3e Cl. Zes in de 4e Cl. Drie in de 5e Cl. Vijf in de 6e Cl.	f 40. — —	Drie in de 1e Cl. Vier in de 2e Cl. drie in de 3e Cl. twee in de 4e Cl. Vier in de 5e Cl. Vijf in de 6e Cl.	Doorgaand zes Weken, beginnende met het laatste van Jany	Volgens de laatste telling in Stad ten t Eene Inwoner 13114.	Hoe [illegible] door Heeren Burgemeesteren [illegible] Stad geen [illegible] stelling gedaan [illegible] van [illegible] of [illegible] Onderwijzers in de Weten Schappen, by art. 10 der Wet van 2 Aug. 1815 van Schoolen en by Besluit van 20 April 1816 [illegible] [illegible] in [illegible] van den [illegible] jaar [illegible] [illegible] [illegible]

Recapitulatie

	Getal der Studenten op den 8 Febr. 1864 aanwezig	Getal der Studenten van den 8 Febr. tot den 8 Febr. 1864 ingeschreven	Totaal	Gepromoveerd	Aanmerkingen
Theologische Faculteit	88	16	104	1	
Regts Geleerde Faculteit	104	30	134	17	
Medicynsche Faculteit	75	61	136	48	
Wis en Natuurkundige Faculteit	"	"	"	"	de Studenten by deze Faculteit ingeschreven behoren tevens tot een der overige Faculteiten en zyn by dezelve opgeteld
Wysbeg. en Letterkundige Faculteit	13	5	18	2	
Totaal	280	112	392	67	
	392				

Eerstejaarsstudenten in de studiejaren 1965/'66 en 1966/'67

	Oktober 1965			Oktober 1966			1965 in % van 1964			1966 in % van 1965		
	Totaal	M.	V.	Totaal	M.	V.	Totaal	M.	V.	Totaal	M.	V.
Totaal	12 017	9 690	2 327	12 907	10 307	2 600	108	106	114	107	106	112
Leiden	1 324	903	421	1 358	936	422	108	107	110	103	104	100
Utrecht	1 807	1 237	570	1 955	1 345	610	105	100	117	108	109	107
Groningen	1 188	906	282	1 371	1 053	318	115	109	138	115	116	113
Amsterdam G.U.	1 856	1 347	509	1 944	1 386	558	110	108	113	105	103	110
Amsterdam V.U.	917	734	183	1 030	813	217	109	107	117	112	111	119
Nijmegen	1 194	985	209	1 339	1 101	238	111	112	107	112	112	114
Rotterdam (medische fac.)				160	124	36						
Delft	1 530	1 492	38	1 360	1 336	24	103	102	163	89	90	63
Eindhoven	546	538	8	528	520	8	124	125	89	97	97	100
Enschede	216	210	6	225	221	4	91	90	150	104	105	67
Wageningen	394	331	63	470	369	101	97	97	97	119	111	160
Rotterdam (N.E.H.)	601	577	24	671	624	47	104	106	72	112	108	196
Tilburg	444	430	14	496	479	17	104	109	48	112	111	121

29 *Statistische opgave* van de Hooge School te Leyden uit het jaar 1816. Hierin worden op eenvoudige wijze aangegeven de aantallen studenten naar faculteit. De opgave werd verstrekt door de 'curatoren der hooge school'.

30 *Statistische opgave* der eerstejaarsstudenten uit het jaar 1966.

31 *Oude Sterrenwacht* te Leiden omstreeks 1900. Aan de meridiaancirkel, een instrument dat in 1860 werd aangeschaft, staat prof. H. G. van de Sande Bakhuyzen.

32 *Moderne Sterrenwacht*. Op deze foto ziet men een spiegeltelescoop, met een diameter van 1 meter, van de sterrenwacht te Leiden, opgesteld in het zuidelijk waarnemingsstation te Hartebeespoortdam in Zuid-Afrika.

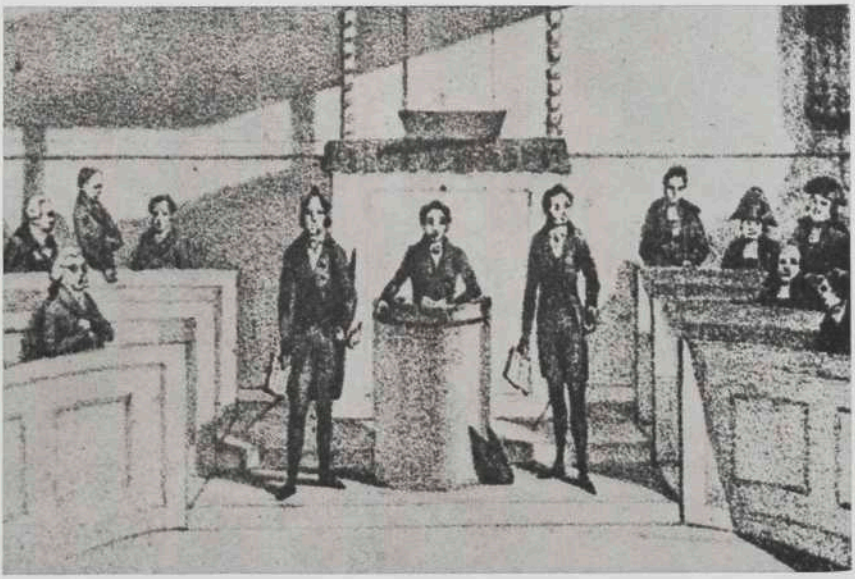

33 *Openbare promotie* te Utrecht in het jaar 1835. Op deze tekening van L. C. Hora Siccama kan men zien dat in het 'ritueel' der promotie in de loop der jaren geen wijziging is opgetreden (zie ill. 34).

34 *Openbare promotie* te Amsterdam in het jaar 1967. Op deze foto staat drs. W. J. A. M. Harkx afgebeeld die zijn proefschrift verdedigt in aanwezigheid van de paranymfen mr. C. L. M. de Quay en rechts drs. J. A. S. van Spaendonck.

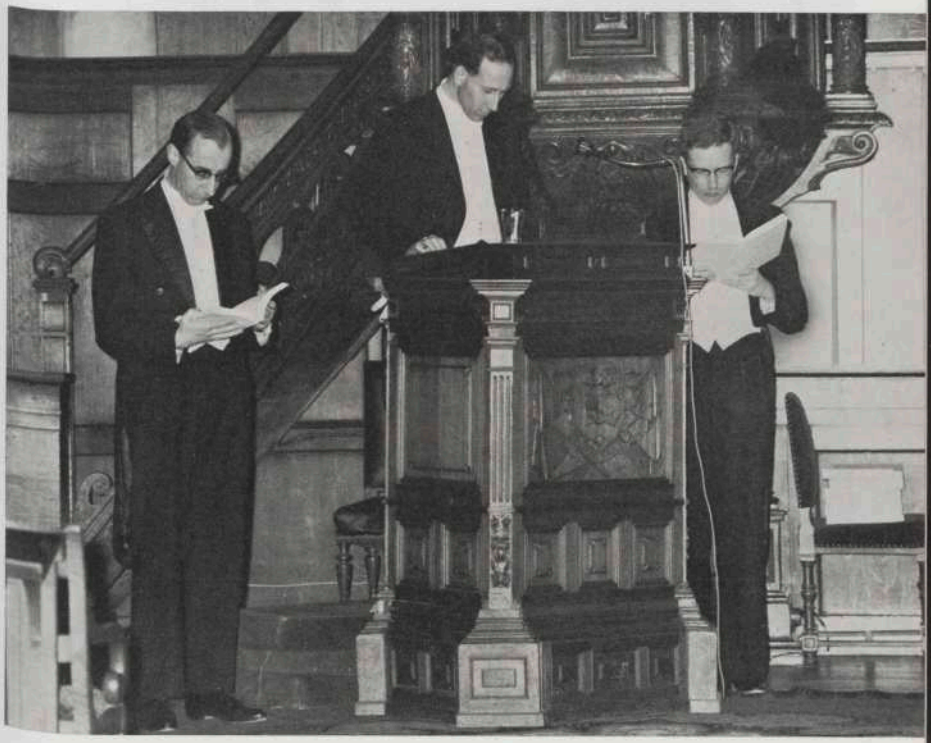

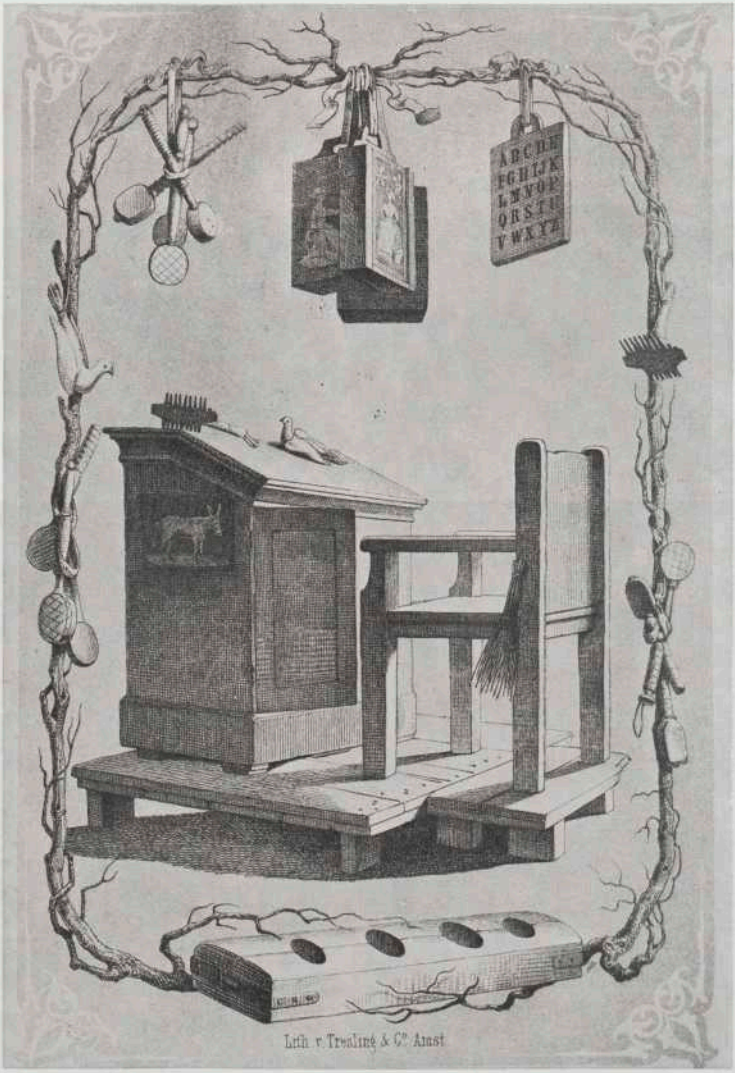
ABCDE
FGHIJK
LMNOP
QRSTU
VWXYZ
Lith. v. Treuline & Co. Amst.

35 *Lessenaar* midden vorige eeuw. Bij dit gestoelte ziet men afgebeeld verschillende attributen die de 'macht' van de onderwijzer moesten ondersteunen, o.m. de roede aan de stoel en het voetenblok op de voorgrond. Voorts ziet men vele variaties van de plak (zie ook ill. 39), terwijl men op de lessenaar de roskam kan aantreffen, die gebruikt werd om het haar van onzindelijke kinderen van ongedierte te zuiveren. De bouw van de vlonder is 'technisch' merkwaardig te noemen.

36 *Schandbord*. De 'domme' leerling werd, omhangen met dit bord, dat een ezel afbeeldde, als afschrikwekkend voorbeeld voor de andere leerlingen voor de klas ten toon gesteld. (zie ill. 40)

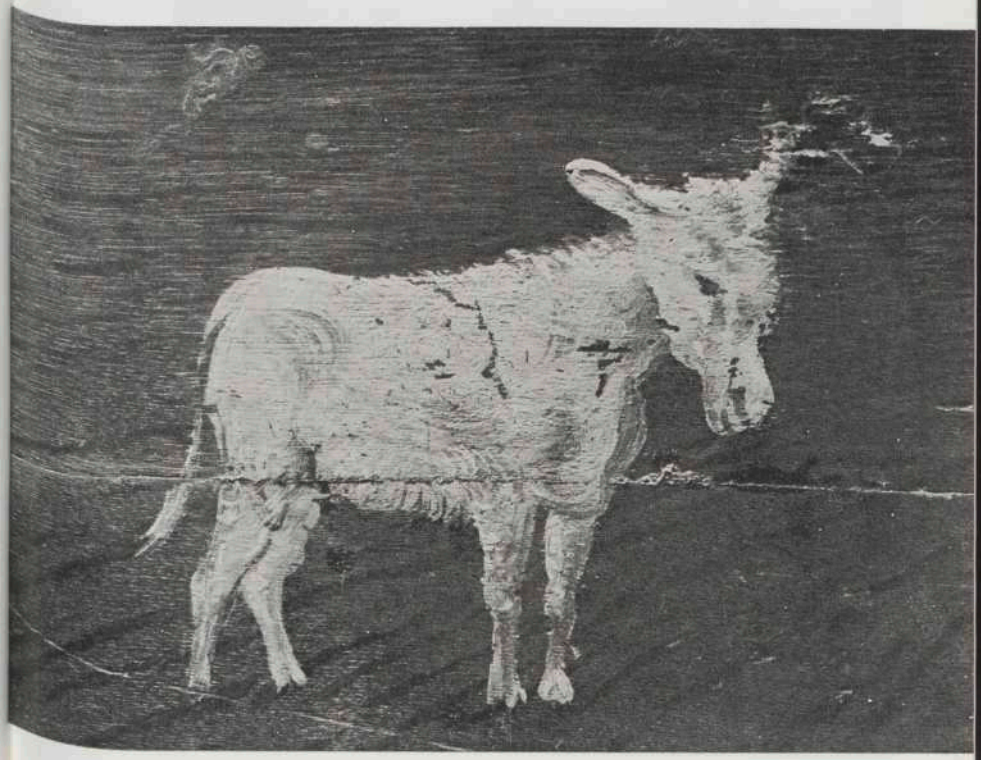

37 *Schoolkastjes*. In deze houten kasten, die meestal van fraai snijwerk waren voorzien, werden de leermiddelen bewaard.

38 *Ongeluksvogel*. Dit instrument, van lappen vervaardigd, werd door de docent naar een ondeugende leerling geworpen, die het voorwerp daarop naar de lessenaar moest brengen om aldaar een passende straf te incasseren.

39 *Schoolplak*. Met deze plak kon de onderwijzer de daarvoor in aanmerking komende leerling de 'verdiende' slag op diens vlakke hand geven, waarbij de 'pedagoog' zijn eigen hand kon sparen. Het hier afgebeelde exemplaar is gemaakt van geel koper en heeft een lengte van 36 cm.

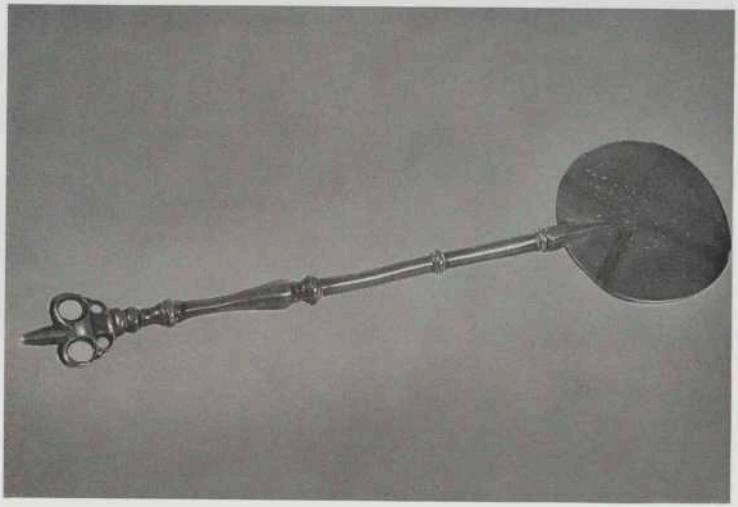

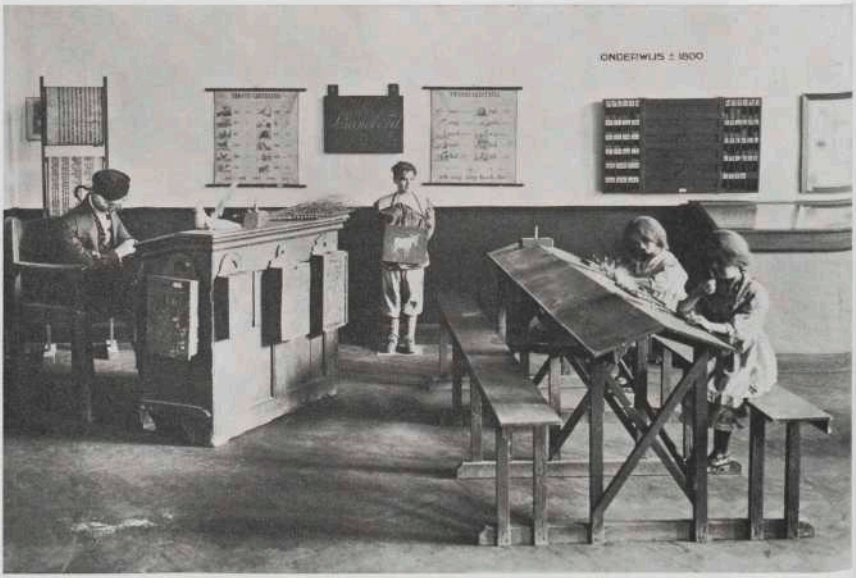
ONDERWIJS ± 1800

40 *Schoolklas* in het begin der 19e eeuw. Op deze reconstructie kan men de eerdergenoemde attributen weer terugvinden. Men lette ook op plaatsing der leerlingen (op banken aan een lessenaar) tegenover elkaar.

41 *Speelplaats* in moderne stadswijk, waarbij de ruimtewerking opvalt. Amsterdam-Osdorp.

BRONVERMELDING VAN DE ILLUSTRATIES

Omslagillustratie – Een *leesplankje* uit de eerste helft van de 19e eeuw. Men lette op de Duitse lettertypen, die op het plankje voorkomen. Het is een verre voorloper van het aap-noot-mies-plankje.
Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Illustratiearchief, J. van Rhijn, Rotterdam.

1 Bron en foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Voorburg.

2 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

3 Bron: Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam.

4 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
Foto: Henk M. Klunder.

5 Bron: Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam.

6 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
Foto: Theo Kampa, Haarlem.

7 Bron: Stichting Atlas van Stolk, Rotterdam.

8 Bron en foto: Chr. Instituut voor Blinden 'Bartiméus', Zeist.

9 Bron: Gem. Archief, Rotterdam.
Foto: Fototechnische Dienst Gem. Werken, Rotterdam.

10 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
Foto: K.L.M.-Aerocarto N.V. Schiphol, Amsterdam.

11 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

12 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Henk Griep, Haarlem.

13 Bron en foto: Nederlandse Sport Federatie (NSF), 's-Gravenhage.

14 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Bureau Deenik, Amsterdam.

15 Bron: Rijksbureau van Kunsthistorische Documentatie, 's-Gravenhage
Foto: A. Dingjan, 's-Gravenhage.

16 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Theo Kampa, Haarlem.

17 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

18 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
Foto: Jaques Meyer, 's-Gravenhage.

19 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

20 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Theo Kampa, Haarlem.

21 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

22 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Dert, Vlissingen.

23 Bron en foto: Gemeentelijke archiefdienst, Amsterdam.

24 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.
Foto: Theo Kampa, Haarlem.

25 Bron en foto: Gemeentelijke archiefdienst, Amsterdam.

26 Bron: Technische fotografie, Nijmegen. Foto: H. J. C. Postema, Nijmegen.

27 Bron: Algemeen rijksarchief ,'s-Gravenhage.

28 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

29 Bron: Algemeen rijksarchief, 's-Gravenhage.

30 Bron: Centraal Bureau v. d. Statistiek, 's-Gravenhage.

31 Bron en foto: Sterrenwacht, Leiden.

32 Bron en foto: Sterrenwacht, Leiden.

33 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

34 Bron: Neerlandia Periodieken Pers, Utrecht.
Foto: Voorlichtingsdienst Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

35 Bron en foto: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 's-Gravenhage.

36 Bron: Schoolmuseum, Amsterdam. Foto: Het Ned. Openluchtmuseum, Arnhem.

37 Bron: Schoolmuseum, Amsterdam. Foto: Het Ned. Openluchtmuseum, Arnhem.

38 Bron: Schoolmuseum, Amsterdam. Foto: Het Ned. Openluchtmuseum, Arnhem.

39 Bron: Schoolmuseum, Amsterdam. Foto: Het Ned. Openluchtmuseum, Arnhem.

40 Bron: Schoolmuseum, Amsterdam. Foto: N.V. Vereenigde Foto Bureaux, Amsterdam.

41 Bron: Voorlichtingsdienst Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Produktie: Voorlichtingsdienst van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
Vormgeving en druk: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage

P.K. 67.074/900 - 706050

Onderwijsverslag 1966

Publicatie van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen
samengesteld door de afdeling Documentatie van het genoemde ministerie.

Uitgegeven door de Staatsuitgeverij - 's-Gravenhage - 1967.

VERANTWOORDING

Daartoe gemachtigd door Hare Majesteit de Koningin heeft de minister van onderwijs en wetenschappen, ter voldoening aan het voorschrift vervat in artikel 208, laatste lid, van de Grondwet, het verslag van de staat van het onderwijs betreffende het jaar 1966 aangeboden aan de Heren Voorzitters van de Eerste en Tweede Kamer van de Staten-Generaal.

INHOUDSOPGAVE

blz.

Deel I Algemeen gedeelte

Verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1966

A Algemeen 7
B Lager onderwijs 13
C Voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs 14
D Nijverheidsonderwijs 21
E Land- en tuinbouwonderwijs 32
F Kunstonderwijs 33
G Wetenschappelijk onderwijs 35
H Detailinformaties 37

Deel II Bijzondere gedeelte

Bijlage bij het verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1966

A Lager onderwijs (KBO) 53
Inspectieverslag kleuteronderwijs (k.o.) 53
Inspectieverslag gewoon lager onderwijs (g.l.o.) 59
Inspectieverslag buitengewoon lager onderwijs (b.l.o.) 67
Inspectieverslag uitgebreid lager onderwijs (u.l.o.) 79
Inspectieverslag lichamelijke opvoeding bij het buitengewoon lager onderwijs 88

B Voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs (AVO) 91
Inspectieverslag v.h.m.o. 91

C Nijverheidsonderwijs (TBO en BVO) 100
Inspectieverslagen:
Lager technisch onderwijs (l.t.o.) 100
Uitgebreid technisch onderwijs (u.t.o.) 111
Hoger technisch onderwijs (h.t.o.) 112
Nautisch onderwijs 114
Kunst- en kunstnijverheidsonderwijs 118
Leerlingwezen 120
Nijverheidsonderwijs voor meisjes (n.o.v.m.) 122
Middenstandsonderwijs 127

blz.
Economisch en administratief onderwijs (e.a.o.) 129
Sociaal-pedagogisch onderwijs (s.p.o.) 130
Lichamelijke opvoeding n.o. en s.p.o. 135
Vorming leerplichtvrije jeugd (v.l.j.) 137

D Land- en tuinbouwonderwijs (LTO) 142

E Wetenschappelijk onderwijs (WO) 143
Verslagen over de universiteiten en hogescholen in Nederland 143

F Internationaal onderwijs (IO) 162

DEEL I ALGEMEEN GEDEELTE

Verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1966

Centrale Commissie voor Georganiseerd Overleg in ambtenarenzaken hebben in het jaar 1966 nog niet tot een afsluiting geleid.

4 Salarissen, toelagen en vergoedingen

a. de algemene salarisherziening per 1 januari 1966, het vervallen van de standplaatsaftrek, het incorporeren in de salarisbedragen van de compensatie voor de huurverhoging en de verhoging der vakantieuitkering van 4 tot 6%, welke verbeteringen voorlopig bij wijze van voorschot konden worden uitbetaald;
b. in het verslagjaar zijn voorts wijzigingen in diverse regelingen aangebracht, zoals vergoedingen ingevolge het Verplaatsingskostenbesluit en het Reisbesluit, kindertoelageregeling e.d. De berichtgeving van e.e.a. die voorheen veelal door de verschillende onderwijsafdelingen van het ministerie geschiedde, werd zoveel mogelijk geuniformeerd voor alle schoolbesturen verzorgd door de Hoofdafdeling Rechtspositiezaken onderwijs.

II BOUWZAKEN (BO)

De moeilijkheden met betrekking tot de bouw van scholen deden zich ook dit jaar gelden. Het uitgetrokken bouwvolume biedt niet de mogelijkheden op korte termijn in de vele behoeften in de onderwijssector te voorzien. In verband hiermede is de bouw van scholen in series volgens arbeidsbesparende bouwmethoden en de seriebouw van gymnastieklokalen bevorderd.
Van de in de loop van het jaar opgetreden ontspanning op de bouwmarkt kon niet worden geprofiteerd in verband met de ontstane noodzaak tot temporisering van de bestedingen.
In het verslagjaar werd aan bouwvergunningen voor nieuwbouw en uitbreiding van scholen f 507,8 miljoen (vorig jaar f 420,6 miljoen) afgegeven.
Het grootste deel, t.w. f 166,3 miljoen, kwam aan het wetenschappelijk onderwijs ten goede. Daarop volgen het lager onderwijs met f 157,3 miljoen, het nijverheidsonderwijs met f 75,7 miljoen, het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs met f 43,5 miljoen, het kleuteronderwijs met f 35,9 miljoen, het kweekschoolonderwijs met f 14,5 miljoen en het land- en tuinbouwonderwijs met f 8,4 miljoen.
De produktie heeft in 1966 f 448 miljoen bedragen tegen f 404 miljoen in 1965. In procenten van het bouwprogramma voor 1966 bedroeg de produktie 100%.
Op 1 januari 1967 was voor 324 plannen, elk met een bouwsom van f 300 000,— of meer, de rijksgoedkeuring nog niet verleend. De totale bouwsom van deze plannen bedroeg f 465 miljoen.
Het betreft hier slechts de plannen uit de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Gelderland en Overijsel.
Voor de provincies Groningen, Friesland, Drenthe, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg werd bij beschikking van de minister van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening de bevoegdheid tot het verlenen van rijksgoedkeuring vanaf 15 december 1966 gedelegeerd aan de onderscheidene colleges van Burgemeester en Wethouders.

III ONDERZOEK EN PLANNING (OP)

1 Stichting voor onderzoek van het onderwijs (S.V.O.)

Na uitvoerige voorbesprekingen met een groot aantal organisaties op het terrein van het onderwijs, alsmede na advisering door een daartoe ingestelde informele werkgroep omtrent de formulering van statuten, werd op 9 juni 1965 bij notariële akte opgericht de Stichting voor onderzoek van het Onderwijs (S.V.O.).

Bij beschikking van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen van 27 oktober 1965 (OP/2745) werden als bestuursleden voor de tijd van vijf jaar benoemd:

professor dr. Ph. J. Idenburg te 's-Gravenhage, voorzitter,
professor dr. L. de Klerk te Leiden,
mr. C. E. Schelfhout te 's-Gravenhage,
dr. G. Stellinga te Utrecht,
dr. M. Albinski te Best,
professor dr. A. D. de Groot te Amsterdam,
drs. W. de Hey te 's-Gravenhage,
professor dr. J. Kremers te Nijmegen,
professor dr. G. Kuiper Hzn te Amsterdam,
professor dr. M. J. Langeveld te Bilthoven,
professor dr. G. Wielinga te Amstelveen.

In dezelfde beschikking wees de staatssecretaris als zijn vertegenwoordiger in het bestuur aan drs. H. Veldkamp, chef van de afdeling Onderzoek en planning van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
De minister van landbouw en visserij wees bij beschikking van 2 december 1965 als zijn vertegenwoordiger in het bestuur van de stichting aan ir. P. van der Schans.
Op 16 december 1965 werd het bestuur door de minister van onderwijs en wetenschappen in zijn functie geïnstalleerd.
Tot directeur – tevens secretaris-penningmeester – van de stichting werd met ingang van 24 december 1965 benoemd de heer drs. C. J. M. J. Souren.
De stichting ving haar werkzaamheden aan met het overnemen van de behandeling van de lopende tot dan toe gesubsidieerde researchprojecten van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, alsmede van de aldaar nog niet afgehandelde subsidieverzoeken.
Verzoeken tot subsidiëring van researchprojecten zijn nadien in groeiende aantallen bij de stichting binnengekomen.

Toen de stichting haar werkzaamheden aanving, waren in Nederland reeds ruim 140 onderzoekingen van problemen met betrekking tot het onderwijs gaande, zoals kan worden afgeleid uit het 'Register van lopend onderzoek in de sociale wetenschappen', dat wordt uitgegeven door de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
Daar de S.V.O. haar activiteit niet kan beperken tot het beoordelen en subsidiëren van afzonderlijke losse aanvragen, doch – gelet op de statuten – als taak heeft om te bevorderen dat een optimale bijdrage van de wetenschappen tot de ontwikkeling van het onderwijs in Nederland wordt geleverd, is het bestuur thans begonnen met de voorbereiding van een planmatig beleid op het gebied van de onderwijsresearch voor de periode 1967–1970. In het kader hiervan heeft zij in de tweede helft van 1966 o.m. een enquête over de problemen in het onderwijs, die research behoeven, gehouden bij alle op dit terrein betrokken instanties en organisaties. Met de gegevens die deze enquête oplevert en de inzichten die omtrent samenhang in deze behoeften bij het bestuur ontwikkeld worden, wordt verwacht dat de stichting zich meer en meer tot een coördinerend en stimulerend centraal punt kan ontwikkelen.

De minister van onderwijs en wetenschappen heeft daarnaast de stichting verzocht de volgende onderwerpen op haar programma te plaatsen:

a voorbereiding van de oprichting van een instituut tot onderzoek naar en beschikbaarstelling van gestandaardiseerde studietoetsen (ook objectieve 'examenmethoden' genoemd) ten behoeve van verschillende schooltypen en verschillende vakgebieden van het voortgezet onderwijs.

b onderzoek naar de mogelijkheden en de resultaten van geprogrammeerde instructie, al dan niet met behulp van 'teaching machines' (leerapparaten).
c onderzoek naar de mogelijkheden en de resultaten van het gebruik van audiovisuele hulpmiddelen, daaronder begrepen zgn. talenpractica.

2 De pedagogische centra

a Subsidieregeling pedagogische centra

Bij beschikking van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen van 25 augustus 1966, nr. 661 284/afd.-W.J.Z. (Stcrt. 1966, nr. 173) is tot stand gekomen een rijksregeling voor de subsidiëring van pedagogische centra. Deze regeling is per 1 januari 1966 in werking getreden. Volgens deze regeling kunnen zowel de instellingen, die werkzaam zijn ten behoeve van het l.o. en het v.h.m.o., als die welke werkzaam zijn voor het beroepsonderwijs, worden gesubsidieerd. Aan de totstandkoming van deze regeling is een uitvoerig vooroverleg voorafgegaan met alle bij deze zaken betrokken instellingen en organisaties. Tijdens dit overleg is tevens de kwestie besproken of het uit een oogpunt van doelmatige besteding der middelen en met het oog op een optimaal gebruik van wetenschappelijk en ander personeel der centra geen aanbeveling verdient om tot concentratie van de verschillende instituten in drie centra voor respectievelijk het openbaar en het neutraal bijzonder onderwijs, het roomskatholieke en het protestants-christelijke onderwijs te geraken. Het is thans bekend dat in de verschillende levensbeschouwelijke sectoren van het onderwijs overleg dienaangaande plaatsvindt en dat binnen afzienbare tijd verwacht mag worden, dat een dergelijke concentratie in belangrijke mate gerealiseerd zal kunnen worden.

b Het vernieuwingswerk der centra

Verwacht mag worden dat de pedagogische centra èn door de thans vastgestelde subsidieregeling èn door de hiervoor vermelde tendens tot concentratie nog meer dan voorheen met hun activiteiten een belangrijke bijdrage zullen kunnen leveren tot de vernieuwing van het Nederlandse onderwijs. Naast de 'normale' werkzaamheden, die door de centra worden verricht, zoals het organiseren van vernieuwingscursussen voor leerkrachten en studieconferenties, het publiceren van rapporten, leerplannen enz. die tot een moderner werkwijze van het onderwijzend personeel kunnen leiden, het werken in de zgn. contactscholen, zijn de centra ook in belangrijke mate betrokken bij de uitvoering van de verschillende experimenten met de verschillende nieuwe schooltypen, die de Wet op het voortgezet onderwijs noemt. De bijdrage der centra bestaat hierbij in overwegende mate uit de pedagogisch-didactische vernieuwing van het onderwijs, dat in de experimenteerscholen wordt gegeven.
Zoals reeds uit het onderwijsverslag over het jaar 1965 naar voren kwam, blijkt vooral het probleem van de zogenaamde overdracht – m.a.w. de wijze waarop de door research en experiment verkregen resultaten in de praktijk worden gebracht – nog niet bevredigend te zijn opgelost. Een nadere bezinning omtrent dit probleem – dat zo lang geen adequate oplossing is gevonden het effect van alle vernieuwingsarbeid in het onderwerp onvoldoende effectief doet zijn – vindt thans in verschillende kringen plaats.

3 Her- en bijscholingswerk

Het aantal cursussen voor her- en bijscholing van de leerkrachten bij de verschillende takken van onderwijs ondergaat een gestadige uitbreiding. Er kan bij het cursuswerk in het algemeen een onderscheid gemaakt worden tussen twee categorieën, n.l.:

a cursussen tot vernieuwing en uitbreiding van de vakkennis der leerkrachten, die gelet op de snelle wetenschappelijke ontwikkeling op nagenoeg alle terreinen van het leven plaats-

vindt. Dit type cursussen wordt op diverse wijzen door velerlei instanties georganiseerd. Verenigingen van vakleerkrachten, algemene leerkrachtenorganisaties en universiteiten spelen hierbij hoe langer hoe meer een belangrijke rol.

b cursussen voor pedagogisch-didactische vernieuwing van de leerkrachten.

Gelet op de in omvang snel groeiende aantallen onderwijsresearchprojecten die in Nederland en andere landen plaatsvinden (mogelijk geworden door een snelle ontwikkeling van de wetenschappen die zich met het onderwijs bezighouden), is het noodzakelijk, de resultaten daarvan zo snel mogelijk in het onderwijs ingang te doen vinden.

Daarnaast vraagt het snel groeiende aanbod van allerlei moderne audiovisuele apparatuur met de daaraan verbonden pedagogisch-didactische problematiek een zo goed mogelijke toepassing en derhalve ook een heroriëntatie van de leerkrachten.

Dit type cursussen wordt behalve door andere instanties, vooral ook door de pedagogische centra georganiseerd.

Steeds duidelijker wordt echter dat een daadwerkelijke vernieuwing van het onderwijs niet alleen door middel van cursussen aan de leerkrachten tot stand kan komen. Verwezen zij naar wat omtrent het overdrachtsprobleem in paragraaf 2 van dit hoofdstuk bij de pedagogische centra werd opgemerkt.

4 Onderwijsplanning, internationale samenwerking

De 'Organisation for Economic Co-operation and Development' (O.E.C.D.), in het Nederlands afgekort tot O.E.S.O., houdt zich ook bezig met de planning van het onderwijs. Onder auspiciën van het Committee for Scientific Technical Personeel (C.S.T.P.), dat uit vertegenwoordigers van de lidstaten is gevormd, is ook het Nederlandse Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen vertegenwoordigd. Het C.S.T.P. kent twee grote groepen activiteiten, n.l.:

a Mediterranian Regional Project (M.R.P.). In dit project is door zes Middellandse-Zeelanden (Portugal, Spanje, Italië, Joegoslavië, Griekenland en Turkije) met medewerking van de O.E.C.D. een poging gedaan om nationale ontwikkelingsplannen voor het onderwijs op te stellen, teneinde de economische en sociale ontwikkeling in die landen te bevorderen.

Deze plannen zijn inmiddels gereed gekomen en gepubliceerd.

b Educational Investment and Planning Programme (E.I.P.). Aan dit programma nemen de overige lidstaten, waaronder Nederland, deel. In regelmatig georganiseerde bijeenkomsten van de ambtelijke planningsdeskundigen van de nationale Ministeries van Onderwijs en Wetenschappen worden de problemen en methoden en technieken van planning van investering in het onderwijs – zowel van kwantitatieve als van kwalitatieve zijde – besproken. Door het bestuderen en commentariëren van door verschillende landen uitgebrachte 'country-reports' wordt getracht een systematische, zo verantwoord mogelijke aanpak van alle onderwijsproblemen te bevorderen.

In 1966 werd van Nederlandse zijde op verzoek van de C.S.T.P. een door ambtenaren van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en het Centraal Planbureau opgesteld rapport getiteld 'Educational Planning in the Netherlands' aangeboden en uitvoerig ter discussie gesteld. Een O.E.C.D.-publikatie, bevattende genoemd rapport alsmede de commentaren die daarop geschreven zijn en een kort verslag van de discussies die in april 1966 hierover plaatsvonden, kan in het voorjaar van 1967 tegemoet worden gezien.

5 De planprocedure W.V.O.

Op 7 mei 1965 nodigde de staatssecretaris van onderwijs, mr. J. H. Grosheide, een aantal onderwijsorganisaties uit tot overleg betreffende de zgn. planprocedure, in een schrijven dat als volgt aanvangt:

'In artikel 65 van de Wet op het voortgezet onderwijs wordt, zoals u bekend is, de jaarlijkse vaststelling van een scholenplan voorgeschreven. Bij de samenstelling van dit plan zal worden uitgegaan van de verzoeken en deelplannen die, ingevolge artikel 66, door of namens de gemeenteraad dan wel door of namens het schoolbestuur zullen moeten worden ingediend. De verzoeken zullen vergezeld moeten zijn van een prognose omtrent de te verwachten omvang van de school.
Het is duidelijk dat de wetenschappelijke arbeid die de basis zal moeten vormen van de deelplannen c.q. het scholenplan van een aanzienlijke omvang zal zijn. Tevens staat wel vast dat bij deze arbeid – speciaal voor wat de nieuwe vormen voor onderwijs betreft – bij gebrek aan ervaringscijfers van een aantal premissen zal moeten worden uitgegaan'.

Bij het overzien van de omvang van een dergelijke taak overwoog de staatssecretaris de wenselijkheid:
'ten aanzien van bedoelde uitgangspunten en de technische zijde van de planprocedure een nauw overleg tot stand te brengen tussen de onderwijsorganisaties en hun wetenschappelijke instituten enerzijds en de betrokken afdeling van het departement anderzijds'.

Het overleg ingevolge deze uitnodiging vond plaats op 31 mei 1965. Op 18 februari 1966 nam de samenwerking, waartoe tijdens dit overleg besloten werd, vastere vormen aan. Met het doel te komen tot een gezamenlijk in het kader van de planprocedure te hanteren planningsinstrumentarium vormden de vertegenwoordigers van de onderwijsorganisaties en hun wetenschappelijke medewerkers van de afdeling Onderzoek en planning van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen de zgn. Commissie Planprocedure.
De in deze commissie vertegenwoordigde onderwijsorganisaties zijn:
- het R.-K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding,
- de Schoolraad van de Scholen met de Bijbel,
- de Stichting Contactcentrum Bevordering Openbaar Onderwijs,
- de Stichting Algemene Bonden van Scholen voor Bijzonder Onderwijs,
- de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

Uit de Commissie Planprocedure kwam de zgn. Werkgroep Planprocedure voort, gevormd door de wetenschappelijke medewerkers van de vertegenwoordigde organisaties.
In verband met de wenselijkheid van een verdergaande coördinatie werd in het beginstadium zowel de commissie als de werkgroep uitgebreid met vertegenwoordigers van het Centraal Bureau voor de Statistiek en van het Centraal Planbureau.
De werkgroep houdt zich bezig met de opstelling van prognoses, waarmede de in de commissie vertegenwoordigde onderwijsorganisaties rekening kunnen houden bij de opstelling van hun deelplannen. Deze werkzaamheden zijn met name gericht op het bieden van de mogelijkheid aan de bij planprocedure betrokken partijen om, door vergelijking van enerzijds het met bepaalde (wetenschappelijke) methoden en geleidelijke verdiskontering van ervaring berekende toekomstige leerlingenpotentieel per schoolrayon en per onderdeel daarvan en van anderzijds het op het moment van vergelijking bestaande scholenapparaat, discrepanties, 'witte plekken' te vinden.
Bij de aanvang van haar taak maakte de werkgroep onderscheid tussen een prognose op kortere en een op langere termijn.
De laatste betreft de voorbereidingen voor de na het inwerkingtreden van de Wet op het voortgezet onderwijs vast te stellen scholenplannen, waarvan het eerste plan zal gelden voor de jaren 1970, 1971 en 1972. Met de opzet van de daaraan verbonden werkzaamheden zijn commissie en werkgroep een eindweegs gevorderd.

De prognose op kortere termijn spitst zich toe op de behoefte aan h.a.v.o. in de periode liggende tussen de vermoedelijke inwerkingtreding van de wet en het jaar 1970 voor zover deze behoefte niet wordt gedekt door de krachtens de bepalingen van de ontwerp Overgangswet W.V.O. tot stand gebrachte omzetting van reeds bestaande scholen.

B LAGER ONDERWIJS (KBO)

1 Besluit adviesorganen

De Wet van 16 juli 1964, *Stb.* nr. 307, tot wijziging van de Lager-onderwijswet 1920 maakte het noodzakelijk de regeling betreffende de oudercommissies en de ouderraden te herzien. Het nieuwe Koninklijk besluit van 16 juni 1966, *Stb.* nr. 256, bekend onder de naam Besluit adviesorganen openbaar lager onderwijs, brengt een aantal wijzigingen ten opzichte van de oude regeling, te weten:

a. de inschakeling van vertegenwoordigers van het onderwijzend personeel – met adviserende stem – in de oudercommissies;

b. de verplichte instelling van een ouderraad, indien in een gemeente meer dan één oudercommissie bestaat en de mogelijkheid naast of in de plaats van een ouderraad een schoolraad in te stellen, welk laatste orgaan een bredere samenstelling en een ruimere taak heeft dan de ouderraad;

c. een vereenvoudigde verkiezing van de leden van de oudercommissies.

2 Vakantiespreiding

Bij Koninklijk besluit van 1 juli 1966, *Stb.* nr. 272, kwam in verband met de vakantiespreiding o.a. een wijziging van artikel 8 van het Kweekschoolbesluit tot stand, waarbij de aanvangsdatum van de grote vakantie voor de rijkskweek- en opleidingsscholen is vervroegd.

In het verslagjaar werd een toenemende bereidheid geconstateerd om bij de bepaling van de zomervakantie rekening te houden met de wensen ter bevordering van de vakantiespreiding. De daartoe nodige vervroeging en eventuele verlenging van de zomervakantie is echter op vele (lagere) scholen nog niet ingevoerd.

Bij circulaires van 3 februari en 25 juli 1966 heeft de staatssecretaris daarom wederom een beroep gedaan op alle gemeente- en schoolbesturen om het begin van de zomervakantie naar 1 juli te verschuiven.

In de laatste circulaire werd met verwijzing naar het door de Stichting van de Arbeid geadviseerde schema voor de bedrijfsvakanties in 1967 inzonderheid op de besturen, die nog niet tot vervroeging van de zomervakantie waren overgegaan, een dringend beroep gedaan met dit schema, dat zes weken omvat, rekening te houden.

C VOORBEREIDEND HOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS (AVO)

1 Wetgeving en bestuur

Bij Koninklijk besluit van 6 september 1965, *Stb.* nr. 402, werden de eindexamenreglementen voor de gymnasia en de hogereburgerscholen B herzien in verband met het wiskunde-experiment.
De wijzigingen zijn aangebracht in verband met de experimenten met een ander leerplan voor de wiskunde in de hoogste 2 klassen van het gymnasium B en de hogereburgerschool B, die het noodzakelijk maakten de mogelijkheid te openen op een afwijkende wijze dit vak te examineren.
Eveneens in verband met een wijziging in het leerplan maar dan voor geschiedenis zijn bij Koninklijk besluit van 24 september 1965, *Stb.* nr. 439, de eindexamenreglementen voor alle soorten van dagscholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs gewijzigd.

Ten behoeve van de kandidaten die van scholen in Suriname of de Nederlandse Antillen komen en die zijn toegelaten tot het laatste of het voorlaatste leerjaar van scholen voor v.h.m.o. in Nederland, is een wijziging aangebracht in de eindexamenregelingen van de gymnasia, van de hogereburgerscholen A en B, van de middelbare scholen voor meisjes en van de handelsdagscholen met vierjarige cursus. Deze wijziging, aangebracht bij Koninklijk besluit van 13 april 1966, *Stb.* nr. 156, maakt het mogelijk deze kandidaten, indien zij binnen drie jaren na hun toelating eindexamen afleggen, vrijstelling te verlenen van het afleggen van een eindexamen in de Franse of Duitse taal, als zij in Suriname of de Nederlandse Antillen geen onderwijs in de Franse of de Duitse taal, doch wel in de Spaanse taal hebben ontvangen. Een verleende vrijstelling wordt op het aan de kandidaten uit te reiken getuigschrift aangetekend.

Bij Koninklijk besluit van 10 januari 1966, *Stb.* nr. 23, werd een wijziging aangebracht in de regeling van de vakanties aan de rijkshogereburgerscholen.

2 Experimenten

Het aantal experimenterende scholen nam ook in 1966 weer toe. In de sector van het v.h.m.o. werd aan vijf scholen een nieuwe afdeling voor h.a.v.o. gevormd, n.l. aan het Katholiek Veluws College te Apeldoorn, het St.-Michiellyceum te Geleen, het prot.-chr. Lyceum te Gouda, het Openbaar Lyceum te Drachten en het Openbaar Lyceum te Heerenveen. Vier scholen voor u.l.o. werden omgezet in een h.a.v.o.-m.a.v.o. scholengemeenschap, n.l. de r.-k. u.l.o. te Stevensbeek, de prot.-chr. u.l.o. te 's-Gravenhage, de prot.-chr. u.l.o. te Nijverdal en een bijzondere u.l.o. te Leek. Bovendien werden tien afdelingen m.s.v.m. omgezet in afdelingen voor h.a.v.o. en werd van zes kweekscholen de voorbereidende leerkring omgezet in een afdeling voor h.a.v.o.
In het schooljaar 1966-1967 is verder aan een viertal scholen een aanvang gemaakt met een experiment betreffende een scholengemeenschap v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. Het zijn de volgende scholen: de prot.-chr. h.b.s. en m.s.v.m. te Emmeloord samen met een prot.-chr. school voor u.l.o., de Osdorper Scholengemeenschap te Amsterdam, het Stevinlyceum te 's-Gravenhage samen met een gemeentelijke school voor u.l.o. en het prot.-chr. lyceum te Delft met enkele scholen voor u.l.o. te Delft en Rijswijk.

In 1965 hadden zes scholen voor v.h.m.o. de h.b.s. of afdeling h.b.s. omgezet in een atheneum, beginnende met het eerste leerjaar (n.l. Pius XII-College te Deurne, St-.Bernardinuscollege te Heerlen, het prot.-chr. Lyceum te Delft, het prot.-chr. Lyceum te Hoogeveen, de rijks h.b.s. te Lochem en het Stevinlyceum te 's-Gravenhage).
In 1966 volgden nog 12 scholen, die de h.b.s. of afdeling h.b.s. omzetten in een atheneum en wel het Katholiek Gelders Lyceum en het Thomas à Kempiscollege te Arnhem, het Mgr. Zwijsencollege te Veghel, de prot.-chr. h.b.s. 'Waldeck' te 's-Gravenhage, de prot.-chr. h.b.s. en m.s.v.m. Henegouwerplein/Essenburgsingel te Rotterdam, het Openbaar Lyceum te Drachten, het Openbaar Lyceum te Heerenveen, het Openbaar Lyceum te Terneuzen, het Openbaar Lyceum te Zeist, het Huygenslyceum te Voorburg, alsmede de hiervoor reeds vermelde prot.-chr. h.b.s. en m.s.v.m. te Emmeloord en de Osdorper Scholengemeenschap te Amsterdam, die een v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. scholengemeenschap vormden.

3 Commissies

Reeds werkzaam waren de commissies voor de modernisering van het leerplan voor de wiskunde en van het leerplan voor de natuurkunde.
Daaraan is toegevoegd de Commissie voor de modernisering van het leerplan voor de moderne vreemde talen. Deze commissie werd bij beschikking van 21 januari 1966 ingesteld. Zij kreeg de opdracht de modernisering van het onderwijs in de moderne vreemde talen in studie te nemen en te adviseren onder meer over de leerplannen en de programma's voor de eindexamens.

4 Toelating tot het eerste leerjaar

In 1966 is voor de eerste maal toepassing gegeven aan het nieuwe toelatingsbesluit van 22 juli 1965, *Stb.* nr. 364, dat op 1 oktober 1965 in werking is getreden. Dit besluit is in tegenstelling tot het vorige (K.B. van 19 maart 1938, *Stb.* nr. 365) niet alleen op de hogereburgerscholen doch tevens op de gymnasia en middelbare scholen van toepassing. Ook op het gebied van de toetsing van de kennis en het inzicht van de kandidaten wijkt het af van het vorige besluit; thans kan het bevoegd gezag van de school een keuze maken uit vier toetsingsmiddelen: het toelatingsexamen, de proefklas, het onderzoek naar de kennis en het inzicht van de kandidaat gedurende ten minste zijn laatste leerjaar aan de lagere school en een psychotechnisch onderzoek (zie ook het verslag over 1965).

Het toelatingsexamen kan zich beperken tot de vakken Nederlandse taal en rekenen en behoeft dus niet meer zoals voorheen aardrijkskunde en geschiedenis te omvatten.
De aanleiding tot het vaststellen van het nieuwe toelatingsbesluit was enerzijds om voor categorieën dagscholen, waarvoor de wet dit toelaat, een zelfde regeling te doen gelden en anderzijds om de scholen meer vrijheid te geven in de wijze van onderzoek.
In dit laatste opzicht heeft het besluit een experimenteel karakter, omdat met enkele van de nieuwe toetsingsmiddelen nog weinig ervaring is verkregen.
De scholen hebben van deze vrijheid in 1966 het volgende gebruik gemaakt:

18 scholen (3,7%) kozen het toelatingsexamen met taal, rekenen, aardrijkskunde en geschiedenis;
326 scholen (67,5%) kozen het toelatingsexamen met taal en rekenen;
39 scholen (8,1%) kozen de proefklas;
16 scholen (3,3%) kozen het onderzoek gedurende ten minste het laatste leerjaar op de lagere school;
23 scholen (4,8%) kozen het psychotechnisch onderzoek;
61 scholen (11,2%) kozen het psychotechnisch oordeel voor een deel der kandidaten en veelal in combinatie met het toelatingsexamen.

Bij de beoordeling van dit overzicht moet wel bedacht worden dat gelet op het tijdstip van publikatie van het Toelatingsbesluit in het staatsblad (29 augustus 1965) de tijd van voorbereiding voor het instellen van het onderzoek gedurende ten minste het laatste leerjaar op de lagere school eigenlijk te kort was om dit toetsingsmiddel reeds vóór de toelating voor het schooljaar 1966–1967 te hanteren. Wil dit toetsingsmiddel naar zijn bedoeling gebruikt worden, dan zal het feitelijke onderzoek immers op enige tijdstippen verspreid over ten minste het laatste schooljaar van de kandidaten moeten plaatsvinden.
Daarbij komt dat dit toetsingsmiddel alleen kan worden toegepast als er samenwerking tussen de scholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs en de lagere scholen is, waarbij aan de orde zullen komen vragen omtrent de samenstelling van de opgaven, de beoordeling van het geleverde werk, de tijdstippen van het voorleggen van de opgaven enz. Ook uit dien hoofde vraagt deze toelatingsprocedure meer overleg en dus meer tijd van voorbereiding dan andere procedures.
Deze meerdere inspanning zal vruchtdragender kunnen worden, indien het onderzoek niet alleen gericht zal worden op de toelating tot genoemde scholen, doch ook op die van andere categorieën van scholen voor voortgezet onderwijs. Alsdan zal immers het onderzoek voor iedere leerling die de lagere school verlaat, tot een positief advies omtrent zijn verdere schoolloopbaan leiden.
Van het psychotechnisch onderzoek als toetsingsmiddel is in 1966 reeds op vrij ruime wijze gebruik gemaakt, zij het door vele scholen in combinatie met het toelatingsexamen. Ook hier doen zich verschillende vragen voor; b.v. de vraag – indien het onderzoek behalve op de intelligentie ook op de persoonlijkheid en het milieu van de kandidaat betrekking heeft gehad – welke invloed bij het nemen van de beslissing omtrent de toelating toegekend behoort te worden aan de gegevens van dit onderzoek, die deze laatste aspecten betreffen. In de circulaire van 15 september 1966, VHMO nr. 309 923, gericht aan de rectoren en directeuren van de rijksscholen voor v.h.m.o., is op dit punt een voorzichtig beleid bij het nemen van afwijzende beslissingen aanbevolen. Een ander punt dat de aandacht vraagt, is in hoeverre bij de toelating tot een v.h.m.o.-school gebruik kan worden gemaakt van een advies, dat in het kader van de normale schoolkeuze- en beroepskeuzeadviezen, die de beroepskeuze-instellingen over leerlingen van vele lagere scholen uitbrengen, wordt verstrekt.

5 Mentorenvergoeding

In 1966 kwam een wijziging tot stand van de beschikking betreffende de vergoeding aan leraren, die als mentor optreden. Deze beschikking, die op art. 38 van de salarisregeling voor de leraren bij de dagscholen voor v.h.m.o. is gebaseerd, stelde tot nu toe alleen een vergoeding vast voor de leraar die als mentor opgetreden was voor een hospitant die op grond van de voorschriften van het academisch statuut zijn lessen had bijgewoond. De wijziging bracht hierin een verruiming, zodat thans ook een leraar die mentor is geweest van een hospitant die zich voorbereidt voor een akte B of een ongesplitste akte van bekwaamheid voor middelbaar onderwijs, indien aan bepaalde voorwaarden is voldaan, een zelfde vergoeding wordt verleend. Het hospiteren door deze studenten is evenwel nog niet verplicht gesteld. (Beschikking van 2 februari 1966, VHMO nr. 219 052 III en 15 maart 1966, VHMO nr. 296 520).

6 Subsidiëring van de kosten van eerste inrichting

Na in 1965 gehouden voorbereidende besprekingen met de bonden van besturen van scholen voor v.h.m.o. is op 28 januari 1966 bij de omzendbrief VHMO-nr. 293 264 S aan de besturen van de gesubsidieerde bijzondere dagscholen voor v.h. en m.o. mededeling gedaan van een

nieuw systeem tot subsidiëring van de aanschaffingskosten van leer- en hulpmiddelen en andere artikelen (geen meubilair). Dit systeem beoogde de methoden van toewijzing van de bij de rijksbegroting voor materiële uitgaven gevoteerde gelden voor de onderscheidene sectoren van het v.h. en m.o. meer op elkaar af te stemmen en te komen tot een werkwijze die een meer overzichtelijke en betere mogelijkheid voor een planmatig aankoopbeleid en tevens grotere vrijheid ten aanzien van de bestemming der beschikbare gelden aan de schoolbesturen bood. Het is gebaseerd op normbedragen, die per onderdeel (vooralsnog een vak of lokaliteit vertegenwoordigend) van de inventaris zijn vastgesteld. Scholen die voor één of meer onderdelen een inventaris hebben, waarvan de vervangingswaarde lager is dan het normbedrag, mogen die marge aanvullen voor zover de toewijzing van gelden dat mogelijk maakt. Het normbedrag mag echter niet worden overschreden, ook niet met prijsgeving van een zelfde bedrag op de norm van een ander onderdeel. In de keuze van de aan te schaffen artikelen wordt het schoolbestuur overigens vrijgelaten. De grootte van de toewijzing is afhankelijk van het op de rijksbegroting voor de uitbreiding van leer- en hulpmiddelen uitgetrokken bedrag van de rijksscholen voor v.h. en m.o. Dit bedrag dient als basis voor de vaststelling van het overeenkomstige bedrag voor de bijzondere scholen.
Voor een aantal vakken moesten in verband met de invoering van dit systeem leermiddelenlijsten worden opgemaakt om de normen voor die vakken vast te leggen. Dit werk is gedaan door de terzake deskundige inspecteurs van het gymnasiaal en het middelbaar onderwijs in samenwerking met de lerarenvakorganisaties. Het betrof de vakken natuurkunde, scheikunde, biologie, aardrijkskunde, lichamelijke oefening en de werkplaats van de amanuensis. Deze leermiddelenlijsten geven aan, welke artikelen voor elk van de genoemde vakken redelijkerwijs gesproken op de scholen aanwezig moeten zijn en wat de prijs is van elk artikel. Het totaalbedrag van de artikelen geeft het normbedrag voor elk van de genoemde onderdelen van de inventaris. Voor zover het de vakken natuurkunde, scheikunde en biologie betreft, is nog een splitsing gemaakt in de artikelen die benodigd zijn aan scholen met een zgn. licht programma voor die vakken en in artikelen nodig aan scholen met een zgn. zwaar programma.
Bij de goedkeuring van de schoolbegroting voor 1966 is aan elke school een exemplaar gezonden van de bovengenoemde leermiddelenlijsten en een exemplaar van het overzicht van de normbedragen voor elk van de onderdelen van de inventaris leer- en hulpmiddelen en andere artikelen (geen meubilair).

7 Algemene gegevens dagscholen 1966

Het totale aantal zelfstandige scholen nam met 1 af en bedroeg op 16 september 1966 465 (466 in 1965).

Het totale aantal leerlingen bij het dag-v.h.m.o. is met ruim 3% gestegen en kwam van 212 113 op 219 151.

Het openbaar onderwijs	omvatte 32%
het prot.-christelijk onderwijs	omvatte 23%
het r.-k. onderwijs	omvatte 39%
het overige onderwijs	omvatte 6% van het totale aantal leerlingen.

Tot de dagscholen voor v.h.m.o. werden 43 778 leerlingen voor het eerst toegelaten tegen 42 971 in 1965.

				richting	
Van de toegelatenen gingen	10,–%	naar het gymnasium	4 393	openb.	13 211
	28,4%	naar de hogereburgerschool	12 445	pr.-chr.	10 327
	52,3%	naar het lyceum	22 880	r.-k.	18 043
	4,5%	naar de m.s.v.m.	1 978	ov. bijz.	2 197
	0,3%	naar de h.d.s.	124		
	1,2%	naar het h.a.v.o.	435		43 778
	3,5%	naar scholen gem. h.a.v.o./ m.a.v.o.	1 523		
	100,–%		43 778		

Van de 29 322 kandidaten die opgingen voor het eindexamen slaagden er 25 919 of ruim 88%. Van de kandidaten die deelnamen aan de staatsexamens slaagde 55%.

Het aantal leraren bij het dag-v.h.m.o. bedroeg in 1965: bevoegd 10 331 – onbevoegd 4398 = 29,86%.

Van de in 1966 in de wettelijk verplichte vakken gegeven lessen werden in totaal 239 436 bevoegd en 69 819 onbevoegd gegeven, hetgeen betekent dat de percentages bevoegd en onbevoegd gegeven lessen resp. 77,4% en 22,6% bedroegen.

Onbevoegd gegeven lessen, gelet op schoolsoort:

gymnasium	15%	handelsdagschool	38%
h.b.s.	25%	h.a.v.o.	36%
lyceum	22%	school met h.a.v.o./m.a.v.o. exper.	42%
m.s.v.m.	30%	h.a.v.o.-exper. op kweekscholen	55%

8 Opleiding middelbare akten

Het aantal leerlingen bij de door het rijk gesubsidieerde opleidingen voor de middelbare aktenexamens steeg van 10 883 tot 11 767.

De grootste groepen werden gevormd door studerenden voor:

de lich. oefening m.o.	met 2023 ll.
pedagogiek m.o.	met 1469 ll.
Engels m.o. A	met 1466 ll.
Frans m.o. A	met 1287 ll.
Nederlands m.o. A	met 1220 ll.
Duits m.o. A	met 724 ll.
wiskunde m.o. A	met 640 ll.

Het aantal studerenden voor de B-akten bedroeg in de volgorde:

Nederlands	499
Engels	313
Duits	270
Frans	253

9 Subsidiëring der scholen 1966

naam	plaats	nieuw	afdeling	gesubsidieerd per
Bijzondere scholen				
Waterlantcollege	Amsterdam		h.b.s. A	1-1-1966
prot.-chr. lyceum	Amsterdam-W		m.s.v.m.	16-8-1966
Tweede prot.-chr. h.b.s.	Arnhem		h.b.s. A/B en m.s.v.m.	16-8-1966
St.-Jorislyceum	Eindhoven		gymn.	16-8-1966
prot.-chr. h.b.s.	Heemstede		h.b.s. A	16-8-1966
Dr. Knippenbergcollege	Helmond		h.b.s. A/B	1-1-1966
Dr. Knippenbergcollege	Helmond		m.s.v.m.	16-8-1966
Twickelcollege	Hengelo (O)		h.b.s. A/B	1-1-1966
Tweede prot.-chr. h.b.s. B	Leiden	h.b.s. B		1-1-1966
r.-k. h.b.s. met 6-j.c.				
St.-Laurens	Rotterdam	h.b.s. B		16-8-1966
r.-k. h.b.s.	Schaesberg/Heerlen	h.b.s. A/B		1-1-1966
St.-Liduïnalyceum	Schiedam		gymnasium	16-8-1966
St.-Pauluslyceum	Tilburg		gymnasium	1-1-1966
Niels Stensencollege	Utrecht		h.b.s. A	16-8-1966
Hertog Jancollege	Valkenswaard		gymnasium	1-1-1966
prot.-chr. h.b.s.	Zwijndrecht		h.b.s. A	16-8-1966
Gemeentelijke scholen				
Berlagelyceum	Amsterdam	Samenvoeging Comenius/P.C. Hooftlyceum		16-9-1966
Gem. h.b.s. + m.s.v.m.	Assen	(was rijks h.b.s.)		16-8-1966
Grotiuslyceum	Delft	Samenvoeging h.b.s. + m.s.v.m. en Grotiusgymnasium		16-9-1966
Karel v. Manderlyceum	Haarlem	Samenvoeging met L. Coster-afd. Gymnasium		1-9-1966
Gemeentelijk Lyceum	Den Helder	afd. m.s.v.m.		1-1-1966
Thorbeckelyceum	Utrecht	Samengev. met gemeentelijke h.b.s.		16-8-1966
Gem h.b.s. prof. mr. Vissering	Velsen	(was rijks h.b.s.) h.b.s. A/B en m.s.v.m.		16-8-1966
Gemeentelijk Dalton lyceum	Voorburg	afd. gymnasium		1-1-1966

Goese lyceum, afd. gymnasium te Goes is per 16-8-1966 overgedragen aan het Rijk.

De volgende scholen werden aangewezen als bevoegd tot het afnemen van het eindexamen en het uitreiken van het overeenkomstig eindgetuigschrift als aan de openbare school.

naam	plaats	nieuw	afdeling	gesubsidieerd per
prot.-chr. lyceum	Amstelveen		gymnasium	1-1-1966
Waterlantcollege	Amsterdam		h.b.s. A	1-1-1966
r.-k. lyc. Thomas à K.	Arnhem		gymnasium	1-1-1966
prot.-chr. Streeklyceum	Ede		gymnasium	1-1-1966
prot.-chr. h.b.s. J. v. Arkel	Hardenberg		h.b.s. A	1-1-1966
prot.-chr. h.b.s.	Heemstede		h.b.s. B	1-1-1966
Dr. Knippenbergcollege	Helmond		h.b.s. A en B (nieuw)	1-1-1966
Tweede prot.-chr. h.b.s.	Leiden		h.b.s. B	1-1-1966
r.-k. h.b.s. A en B	Schaesberg (Heerlen)		h.b.s. A en B (nieuw)	1-1-1966
prot.-chr. lyceum	Utrecht		h.b.s. A	1-1-1966

10 Algemene schoolgegevens v.h. en m.o. (16-9-1966)

schoolsoort	aantal	aantal leerlingen	1ste × toegelaten	aantal scholen naar richting		deelgenomen	geslaagd	perc.
h.b.s.'en	144 *(142)*	52 306 *(51 970)*	12 445 *(11 782)*	rijks = 38 gem. = 30 prot.-chr. = 29 r.-k. = 44 overig bijzonder = 3		A = 6855 B = 9928	6390 8602	93% 87%
gymnasia (oud)	80 *(84)*	19 661 *(20 447)*	4393 *(4656)*	prot.-chr. = 7 r.-k. = 44 gem. = 29		A = 2819 B = 3018	2496 2638	89% 87%
lycea	185 *(183)*	103 792 *(102 183)*	22 880 *(22 417)*	rijks = 2 openb. = 14 gem. = 46	prot.-chr. = 50 r.-k. = 51 overig = 22			
athenea brugklas	192 kl. = 33 kl.=	5389 ll. 875 ll.						
gymnasia (nieuw)	3 kl. =	78 ll.						
h.a.v.o.	56 *(34)*	6664 *(3929)*	435 *(595)* toegelaten	tot eerste kl. zelfst. h.a.v.o.				
m.s.v.m.	36 *(39)*	30 867 *(30 878)*	1978 *(2432)*	gem. = 3 prot.-chr. = 4	r.-k. = 22 o.b. = 7	5826	5062	87%
handelsdagscholen	10 *(11)*	2505 *(2706)*	124 *(148)*	gem. = 3 prot.-chr. = 2	r.-k. = 4 o.b. = 2	876	732	84%
handelsavondscholen	153 *(154)*	19 430 *(20 680)*	?	gem. = 56 prot.-chr. = 12	r.-k. = 34 o.b. = 51	3 j.c. = 3451 5 j.c. = 1471	3004 1323	87% 90%
avondlycea	19 *(19)*	4954 *(4809)*	?	gem. = 3 r.-k. = 7 overige bijzonder = 9		789	552	71%

De cursief gedrukte aantallen hebben betrekking op 1965

D NIJVERHEIDSONDERWIJS (TBO EN BVO)

1 Wetgeving en bestuur

Nu de Wet op het leerlingwezen is aangenomen, zal zodra ook het in dit jaar ingediende ontwerp Overgangswet W.V.O. het Staatsblad heeft bereikt, de nieuwe wetgeving op het voortgezet onderwijs in hoofdlijnen zijn voltooid.
Met deze ontwikkeling in het verschiet werd bij beschikking van 12 oktober 1966 nr. 518, in afwachting van een definitieve herziening van de organisatie van het ministerie, als een eerste fase zijn structuur gereorganiseerd. Dit geschiedde zodanig dat aan de eisen, die in het ontwerp Overgangswet W.V.O. en de W.V.O. worden gesteld, rekening ermede houdende, dat met ingang van 1 augustus 1968 de Nijverheidsonderwijswet en een aantal ter uitvoering daarvan gegeven voorschriften zullen vervallen, kan worden tegemoet gekomen.
Zo werd bij het directoraat-generaal voor het onderwijs onder meer ingesteld de directie Technisch beroepsonderwijs (TBO), omvattende: het technisch onderwijs, het nautisch onderwijs daaronder begrepen, het kunstnijverheidsonderwijs, de lerarenopleiding binnen deze takken van onderwijs, alsmede het l.a.v.o. en het leerlingwezen (met uitzondering van de opleidingen in het leerlingstelsel, welke gerelateerd zijn aan een onder de directie Beroepsonderwijs en vormingswerk – hieronder vermeld – ressorterende afdeling).
Met de behartiging van de belangen der overige uit de openbare kas bekostigde, tot het nijverheidsonderwijs gerekende opleidingen (scholen, cursussen), die tot 15 oktober 1966 waren toevertrouwd aan de hoofdafdeling Nijverheidsonderwijs, werd met ingang van genoemde datum de directie Beroepsonderwijs en vormingswerk (BVO) belast.

In het verslagjaar bereikte de hierna te noemen wet het Staatsblad: Wet van 12 mei 1966, *Stb.* nr. 215, tot regeling van het leerlingwezen (Wet op het leerlingwezen); het tijdstip van inwerkingtreden zal nog nader worden bepaald.

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft de volgende nota in openbare behandeling besproken:

stuk 8396: Tweede nota betreffende de spreiding van uitgebreid technische scholen. Ingediend 24 november 1965, openbare beraadslaging 16 februari 1966, voor kennisgeving aangenomen 16 februari 1966.

In het verslagjaar werd – bij circulaire van 10 mei 1966, nr. 440 000 NO/L – bij wijze van proef met ingang van het schooljaar 1966–1967 de afdoening van de lesroosters van een aantal lagere technische scholen gedelegeerd aan de inspectie, teneinde ervaring op te doen met het oog op de regeling, vervat in de Wet op het voortgezet onderwijs.

Het ligt in de bedoeling deze proef te zijner tijd uit te breiden tot de overige scholen van het technisch beroepsonderwijs.

Met het Centraal Bureau voor de Statistiek werd overleg gepleegd omtrent de in maart 1967 te houden telling van leerkrachten bij het nijverheidsonderwijs (statistiek inzake de bevoegdheidssituatie bij de leerkrachten, omvang der betrekkingen enz.), een en ander met het oog op een prognose inzake de behoefte aan leerkrachten.

Begin 1966 is opgericht de Stichting ontwikkelingshulp op het gebied van het onderwijs. Deze stichting heeft ten doel de ontwikkelingshulp te bevorderen op het gebied van het onderwijs, met uitzondering van het wetenschappelijk onderwijs. De werkzaamheden van de stichting, in welks bestuur vertegenwoordigers van de minister van onderwijs en wetenschappen, de minister zonder portefeuille, belast met de aangelegenheden betreffende de hulp aan ontwikkelingslanden, de centrale werkgevers- en werknemersorganisaties en de Stichting Nederlands Contactcentrum voor het Beroepsonderwijs en de Beroepsopleiding zitting hebben, zullen zich voorlopig beperken tot het beroepsonderwijs.

In voorbereiding zijn wijzigingen van de volgende uitvoeringsbesluiten van de Nijverheidsonderwijswet:

Bevoegdhedenbesluit N.O. 1955
Subsidievoorwaardenbesluit N.O. 1936
Subsidievoorwaardenbesluit Leerlingstelsel N.O. 1937
Examengeldbesluit N-akten
Verplaatsingskostenbesluit
Rechtspositiebesluit N.O. 1960
Salarisbesluit L.N.O. 1955
Salarisbesluit M.N.O. 1955

Voorts zijn in samenwerking met het Ministerie van Verkeer en Waterstaat wijzigingen in voorbereiding van de Wet op de zeevisvaartdiploma's, alsmede van de reglementen voor de examens voor de stuurlieden zeevaart, stuurlieden zeevisvaart, scheepswerktuigkundigen zeevaart en machinisten zeevisvaart.

Aan de totstandkoming van uitvoeringsbesluiten in verband met de Wet op het voortgezet onderwijs worden regelmatig vergaderingen en veel werk besteed.

2 Rijksschooltoezicht

Op 1 september 1966 werd aan de heer mr. ir. M. Goote, inspecteur-generaal van het onderwijs, eervol ontslag verleend wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Hij werd opgevolgd door de heer dr. A. de Jong.
Op 26 juli 1966 overleed de heer C. I. J. Mineur, adjunct-inspecteur van het nijverheidsonderwijs. Met de waarneming van de werkzaamheden in diens ambtsgebied werd met ingang van 1 augustus d.a.v. voorlopig belast de heer G. H. F. Snijders ing., totdat op andere wijze in de ontstane vacature zal zijn voorzien.
De heer L. van Waegeningh, inspecteur van het nijverheidsonderwijs, bereikte op 8 augustus 1966 de pensioengerechtigde leeftijd; hij zette zijn werkzaamheden voort tot het einde van het verslagjaar.

Als gevolg van de 'personeelsstop' kon in 1966 nog niet worden voorzien in een – dringend noodzakelijk geachte – uitbreiding van de inspectie nijverheidsonderwijs met een inspecteur, speciaal te belasten met de behandeling van technische onderwijsprojecten in het kader van de bilaterale hulpverlening aan de ontwikkelingslanden. Naar verwachting zal deze benoeming per 1 januari 1967 kunnen plaatsvinden.

3 Commissies

a Bij gemeenschappelijke beschikking van de staatssecretaris van sociale zaken en volksgezondheid en de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen (beschikkingen van resp. 4 augustus 1966, nr. 76 019 en 27 juli 1966, nr. 440 201) werd ingesteld de Commissie assisterend laboratoriumpersoneel/analisten.

Aan de commissie werd opgedragen: zich te beraden over de verschillende richtingen in de opleiding voor analisten en overig laboratoriumpersoneel en in verband daarmede over de inhoud en wenselijke vorm van de opleiding, examinering en diplomering; voorts te adviseren omtrent behoefte aan en spreiding van de opleidingen.

b In verband met de gebleken wenselijkheid de behartiging van de belangen van het hoger technisch onderwijs in relatie tot het technisch wetenschappelijk onderwijs nader te onderzoeken, werd bij beschikking van de minister van onderwijs en wetenschappen van 14 september 1966, DGW nr. 148 500, ingesteld de Studiecommissie coördinatie T.W.O.-H.T.O., *Stcrt.* 1966, nr. 190.

c Bij beschikking van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen van 14 april nr. 428 576 werd de, bij beschikking van 9 september 1960 nr. 231 211 door de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen ingestelde Commissie handvaardigheid voortgezet onderwijs, opgeheven. Het uitgebrachte rapport werd in 1965 aan de Commissie opleiding leraren toegezonden.

d De bij beschikking van 13 maart 1959 nr. 188 212 NO/A door de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen ingestelde Commissie opleiding gerepatrieerde technici tot leraar bij het nijverheidsonderwijs werd bij beschikking van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen van 27 mei 1966 nr. 435 512 NO/A opgeheven, nadat de opleiding der belanghebbenden als geëindigd kon worden beschouwd.

e Van de bij beschikking van 2 augustus 1962 nr. 300 920 NO/A door de staatssecretaris van onderwijs, kunsten en wetenschappen ingestelde Commissie opleiding leraren lager technisch onderwijs (Commissie-Hennequin) werd een interimrapport ontvangen, gedateerd januari 1966.

4 Aantallen scholen en leerlingen

Het volgende overzicht, ontleend aan door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde gegevens, geeft het bestand aan scholen en leerlingen bij het technisch beroepsonderwijs in het verslagjaar, dat betrekking heeft op zowel het schooljaar 1965–1966 (kolom 1) als het schooljaar 1966–1967 (kolom 2). Zie tabel op blz. 24.

5 Reorganisatie

In verband met de nieuwe wetgeving op het voortgezet onderwijs kwam bij ministeriële beschikking van 12 oktober 1966 nr. 518 een voorlopige herziening van de organisatie van het ministerie tot stand. Daarbij is de zorg voor bepaalde vormen van beroepsonderwijs – zoals b.v. het technisch onderwijs en het nautisch onderwijs – opgedragen aan de nieuw ingestelde directie Technisch beroepsonderwijs (TBO) en is de zorg voor de overige vormen van beroepsonderwijs opgedragen aan de nieuw ingestelde directie Beroepsonderwijs en vormingswerk (BVO). Deze laatste directie omvat de afdelingen voor:

1 het huishoud- en nijverheidsonderwijs (h.n.o.), met inbegrip van de opleiding voor leraressen voor die tak van onderwijs en van he. leerlingwezen voor meisjes;
2 het middenstandsonderwijs en economisch en administratief onderwijs (m.e.a.o.) en
3 het sociaal-pedagogisch onderwijs (s.p.o.).

Bovendien omvat deze directie de afdelingen voor:

4 het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd (v.l.j.) alsmede
5 het schriftelijk onderwijs (s.f.o.).

Vermelding verdient dat de directie naast deze onderwijsafdelingen nog een drietal afdelingen van andere aard telt (zgn. centrale afdelingen), namelijk voor bijzondere taken (BVO/B) voor financiële zaken (BVO/F) en voor juridische zaken (BVO/J).

	aantallen scholen	leerlingen					
		volledig dagonderwijs		partieel onderwijs		totaal	
		m	v	m	v	m	v
lagere techn. dagscholen, dagvakscholen	314	128 664	393	—	—	128 664	393
scholen voor individueel technisch onderwijs [1])	19	7 291	—	—	—	7 291	—
bedrijfsscholen	8	3 210	—	—	—	3 210	—
avondnijverheidsscholen	251	—	—	44 528	409	44 528	409
partieel onderwijs aan de lagere technische scholen, dagvakscholen	297	—	—	48 978	128	48 978	128
uitgebreid technische dagscholen	40	15 749	5	—	—	15 749	5
overige dag u.l.n.o.-scholen	15	2 377	78	—	—	2 377	78
uitgebreid technische avondscholen	11	—	—	2 920	4	2 940	4
overige avond u.l.n.o.-scholen	27	—	—	2 070	20	2 070	20
cursussen voor o.b.a.o. en v.u.t.o. [2])	92	—	—	4 579	—	4 579	—
hogere techn. dagscholen	32	11 899	30	—	—	11 899	30
hogere techn. avondscholen	4	—	—	1 355	—	1 355	—
overig hoger en middelbaar nijverheidsonderwijs	30	1 116	311	1 236	343	2 352	654
opleidingen tot leraar n.o.	18	65	—	7 684	—	7 749	—
kunst- en/of kunst- n.o.	35	1 504	1 236	2 115	879	3 619	2 115
zeevaartscholen (opleidingen tot stuurman e.d.)	11	2 177	—	17	—	2 194	—
scholen voor scheeps- en vliegtuigwerktuigkundigen	30	3 545	—	524	—	4 069	—
zeevisserijscholen	9	390	—	172	—	562	—
binnenvaartscholen	14	615	—	290	—	905	—

[1]) het aantal i.t.o.-leerlingen heeft betrekking op i.t.o.-scholen en -afdelingen, verbonden aan l.t.s.-en.
[2]) o.b.a.o. = opleiding bewijs algemene ontwikkeling
v.u.t.o. = voorbereidend uitgebreid technisch onderwijs

Voor het verdere gedeelte van dit verslag is uitgegaan van de zojuist beschreven verdeling in onderwijsafdelingen.

6 Huishoud- en nijverheidsonderwijs (HNO)

a Wetgeving en bestuur

Op basis van de adviezen van de werkgroepen, die zich onder leiding van de inspecteur-generaal van het onderwijs hebben beraden over de inhoud van de onderwijskundige algemene maatregelen van bestuur in het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs, kwam in concept gereed een algemene maatregel van bestuur voor het lager huishoud- en nijverheidsonderwijs, die vervolgens in de betreffende werkgroep is besproken. Een soort-

gelijke algemene maatregel van bestuur voor het middelbaar huishoud- en nijverheidsonderwijs was in voorbereiding.
Op 13 januari van het verslagjaar werd bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend de ontwerp Overgangswet W.V.O., welke onder meer de inpassing regelt van de huishoud- en landbouwhuishoudscholen in de Wet op het voortgezet onderwijs. Waar nodig, werd voor zover onder de vigerende wetgeving mogelijk was, geanticipeerd op de situatie, die zal ontstaan wanneer de Wet op het voortgezet onderwijs in werking treedt. Zo werd bijvoorbeeld de goedkeuring van de lesrooster en hetgeen daarmede samenhangt met ingang van het schooljaar 1966–1967 gedelegeerd aan de inspecteur/inspectrice, die met het toezicht op de betreffende school/cursus is belast.
Tot stand kwam voorts de Wet van 12 mei 1966 tot regeling van het leerlingwezen (Wet op het leerlingwezen), welke op een door de Kroon nader te bepalen datum in werking zal treden. De in vergelijking met titel II van de Nijverheidsonderwijswet ruimere werkingssfeer van de Wet op het leerlingwezen blijkt mede uit de vervanging van de meer 'ambachtelijke' door de 'beroepsmatige' terminologie, waardoor toepassing zowel op de industriële opleidingen alsook op de opleidingen voor meisjes mogelijk is geworden. Zowel in de industriële sector (textiel- en confectie-industrie) als in de verzorgende sector (gezins-, huishoud- en kleuterhulpen, verzorgingsassistenten, kapsters) zijn momenteel leerlingstelsels werkzaam.
Het is in beginsel mogelijk, dat ook voor bepaalde opleidingen op het terrein van de gezondheidszorg op grond van de Wet op het leerlingwezen opleidingen in de praktijk worden ingericht.
Tenslotte werd de laatste hand gelegd aan een wijziging van het Bevoegdhedenbesluit N.O. 1955.

b Commissies

In het verslagjaar werd een ambtelijke werkgroep ingesteld, die meer in het bijzonder tot taak kreeg de mogelijkheid te onderzoeken van het instellen van een leerlingstelsel gezinshelpster en van de mogelijkheden in dit verband voor de leerlingen van het individueel nijverheidsonderwijs voor meisjes (i.n.o.m.), een en ander in het kader van de nieuwe Wet op het leerlingwezen.
Deze werkgroep bracht aan het eind van het verslagjaar rapport uit.

c Aantal scholen en leerlingen

Per 1 januari 1966 waren er 581 nijverheidsscholen voor meisjes, waarvan 312 huishoudscholen en 269 landbouwhuishoudscholen. Het aantal leerlingen, dat de aan deze scholen verbonden opleidingen bezocht, bedroeg 127 582, waarvan er 89 507 waren ingeschreven bij de huishoudscholen en 38 075 bij de landbouwhuishoudscholen. Het aantal leerlingen van de cursussen, verbonden aan de nijverheidsscholen voor meisjes en de ambulante landbouwhuishoudscholen beliep in totaal 93 365, waarvan 64 229 aan de huishoudscholen en 29 136 aan de landbouwhuishoudscholen.
Aan de nijverheidsscholen voor meisjes wordt onderwijs gegeven op lager, uitgebreid en middelbaar niveau. Ingevolge de Wet op het voortgezet onderwijs behoort het nijverheidsonderwijs voor meisjes tot het beroepsonderwijs. In het beroepsonderwijs worden eveneens drie niveaus onderscheiden, t.w. het lager, middelbaar en hoger beroepsonderwijs. Dit beroepsonderwijs wordt gegeven o.a. aan scholen voor huishoud- en nijverheidsonderwijs, waaraan zowel lager, middelbaar als hoger huishoud- en nijverheidsonderwijs kan voorkomen.

Per 1 januari 1966 bezochten in totaal 103 822 leerlingen de lagere opleidingen, waarvan 70 210 leerlingen de opleidingen volgden, verbonden aan de huishoudscholen en 33 612 leerlingen de opleidingen, verbonden aan de landbouwhuishoudscholen.

Van enkele van de meest voorkomende lagere opleidingen worden hieronder, onderscheiden naar huishoudscholen en landbouwhuishoudscholen, afzonderlijke cijfers gegeven:

	huishoudscholen	landbouw-huish.-scholen
2-jarige primaire opleiding	50 236	25 868
assistente A	5 835	2 717
assistente H	2 939	2 519
assistente N	3 588	789
leerlingverkoopster	1 813	102

De uitgebreid lagere opleidingen werden door in totaal 19 242 leerlingen bezocht. Hiervan waren 15 659 leerlingen ingeschreven aan huishoudscholen en 3583 leerlingen aan landbouwhuishoudscholen.
De meest bezochte uitgebreid lagere opleidingen waren:

	huishoudscholen	landbouw-huish.-scholen
3-jarige vooropleiding voor lerares	1 070	277
vooropleiding voor verzorgende beroepen	684	345
vormingsklas	3 608	789
inrichtingsassistente	3 239	1 864
kinderverzorgster	1 990	174
kinderverzorgster in koloniehuizen	971	42
kostuumnaaister	2 340	92

Tot de middelbare opleidingen behoren o.a. de opleiding tot lerares bij het nijverheidsonderwijs voor meisjes, de vooropleiding diëtiste en de opleiding diëtiste. Bij de middelbare opleidingen waren in totaal 4518 leerlingen ingeschreven. Hiervan volgden 4216 leerlingen de opleiding voor een N-akte, waarvan 3333 aan huishoudscholen en 880 aan landbouwhuishoudscholen. De vooropleiding diëtiste en de opleiding diëtiste werden bezocht door resp. 96 en 95 leerlingen. Laatstgenoemde opleidingen zijn alleen verbonden aan huishoudscholen.
Tenslotte volgen 3299 vrouwelijke leerlingen een opleiding in het kader van het leerlingwezen.

7 Middenstandsonderwijs en economisch en administratief onderwijs (MEAO)

a Wetgeving en bestuur

Onder leiding van de inspecteur-generaal van het onderwijs hebben werkgroepen zich beraden over de inhoud van de onderwijskundige algemene maatregelen van bestuur in het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs voor het lager en middelbaar middenstandsonderwijs (detailhandelsonderwijs) en voor het lager, middelbaar en hoger economisch en administratief onderwijs.

Voor het lager middenstandsonderwijs (detailhandelsonderwijs) en voor het lager economisch en administratief onderwijs zijn de eerste ontwerpen voor de desbetreffende algemene maatregelen van bestuur nog in behandeling bij de (departementale) werkgroep coördinatie uitvoeringsbesluiten W.V.O.

Het eindadvies van de werkgroep middelbaar middenstandsonderwijs (detailhandelsonderwijs) onder leiding van de inspecteur-generaal van het onderwijs is ten departemente nog in bewerking.

De eindadviezen van de werkgroepen middelbaar en hoger economisch en administratief onderwijs zijn nog niet van de inspecteur-generaal van het onderwijs ontvangen.

Per 1 januari 1966 werd de 'Interimregeling subsidiëring middenstandsonderwijs 1962' vervangen door de 'Interimregeling subsidiëring middenstandsonderwijs 1966' (*Stcrt.* 1965, nr. 215), waarbij zoveel mogelijk tegemoet gekomen is aan redelijke wensen, die van de zijde van het bedrijfsleven naar voren zijn gebracht.

In het verslagjaar 1966 kon nog niet tot uiting komen de grotere belangstelling die er voor subsidiëring is ontstaan als gevolg van de nieuwe 'Interimregeling'.

	cursusjaar 1965–1966	cursusjaar 1966–1967
A. Middenstandsonderwijs		
1 Gesubsidieerd ingevolge N.O.-wet		
a detailhandelsscholen		
aantal scholen	25	26
waarvan met een sectie middelbaar detailhandelsonderwijs	7	7
aantal leerlingen:		
lager detailhandelsonderwijs	5894	6546
middelbaar detailhandelsonderwijs	368	747
b hotelvakscholen [1]		
aantal scholen	2	2
aantal leerlingen	160	212
c slagersvakschool [1]		
aantal scholen	1	1
aantal leerlingen	53	56
d slagerspatronencursussen [1]		
aantal cursusplaatsen	18	18
aantal leerlingen	855	861
2 Gesubsidieerd ingevolge de 'Interimregeling' [2]		
a cursussen algemene handelskennis [3]		
aantal gesubsidieerde instellingen	13	14
aantal cursusplaatsen	135	159
aantal leerlingen	6583	7600 [4]
b vakbekwaamheidscursussen [5]		
aantal gesubsidieerde instellingen	11	12
aantal cursusplaatsen	166	180
aantal leerlingen	7674	7900 [4]
c applicatiecursussen voor gevestigde en/of aanstaande ondernemers		
aantal gesubsidieerde instellingen	3	3
aantal cursusplaatsen	18	18
aantal leerlingen	461	480
B Economisch en administratief onderwijs		
1 l.e.a.o.-experimenten [6]		
a v.g.l.o.-sector		
aantal scholen	8	7
aantal leerlingen brugjaar	784	606
aantal leerlingen 2e leerjaar	—	603
totaal aantal leerlingen	784	1209

[1] in 1966 overgenomen van hoofdafdeling N.O.
[2] Interimregeling subsidiëring middenstandsonderwijs 1962 (1966)
[3] voorbereidend voor het middenstandsexamen algemene handelskennis
[4] geraamd aantal
[5] voorbereidend voor een ingevolge de vestigingswetgeving vereist vakbekwaamheidsdiploma
[6] bekostigd op grond van de Experimentenwet

	cursusjaar 1959 - 1966	1966 - 1967
b in sector n.o.-meisjes:		
aantal scholen	4	5
aantal leerlingen brugjaar	555	600
aantal leerlingen 2e leerjaar	—	210
totaal aantal leerlingen	555	810
2 m.e.a.o.-experimenten [1]		
aantal scholen	5	9
aantal leerlingen 1e leerjaar	68	81
aantal leerlingen 2e leerjaar	267	490
aantal leerlingen 3e leerjaar	—	233
totaal aantal leerlingen	335	804
3 h.e.a.o. [2]		
aantal scholen	—	1
aantal leerlingen	—	47

[1] bekostigd op grond van de Experimentenwet
[2] gesubsidieerd ingevolge N.O.-wet.

8 Sociaal-pedagogisch onderwijs (SPO)

a Wetgeving en bestuur

De beschikking betreffende de subsidiëring van de Akademie voor Expressie door Woord en Gebaar ingevolge de Rijksregeling subsidiëring sociaal-pedagogisch onderwijs 1964 werd met ingang van 1 september 1966 ingetrokken.
Van genoemde datum af wordt de school ingevolge de Nijverheidsonderwijswet gesubsidieerd. Aan het bezit van het diploma van de 4-jarige dagopleiding van de school is onderwijsbevoegdheid voor het vak voordrachtskunst verleend.
Het subsidie ten behoeve van de cursussen middelbare en hogere sociale arbeid – die ingevolge de bovengenoemde Rijksregeling worden gesubsidieerd – werd verhoogd tot 35% van het exploitatiesaldo.

b Scholen en leerlingen

Het aantal scholen voor maatschappelijk werk (sociale academies) bleef met 15 gelijk aan dat van het vorig jaar, te weten 5 prot.-chr., 7 r.-k. en 3 andere bijzondere scholen. Het aantal leerlingen steeg van 4885 tot 5494, waarvan 1907 mannelijke en 3587 vrouwelijke leerlingen. Volledig dagonderwijs ontvingen 2419 tegen 1969 leerlingen in 1965.
Het gemeenschappelijke basisjaar telde 821 leerlingen, de studierichting maatschappelijk werk 895, de studierichting cultureel werk 479 en de studierichting personeelswerk 224 leerlingen. Het aantal leerlingen van de urgentie-opleiding bleef vrijwel constant, te weten 1310 in 1965 en 1365 in 1966.
De aan de sociale academies verbonden cursussen voor bijzondere doeleinden (w.o. de opleiding voor de aantekening wijkverpleging en de cursussen voor de diploma's Kinderbescherming A en B) werden bezocht door 1710 leerlingen (het vorig jaar 1630).

De voortgezette opleiding van maatschappelijke werkers (het aantal bleef 4) werd bezocht door 246 studerenden (waaronder 85 mannen), tegen 174 in 1965.

Het aantal leerlingen van de Bibliotheek- en Documentatieschool steeg van 154 tot 222 (w.o. 29 mannelijke leerlingen). De tweede cyclus werd gevolgd door 35 leerlingen (w.o. 12 mannen).

De Akademie voor Expressie door Woord en Gebaar telde 106 leerlingen (w.o. 31 mannelijke leerlingen); het aantal bedroeg in 1965: 71.

De hogere scholen voor verplegenden te Utrecht en Nijmegen werden bezocht door 44 studerenden.

Aan de School voor de Journalistiek, die in september 1966 met het onderwijs is aangevangen, werden 82 leerlingen ingeschreven. Het aantal mannelijke leerlingen bedroeg 55.

De scholen voor de opleiding van leiders op het terrein van jeugdvorming en volksontwikkeling (Jelburg, Kopse Hof en Middeloo) werden bezocht door 587 leerlingen (w.o. 207 mannelijke leerlingen); in 1965 volgden 488 leerlingen het onderwijs aan deze scholen.

De aan 'Middeloo' verbonden opleiding voor het diploma voortgezette studie handenarbeid werd bezocht door 277 leerlingen; in 1965 telde deze opleiding 205 leerlingen.

Het aantal scholen voor de opleiding van gezinsverzorgsters bleef gelijk aan dat van het vorig jaar (24). De scholen werden bezocht door 1822 leerlingen, tegen 1740 in het vorig jaar. De opleiding voor gezinsverzorgsters, werkzaam in instellingen voor gespecialiseerd gezins- en wijkwerk, telde 40 leerlingen.

De ingevolge de Rijksregeling subsidiëring sociaal-pedagogisch onderwijs 1964 gesubsidieerde scholen en cursussen werden bezocht door 1927 leerlingen (vorig jaar 1700). De grootste groep werd gevormd door de leerlingen van de cursussen middelbare en hogere sociale arbeid, die in verschillende plaatsen worden gehouden, te weten 1713 leerlingen (vorig jaar 1567).

c Rapporten

In het verslagjaar verscheen een rapport betreffende 'Het oordeel over de dagopleiding van de sociale academie'.
Het rapport, dat in opdracht van de Stichting Landelijke Bestuursraad Katholieke Sociaal-Pedagogische Opleidingen door het Instituut voor Toegepaste Sociologie te Nijmegen werd samengesteld, geeft de resultaten weer van een onderzoek naar de mate waarin de dagopleiding binnen de studierichting maatschappelijk werk aansluit bij de behoefte en verwachtingen van de praktijk.

Verschenen is een verslag van de Werkgroep studierichting cultureel werk van de eerder genoemde landelijke bestuursraad, dat een overzicht bevat van taakbeschrijvingen uit het culturele werk.

Onder de titel 'Supervisie van groepswerkers' verscheen een publikatie, samengesteld door functionarissen van de prot.-chr. voortgezette opleiding voor sociale arbeid. De publikatie houdt zich in hoofdzaak bezig met de supervisie in opleidingsverband.

Met betrekking tot de opleiding voor het inrichtingswerk (kinderbescherming) zagen in het verslagjaar twee rapporten het licht, samengesteld door respectievelijk de sociale academie De Horst' en de sociale academie 'Markendaal'.

Voor beroepen in het sociaal en cultureel werk verscheen een gids, samengesteld door de Nationale Raad voor Maatschappelijk Werk, de Nederlandse Jeugdgemeenschap en het Nederlands Cultureel Contact.

9 Vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd

a Algemeen

Teneinde de werkzaamheden van de inspecteurs van het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd te verlichten en beter tot haar recht te doen komen, is besloten het huidige aantal ambtsgebieden, waarin het land is verdeeld, van drie op vier te brengen.

Het ligt in de bedoeling, dat de nog te benoemen vierde inspecteur zal worden belast met het rijkstoezicht op het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd in een ambtsgebied, kleiner dan de drie andere, alsmede, in landelijk verband, met aangelegenheden op het terrein van de lichamelijke vorming.

b Wetgeving en bestuur

Op 15 juni 1966 kwamen bij beschikking van de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen enige wijzigingen tot stand in de Rijksregeling subsidiëring vormingswerk leerplichtvrije jeugd 1964.

Voornoemde beschikking is in de Nederlandse Staatscourant d.d. 30 september 1966, nr. 190, geplaatst en werkt terug tot 1 september 1965. De wijzigingen hebben betrekking op de reeds in het Onderwijsverslag 1965 vermelde verbetering van het subsidie in de materiële kosten, alsmede op de delegatie aan de inspectie van het verlenen van ontheffingen ten aanzien van de voorgeschreven groepsgrootte en aantallen weken, waarover de vorming zich moet uitstrekken.

Het heeft in de bedoeling gelegen als volgende stap in de subsidieverbetering het subsidiepercentage in de personeelskosten voor de groep van deelnemers, niet ouder dan 18 jaar, van 40 tot 70 te brengen. Ondanks alle krachtsinspanning van de desbetreffende organisaties is men er niet in geslaagd de in artikel 7, tweede lid, van de Rijksregeling subsidiëring vormingswerk leerplichtvrije jeugd 1964 vermelde voorschriften inzake de formatie, de rechtspositie en de salariëring van het personeel van de vormingsinstituten tijdig ter goedkeuring voor te leggen. Zonder goedgekeurde voorschriften was het niet mogelijk over te gaan tot een 20 belangrijke verhoging van het subsidiepercentage in de personeelskosten.
Wegens de toenemende druk, die er van de personeelskosten uitgaat op de financiële positie van de vormingsinstituten, is per 1 september 1966 de mogelijkheid geschapen tot een subsidieverhoging van 10% in de vorenbedoelde kosten.

c Instituten en deelnemers

Aan het begin van het cursusjaar 1965–1966 waren er 384 vormingsinstituten met 48 825 deelnemers(sters).
136 instituten waren bij het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd aangesloten. De Nationale Stichting voor Mater Amabilisscholen telde 178 instituten en de Landelijke Katholieke Stichting Levensscholen 70 instituten.
Het totaal van 48 825 deelnemers aan het begin van het cursusjaar 1965–1966 tegen 49 529 aan het begin van het voorgaande cursusjaar betekent een daling van 1,4%.

Het aantal deelnemende meisjes bedroeg 34 118 of 69,9% (vorig jaar 71,8%) en het aantal deelnemende jongens 14 707 of 30,1% (28,2%). De bij het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd aangesloten instituten telden 7731 meisjes of 15,9% (15,9%) en 6046 jongens of 12,4% (10,6%), de bij de Nationale Stichting voor Mater Amabilisscholen aangesloten instituten 26 387 meisjes of 54% (55,9%) en de bij de Landelijke Katholieke Stichting Levensscholen aangesloten instituten 8661 jongens of 17,7% (17,6%) van het totale aantal.
Onder de vermelde aantallen jongens bevonden zich er 2866, die de vormingsinstituten bezochten op grond van de voorwaarde, vermeld in artikel 9, derde lid, onder c, der Arbeidswet 1919. In de loop van het cursusjaar is dit aantal opgelopen tot ruim 4500 jongens.
De ervaring heeft geleerd, dat de opvang in de vormingsinstituten van deze zeer jeugdigen, op basis van wat genoemd zou kunnen worden 'een indirecte verplichting', een extra groot aanpassingsvermogen van de leiding vraagt.

10 Schriftelijk onderwijs (SFO)

Zoals reeds elders werd vermeld, is bij de totstandkoming van de directie Beroepsonderwijs en vormingswerk een afdeling Schriftelijk onderwijs (SFO) aan die directie verbonden.

Deze afdeling is belast met de voorbereiding en de uitvoering van de wettelijke regeling betreffende het toezicht op de instellingen voor schriftelijk onderwijs, met de daarmede verband houdende bestuurshandelingen en in het algemeen met de behartiging van de belangen van dit onderwijs.

De bestaande situatie, waarbij erkenning van instellingen kan geschieden door de Stichting Inspectie van het Schriftelijk Onderwijs, met medewerking van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, is in het verslagjaar gehandhaafd gebleven.

De lijst van erkende instellingen van deze stichting telde in 1966 48 namen (in 1965 46). Stappen zijn ondernomen om in 1967 te komen tot een nieuwe statistiek van deze instellingen. Volgens de laatst bekende cijfers zouden bij deze tak van onderwijs ca. 700 000 cursisten betrokken zijn.

E LAND- EN TUINBOUWONDERWIJS (LTO)

Het verslag van het land- en tuinbouwonderwijs over het jaar 1966 zal worden opgenomen in het Onderwijsverslag over het jaar 1967.

F KUNSTONDERWIJS (KO)

1 Algemeen

In november 1965 werd tijdens een informatieve bijeenkomst aan de besturen en de directie van de scholen voor kunstonderwijs door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen een uiteenzetting gegeven met betrekking tot de Wet op het voortgezet onderwijs en de daaruit voortvloeiende aanpassing van het kunstonderwijs aan een geheel nieuwe situatie van wettelijke subsidiëring.
Deze bijeenkomst was de eerste stap tot het betrekken van het kunstonderwijs op het gebied van muziek, toneel en dans bij de oplossing van de problemen, die door de inpassing aan de orde worden gesteld. Voor de behandeling van de vraagstukken van onderwijskundige aard werd een aparte werkgroep ingesteld voor het muziekonderwijs. De bedoeling is ook over te gaan tot het instellen van zulke werkgroepen voor het dansonderwijs en het toneelonderwijs. De werkgroep voor het muziekonderwijs kwam regelmatig bijeen en boekte goede voortgang. Niet onvermeld mag blijven de op ambtelijk niveau gemaakte diepgaande studie van de aan de inpassing van het kunstonderwijs in de Wet op het voortgezet onderwijs verbonden problemen. Hierbij werd nauw overleg gepleegd tussen de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk en van Onderwijs en Wetenschappen.

Teneinde te kunnen beschikken over de nodige gegevens, vereist voor de uitvoering van de aan de inpassing verbonden voorbereidende werkzaamheden, werd bij de scholen voor kunstonderwijs een uitgebreide enquête ingesteld.

De behandeling van de zaken van het kunstonderwijs, voor zover ressorterende onder het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, werd bij dit ministerie ondergebracht in een afzonderlijke onderafdeling kunstonderwijs. Met het samenbrengen van dit onderwijs binnen één organisatorische eenheid werd mede beoogd te komen tot een scherpere omlijning van de positie van dit vakonderwijs ten opzichte van de kunstpraktijk enerzijds en het dikwijls zo anders geaarde overige beroepsonderwijs anderzijds.

In de memorie van toelichting op de begrotingen 1967 van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en van Onderwijs en Wetenschappen werd aangekondigd dat is overeengekomen dat het kunstvakonderwijs, vallend onder de Wet op het voortgezet onderwijs, zal worden behartigd door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. De bedoelde overgang zal plaatsvinden per 1 januari 1968, waardoor een soepele inpassing van de vereiste werkzaamheden zoveel mogelijk gewaarborgd is.

2 Muziekvakonderwijs

Erkende instellingen voor muziekvakonderwijs waren gevestigd te Amsterdam (Amsterdamsch Conservatorium en Conservatorium van de Vereniging 'Muzieklyceum'), 's-Gravenhage (Koninklijk Conservatorium voor Muziek), Rotterdam (Rotterdams Conservatorium), Utrecht (Utrechts Conservatorium), Tilburg (Brabants Conservatorium), Maastricht (Maastrichts Conservatorium), Groningen (Stedelijk Conservatorium), Zwolle (Stedelijk Muzieklyceum), Enschede (Twents Muzieklyceum), Arnhem (Stedelijk Muzieklyceum), Amersfoort (Nederlandse Beiaardschool) en Utrecht (Nederlands Instituut voor

Katholieke Kerkmuziek). Erkende vakopleidingen aan muziekscholen waren gevestigd te Haarlem (Muziekschool van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst) en Leeuwarden Leeuwarder Muziekschool). De scholen telden tezamen ongeveer 3500 leerlingen.

Bij de onder rijkstoezicht afgenomen examens werd aan 321 leerlingen een diploma uitgereikt, onderverdeeld als volgt:

einddiploma solospel/solozang/directie	43
einddiploma orkestspel	42
akte muziekonderwijs A	88
akte muziekonderwijs B	126
praktijkdiploma	22

Aan de staatsexamens voor muziek werd deelgenoem door 216 kandidaten (126 voor de algemene eisen en 90 voor de bijzondere eisen).
Voor de algemene eisen slaagden 59 kandidaten.
Van de kandidaten voor de bijzondere eisen behaalden 54 een diploma, te weten voor:

akte muziekonderwijs A	34
akte muziekonderwijs B	19
einddiploma orkestspel	1

3 Dansvakonderwijs

Erkende scholen voor dansvakonderwijs waren gevestigd te Amsterdam (Scapino Dansacademie en Balletstudio Nels Roos), 's-Gravenhage (Opleiding voor de Danskunst van het Koninklijk Conservatorium voor Muziek), Delft (Stedelijke Balletschool), Rotterdam (Dansacademie van het Rotterdams Conservatorium), Tilburg (Dansvakopleiding van het Brabants Conservatorium), Enschede (Dansvakopleiding van het Twents Muzieklyceum).
Het totale aantal leerlingen bedroeg 240.
Bij de onder rijkstoezicht afgenomen examens werd aan 28 leerlingen een diploma uitgereikt (11 voor toneeldanser en 17 voor danspedagoog).
Aan de staatsexamens voor de danskunst werd deelgenomen door 14 kandidaten, waarvan aan 8 een diploma werd uitgereikt (geen voor toneeldanser en 8 voor danspedagoog).

4 Toneelonderwijs

De door het Rijk gesubsidieerde toneelscholen waren gevestigd te Amsterdam (Academie voor Dramatische Kunst 'De Toneelschool'), Arnhem (Arnhemse Toneelschool) en Maastricht (Toneelacademie). Tevens ontving rijkssubsidie de Akademie voor de Kleinkunst te Amsterdam.
Het totale aantal leerlingen bedroeg 86.
Bij de onder rijkstoezicht afgelegde examens werd een diploma verworven door 14 leerlingen, waaronder 1 voor regie.

Aan het Nutsseminarium voor Pedagogiek aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar het toneelonderwijs in Nederland. Een eerste interimrapport, behelzende een voorlopige analyse van 'recruteringsveld' en toelatingsselectie, kwam gereed.

G WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS (WO)

1 Algemeen

Het aantal instellingen van wetenschappelijk onderwijs werd uitgebreid met een afzonderlijke, rechtspersoonlijkheid bezittende, faculteit der geneeskunde te Rotterdam, welke volgens de considerans van de wet van 15 juni 1966, *Stb.* nr. 267, houdende bijzondere voorzieningen van tijdelijke aard met betrekking tot de vestiging van deze instelling, gezien moet worden als een voorloper van een te Rotterdam te stichten universiteit.

Het feit dat in spetember 1966 160 eerstejaars studenten in de geneeskunde hun studie aan deze faculteit konden aanvangen, betekende een aanzienlijke verlichting voor de zes bestaande medische faculteiten, welke reeds enkele jaren ten gevolge van een verhoogde toeloop van eerstejaarsstudenten aan een overbelasting blootstaan. Niettemin zagen deze faculteiten zich ook dit jaar genoodzaakt, verscheidene tientallen medische studenten op te nemen boven het maximale aantal waarop het medische onderwijs is berekend. Een ontwerp van wet, dat bedoeld was om de mogelijkheid te openen het aantal eerstejaars studenten tot dit maximumaantal te beperken, kon de instemming van de Tweede Kamer der Staten-Generaal niet verwerven. Dit onderstreepte de noodzaak voor de instelling – op 21 december 1966 – van een commissie, die tot taak heeft van advies te dienen omtrent de vraagstukken, die verband houden met een verdere uitbreiding van het wetenschappelijk onderwijs in de geneeskunde, waaronder begrepen de oprichting van een achtste medische faculteit.

De Academische Raad heeft in de verslagperiode het overleg inzake de hoofdlijnen van de toekomstige structuur van het wetenschappelijk onderwijs kunnen afronden, daaronder begrepen een regeling inzake een verticale differentiëring van de studieopbouw. Voorstellen tot herziening van de in het academisch statuut voor verschillende studierichtingen genoemde examenprogramma's, welke het resultaat zijn van het gevoerde overleg in de desbetreffende secties van de Academische Raad en die door de hiermede samenhangende herziening van de onderwijsprogramma's de basis leggen voor een beperking van de studieduur, zijn tegen het einde van de verslagperiode om advies aan de instellingen van wetenschappelijk onderwijs aangeboden.

De ontwikkeling van de wetenschap, waardoor steeds kostbaarder voorzieningen nodig zijn, de relatief beperkte mankracht die voor het wetenschappelijk onderwijs beschikbaar is, en de stijging van het aantal studenten, die medio de verslagperiode 64 500 bedroeg, hetgeen ruim het dubbele is van het aantal tien jaar geleden, doen de noodzaak gevoelen te komen tot een meer efficiënte taakverdeling tussen de instellingen van wetenschappelijk onderwijs, die in de plaats dient te treden van het voorheen in vele gevallen bestaande streven tot gelijkvormigheid van studiemogelijkheden. Ten aanzien van verschillende studierichtingen is de mogelijkheid van taakverdeling thans een onderwerp van studie binnen de Academische Raad.

2 Wetgeving en bestuur

Bij de wet van 15 juni 1966 *Stb.* nr. 266, is inmiddels een interimregeling inzake de verhoging van het subsidiepercentage van 95 tot 98,5 van de bijdrage uit 's Rijks kas aan de bijzondere universiteiten en hogescholen tot stand gekomen. Deze regeling geldt voor de dienstjaren

1964 tot en met 1967. Een werkgroep houdt zich thans bezig met een onderzoek naar de wenselijkheid van een blijvende wijziging van de subsidieregeling en de daaraan te stellen voorwaarden.

3 Commissies

Een ontwerp van wet tot inpassing van de wettelijke regeling van het hoger landbouwonderwijs in de Wet op het wetenschappelijk onderwijs, welk ontwerp is gebaseerd op het rapport van de Commissie-Polak terzake, is inmiddels bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal ingediend.
De Commissie huisartsen, die op 31 juli 1964 door de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen en de staatssecretaris van sociale zaken en volksgezondheid werd ingesteld, heeft interimadviezen uitgebracht betreffende de groepspraktijken voor huisartsen en aangaande de opleiding.

De studiecommissie, die de oprichting van een vierde technische hogeschool in studie heeft genomen, heeft inmiddels een interimrapport uitgebracht, waarbij wordt geadviseerd voorshands niet over te gaan tot het stichten van een zodanige hogeschool, daar de commissie van mening is dat hieromtrent geen uitspraak kan worden gedaan, zolang niet vaststaat in welke richting de structuur van het technisch wetenschappelijk onderwijs zich zal ontwikkelen.

Omtrent de instelling op 21 december 1966 van een studiecommissie achtste medische faculteit werden hierboven reeds mededelingen gedaan.

4 Betrekkingen met het buitenland

De belangstelling voor de cursussen, welke op universitair niveau worden gegeven voor buitenlandse studenten, nam aanzienlijk toe. De voornaamste van deze cursussen zijn die van het Instituut voor Sociale Studiën te 's-Gravenhage, het Internationaal Instituut voor Luchtkartering en Aardkunde te Delft en van de Internationale cursussen Waterbouwkunde en Gezondheidstechniek, eveneens te Delft.

H DETAILINFORMATIES

Algemeen

Op 10 februari 1966 installeerde de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen de Commissie modernisering leerplan moderne vreemde talen.
Deze commissie zal, gelet op de ontwikkeling in de opvattingen omtrent de doelstellingen van het onderwijs in de vreemde talen en omtrent de methodiek en de didactiek daarvan, tot taak hebben de modernisering van het onderwijs in die talen – in het bijzonder ten behoeve van het voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, het hoger algemeen voortgezet onderwijs en het middelbaar algemeen voortgezet onderwijs – in studie te nemen en in verband met deze opdracht onder meer van advies te dienen inzake:

a de leerplannen alsmede de eindexamenprogramma's voor de moderne talen van de scholen voor voorbereidend wetenschappelijk onderwijs, hoger algemeen voortgezet onderwijs en middelbaar algemeen voortgezet onderwijs;

b de wenselijkheid in een aantal scholen te experimenteren met leerplannen, die afwijken van de vigerende, waarbij de daaraan verbonden consequenties voor de eindexamens van deze scholen moeten worden bezien;

c de maatregelen die genomen kunnen worden om de in functie zijnde docenten in de gelegenheid te stellen zich te oriënteren ten aanzien van de nieuwere ontwikkelingen in de methodiek en de didactiek van het onderwijs in de moderne vreemde talen, alsmede in de toepassing van moderne didactische hulpmiddelen bij dit onderwijs.

Op 16 februari 1966 installeerde de directeur-generaal voor het onderwijs namens de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen de Contactcommissie middelbaar detailhandelsonderwijs.
De taak en de werkzaamheden van de commissie zullen gericht zijn op de leerplannen der detailhandelsscholen en de wijze waarop in die leerplannen de leerstof is verwerkt, zulks met het oog op de materiële inhoud van het eindexamen, dit alles gezien in het licht van de eisen die het bedrijfsleven in de tegenwoordige tijd aan de toekomstige ondernemers in de sector van de detailhandel stelt.

Op 9 juni 1966 installeerde de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen de Commissie onderwijsbevoegdheid officieren.
Deze commissie heeft tot taak de minister van defensie en de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen van advies te dienen inzake het aan officieren van zee-, land- en luchtmacht verlenen van bevoegdheden tot het geven van voortgezet onderwijs, zulks met inachtneming van de in dit opzicht nog bestaande bevoegdheden, van de genoten opleiding en de in de praktijk van de militaire dienst verworven ervaring, alsmede van de eisen die dienen te worden gesteld ten aanzien van hun pedagogisch-didactische vorming.

Op 22 juni 1966 installeerde de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen het bij ministeriële beschikking van 10 juni 1966 benoemde bestuur van de Stichting ontwikkelingshulp op het gebied van het onderwijs.
Deze stichting is op 11 januari 1966 opgericht met het doel de ontwikkelingshulp te bevorde-

ren op het gebied van het onderwijs, voor zover dit niet het wetenschappelijk onderwijs betreft. Op dit laatste terrein is al sedert jaren werkzaam de Stichting voor internationale samenwerking der Nederlandse universiteiten en hogescholen (NUFFIC).

Op 30 juni installeerde de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen twee door hem met ingang van 1 juni 1966 ingestelde commissies, te weten de Contactcommissie middelbaar economisch en administratief onderwijs en de Contactcommissie lager economisch en administratief onderwijs.
Met toepassing van de Wet tot het verlenen van grotere vrijheid van inrichting van het onderwijs wordt, sinds het schooljaar 1965-1966, middelbaar economisch en administratief onderwijs gegeven aan een aantal scholen voor uitgebreid lager onderwijs, en lager economisch en administratief onderwijs aan een aantal scholen voor voortgezet gewoon lager onderwijs en een aantal huishoudscholen.
De ingestelde commissies hebben tot taak contacten te leggen en te onderhouden met de besturen van de experimenterende scholen; voorts: het coördineren van de leerplannen met het oog op het daarop aansluitend eindexamen en het ontwerpen van een voorlopige eindexamenregeling.

Op 29 september 1966 installeerde de minister van onderwijs en wetenschappen de Studiecommissie coördinatie technisch wetenschappelijk onderwijs – hoger technisch onderwijs.

De taak van de commissie omvat o.m. een onderzoek naar:

a doel en strekking van het hoger technisch onderwijs in verband met de taak van het technisch wetenschappelijk onderwijs;

b de overgang van het hoger technisch onderwijs naar het technisch wetenschappelijk onderwijs en omgekeerd;

c de wijze waarop het technisch wetenschappelijk onderwijs kan bijdragen tot de ontwikkeling van het hoger technisch onderwijs en de middelen, die daartoe zouden kunnen dienen.

Op 6 oktober 1966 installeerde de minister van onderwijs en wetenschappen de Raad van advies voor het wetenschapsbeleid. Deze raad heeft tot taak de regering te adviseren over beleidsvragen ten aanzien van de wetenschapsbeoefening in al haar geledingen.

In oktober 1966 heeft de minister van sociale zaken en volksgezondheid mede namens de minister van onderwijs en wetenschappen geïnstalleerd de Coördinatiecommissie vakantiespreiding bedrijfsleven en onderwijs.
Deze commissie heeft tot taak het adviseren van de genoemde ministers omtrent het bevorderen en het coördineren van activiteiten van het bedrijfsleven en van het onderwijs, teneinde tot een zo effectief mogelijke vakantiespreiding te geraken.

Op 15 november 1966 installeerde de minister van onderwijs en wetenschappen de Commissie reken- en informatieverwerkende apparatuur bij het wetenschappelijk onderwijs.
Deze commissie heeft tot taak de minister te adviseren omtrent de ontwikkeling en de toepassingsmogelijkheden van de rekenapparatuur en der informatieapparatuur ten opzichte van universiteiten en hogescholen.

Aan het einde van dit verslagjaar heeft de Commissie bevordering goed taalgebruik, op 20 april 1965 geïnstalleerd, aan de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen een interimrapport aangeboden.
Naast enige (voorlopige) conclusies vermeldt het interimrapport enkele aanbevelingen die betrekking hebben op het onderwijs van kleuterschool tot universiteit.
Een aparte afdeling vormt hierbij de opleiding van kleuterleidsters, onderwijzers en leraren.
De commissie, die in een volgende fase in haar onderzoek het taalonderwijs in de overige

beroepsscholing en de volwassenenvorming hoopt te betrekken, adviseert in de experimenten met het talenpracticum bij het onderwijs ook het Nederlands op te nemen.
Voorts adviseert de commissie een aanbeveling aan de Raad van Europa te richten tot het organiseren van een congres over het onderwerp 'De opvoeding tot goed taalgebruik'.

Op 22 april 1966 heeft de Commissie opleiding leraren aan de minister van onderwijs en wetenschappen een interimrapport aangeboden.
De commissie brengt een voorlopig advies uit overeenkomstig de haar gegeven opdracht over:

a de organisatie van de opleiding tot het verkrijgen van de akten van bekwaamheid, geregeld in de Wet op het voortgezet onderwijs, en de programma's hiervoor;

b de organisatie van de opleiding tot het verkrijgen van het bewijs van voldoende pedagogische en didactische voorbereiding en de programma's hiervoor;

c de overgangsmaatregelen voor de periode, waarin de nieuwe regeling nog niet is doorgevoerd.

Ten aanzien van de rijksstudietoelagen kan worden medegedeeld:

a Tot 10 november 1966 bedroeg het totale aantal bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen ingediende aanvragen voor het verlenen van een rijksstudietoelage voor het wetenschappelijk onderwijs 33 257.
In 20 604 gevallen werd een studietoelage toegekend. Het totale aantal niet-complete dossiers bedroeg 1694, terwijl 6738 aanvragen werden afgewezen en 2552 aanvragen werden afgevoerd. In totaal zijn dus 31 588 gevallen afgehandeld.
Het totale aantal aanvragen, derhalve niet alleen voor wetenschappelijk onderwijs, bedroeg 105 872. Van de 86 556 ingezonden staten van inlichtingen resulteerden 45 875 in een toekenning en 21 351 in een afwijzing. De rest is niet compleet of nog in behandeling.

b Aan het einde van het verslagjaar heeft de ambtelijke commissie voor rijksstudietoelagen een rapport uitgebracht, waarin sommige geheel nieuwe richtlijnen in het rijksstudietoelagenbeleid worden geadviseerd.

Lager onderwijs

Op vele Nederlandse lagere scholen blijkt het spoorboekje een belangrijk hulpmiddel te zijn bij het onderwijs. De Nederlandse Spoorwegen stellen de laatste jaren de restant-exemplaren (ongeveer 10 000) gratis beschikbaar aan belangstellende scholen.
De spoorboekjes blijken te worden gebruikt in allerlei lessen, zoals bij aardrijkskunde en rekenen. De onderwijzers maken hun leerlingen ook wegwijs bij de overstapproblematiek en sommige docenten laten hun leerlingen zelfs werkstukjes maken.

In het Staatsblad nr. 377 staat een besluit van de minister van onderwijs en wetenschappen van 13 augustus 1966 afgedrukt, waarin wordt bepaald, dat voor scholen die deelnemen aan het landelijk schooltelevisie-experiment van de Stichting Nederlandse Onderwijstelevisie, de aanschaf van een televisietoestel valt onder de normale eisen die aan het geven van lager onderwijs worden gesteld.
Dientengevolge worden de gemeentebesturen op grond van artikel 72 juncto artikel 75 van de Lager-onderwijswet van 1920 verplicht, de aankoop van een hierboven bedoeld televisietoestel uit de gemeentekas te vergoeden aan het schoolbestuur dat daarvoor een aanvraag indient.

Voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs

Voor de scholen voor h.a.v.o., die op grond van de Wet tot het verlenen van grotere vrijheid van inrichting van het onderwijs, de zgn. 'Experimentenwet', uit 's Rijks kas kunnen worden bekostigd, is de volgende eindexamenregeling ontworpen.

De eindexamenvakken zijn Nederlandse, Franse, Duitse en Engelse taal en letterkunde, aardrijkskunde, geschiedenis en staatsinrichting, wiskunde, natuurkunde, scheikunde, biologie, economie en handelswetenschappen en recht. Het examen omvat voor elke kandidaat zes van deze vakken. In elk geval moeten de Nederlandse taal en letterkunde en één der drie moderne talen en de letterkunde daarvan tot het examen behoren. De kandidaat is vrij in de keuze van de overige vier examenvakken, tenzij het beschikbare aantal lesuren de school ertoe heeft doen besluiten de vorming van groepen leerlingen in de vierde en vijfde klasse – de leerjaren waarin de aandacht wordt gericht op de gekozen vakken – enigszins te beperken. Dit zou ertoe kunnen leiden, dat b.v. een leerling een 'tweede keuze' moet maken voor het geval de eerste keuze niet verwezenlijkt kan worden.

Een schriftelijk en mondeling examen wordt afgenomen in Nederlandse, Franse, Duitse en Engelse taal en letterkunde, in wiskunde en in handelswetenschappen en recht.
Een – uitsluitend – mondeling examen vindt plaats in geschiedenis en staatsinrichting, in aardrijkskunde, in economie en in biologie.
Het examen in scheikunde omvat een schriftelijk en een praktisch gedeelte, tenzij de inspecteur op grond van bijzondere omstandigheden (b.v. gelegen in de huisvesting) toestemming verleent het praktische gedeelte door een mondeling examen te vervangen.
De opgaven voor het schriftelijk examen worden door de inspecteurs vastgesteld.
Het mondeling examen wordt door de leraren afgenomen onder toezicht van rijksgecommitteerden.
Het reglement bevat normen voor slagen en afwijzen met daartussen een marge van gevallen, waarin de examencommissie moet beslissen of zij de kandidaat wenst toe te laten of af te wijzen, dan wel of zij de kandidaat de gelegenheid wil geven tot een herexamen. Dit herexamen zal worden afgenomen in de eerste helft van september van hetzelfde jaar, waarin het eindexamen is afgelegd en mag zich over slechts één vak uitstrekken. Indien de kandidaat bij het herexamen het cijfer 6 of een hoger cijfer behaalt, is hij alsnog geslaagd.

Het bezit van het diploma geeft toelating tot het eerste leerjaar van de hogere technische scholen en de zeevaartscholen, indien het is uitgereikt na een eindexamen dat de vakken wiskunde en natuurkunde heeft omvat en waarbij voor deze vakken een voldoend eindcijfer is verkregen. Een uitzondering hierop vormt de hogere textielschool, tot welke school het bezit van het einddiploma toelating zal geven, indien het diploma is uitgereikt na een eindexamen, omvattende hetzij wiskunde en natuurkunde, hetzij wiskunde en scheikunde met voldoende cijfers voor deze vakken. Het bezit van het diploma verleent verder toelating tot de hotelvakscholen en tot de hogere scholen voor sociaal-pedagogisch onderwijs (Sociale Academie, School voor de Journalistiek, Bibliotheek- en Documentatieschool, hogere scholen voor verplegenden, Akademie voor Expressie door Woord en Gebaar, scholen voor leiders op het terrein van jeugdvorming en volksontwikkeling) en zal toelating verlenen tot het Nederlands Wetenschappelijk Instituut voor Toerisme te Breda.
Het bezit van het diploma van een school voor h.a.v.o. verleent toelating tot de examens en tot de scholen, waartoe het diploma van een middelbare school voor meisjes toegang geeft, zoals de examens ter verkrijging van een middelbare akte en de kweekscholen voor onderwijzers en onderwijzeressen (en wel tot de tweede leerkring) en tot tal van andere vormen van onderwijs (cursussen e.d.).
Het geeft toegang tot de hogere landbouwscholen. Het is wenselijk, dat de leerlingen van de h.a.v.o.-scholen, die aan deze landbouwscholen verder willen studeren, een eindexamen aan de h.a.v.o.-school afleggen, dat de vakken scheikunde en biologie omvat.

Nijverheidsonderwijs

De beide hogere hotelscholen in Maastricht en 's-Gravenhage werden in het verslagjaar bezocht door 350 cursisten in totaal, die een opleiding volgden tot bedrijfsleider, voornamelijk

in de hotel- en restaurantsector. De school in 's-Gravenhage telde 229 leerlingen, die hun opleiding volgen in een geheel nieuw gebouw. Hoewel deze hogere hotelscholen met vele andere middelbare nijverheidsscholen gemeen hebben dat zowel aan theoretische vorming als aan het verkrijgen van praktische vaardigheid aandacht wordt geschonken, geeft het toekomstig beroep der cursisten een geheel aparte levensstijl, die niet alleen in schoolverband maar vooral ook in internaatsverband moet worden gevormd.
De opleiding duurt drie jaren voor gediplomeerden van m.u.l.o. en 3-jarige h.b.s. en twee jaren voor volledig middelbaar opgeleiden.
Met de komst van het h.a.v.o. zal de opleidingsduur op minimaal drie jaren worden gebracht, waarin een stage van ongeveer een jaar.
Daarnaast is aan de Haagse school in samenwerking met het bedrijfsleven een speciale éénjarige opleiding voor receptioniste en informatrice.

Reeds in dit verslagjaar wordt veel voorbereidende arbeid verricht ten aanzien van het hoger economisch en administratief onderwijs. In de memorie van toelichting op de begroting van onderwijs en wetenschappen worden Sittard, Amsterdam en Groningen genoemd als de plaatsen, waar met deze nieuwe vorm van onderwijs zal worden gestart. De voorgenomen experimenten zullen met rijkssteun ten uitvoer worden gebracht. De subsidiëring zal plaatsvinden krachtens de 'Experimentenwet'.

Het bovengenoemde schooltype is te plaatsen tussen de gewone middelbare school en de economische hogeschool, zoals in Rotterdam en Tilburg en de universiteiten met een economische faculteit.
Zoals op het technische vlak de hogere technische school het hiaat opvangt dat bestaat tussen de middelbare school en het wetenschappelijk onderwijs, zo zal de school voor hoger economisch en administratief onderwijs de nog ontbrekende overlapping bieden op het gebied van economie en administratie (aan een enkele school wordt reeds geëxperimenteerd met lager economisch en administratief onderwijs).

Op 3 oktober 1966 heeft de minister van onderwijs en wetenschappen in Utrecht de School voor de Journalistiek geopend. Deze school geeft als enige in Europa een volledige driejarige pagopleiding.

Wetenschappelijk onderwijs

Aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen lieten zich tot 25 oktober 1966 in totaal 12 907 eerstejaars studenten inschrijven. In vergelijking met oktober 1965 betekent dit een toeneming van het aantal eerstejaars studenten van 7%.
Deze stijging valt vooral te signaleren bij de medische faculteit (16%), met name bij de geneeskunde (17%), tandheelkunde (23%) en farmacie (37%).
Naast een eveneens grote toename bij de maatschappijwetenschappen is er een daling te constateren van de belangstelling voor de technische wetenschappen van 7%, met name aan de Technische Hogeschool te Delft (11%).
Behalve het bovenvermelde aantal studenten waren bij de universiteiten 648 eerstejaars studenten in opleiding voor een universitair M.O.-akte examen, waarbij Groningen en Amsterdam met respectievelijk 271 en 276 studenten de boventoon voerden.

Op 30 november van dit verslagjaar werd aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen door de rector magnificus persoonlijk de 6000ste student voor het studiejaar 1966–1967 ingeschreven.
De sterke toename van de eerstejaars studenten in Nijmegen is voor een groot deel toe te schrijven aan de grote toename van studenten bij de faculteit der godgeleerdheid (174% in vergelijking met het vorige jaar).

Bij de zes universiteiten en de medische faculteit te Rotterdam hadden 1631 kandidaten zich laten inschrijven, als volgt verdeeld:

Groningen	250
Leiden	246
Utrecht	288
Amsterdam G.U.	216
Amsterdam V.U.	232
Nijmegen	239
Rotterdam	160

In de vier daarvoor in aanmerking komende universiteiten werden 293 eerstejaars studenten in de tandheelkunde geplaatst, naar keuze als volgt verdeeld:

Groningen		Utrecht		Amsterdam		Nijmegen	
1ste keuze	61	1ste keuze	85	1ste keuze	48	1ste keuze	32
2de keuze	27	2de keuze	3	2de keuze	16	2de keuze	13
3de keuze	4	3de keuze	–	3de keuze	2	3de keuze	2
	92		88		66		47
						totaal:	293

Na een bestaan van 27 jaar is op 1 juli 1966 de Rijksbelastingacademie te Rotterdam opgeheven. De opleiding van hogere belastingambtenaren zal voortaan overwegend plaatsvinden in het kader van de juridische faculteit in Leiden.

In 1965 studeerden aan het Institute of Social Studies in 's-Gravenhage 247 personen uit 68 landen, een stijging van 80 ten opzichte van 1964, aldus het jaarverslag. De stijging is een gevolg van de verruiming van het aanbod van Nederlandse fellowships voor studenten uit ontwikkelingslanden. Bijna 40 procent van de studenten kwam uit Azië, 27 procent uit Afrika, 16 procent uit Europa, 14 procent uit Australië en Nieuw-Zeeland. Het jaarverslag spreekt teleurstelling uit over het feit, dat slechts zes Nederlanders het afgelopen jaar aan het instituut studeerden. Dit is eensdeels een gevolg van de geringe bekendheid van het instituut en de voordelen die de studie voor Nederlanders heeft, anderdeels van de moeilijkheid voldoende studiebeurzen voor Nederlanders te verkrijgen.

Het wetenschappelijk onderzoek, vaak 'contract-onderzoek' in verband met de bescheiden eigen financiële middelen voor onderzoek, omvatte een project ter bestudering van de sociale activiteiten van godsdienstige gemeenschappen in de ontwikkelingslanden (gefinancierd door de Ford Foundation), begeleiding van een landbouw-economisch onderzoek in Indonesië (Ford Foundation), een publikatie over 'exploraties naar reciprociteit in menselijke verhoudingen' (Bernard van Leer Stichting), een oriëntatie over de coöperatieve beweging in Afrika (Wereldraad van Kerken) en een eigen onderzoek naar de arbeidsethos in de bouwnijverheid, met steun van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid.
Voorts participeerde het instituut in een studie van het effect van het fellowshipprogramma en een Middellandse Zee-project van de Ford Foundation. In het verslag wordt opgemerkt, dat het instituut nog over te weinig vrije fondsen beschikt om zelfstandig een aan de directe behoeften van aan het instituut aangepast onderzoek te entameren.

Met betrekking tot de nieuwbouw voor Social Studies staat vermeld dat aan ir. J. W. Janssen opdracht is verstrekt tot gedetailleerde uitwerking van het programma van eisen voor de nieuwbouw.

De op 15 september 1965 door de minister van onderwijs en wetenschappen geïnstalleerde Studiecommissie vierde technische hogeschool heeft op 25 augustus 1966 een interimrapport uitgebracht.
Op grond van kwantitatieve en kwalitatieve overwegingen meent de commissie dat er voorshands geen behoefte bestaat aan de oprichting van een vierde technische hogeschool.

Aangezien sedert de invoering van voorzieningen ten behoeve van de studentengezondheidszorg de ontwikkelingen hiervan een nadere studie wenselijk maken, heeft de minister van onderwijs en wetenschappen in oktober 1966 een Commissie studentengezondheidszorg ingesteld.
Deze commissie heeft als opdracht schriftelijke voorstellen te doen ten aanzien van de voorzieningen die in het kader van de studentengezondheidszorg getroffen dienen te worden en de financiering hiervan.

Na een voorbereiding van enige jaren is aan het begin van het nieuwe collegejaar door het Europa Instituut van de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met de Netherlands Universities Foundation for International Co-operation (NUFFIC) een post-doctorale cursus over Europese integratieproblemen geopend. De belangstelling van buitenlandse academici kan ongetwijfeld gestimuleerd worden door het feit dat de cursus in het Engels wordt gegeven. Deze cursus is echter eveneens aantrekkelijk voor Nederlandse academici.

Belgische diploma's

1 Aan het diploma van geaggregeerde voor het secondair onderwijs van de hogere graad, verkregen aan een universiteit in België in de hieronder nader aangeduide groepen van wetenschappen, is de bevoegdheid verbonden tot het geven van onderwijs aan een school voor voorbereidend hoger of middelbaar onderwijs dan wel aan een kweekschool in Nederland in de achter die groepen vermelde vakken:

a groep klassieke filologie: Grieks, Latijn en oude geschiedenis;
b groep Romaanse filologie: Franse taal en letterkunde;
c groep Germaanse filologie: Nederlandse taal en letterkunde, dan wel Duitse taal en letterkunde, of Engelse taal en letterkunde, al naar gelang het vak, waarin is gespecialiseerd;
d groep geschiedenis: geschiedenis;
e groep wiskundige wetenschappen: wiskunde;
f groep natuurkundige wetenschappen: natuurkunde;
g groep scheikundige wetenschappen: scheikunde;
h groep dierkundige wetenschappen: biologie;
i groep plantkundige wetenschappen: biologie;
j groep aardrijkskundige wetenschappen: aardrijkskunde.

2 Onder diploma's, als bedoeld in het eerste lid, worden in dit besluit uitsluitend verstaan diploma's van de wettelijke graad, die zijn bekrachtigd overeenkomstig de bepalingen van de Belgische wetten op het toekennen van de academische graden en het programma van de universitaire examens.

De bezitter van een der vorenbedoelde diploma's is vrijgesteld van de eisen van pedagogisch-didactische scholing, als bedoeld in artikel 217 van het academisch statuut. Deze regeling treedt in werking met ingang van 25 mei 1966 en werkt terug tot 1 september 1965.

(Beschikking van de minister van onderwijs en wetenschappen van 4 mei 1966, DGW nr. 135 589.)

Overzicht van de elektronische rekenapparatuur bij de instellingen van wetenschappelijk onderwijs

naam van instelling	in gebruik zijnde of te nemen elektronische rekenmachines en locatie	gebruik voor onderwijsdoeleinden	a nog lopende bestellingen	b bestaande plannen voor verdere aanschaffingen
1 Rijksuniversiteit te Leiden	Elektrologica XI	voor onderwijs in numerieke rekenmethoden en in het gebruik van computers: 5 uur per studieweek	IBM computer 360/50. Jaarhuur f 777 000. Levering: zomer 1966. Mede bestemd voor verwerking adm. gegevens universiteit en academisch ziekenhuis	2 Process-besturingscomputers. Te investeren bedrag f 1 mln.
2 Rijksuniversiteit te Groningen	1 Telefunken, type TR 4, voorzien van 5 magneetbandapparaten, een regeldrukker en van de voor de in- en uitvoer van papieren ponsband benodigde apparatuur	scheiding tussen onderwijs en onderzoek is moeilijk te trekken. De machine is direct bij het onderwijs in gebruik bij de praktica die behoren bij de colleges numerieke analyse en de programmeertaal ALGOL. Studenten in de toegepaste wiskunde krijgen voor doctoraal vaak een opgave, waarbij gebruik van de rekenmachine noodzakelijk is.		
	2 Aan de installatie is een van IBM Nederland N.V. gehuurde kaartlezer en ponser type 1402 gekoppeld. Deze installaties zijn geplaatst in het Rekencentrum			
3 Rijksuniversiteit te Utrecht	1 Elektrologica X 8, in hoofdzaak bestemd voor oplossing van wetenschappelijke problemen op het terrein van de wiskunde, natuurkunde,sterrenkunde enz.	15% van de tijd in gebruik voor een practicum numerieke wiskunde en 85% voor wetenschappelijk onderzoek	een Data Retrieval Computer ten behoeve van de medische faculteit	uitbreiding van de Elektrologica X 8 en van de IBM 1401, totaal bedrag der investeringen f 1,5 mln.
	2 IBM 1401 voor de verwerking van massale hoeveelheden wetenschappelijke gegevens, zoals die van de medische registratie, literatuuronderzoek e.d.	75% voor wetenschappelijk onderzoek en 25% voor administratieve doeleinden		

naam van instelling	in gebruik zijnde of te nemen elektronische rekenmachines en locatie	gebruik voor onderwijsdoeleinden	a nog lopende bestellingen	b bestaande plannen voor verdere aanschaffingen
4 Gemeentelijke universiteit te Amsterdam	1 Control Data Corporation computer nr. 3200 ter beschikking gesteld door de Stichting Fundamenteel Onderzoek der Materie, gegeplaatst in het Zeemanlaboratorium 2 Bij het Mathematisch Centrum worden regelmatig aanzienlijke hoeveelheden rekenwerk uitbesteed	in de eerste plaats benut ten behoeve van de research		een rekenmachine als hulpinstrument bij een der laboratoria ten bedrage van circa f 250 000
5 Vrije Universiteit te Amsterdam	geen eigen elektronische rekenapparatuur. Gebruik wordt gemaakt van de diensten van het Mathematisch Centrum te Amsterdam (t.b.v. wetenschappelijk onderzoek) en van het service bureau van de IBM A'dam (t.b.v. salaris-debiteuren en inventaris-administratie en van Bull-Nederland)			
6 Katholieke Universiteit te Nijmegen	IBM system/360 model 40	door de korte tijd, gedurende welke de machine ter beschikking staat, is het gebruik beperkt gebleven tot het onderwijs voor de oudere studenten in de wiskunde en natuurwetenschappen en in de sociale wetenschappen. Aangenomen kan worden dat 25% van de tijd voor onderwijsdoeleinden is bestemd		

7 Technische Hogeschool te Delft	*1 Elektronische digitale rekenmachine Telefunken TR 4 bij de wiskundige dienst van de afdeling der algemene wetenschappen*	*10% van de beschikbare rekentijd wordt gebruikt voor het leren werken met rekenautomaten; 70% van de beschikbare rekentijd wordt gebruikt voor het verwerken van derde- en vierdejaars studieopdrachten en rekenwerkzaamheden in verband met afstudeer-opdrachten en promoties*	*overwogen wordt de aanschaffing van 2 digitale en 3 analoge rekenmachines met een totale investering van f 3 mln., alsmede de huur van 2 digitale rekenmachines met een totale huurprijs van f 2 mln. per jaar*
	2 Elektronische analoge rekenmachine Donner 3000/3400 bij het lab. voor werktuigkundige meet- en regeltechniek van de afdeling der werktuigbouwkunde	80% voor onderwijsdoeleinden	
	3 Elektronische digitale rekenmachine Digital Equipment PDP-8 bij het lab. voor werktuigkundige meet- en regeltechniek van de afd. der werktuigbouwkunde	50% voor onderwijsdoeleinden	
	4 Elektronische analoge rekeninstallatie Beckman-EASE bij de afdeling der elektrotechniek	50% voor onderwijsdoeleinden	
	5 Elektronische digitale rekeninstallaties Digital Equipment PDP-7 bij het lab. voor regeltechniek van de afd. der elektrotechniek	90% voor onderwijsdoeleinden	
	6 Elektronische analoge rekenmachine EAI PACE TR 48 bij het lab. voor chemische technologie van de afd. der scheikundige technologie	65% voor onderwijsdoeleinden	
	7 Elektronische rekenmachine ZEBRA van Standard Electric, thans bij de werkgroep signaalverwerking van de afd. der technische natuurkunde	hoofdzakelijk gebruikt door ouderejaars studenten en door stafleden bij hun afstudeer- resp. promotieonderzoek	

naam van instelling	in gebruik zijnde of te nemen elektronische rekenmachines en locatie	gebruik voor onderwijsdoeleinden	a nog lopende bestellingen	b bestaande plannen voor verdere aanschaffingen
	8 Elektronische analoge rekeninstallatie EAI PACE 231 R bij de onderafd. der vliegtuigbouwkunde	80% voor onderwijsdoeleinden		
8 Technische Hogeschool te Eindhoven	1 Digitale rekenmachine type IBM 1620 van 1961 af in gebruik bij de onderafd. der wiskunde	voor werk voor stud. 40%. Voor andere afdelingen THE 30%. Voor eigen onderzoek 30%. Feitelijk percentage machinetijd is nog niet bekend, maar het zal aanzienlijk zijn aangezien van incidentele studenteninstructie wordt overgegaan op massale instructie voor alle tweedejaars technische studenten	analoge rekenmachine fabr. EAI 60 à $ 79 555 + f 17 335 ter uitbreiding van de rekencapaciteit	uitbreiding van de geheugens van de IBM 360 C 30 en de aanschaffing van een analoge rekenmachine. Totale investering ca. f 850 000
	2 Digitale rekenmachine Elektrologica ELX 8, installatie voorjaar 1966 bij de onderafd. der wiskunde			
	3 Digitale rekenmachine IBM 360 C 30, levering heeft plaats gevonden; installatie bijna gereed bij de afdeling der elektrotechniek	onderwijs ca. 40%, onderzoek ca. 60%		
9 Technische Hogeschool te Enschede	1–3 3 Friden elektronische rekenmachines Friden 130 geplaatst resp. bij de afd. der elektrotechniek, der chemische technologie en der algemene wetenschappen		elektronische analoge rekenmachine, fabr. Applied Dynamics type AD 40, met 'halve' logica ten behoeve van de afdeling der chemische technologie. Koopsom f 117 500.	
	4 Elektronische analoge rekenmachine Applied Dynamics type AD 180 met 2 stel patchboards analoog en logic (geplaatst bij de afdeling der elektrotechniek)		elektronische analoge rekenmachine, fabrikaat Applied Dynamics type AD 40, met toebehoren ten behoeve van de afd. der werktuigbouwkunde. Koopsom f 121 500	

	5 *Elektronische* rekenmachine Anita, type Mk 9, geplaatst bij de afdeling der werktuigbouwkunde 6 IBM type 360/30		
10 Nederlandse Economische Hogeschool te Rotterdam	Bull computer Gamma ET	overwegend voor research-doeleinden	het ligt in het voornemen in 1967 de Bull computer Gamma ET te vervangen door een meer moderne computer en in 1968 grote elektronische rekenapparatuur aan te schaffen. De jaarlijkse exploitatieuitgaven worden in totaal geraamd op f 220 000 tot f 300 000
11 Katholieke Hogeschool te Tilburg	IBM 1620-model I (40 K)	80 à 90% voor onderwijsdoeleinden	eind 1966 zal de IBM 1620 model I (40 K) worden vervangen door een grotere machine

DEEL II BIJZONDER GEDEELTE

Bijlage bij het verslag van de staat van het onderwijs in Nederland over het jaar 1966

A LAGER ONDERWIJS (KBO)

INSPECTIEVERSLAG KLEUTERONDERWIJS (ko)

Uit verschillende inspecties wordt gemeld, dat omtrent experimenten op de kleuterscholen weinig of niets bekend is. Andere inspecties geven aan, dat praktisch iedere leidster en iedere kleuterschool experimenteert.
Van werkelijke experimenten maakt echter bijv. inspectie 6 gewag, ofschoon hierbij de praktijkoefening van de kwekelingen sterk betrokken is:

'Naar aanleiding van het rapport 'Nieuwe onderwijsvormen voor 5–13 à 14-jarigen' van de N.O.V. en het door de Dr. Wiardi Beckman Stichting gepubliceerde rapport 'Structuurplan voor het onderwijs', is de behoefte ontstaan tot het nemen van proeven op het gebied van het kleuteronderwijs. Zo zijn ook in Zeeland op verschillende kleuterscholen proefnemingen opgezet in de hoop en de verwachting, dat deze vruchtbare resultaten zullen afwerpen voor het gehele kleuteronderwijs. De opzet van de praktijk in de oefenscholen tijdens het experiment is, dat een eerste- en een derdejaars kwekelinge samen op één oefenschool in één klas vertoeven.

De 3e klassers instrueren de eersteklassers:

1 door bijwoning van de voorbereiding van de les in de oefenschool;
2 door de les van de 3e klasser bij te wonen; de 1e klasser moet een verslag maken, waaruit vragen opgesteld kunnen worden, die door de 3e klassers beantwoord worden;
3 bij het samenstellen van een bundeltje liedjes, spelletjes enz., die te horen en te zien zijn tijdens de praktijklessen;
4 bij het zelf werken met ontwikkelingsmateriaal. Hiervan moet een verslag gemaakt worden, waarin wordt vermeld:

a inhoud van de doos,
b betekenis van de doos,
c bij welke firma verkrijgbaar,
d eigen ervaringen,
e het spelen van de kleuters met dit materiaal, onder leiding van een derdejaars.

Dit alles gedurende de eerste drie maanden van de praktijkopleiding.'

Van geheel andere aard zijn de experimenten, die in inspectie 10 plaatsvinden.
Deze zijn gegroepeerd om kleuterzomerverblijven, contactkleuterscholen en de grote kleuter.
Met kleuterzomerverblijf wordt bedoeld een verblijf van twee of meer dagen per week in de duinen, in plaats van in de lokalen van de kleuterschool. Het is echter de vraag of men dit als een experiment mag beschouwen, omdat er geen enkel medisch onderzoek plaatsvindt ten aanzien van het resultaat.
Met de term contactkleuterscholen worden 6 openbare kleuterscholen aangeduid, die in hoofdzaak worden bezocht door kinderen uit sociaal zwakke gezinnen.

'Deze kinderen vertonen ten opzichte van de 'gemiddelde' kleuters duidelijke achterstanden in lichamelijke en geestelijke ontwikkeling.

Uit onderzoekingen in binnen- en buitenland is gebleken, dat door verbetering van de schoolopvoeding en in het bijzonder door een aangepaste didactiek en methodiek, de ontwikkelingsachterstanden der kleuters op het gebied van de schoolrijpheid, het taalgebruik, de motoriek, het normbesef, de sociale aanpassing enz. gedeeltelijk en in een aantal gevallen zelfs geheel kunnen worden opgeheven. Teneinde voor de meer dan duizend kleuters van bovengenoemde scholen optimale kansen te scheppen, is in het verslagjaar besloten de volgende maatregelen te treffen:

1. het geven van een intensieve begeleiding door het Gemeentelijk Pedagogisch Centrum;
2. het organiseren van cursussen voor de leidsters;
3. het beschikbaar stellen van specifieke leermiddelen en het treffen van extra voorzieningen aan de schoolgebouwen.

Het voltallige personeel van de 6 scholen heeft zich bereid verklaard aan het experiment en de cursussen deel te nemen.'

Aangezien het experiment zich nog in een beginstadium bevindt, kan omtrent de uitkomsten nog niets worden vermeld.

Het experiment 'de grote kleuter' gaat uit van het Pedagogisch Centrum der gemeente 's-Gravenhage en heeft betrekking op het grote aantal zittenblijvers in het 1e leerjaar van de lagere school en de aanpassingsmoeilijkheden.

'Jaarlijks geven tal van kleuterleidsters in werkgroepsverband hun medewerking aan dit experiment. Zij observeren nauwkeurig en doelgericht verschillende aspecten, zoals de lichamelijke verschijning, de motoriek, de sociale aangepastheid, de werkbereidheid, het nauwkeurig waarnemen (zowel auditief als visueel).
De experimentleiders hebben, gedeeltelijk gebruik makend van schoolrijpheidsonderzoekingen van Hetzer, Strebel, Selinka, Burckhardt e.a., activiteiten ontworpen die deze observaties mogelijk maken. Het is gebleken, dat deze activiteiten, indien ze regelmatig en in de pedagogisch-didactisch juiste vorm aan de orde worden gesteld, de schoolbekwaamheid van veel kleuters kunnen bevorderen.
Een onderzoek in een aantal lagere scholen heeft uitgewezen, dat van de kinderen, die afkomstig waren van kleuterscholen die niet aan het experiment hadden deelgenomen, 10,35% aan het einde van het eerste leerjaar blijft zitten; van de 'experiment kleuters' wordt 7,41% niet bevorderd naar de tweede klas. In 1966 bestonden de werkgroepen 'De grote kleuter' uit 73 hoofdleidsters en leidsters.'

In inspectie 13 zijn praktijkscholen, die in nauwe samenwerking met de praktijkdocenten van de r.-k. opleidingsscholen te Nijmegen ten aanzien van inrichting, ontwikkelings- en spelmateriaal, werkwijze, observatie en leiding experimenteren.
Enkele proefnemingen werden gedaan, die wel begeleid werden, maar slechts beperkt bleven tot één kleuterschool. Deze hebben dan uiteraard te weinig waarde om een belangrijke algemene bijdrage te kunnen leveren.
Toch is een tweetal experimenten in de 21e inspectie wel vermeldenswaard.
Een hoofdleidster heeft in het raam van haar pedagogische studie gedurende een schooljaar een onderzoek ingesteld naar de waarde van enige speciaal op waarneming en vergelijking gerichte ontwikkelingsmaterialen. Dit onderzoek vond plaats onder leiding van het Pedagogisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Het onderzoek leidde tot de conclusie, dat er van het gebruikte ontwikkelingsmateriaal een positieve invloed is uitgegaan op het nauwkeurig leren waarnemen en waarnemend vergelijken van details, het analyseren van waargenomen situaties en het verwerven van een bepaalde werkinstelling, die gekenmerkt wordt door enige concentratie tijdens een klassikale oefening.
Met het vaststellen van de uitkomst van dit onderzoek heeft men kunnen concluderen, dat de combinatie van leidster en materiaal een duidelijk effect had. Welke van deze beide de grootste invloed heeft gehad, heeft men nog niet kunnen bepalen. De kleuters die deel uitmaakten van de proefgroep zullen nog een schooljaar op de lagere school gevolgd worden. Het resultaat van dit vervolgonderzoek is nog niet bekend.
Verder vindt er in samenwerking met het Katholiek Pedagogisch Bureau en de inspectrice van het kleuteronderwijs een experiment plaats op een r.-k. kleuterschool, waarbij een onderzoek wordt ingesteld naar de vraag of alle kleuters zó'n sterke binding hebben aan één leidster dat zij geen behoefte hebben aan de ontmoeting met andere leidsters en kleuters en de binding met hun eigen leidster prevaleert boven de aantrekkingskracht van een bepaalde activiteit. Hiertoe werd voor de middagschooltijden een zogenaamde 'open gemeenschap' ingesteld, d.w.z. des namiddags is de kleuter niet aan zijn eigen klas gebonden, maar in elk lokaal biedt de klasseleidster bepaalde activiteiten aan en de kleuter kiest zelf uit die activiteiten.
Ongeveer 25% van de kleuters bleef steeds in eigen lokaal; de overigen gingen op avontuur uit en zochten een bepaalde activiteit.

In de ochtendschooltijden werden de kleuters niet ingedeeld naar kalenderleeftijd, maar was de samenstelling der groepen volgens het kleutertype; men plaatste de motorisch actieve kleuters zoveel mogelijk bij elkaar. Zo ook de psychisch-actieve kleuters en de overgangstypen met het accent naar één van beide richtingen.
In de stad Groningen is men bezig om op 5 kleuterscholen te experimenteren met grootmateriaal in het speellokaal, zoals springkasten, klimramen, Holland-Blizzard toestellen enz. Men is tot dit experiment gekomen, daar experts van mening waren dat de kleuters – speciaal in de stad – te weinig lichaamsbeweging kregen. Dit experiment wordt begeleid door een commissie van onderwijsdeskundigen, waaraan thans ook een arts en een psycholoog zijn toegevoegd. In 1966 kon nog geen officieel rapport over de resultaten worden gepubliceerd.

Op instigatie van de Raad van Advies van de Nederlandse Montessori Vereniging werd in de jaren 1961–1963 onder leiding van de wetenschappelijke staf van het Pedagogisch-Didactisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam een onderzoek ingesteld naar de ontwikkeling van de rekenfunctie bij kinderen van 4–6 jaar en in verband daarmede naar 'de invloed van het rekenonderwijs op de Montessori kleuterscholen en het resultaat hiervan op het rekenonderwijs in de Montessori lagere scholen.' Ter vergelijking is een experiment gaande op een aantal niet-Montessori kleuterscholen naar de invloed van de werkwijze van deze scholen op het rekenonderwijs in de gewone lagere scholen. Het experiment is nog niet afgerond. Slechts het eerste rapport is verschenen. Verwacht mag worden, dat binnenkort het tweede en laatste rapport met de eindconclusie het licht zal zien.
Resumerende kan worden opgemerkt, dat men allengs wel met experimenten in de kleuterscholen is begonnen en dat in de toekomst zeker meer experimenten zullen volgen en een wetenschappelijke begeleiding zullen krijgen, die zij zeker behoeven.

In het algemeen werd door de inspectie bij schoolbezoeken nog weinig van de resultaten en activiteiten van de pedagogische centra waargenomen. Dit is niet zo vreemd, daar deze centra met het kleuteronderwijs nog betrekkelijk kort bezig zijn.

In inspectie 2 en enkele andere inspecties ontplooit het Katholiek Pedagogisch Centrum een merkbare activiteit in de vorm van cursussen voor de hoofdleidsters om te komen tot een moderner georiënteerd speel-werkplan. De deelname aan de cursussen laat zien dat er grote belangstelling voor bestaat.

In inspectie 5 zijn er cursussen muzikale vorming, kleuterritmiek en -gymnastiek, bouwen, de oudste kleuter in de kleuterschool, de aansluiting kleuterschool – lagere school e.a. Aangezien echter alles nog in het beginstadium verkeert, kan nog maar weinig over de resultaten worden gezegd.

Inspectie 8 heeft een cursus van het Christelijk Pedagogisch Centrum over kleuteronderwijs en kleuteropvoeding.

Het Katholiek Pedagogisch Centrum gaf een cursus 'godsdienstige vorming van de kleuter' en een cursus 'speel-werkplan en schema van werkzaamheden'.

'In de stad Utrecht is in het najaar 1966 voor het openbaar kleuteronderwijs een praktijkcursus vernieuwing onderwijs begonnen. Het studieplan is opgezet door het Algemeen Pedagogisch Centrum te Amsterdam. Voor de kleuterleidsters is het studieplan gericht op de aansluiting tussen kleuter- en lager onderwijs. Gedacht is aan een reeks cursussen van enkele jaren.
Aan de eerste reeks nemen deel de hoofdleidsters en leidsters van 11 openbare kleuterscholen.
Voor de leidsters van de r.-k. kleuterscholen zijn dergelijke cursussen uitgaande van het eigen pedagogisch centrum in voorbereiding.
Aan de cursussen voor de leidsters van het r.-k. kleuteronderwijs zullen ook leidsters uit de omgeving van de stad Utrecht deelnemen.'

Ook in inspectie 13 worden enkele zgn. contactscholen door het Katholiek Pedagogisch Centrum begeleid, evenals de zogenaamde rayonscholen. Dit gebeurt door 'part-time' prak-

tijkmedewerksters in nauw contact met het bureau, om daarmede met een kleine, zo mogelijk vaste, kern enkele jaren achtereen te onderzoeken hoe de theorie het beste in praktijk kan worden gebracht.
Twee van deze aangesloten scholen werden bezocht en geconstateerd kan worden, dat deze begeleiding meer effect sorteert dan de losse cursussen.

In inspectie 14 heeft het Algemeen Pedagogisch Centrum cursussen die zich bezighouden met de verbetering van de overgang van de kleuterschool naar de lagere school.

Het Katholiek Pedagogisch Bureau deed twee brochures het licht zien, n.l. 'Taak en werkwijze in de kleuterschool' en 'Activiteiten voor de oudste kleuter', terwijl er in Alkmaar en Hoorn op het gebied van de godsdienstige vorming en de muzikale vorming cursussen werden gegeven.

De inspectrice maakt er melding van dat de resultaten van genoemde cursussen in de r.-k. kleuterscholen zeer duidelijk waarneembaar zijn.

'De bijzonder goede lessen die hier gegeven werden, hebben tot resultaat gehad dat er grote verandering is gekomen ten opzichte van de inhoud en de te volgen methodiek voor dit onderwijs.'

Genoemd bureau begeleidt tevens een groep van 6 zgn. contact-kleuterscholen in Enschede. De scholen begonnen met de vernieuwing in september 1963. De leidsters van deze scholen volgen cursussen op het gebied van creatief spel, muzikale vorming, creatieve handvaardigheid, aansluiting kleuteronderwijs – lager onderwijs. De lessen worden na schooltijd gegeven en mochten zich verheugen in een grote belangstelling. De pedagogisch-didactisch medewerker bracht eens per trimester een bezoek aan de school. De bevindingen, opgedaan tijdens het bezoek, werden in een nabespreking aan de orde gesteld.

De docenten van de cursussen brachten tweemaal per jaar een bezoek aan de scholen voor het geven van praktische aanwijzingen.
Het geleerde werd in de scholen toegepast en de inspectie constateerde goede resultaten.
Deze begeleidingsperiode van 3 jaar is thans geëindigd. Het contact zal gehandhaafd blijven in schriftelijke vorm en door middel van jaarlijks te organiseren studiedagen.

In Deventer tracht men thans tot vorming van een groep contact-kleuterscholen te komen.

Het Algemeen Pedagogisch Centrum organiseerde rayon- en week-end-bijeenkomsten, alsmede cursussen.
De rayonbijeenkomsten werden gehouden in Assen, Utrecht, Apeldoorn en Alkmaar. De volgende onderwerpen kwamen aan de orde:
'De taalontwikkeling van de kleuter'
'Het milieu en de invloed op de taalontwikkeling van de kleuter'
'De kleuter en het boek'
'Dramatiseren'
'Een inleiding op een ouderavond'
'Ruimtelijke oriëntatie in de kleuterschool'
'Muzikale vorming in de kleuterschool'.

In het noorden des lands werd een cursus 'overgang kleuteronderwijs – lager onderwijs' gegeven, waarvoor weinig animo bestond.

Aan het einde van het verslagjaar heeft het Bestuur van het Pedagogysk Advysbureau van de 'Fryske Akademy' zich met de inspectrice in verbinding gesteld, omdat men de kwestie van de Friese taal op de kleuterscholen aan de orde wil stellen om de volgende redenen:

a Tijdens de onderzoekingen omstreeks 1950 waren er op het platteland nog betrekkelijk weinig kleuterscholen.

b Men weet niet òf en hoe de kleuterschool aandacht schenkt aan de tweetalige situatie.
c De vraag kwam naar voren òf en in hoeverre mogelijke nieuwe inzichten op het gebied van het taalonderwijs aan de kleuterschool een functie toekennen.
d Men vraagt zich af of er op plaatsen waar een tweetalige lagere school is, met dit feit op de aanwezige kleuterschool rekening wordt gehouden.

Uiteraard zal hieromtrent pas volgend jaar iets te vermelden zijn.

In Enschede worden door het Gemeentelijk Pedagogisch Centrum sedert 1962 vernieuwingscursussen voor het kleuteronderwijs georganiseerd. In de schooljaren 1965–1966 en 1966–1967 werden respectievelijk aan de orde gesteld: 'De lichamelijke opvoeding in het kleuteronderwijs' en 'De functie van het ontwikkelingsmateriaal'.

Het ligt in het voornemen van het gemeentebestuur om per 1 januari 1967 zijn bestuurlijke bevoegdheid te delegeren aan een zogenaamde bestuurscommissie, waarin paritair de verschillende levensbeschouwelijke vormen van onderwijs zijn vertegenwoordigd. Deze nieuwe situatie heeft tot gevolg dat het bijzonder onderwijs, meer dan voorheen, gebruik zal maken van de diensten van dit centrum, terwijl tevens de verwachting mag worden gekoesterd, dat in de verre toekomst de werkzaamheden zich zullen gaan uitbreiden tot andere gemeenten.

Er is ten aanzien van de lichamelijke vorming bij het kleuteronderwijs vooruitgang, maar deze komt geleidelijk. De inspectie probeert bij schoolbezoeken, bij contacten met allerlei autoriteiten en door gesprekken met de leidsters te streven naar verbetering.
Zo heeft de inspecteur van inspectie 1 activiteit ontplooid ten aanzien van de buitenterreinen, die soms nog niet zodanig zijn, dat ze de kleuters aanlokken tot intensief spel.
In inspectie 2 legt de inspectrice de nadruk op de samenhang van de gerichte lichamelijke vorming met de andere bezigheden van de kleuters. Dit aspect is natuurlijk nog niet voor alle kleuterleidsters duidelijk, maar ook hier moet het inzicht langzaam komen.

Dit zijn bij lange na niet de enige vraagstukken, die zich op het punt van de lichamelijke vorming op de kleuterscholen voordoen.
Wat valt er te zeggen van de tijden, die in de schema's aangegeven worden voor binnen- en buitenspel? Hoe staat het met de ventilatie? Hoe zijn de kleuters gekleed in het speellokaal? Hoe is daar de vloer? Welke materialen worden gebruikt? Hoe staat het met de hygiëne? enz.
In inspectie 3 vindt men nog kleutergymnastieklessen, waarbij de kleuters gehuld zijn in dikke truien en vesten! Bovendien blijken controle en advies bij de aankoop van materialen zeer noodzakelijk te zijn.
Altijd en overal is er de nadruk op gelegd, dat goed kleuteronderwijs staat en valt met de leidster. Dit geldt zeer sterk bij de lichamelijke vorming van de kleuter. Het is daarom niet verbazingwekkend als de inspecteur van inspectie 4 opmerkt, dat er bij de leidsters dikwijls een kloof bestaat tussen theorie en praktijk.
Hij merkt o.a. op:

'Een beeld van de wijze waarop een kleuter zich beweegt ontbreekt. Ik vraag mij af, wordt dit niet geobserveerd? Dit is een zeer belangrijk punt.
Het is niet nodig dat een leidster de oorzaak van het afwijkend bewegen van een kleuter kan vaststellen; wèl moet zij het min of meer abnormaal bewegen kunnen constateren, om daarna in het belang van het kind de ouders of de schoolarts te waarschuwen.
Niet alleen moet zij via de observatie, de ontwikkeling, de zin en de vorm van bewegen bestuderen, maar ook moet zij letten op de punten: wat en waarmee spelen de kleuters thuis en op straat als zij niet onder leiding staan?
Dat dit laatste velen ontgaat, blijkt eerst goed wanneer men op het examen de kleuterleidster terloops eens vraagt:

'Wat spelen de kinderen nu in Uw woonplaats?'
'Kent U enkele manieren van touwtje springen, van kaatsen?'
'Welke liedjes zong U vroeger daarbij en wat wordt er nu gezongen?'
'Kent U een zangspelletje dat de kinderen thans nog spelen?'

Op deze zo voor de hand liggende vragen krijgt men zelden een vlot antwoord.
Toch zal een leidster, wil zij 'de belangstelling wekken en gaande houden' hiervan iets moeten weten. Dit weten immers beïnvloedt de keuze bij de aanschaf van spelmateriaal. Het is belangrijk te weten waarnaar de belangstelling van het kind in een bepaalde groeiperiode uitgaat.

Lichamelijke vorming blijkt voor veel leidsters synoniem te zijn met lichaamsoefeningen. Men ziet het als een 'vak' dat met een half uur per dag zijn beslag krijgt.
De meeste schema's van werkzaamheden zouden met wat overleg beter te regelen zijn t.a.v. de speeltijden.
Ook de keuze van de stof, de aanbieding, de lesindeling, de afwisseling van meer en minder inspannende oefeningen laat te wensen over.

Bij de bewegingsvorming moet de leidster rekening houden met het feit dat de kleuter zich anders beweegt dan de volwassene. Zij moet de aandacht richten op het resultaat van de beweging en zo min mogelijk op de beweging als zodanig, los van het effect. Toch laat men al deze principes varen wanneer de kleuters moeten 'optreden' bij feestelijke gelegenheden als opening van scholen en ouderavonden. Van een natuurlijk bewegen is dan geen sprake – hier krijgt men als het ware 'de plechtige uitvaart van de natuurlijke beweging te aanschouwen'.

De inspectrice van inspectie 10 constateert onzekerheid ten aanzien van de lichamelijke vorming in engere zin:

'De verschillende termen: lichamelijke opvoeding, kleutergymnastiek, bewegingsonderwijs, bewegingsopvoeding, geven reeds een indruk van de veelheid van opvattingen.
De meeste leidsters zijn vertrouwd met de lesindeling van de Oostenrijkse school: inleiding/kern, waarin rompoefeningen, evenwichtsoefeningen, behendigheidsoefeningen, lopen en springen en daarna 'kalmering' voorkomen.
Onder invloed van de veranderde inzichten (Dröge, v. Heumen, Gordijn e.a.) trachten velen het starre en kunstmatige lesschema te doorbreken, hoewel de theoretische uitgangspunten van deze richtingen niet altijd voldoende duidelijk zijn.
Uit tijdschriften en oefenlessen van kwekelingen worden soms fragmenten overgenomen zonder dat de instelling van de leidsters wezenlijk wijziging heeft ondergaan.
Enkelen zijn het spoor bijster geraakt en gaan nu, met betrekking tot de lichamelijke vorming, uit van het biologisch-pedagogisch gezichtspunt: als het kind maar de gelegenheid krijgt tot bewegen en beschikt over materiaal, zal het vanzelf tot ontplooiing komen.
Er is dus duidelijk sprake van een overgangsfase in de kleutergymnastiek.'

De wettelijk vereiste minimumoppervlakte van 56 m² voor een werklokaal is bij een klas van 40 kleuters niet voldoende gebleken.
Door gebrek aan bouwvolume is een belangrijk aantal speelwerklokalen gebouwd. Vele malen moest men echter met een lokaal van kleinere afmeting genoegen nemen, terwijl bij de opstelling van meubilair enz. dikwijls te weinig met de bewegingsdrang en de behoefte van de kleuter rekening werd gehouden.

De inspecteurs/inspectrices zijn van mening, dat een vrij speellokaal de voorkeur verdient boven een speel-werklokaal, maar zien als optimale voorziening een kleuterschool, bestaande uit speel-werklokalen met een apart speellokaal.
Ook de speelplaatsen laten nog te wensen over, vooral in de grote steden, waar men juist extra behoefte heeft aan ruimte voor de kleuters. De kale, steriele, vaak te fantasieloos ingerichte speelplaatsen noden niet tot uit spel.

Hoe graag zou men de speelplaatsen meer afgestemd willen zien op de behoeften der kleuters! Bomen, struiken, heesters, plaats voor kleutertuintjes, klimbomen, bouwkarren en speelhuisjes, zouden tot beweging en spel moeten stimuleren. De pedagogische centra zijn zich thans gezamenlijk intensief gaan bezighouden met het 'bewegingsonderwijs' aan kleuters en met de opleiding tot leidster, een aangelegenheid, die niet zal nalaten invloed uit te oefenen op het werk in de kleuterscholen.

Tenslotte zij opgemerkt, dat hoewel in 1966 aan de 'lichamelijke vorming' op de kleuterscholen zeker aandacht werd besteed, er op dit gebied nog zoveel te onderzoeken en te verbeteren valt, dat allen die bij het kleuteronderwijs betrokken zijn in de eerstkomende jaren nog een breed arbeidsterrein zullen vinden.

INSPECTIEVERSLAG GEWOON LAGER ONDERWIJS (glo)

Algemeen

Uit de inspectieverslagen blijkt, dat in de grote steden en de industriecentra de scholenbouw nog steeds geen gelijke tred houdt met de woningbouw. In vele nieuwe wijken moet het onderwijs in noodlokalen gaande worden gehouden. Voor de hoofden- en onderwijzersvacatures melden zich veelal weinig of geen sollicitanten aan.

Op het platteland doet zich een tegengestelde tendens voor. Door de ontvolking neemt het aantal kleine scholen nog steeds toe. In een specifieke plattelandsinspectie steeg het aantal eenmansscholen met bijna 50%, namelijk van 9 tot 13. Sollicitanten voor vacante betrekkingen zijn hier in de regel meer dan voldoende. Alleen de jonge onderwijzeressen hebben weinig belangstelling voor een functie aan een kleine plattelandsschool.
De noodzaak van her- en bijscholing en begeleiding van het onderwijzend personeel wordt steeds sterker gevoeld. Regionale pedagogisch-didactische diensten zouden in een wezenlijke behoefte voorzien. Ditzelfde geldt voor schooladviesdiensten voor de individuele moeilijkheden, die zich bij de leerlingen voordoen.

Experimenten

Een onderzoek naar de mogelijkheden van de geprogrammeerde instructie voor het lager onderwijs werd ingesteld te Vere en Colijnsplaat. Nauwkeurige analyses van de gegevens, verkregen door proeven in de praktijk, hebben geleid tot het tot stand komen van enkele uitstekende programma's van beperkte op de mogelijkheden van de leerlingen afgestemde leerstofonderdelen. Op overeenkomstige wijze wordt in 's-Gravenhage geëxperimenteerd.

Een werkgroep van deskundigen in Zuid-Limburg stelt onder supervisie van het Instituut voor Ontwikkelingspsychologie van de Nijmeegse Universiteiten in Heerlen een onderzoek in naar de lichamelijke groei van het kind en naar de ontwikkeling van de leerprestaties, wanneer er meer onderwijs wordt gegeven in lichamelijke oefening.

Het Pedagogisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht stelt een onderzoek in naar de didactiek van het aanvankelijk lezen en rekenen. Het is gericht op een snelle herkenning van de achterblijvers. Er wordt getracht te komen tot een leergang, die deze leerlingen in staat stelt op eigen kracht weer bij te komen. De preventieve hulp wordt derhalve belangrijker geacht dan de reparatieve hulp. Het Pedagogisch Centrum van de gemeente Enschede stelt een overeenkomstig onderzoek in. In het eerste stadium is mede aandacht besteed aan de invloed die het milieu heeft op de moeilijkheden bij het aanvankelijk lezen.

Het Pedagogisch Instituut van de Rijksuniversiteit in Groningen heeft in opdracht van het gemeentebestuur het lager onderwijs in de Noordoostpolder onderzocht. Dit onderzoek heeft uitgewezen, dat de communicatie tussen de school en andere instanties, tussen de scholen onderling en tussen school en gezin onvoldoende is.
Het uitvoerig rapport resulteert in een aantal aanbevelingen voor de beleidsvoering, terwijl tevens objecten voor verder onderzoek worden vermeld. De aanbevelingen omvatten de communicatie, de begeleiding in de school en de schoolpedagogische hulp. In een aantal gemeenten in noord-west Overijsel wordt thans door hetzelfde instituut een overeenkomstig onderzoek ingesteld.

Buiten de activiteiten van de pedagogische centra om vinden in de scholen voor gewoon en voortgezet gewoon lager onderwijs ook nog andere onderzoeken plaats. Door de inspecteurs worden onder meer de volgende genoemd:
In een aantal inspecties wordt getracht de selectie voor het voortgezet onderwijs te verbeteren, onder anderen door schoolvorderingentests en door een schooleindonderzoek.

Enige scholen werken met niveauklassen voor een of meer vakken. Als voorlopig resultaat kan worden vastgesteld, dat de begaafden verder komen, de middelmatigen dezelfde resultaten hebben en de minder begaafden een geringer hoeveelheid leerstof doorwerken. De verwerking met inzicht is in alle groepen beter geworden.
Op vele r.-k. lagere scholen wordt gewerkt met een vernieuwde katechese.

Op een aantal scholen voor voortgezet lager onderwijs, die niet zijn aangewezen voor het officiële l.e.a.o.-experiment, wordt gewerkt met leerstof van het Instituut voor Individueel Onderwijs en nemen de leerlingen deel aan de daarbij behorende examens. Een andere school voor voortgezet lager onderwijs werkt nauw samen met een lagere technische school.
In enkele scholen voor gewoon lager onderwijs wordt door middel van 'team-teaching' een poging ondernomen om de aan de school verbonden leerkrachten ook aan andere dan hun eigen klas onderwijs te laten geven in die vakken, waarvoor zij aanleg en belangstelling hebben.
In een aantal gemeenten zijn 'remedial teachers' werkzaam om hulp te bieden aan kinderen met leermoeilijkheden. Het laat zich aanzien, dat dit werk alleen succes zal hebben, als de selectie van de leerlingen en de begeleiding van de 'remedial-teachers' worden verzorgd door een multilaterale schooladviesdienst. Bovendien moeten de lessen worden gegeven door een bekwame ervaren leerkracht. Aan het onderwijs in de zogenaamde opvangklassen dienen dezelfde eisen gesteld te worden.

Buiten de normale schooltijden worden proeven genomen met het onderwijs in een moderne taal aan kinderen van de lagere schoolleeftijd. Hierbij wordt de directe methode aangevuld met audiovisuele hulpmiddelen of er wordt gebruik gemaakt van een talenpracticum. Al schijnt het dat de eerste methode de beste resultaten geeft, toch is een wetenschappelijk onderzoek zeer noodzakelijk. Bovendien kan dan worden onderzocht welke eisen moeten worden gesteld aan de onderwijzer, die deze lessen geeft.
Een groep scholen tracht door onderling overleg en door uitwisseling van gegevens de ideeën van Peter Petersen in Jena-planscholen in praktijk te brengen. Hoewel het aantal scholen nog betrekkelijk klein is, verdient deze proefneming toch alle aandacht.

Pedagogische centra

Ongeveer twintig jaar geleden zijn de pedagogische centra met hun werkzaamheden begonnen, aanvankelijk alleen door cursussen en studiedagen voor hoofden van scholen en onderwijzers. De kadervorming was een van de belangrijkste doelstellingen.
Deze één- en meerdaagse conferenties over diverse onderwerpen worden nog steeds gehouden. De deelnemers worden geconfronteerd met een aantal didactische problemen, die tijdens zo'n conferentie niet worden opgelost. Het nuttige effect bestaat hoogstens hierin, dat men er aan gaat twijfelen of de traditionele wijze van lesgeven wel de juiste is. Dit effect is in zoverre gunstig, dat deze twijfel aanleiding kan zijn tot een verdere bezinning op de aan de orde gestelde didactische vraagstukken. Anderzijds schuilt in het wekken van de twijfel het gevaar, dat men uit overwegingen van zelfbehoud hardnekkiger dan ooit vasthoudt aan de traditionele verworvenheden.

Naast de conferenties heeft zich het cursuswerk ontwikkeld. Het deelnemen aan cursussen heeft bepaalde voordelen boven het bijwonen van studiedagen. De groep is over het algemeen klein en de deelnemers kunnen onderling vele contacten leggen. Men krijgt gelegenheid om het besprokene onmiddellijk in de praktijk toe te passen en de resultaten ervan op een volgende bijeenkomst te bespreken met andere cursisten en met de docent. De cursusleiders zijn meestal mensen, die zelf onderwijs geven en in staat zijn uit eigen ervaringen acceptabele en praktische richtlijnen aan de deelnemers te verstrekken. Vooral wanneer tijdens de cursussen demonstratielessen worden gegeven, is het effect ten aanzien van de toepasbaarheid van de

nieuwere didactische inzichten groter dan het effect van de conferenties. De nazorg en de begeleiding blijven echter meestal achterwege, waardoor de goed bedoelde pogingen om tot vernieuwing te komen maar al te vaak verzanden.

De meest vruchtdragende vorm van voorlichting wordt gevonden in het contactscholenwerk of in het werken met rayonscholen. Het verschil tussen deze twee vormen is niet duidelijk en men vraagt zich af, waarom hier geen eenheid van terminologie kan zijn. Deze scholen krijgen een directe begeleiding van het pedagogisch centrum waarmede zij verbonden zijn. Deze begeleiding is zowel schriftelijk als mondeling. Meestal staat het gehele personeel van de contact- of rayonschool ook innerlijk achter de toepassing van de nieuwere dicactische inzichten. Gedurende een aantal jaren wordt aan deze scholen aan de opbouw van een vernieuwd onderwijs gewerkt. Als voorbeelden kunnen worden genoemd: de geleidelijke invoering van de speelleerklas voor het eerste leerjaar, het werken met belangstellingscentra en projecten, het totaliteitsonderwijs, het reorganiseren van het vak lezen en het integreren van de verbale en manuele expressie in het onderwijs. Na een aantal jaren kan een contact- of rayonschool andere scholen in de omgeving gaan begeleiden. De verworvenheden blijven dan niet beperkt tot de eigen school. Het pleit voor het inzicht van de pedagogische centra en voor de zelfkennis van de betrokken scholen, dat niet elke contact- of rayonschool automatisch de rol van 'moederschool' gaat vervullen. Er zijn voorbeelden aan te wijzen, waaruit duidelijk blijkt, hoe groot de gunstige invloed van een dergelijke 'moederschool' kan zijn. De demonstratielessen, die regelmatig door de 'moederschool' ten behoeve van het gezamenlijk personeel van de 'dochterscholen' worden gegeven, zijn van groot belang.

Gezien in het totaalbeeld van het lager onderwijs zijn de vernieuwingstendensen nog niet bijster groot. Er is slechts een gering percentage van het totale aantal scholen bij betrokken. Dit is in de eerste plaats te wijten aan de onvoldoende mankracht, waarover de pedagogische centra beschikken. Het instellen van regionale centra zou hierin verbetering kunnen brengen. Dit blijkt duidelijk in die gemeenten, waar ze reeds werkzaam zijn. In de tweede plaats is de leerstofinhoud nog nooit exact afgebakend. Deze inhoud wordt bepaald door de leerboekjes en door de traditie. Deze leerstof is zeer omvangrijk en weinig aangepast aan de behoeften van elke school afzonderlijk en aan de individuele verschillen van de leerlingen. De vrees bestaat nog altijd, dat men met bepaalde leerstofeenheden niet klaar komt. Bovendien zijn de structuur, de inhoud en de omvang van de leerstof niet afgestemd op nieuwe maatschappelijke behoeften. Het is zeer belangrijk, dat we de kinderen leren denken, maar aan de totale mens, dus ook aan het lerende kind moet meer geboden worden. 'Hoe leren we hen leven?' moet de centrale vraag worden.

In de expressievakken is het effect van het vernieuwde onderwijs bepaald groter dan in de overige vakken. Speciaal aan de lichamelijke vorming, aan het handwerken en aan het werken met gecombineerde klassen zouden de pedagogische centra meer aandacht moeten besteden.
De activiteiten van het Algemeen Pedagogisch Centrum en de invloed daarvan op het onderwijs zijn dikwijls groter dan die van de beide andere centra. De organisatie van eerstgenoemd centrum is tamelijk straf en de uitgegeven richtlijnen bieden de gebruikers vrij veel houvast. Bovendien verloopt het contact tussen dit centrum en de gemeentebesturen vlotter dan tussen de andere centra en de diverse schoolbesturen. Hier staat tegenover dat de beide andere centra nauwere contacten met de kweekscholen onderhouden. Op deze wijze worden wel tal van leer- en oefenscholen mede bereikt, maar het komt de eenheid in de uitgegeven pedagogische en didactische richtlijnen niet ten goede.
Samenvattend kan worden geconstateerd, dat de activiteiten van de pedagogische centra enige invloed uitoefenen op de didactiek van de lagere school, maar dat van een algehele hervorming nog geen sprake is.

Audio-visuele leermiddelen

Hiertoe behoren het flanel- en prikbord, de filmstrook- en diaprojector, het radio- en televisietoestel, de platenspeler, de bandrecorder, het toestel voor de stomme en de geluidsfilm en de overheadprojector.
In een paar jaar zijn er door de school zoveel audiovisuele media in ruimere zin aangeschaft, dat het een chaos dreigt te worden. Men ziet door de bomen het bos niet meer. Vele scholen bezitten verscheidene, enkele zelfs bijna al deze leer- en hulpmiddelen. Toch zijn er maar enkele scholen waar ze doeltreffend worden gebruikt. Het flanelbord en het prikbord komen in nagenoeg alle scholen voor: het prikbord wat meer in de hogere leerjaren, het flanelbord vooral in de aanvangsklassen. Het laatste is een goedkoop en gemakkelijk hanteerbaar hulpmiddel, dat bij allerlei vakken uitstekende diensten kan bewijzen. Het valt op, dat tal van onderwijzeressen mede door het zelf vervaardigen van aanschouwingsmateriaal dit hulpmiddel op uitstekende wijze in hun onderwijs hanteren. Het prikbord wordt gebruikt om het onderwijs te verlevendigen door foto's, platen, tekeningen en afbeeldingen, die voor langer of korter tijd worden geëxposeerd.

De kleinbeeldprojector voor filmstrips en diapositieven, of een combinatie van beide, blijkt als regel tot de normale schoolinventaris te behoren. De gebruiksfrequentie is vrij hoog en over het algemeen is men enthousiast over de mogelijkheden, die dit apparaat biedt. Het komt nog te vaak voor, dat een groot aantal plaatjes achter elkaar worden vertoond, waarbij de onderwijzer onvoorbereid de toelichting uit een handleiding voorleest. De les met dit apparaat is dan doel op zichzelf geworden en heeft geen enkele waarde voor het onderwijs.

Het filmtoestel blijkt veelal aangeschaft te zijn met gelden, die door de oudercommissie zijn bijeengebracht of met gelden onttrokken aan het leerlingenbedrag. Vrij veel scholen hebben de beschikking over een dergelijk apparaat, waarvan een groot aantal is uitgerust met een geluidsapparatuur. Voor de films is men aangewezen op de distributie van de N.O.F. De klachten zijn nogal veelvuldig: de films moeten geruime tijd van te voren worden aangevraagd; het blijkt lang niet altijd mogelijk de verlangde films ter beschikking te krijgen; dit laatste geeft weer moeilijkheden met de inpassing van de vervangende film in het onderwijsprogramma.

De film wordt veelal gedraaid tot veraangenaming en tot afwisseling. De didactische waarde moet dan ook niet al te hoog worden aangeslagen. Het filmapparaat, en met name dat met een geluidsinstallatie, heeft een statuskarakter gekregen, maar is niet geworden tot een geïntegreerd leermiddel in de lagere school. In vele scholen is het gebruik weinig frequent, terwijl er ook scholen zijn waar het filmapparaat ongebruikt in de kast staat.

Het hoogtepunt van het volgen van radiolessen is voorbij. De toestellen zijn nog wel in de scholen aanwezig, maar ze worden veelal alleen gebruikt voor het beluisteren van actualiteiten. Daar waar men over de mogelijkheid beschikt de radiolessen te combineren met de filmstrookprojector, heeft men gunstige ervaringen opgedaan met het gebruik van deze hulpmiddelen. De oorzaken van het matig gebruik van de radiolessen zijn verschillend. De vorm en de inhoud van de lessen zijn vaak wat hoog gegrepen en de gebezigde taal is te moeilijk voor de leerlingen. Het grootste bezwaar is echter dat bijna alle scholen er moeite mee hebben de radiolessen in te passen in het onderwijsprogramma van de school. Sommige scholen, die over een bandrecorder beschikken, nemen de lessen op de band op en draaien ze te gelegener tijd voor de leerlingen af. Hierdoor wordt wel enigszins tegemoet gekomen aan eerder genoemd bezwaar, maar toch worden de radiolessen vrijwel nooit een integrerend deel van het leerplan.

De bandrecorder wordt ook gebruikt voor het vastleggen van de door de leerlingen gesproken taal met de bedoeling het gebruik van de eigen taal kritisch te laten beluisteren. De

onderwijzer moet hierbij echter over zeer goede capaciteiten beschikken, omdat het niet eenvoudig is alle leerlingen bij een dergelijke les te activeren; individuele hulp levert vaak goede resultaten op. Maar ondanks dit is de bandrecorder toch nog niet een geïntegreerd hulpmiddel in het onderwijs. Hetzelfde kan worden gezegd van het televisieapparaat. Er zijn nog maar enkele toestellen in de school aanwezig en de meeste daarvan zijn te danken aan het experiment, dat onderwijskundig gezien beslist niet geslaagd is. Het laatste jaar wordt de beoordeling van de televisielessen iets positiever. De programma's spreken de traditioneel werkende school echter meer aan dan de school, die zich tot een werkgemeenschap gaat ontwikkelen.

De platenspeler komt betrekkelijk weinig voor. In een aantal scholen is men er toe overgegaan een serie grammofoonplaten met goed in het gehoor liggende liedjes aan te schaffen. Voor de onderwijzer met een geringe muzikale aanleg is het een goed hulpmiddel, maar deze muziek kan toch nooit de levende zangles met ritme-oefeningen, klappen, fluiten en zingen vervangen. Een enkele maal wordt de platenspeler ook gebruikt om de kinderen te leren luisteren naar goede eenvoudige muziek.

De overheadprojector komt nog nauwelijks voor in de lagere scholen. Als niet duidelijk blijkt, dat dit instrument aanzienlijk meer mogelijkheden biedt dan het schoolbord, het flanelbord en de diaprojector, dan is de aanschaf van dit kostbare toestel niet verantwoord.

Uit het bovenstaande kan worden afgeleid, dat er nog geen voldoende samenwerking tussen techniek en didactiek bestaat. De audiovisuele hulpmiddelen, die de techniek ons aanbiedt, zijn niet afgestemd op het onderwijs, maar op de massaconsumptie. Het aanschaffen van deze hulpmiddelen blijkt zelden of nooit uit te gaan van de didactische eisen welke aan het onderwijs worden gesteld. Integendeel, het apparaat wordt aangeschaft en men tracht het een functie te geven in de bestaande onderwijsvormen. Dit gelukt het beste bij het flanelbord en de filmstrook- en diaprojector, waarschijnlijk omdat deze hulpmiddelen een geringe technische vaardigheid vereisen, altijd bij de hand zijn, het gebruik noch aan een bepaald tijdstip noch aan een bepaalde duur is gebonden en daar de toepassing op de eigen behoeften kan worden afgestemd. Wanneer na kortere of langere tijd blijkt, dat de integratie van een hulpmiddel in de bestaande didactische situatie niet slaagt, dan raakt het apparaat in onbruik en wordt het op zijn best alleen nog maar bij bijzondere gelegenheden te voorschijn gehaald: het televisietoestel op Prinsjesdag, het filmapparaat ter gelegenheid van een verjaardag en de platenspeler om plaatjes te draaien. Er zullen didactische aanwijzingen moeten komen, die bij èlk leerstofonderdeel aangeven van welke audiovisuele hulpmiddelen kan worden gebruik gemaakt. Op deze wijze zal de techniek, die vele mogelijkheden biedt, aan het onderwijs dienstbaar kunnen worden gemaakt.

De expressievakken tekenen en handvaardigheid

Het onderwijs in het vak tekenen is in de laatste twintig jaar sterk van karakter veranderd. Het copiëren is vrijwel verdwenen en het expressief tekenen, als vak en als modus, komt vrij algemeen voor. De kweekscholen en de pedagogische centra hebben ongetwijfeld een belangrijke bijdrage geleverd voor deze verandering ten goede. Dat deze invloed juist voor het vak tekenen zo goed merkbaar is in de scholen, zou wel eens een gevolg kunnen zijn van het feit, dat de nieuwe inzichten niet alleen zijn gedoceerd, maar dat de leerlingen en cursisten ook zelf de nieuwe werkwijzen hebben leren toepassen. In dit verband is het ook duidelijk, dat de jonge onderwijzers, die gedurende hun gehele opleiding op deze wijze hebben gewerkt, een voorsprong hebben op hun oudere collega's.
Op een aantal scholen is het tekenen geworden tot een 'oeverloos vrije aangelegenheid'. De kinderen kunnen hun gang gaan en alles wat zij produceren is 'goed' of 'mooi' of 'leuk'. Deze werkwijze wordt dan gemotiveerd met de dikwijls goed bedoelde, maar onbegrepen ge-

dachte, dat de leerlingen zich 'ongeremd' moeten kunnen uitleven en dat wij hun niet met onze opdrachten of hulp in de weg moeten staan.

Daarnaast kan men op een groter aantal scholen vaststellen, dat de vrijheid van het tekenen gebonden is aan grenzen. De onderwijzer geeft opdrachten naar aanleiding van een verteld verhaal, een gegeven les, een actuele gebeurtenis, een recente televisieuitzending, het wereldnieuws of het jaargetijde. In een klassegesprek wordt aandacht besteed aan de verschillende aspecten van het te tekenen onderwerp en aan datgene, waaraan de leerlingen moeten denken, als ze aan het werk gaan. De resultaten zijn dan dikwijls zeer gevarieerd en het valt op, dat kind en onderwijzer op deze wijze een grote mate van vreugde tijdens de arbeid ondervinden. Het tekenen, dat zó beoefend is, vindt ook zijn toepassing in andere vakken.
Het nieuwe tekenen als vak en als vorm is in de aanvangsklassen het meest geslaagd. De kindertekeningen in de hogere leerjaren vertonen dikwijls te weinig vooruitgang in techniek en te weinig variatie in de vorm. Wellicht hangt dit nauw samen met de psychische ontwikkeling. De kinderen ervaren dat hun techniek en uitbeeldingsvermogen tekort schieten. Ze zien ook de afstand, die er ligt tussen eigen kunnen en de kunst van de volwassenen. Als de onderwijzer in dit stadium blijft stimuleren en variëren, kunnen remmingen worden overwonnen. Om in staat te zijn dit te realiseren moet de onderwijzer zelf over de nodige capaciteiten beschikken. Hieruit valt te verklaren, dat de wens naar vakleerkrachten en consulenten steeds vaker wordt gehoord. In een gering aantal scholen heeft men hier reeds ervaring mee. Het laat zich aanzien, dat het werk van de consulenten meer vruchten afwerpt dan dat van de vakleerkrachten. In de eerste plaats bereiken zij meer leerlingen en in de tweede plaats wordt de onderwijzer zelf bij de nieuwe werkwijze betrokken, zodat hij ook bij de andere lessen van zijn ervaringen gebruik kan maken.

Handenarbeid is nog altijd een facultatief vak, maar het aantal scholen, dat het nog niet in het leerplan heeft opgenomen, neemt jaarlijks af. Het valt te betreuren, dat de accommodatie niet gelijke tred houdt met deze ontwikkeling. Zodra er voldoende bouwvolume beschikbaar is voor uitbreiding en vervanging van de normale leslokalen, verdient het aanbeveling aandacht te schenken aan de bouw van vaklokalen voor handvaardigheid. Nu wordt het vak in de regel beoefend in het klasselokaal, soms echter ook in een hal of een leegstaand lokaal en een heel enkele keer in een speciaal daarvoor ingericht vaklokaal. Indien meer dan de helft van de leerkrachten bevoegd is, de handenarbeid in het leerplan is opgenomen en voldoende accommodatie aanwezig is, wordt door de inspectie een redelijke en gedetailleerde inrichting bevorderd. De wijze van werken met de kinderen is de laatste jaren ook bij dit vak aan het veranderen. De vaardigheid om technisch zuiver iets te maken, wat vroeger op de voorgrond stond, wordt steeds meer verdrongen door werken met velerlei materiaal, door het oefenen met verschillende technieken, om te komen tot expressie en goede smaakontwikkeling. Knippen, scheuren, plakken, boetseren en werken met waardeloos materiaal behoren tot de favoriete bezigheden. Ook hier geldt evenals voor het vak tekenen: er moet een duidelijke opdracht zijn, de leerlingen moeten ervaringen opdoen met verschillende materialen en een keuze leren maken uit verschillende mogelijkheden.

De vakken handenarbeid, tekenen en handwerken zouden best gecombineerd kunnen worden tot handvaardigheid.
Het handwerken zou dan ook meer aan de nieuwere inzichten kunnen worden aangepast. Van een wat grotere mate van vrijheid, zoals deze bij tekenen en handenarbeid te constateren valt, is bij het handwerken nauwelijks sprake. Weliswaar worden er geen kousen en borstrokken meer gebreid en is het verstellen tot een minimum beperkt, maar van een werkelijke vernieuwing is geen sprake. Nu laat men de kinderen babyslofjes, trappelzakken en servetbanden maken, maar voor de rest blijft nagenoeg alles bij het oude. De kinderen maken andere voorwerpen, maar het blijft: 'nuttige handwerken'.

Het wordt tijd, dat de leerlingen er toe worden opgeleid om aan de hand van een gedrukte met illustraties verduidelijkte tekst de voorwerpen te maken, die ze zelf hebben gekozen. De damesbladen, waarover de school via de gezinnen bij tientallen kan beschikken, bevatten legio voorbeelden.

Er zal een leergang moeten komen, die aansluitend bij wat de kinderen hebben meegekregen van de kleuterschool, de handvaardigheid van de kleintjes zal ontwikkelen tot tenslotte de basis is gelegd voor een zinvolle vrije-tijdsbesteding. Wellicht gaan onze meisjes-leerlingen dan handwerken ook nog eens waarderen als een vak waaraan vreugde valt te beleven.

Het onderwijs aan kinderen uit sociaal zwakke gezinnen

In de gezinnen die niet zijn aangepast aan de maatschappij, aan het maatschappelijk verkeer en aan de onderlinge verhoudingen in het menselijke samenleven, kan men de volgende verschijnselen opmerken: een gebrek aan elementaire lichaamsverzorging, slechte huisvesting, schoolverzuim, drankmisbruik, echtelijke wanverhoudingen en immoraliteit.
De school wordt dikwijls als een last gezien en het gezag, dat o.a. door de school wordt vertegenwoordigd, wordt moeilijk aanvaard. De Leerplichtwet sorteert, juist omdat door deze wet gezag wordt uitgeoefend, practisch geen enkel effect op de sociaal zwakken. De agressie tegen een maatschappij, die het blijkbaar juist op hen gemunt heeft, wordt er eerder door versterkt.
De kinderen krijgen een tekort aan aandacht, begrip en liefde, maar worden in andere opzichten dikwijls schromelijk verwend. Ze zijn agressief, terwijl taak- en normbesef ontbreken. Ze hebben een gering concentratievermogen, een traag werktempo en dikwijls een lichamelijk zwakke conditie. De meest belemmerende factor voor het onderwijs is echter hun taalarmoede. Op bepaalde delen van het platteland is gebleken, dat deze taalarmoede nog lang blijft bestaan, als door sociale verbeteringen de gezinnen zich in maatschappelijk opzicht reeds behoorlijk hebben aangepast. Vooral in de oude steden zijn er scholen, waar het aantal kinderen uit sociaal zwakke milieus bijzonder groot is. Dit hangt ook samen met het woningbeleid van de gemeente. Wanneer de binnensteden worden gesaneerd, komen deze kinderen meer gespreid voor op een groter aantal scholen. Ook in jongere steden en op sommige delen van het platteland komen echter scholen voor met veel van deze soort leerlingen.

Deze scholen kennen in de eerste plaats pedagogische problemen, de didactische komen daarna en zijn een gevolg van de eerste.
Het onderwijs aan deze kinderen mag nooit puur intellectueel zijn, het is in de eerste plaats een emotionele aangelegenheid. De leerlingen dienen te worden benaderd door hun een gevoel van geborgenheid te geven. Daar de normale kleuterperiode vaak ontbreekt, zal veel aandacht aan de speltherapie moeten worden besteed. Deze wijze van werken en het winnen van het vertrouwen van de kinderen en van de ouders kosten echter tijd. Bovendien spreekt de traditionele leerstof deze kinderen niet aan. Hierdoor zullen de schoolvorderingen in de regel achterblijven bij die van kinderen uit sociaal aangepaste gezinnen.
Gelukkig kan op deze scholen in vele gevallen het wettelijk salaris van één of meer extra leerkrachten voor rijksvergoeding in aanmerking komen. Het minste wat daarmede wordt bereikt, is in elk geval, dat het klassegemiddelde omlaag wordt gebracht. Terecht wordt door de rijksoverheid als voorwaarde bij het verlenen van deze faciliteit gesteld, dat het onderwijs wordt aangepast aan de bijzondere geaardheid van de leerlingen. Op vele scholen weet men, gevangen als men is in de traditionele leerstof, daarmede geen raad. Het leerplan blijkt althans in vele gevallen niet aangepast te zijn.
Toch komt men lofwaardige pogingen tegen om de onderwijsvorm en de leerstofinhoud ook voor deze leerlingen geschikt te maken. Als zodanig mogen worden genoemd:

- speelleerklassen;
- het werken in lager tempo en op verschillende niveaus;
- indeling in verschillende niveauklassen, niet op sociale indicaties, maar op grond van de schoolvorderingen;
- veel aandacht voor tekenen, handenarbeid en verbale expressie;
- sterke nadruk op socialiserend onderwijs door het gemeenschappelijk werken aan een taak;
- veel gebruik van aanschouwingsmateriaal;
- aandacht voor bijzondere leermoeilijkheden en grensdebiliteit;
- het bevorderen van buitenschoolse activiteiten.

Gelet op het bijzondere karakter van het onderwijs aan kinderen uit sociaal zwakke milieus is de hulp van een psycholoog, een schoolmaatschappelijk werker, een medicus en een pedagoog-didacticus onontbeerlijk.
Ook aan de huisvesting der school dient grotere aandacht te worden besteed.

Lichamelijke opvoeding

Goede accommodaties (gymnastieklokalen, sport- en speelterreinen, zweminrichtingen) zijn nog steeds in onvoldoende mate aanwezig. De verkregen urgenties voor het bouwen van de gymnastieklokalen konden ook dit jaar maar in zeer geringe mate worden gehonoreerd. De tot stand gekomen gymnastieklokalen kunnen, dank zij de grote samenwerking met verschillende instanties, ruimschoots de toets der kritiek doorstaan. Het gebruik van sporthallen voor het onderwijs aan leerlingen van het gewoon lager onderwijs moet als een tijdelijke oplossing worden gezien. Echter rijst wel eens de vraag of alle aanwezige gymnastieklokalen, behorende bij alle schooltypen, wel volledig benut worden en of, gezien het grote tekort aan overdekte accommodaties, ook in de gymnastieklokalen behorende tot scholen van het voortgezet onderwijs nog tijden beschikbaar zouden kunnen worden gesteld ten behoeve van het basisonderwijs.
Wellicht kan door overleg en met goede wil in enkele gevallen een gehele of gedeeltelijke oplossing gevonden worden. Zo kan met voldoening worden vermeld, dat in de stadswijk Brakkensteyn te Nijmegen de scholen voor gewoon lager onderwijs gebruik mogen maken van de twee nieuwe gymnastieklokalen van de r.-k. universiteit, nadat men jaren verstoken was geweest van overdekte accommodaties.

Ook tijdens het cursusjaar 1965–1966 is weer duidelijk gebleken, dat overdekte accommodaties noodzakelijk zijn: veel regen en wind, een koude periode met veel sneeuw en vorst waren de oorzaak, dat het onderwijs op de speelplaats lange tijd geen doorgang kon vinden. Uit verschillende onderzoekingen is gebleken, dat gedurende de winterperiode doorgaans 60 à 65% der lessen niet worden gegeven.

Uit een door de inspecteurs van de lichamelijke opvoeding gehouden onderzoek blijkt, dat op 29% van het aantal scholen geen zwemonderricht wordt gegeven. De voornaamste oorzaak is het tekort aan zweminrichtingen. 40% der scholen maakt gebruik van overdekte en 31% van onoverdekte inrichtingen. Deze zwembaden liggen echter vaak op grote afstand van de school. Bij 13% van het aantal scholen vergt dit schoolzwemmen 45 minuten, bij 29% gemiddeld een uur, bij 46% 90 minuten en bij 12% der scholen meer dan anderhalf uur van de schooltijd. Het bouwen van meer overdekte zweminrichtingen met een doelmatige spreiding is dan ook noodzakelijk.

In 1966 was 44% der leerlingen bij het verlaten der school (eind zesde klas) in het bezit van het bewijs Zwemproef en/of een zwemdiploma. De hoogste percentages kwamen voor in de inspecties Amsterdam (86%), Sneek (73%), Groningen, Leeuwarden, Zaandam (72%), Haarlem (69%) en 's-Gravenhage (68%).

De pedagogische kwaliteiten die nodig zijn om met een klas leerlingen in een goede relatie te werken, zijn veelal wel aanwezig, doch een voldoende technische bekwaamheid, vooral voor de hogere leerjaren, wordt nog vaak gemist, alhoewel, vooral bij de jongeren, enige vooruitgang kan worden geconstateerd. Daarenboven moet op tal van plaatsen dit onderwijs gegeven worden in minder aantrekkelijke situaties (gebrekkige accommodatie, grote klassen). Dit is een zware opgave en vereist een gedegen inzicht en een grote mate van creativiteit van de leerkracht. De 'vlucht' in het spel komt dan nogal eens voor. Daarnaast ontbreekt het dikwijls aan een duidelijk inzicht omtrent de plaatsbepaling van dit onderwijs en wordt het nog te veel gezien als een vorm van recreatie of als compensatie tegenover andere aspecten van het onderwijs met een overwegend intellectualistisch accent.

De docenten aan de kweekscholen bereiken veel in de beperkte tijd, die hun is toegemeten. In de gegeven omstandigheden kan dit echter slechts een oriëntatie zijn, waarop de onderwijzer in de praktijk kan voortbouwen. Het principe, dat de klasseonderwijzer(es) ook het onderwijs in de lichamelijke opvoeding moet kunnen verzorgen, is niet verwerpelijk, doch de praktijk heeft geleerd, dat niet alle onderwijzers hiervoor de noodzakelijke belangstelling en aanleg bezitten. Wanneer echter in de toekomst tijdens de beroepsopleiding tot onderwijzer, na een basisoriëntatie gelegenheid tot differentiatie naar aanleg en begaafdheid mogelijk zou zijn, zou dit, ook ten aanzien van het onderwijs in de lichamelijke opvoeding bij het basisonderwijs, grote voordelen bieden. Van de dan ontstane nieuwe figuur, de 'gekwalificeerde' onderwijzer, mag worden verwacht, dat deze het onderwijs in betere mate zal kunnen verzorgen, dan thans over het algemeen het geval is. Bovendien zal zulk een leerkracht een informerende en stimulerende taak in de school kunnen vervullen. Een nascholing kan in de praktijk niet worden gemist, bijvoorbeeld door middel van 'werkcursussen' met demonstraties. De inspecteurs van de lichamelijke opvoeding geven regelmatig voorlichting, zowel individueel bij lesbezoeken als in groepsverband (oriëntatiecursussen).
Bij het gewoon lager en het voortgezet lager onderwijs zijn 645 vakleerkrachten met de middelbare bevoegdheid werkzaam. Een verschuiving naar het voortgezet onderwijs is merkbaar. De bezitters van de bevoegdheid voor het geven van lichamelijke oefening lager onderwijs (akte j, alleen te behalen door onderwijzers en onderwijzeressen) nemen een eervolle plaats in de rijen der vakleerkrachten in. In het jaar 1966 behaalden 49 onderwijzers en 24 onderwijzeressen deze bevoegdheid.

INSPECTIEVERSLAG BUITENGEWOON LAGER ONDERWIJS (blo)

Algemeen

Stimulatie en toezicht blijken in de praktijk geen contraire taken te zijn. Zij behoren bij elkaar. Voor daadwerkelijke hulp is regelmatig schoolbezoek een dwingende voorwaarde. Daarom is het toe te juichen dat binnenkort weer een hoogst noodzakelijke uitbreiding van de inspectie haar beslag zal krijgen. Wanneer naast de 4 inspecteurs voor de scholen voor zwakzinnige kinderen tenslotte ook 4 inspecteurs voor de overige scholen zijn aangesteld en zij daarnaast advies ontvangen van 4 functionarissen voor de lichamelijke opvoeding, dan zal van een redelijke bezetting kunnen worden gesproken.

De zorg voor een werkelijke aansluiting van het buitengewoon onderwijs aan een snel veranderende maatschappij zal ook van de inspecteurs een meedenken en meesturen vragen. Het voortgezet onderwijs kent slechts een aarzelend begin in de zgn. u.l.o.-groepen, die bij sommige soorten van buitengewoon onderwijs haar intrede hebben gedaan. Maar reeds nu is duidelijk dat ook hier het buitengewoon onderwijs eigen en nieuwe wegen zal moeten gaan.

Teveel lijkt men ook in deze scholen nog gebonden aan de tradities die bij het gewone onderwijs zijn gegroeid. Er zijn jaren geweest, dat het buitengewoon lager onderwijs praktischer was ingesteld dan het gewoon lager onderwijs. Het zal zaak zijn, de ontwikkelingen, die op het ogenblik bij het gewone onderwijs aan de gang zijn, niet alleen bij te houden, maar ook eigen, specifieke oplossingen te zoeken om ons onderwijs aan te passen aan de behoeften van morgen.

Naast het voortgezet onderwijs vraagt ook het onderwijs aan de zeer jeugdige kinderen een zoeken naar eigen vormgeving en inhoud. Ook hier wordt door het onderwijs veel verwacht van de zijde der inspectie.

Tenslotte vragen ook vele van de kernafdelingen van onze scholen om vernieuwing en verfrissing. Hopelijk zullen nieuwe wettelijke mogelijkheden ook bij de onderwijsmensen weer iets oproepen van de oude pioniersgeest, die vroeger zo kenmerkend was voor het buitengewoon onderwijs.

Bij vrijwel alle discussies over belangrijke beslissingen kwam de toekomstige structuur van het buitengewoon onderwijs aan de orde. Of het nu ging over de wenselijkheid van extra leerkrachten aan een school, een uitbreiding van een school met meer groepen, de huisvesting van de scholen, de opleiding van leerkrachten of wat dan ook, steeds moest dit worden bezien in verband met de mogelijkheden in de toekomst. Dat door de hoofdinspecteur dit jaar een vergadering, die enige dagen duurde, werd uitgeschreven ter bespreking van de planning in de b.l.o.-school van straks, bewijst dat de inspecteurs als groep willen beantwoorden aan de verwachting van het onderwijs zelf, dat zij mee willen denken en bouwen aan de nieuwe school voor buitengewoon onderwijs.

Schoolbezoek van de inspectie

Bezocht werden allereerst de scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen en de scholen verbonden aan de voogdijinstituten.
Daarnaast werden een aantal scholen van andere categorieën bezocht, veelal in verband met bepaalde problemen, die daar aan de orde waren. In totaal werden 54 schoolbezoeken afgelegd. Tenslotte werden 10 schoolstichtingen door de inspectie begeleid.

Begrotingen

De begrotingen voor eerste inrichting of uitbreiding werden in de meeste gevallen na toezending uitvoerig besproken met het bestuur en het hoofd der school. In vele gevallen bleek leiding dringend noodzakelijk. Nog teveel laten de besturen of hoofden deze begrotingen samenstellen door de leveranciers van schoolartikelen. Uit de aard der zaak trachten deze leveranciers zoveel mogelijk te verkopen, hetgeen overigens hun goed recht is. In gunstiger gevallen neemt men de begrotingen over van soortgelijke scholen. Hierbij is meestal toegezien op samenstelling en omvang. Het beste zou zijn, dat men eerst eens begon met de samenstelling van een leerplan en aan de hand daarvan een keuze deed ten aanzien van de middelen, die men nodig oordeelt om de plannen te kunnen realiseren. 'Planning' blijft nog steeds de zwakke zijde van het onderwijs. Dat dit gemis ongetwijfeld veel geld kost aan de gemeenschap, schijnt nog onvoldoende door te dringen. Wanneer men geld zou besteden aan de voorbereiding van goede ontwerpleerplannen voor verscheidene typen van buitengewoon onderwijs, dan zou veel ondeskundig werk van jong benoemde hoofden, met veel goede wil maar weinig ervaring en zakelijk inzicht, voorkomen kunnen worden.

Door de inspectie zijn bij de bespreking met de schoolbesturen ten aanzien van de begrotingsposten ook in het afgelopen jaar weer veel gelden bespaard, zonder dat hierdoor de kwaliteit van het onderwijs werd aangetast.

In totaal werden 30 begrotingen op efficiënte wijze behandeld.

Scholenbouw

Ten aanzien van de bouwplannen van een nieuwe school wordt vooraf overleg gepleegd met de inspectie, waarbij aanwezig zijn een vertegenwoordiger van het betrokken schoolbestuur en van het bestuur der gemeente, waarin de school zal zijn gevestigd, voorts het hoofd der school en de architect.
Nadat de problemen aangaande les- en vaklokalen en eventuele therapieruimten zijn besproken, alsmede de totale situering van de school, wordt een eerste programma van eisen opgesteld. Daarna pas worden de mogelijkheden bezien, die het terrein biedt (laag- of hoogbouw, speelruimten, toegangen enz.). Nadat de architect een voorlopig bouwplan heeft opgesteld, wordt dit na uitvoerige discussie als schetsplan, dat aan het programma van eisen voldoet, ingezonden naar de inspectie, die het doorzendt naar geneeskundig en bouwkundig inspecteur.
Op deze wijze ontstaan verantwoorde plannen voor de bouw van kostbare inrichtingen.
In totaal werden door de inspectie 67 vergaderingen ter voorbereiding van de bouw van scholen bijgewoond en veelal geleid.

Door de inspectie zijn bij de besprekingen met de schoolbesturen ten aanzien van de begrotingsposten ook in het afgelopen jaar weer veel gelden bespaard, zonder dat hierdoor de kwaliteit van het onderwijs werd aangetast.
In totaal werden 30 begrotingen op efficiënte wijze behandeld.

Schoolverzuim

In het afgelopen jaar werd door 26 schoolhoofden het schoolverzuim gemeld. Het aantal meldingen bedroeg 188 met een totaal van 1454 schooltijden. Voor 265 schooltijden luidde het oordeel van de commissie tot wering van het schoolverzuim: 'geoorloofd' of 'verschoonbaar'. 12 maal werd proces-verbaal opgemaakt, waarvan 1 uitslag bekend is, n.l. f 25,— boete, subs. 5 dagen hechtenis.

Bouwzaken (scholen voor niet-zwakzinnigen)

In 1966 zijn 20 urgentieverklaringen verleend voor in totaal 91 lokalen, waarvan 10 gymnastieklokalen/lokalen voor motorische therapie.
2 urgentieverklaringen werden verleend voor verbouw, 10 (26 lokalen) voor uitbreiding en 8 (65 lokalen) voor nieuwbouw.
In 12 gevallen is de technische goedkeuring verleend voor in totaal 62 lokalen.
Het aantal schetsplannen dat beoordeeld is, doch waarvoor nog geen technische goedkeuring is verleend, bedraagt 8 (55 lokalen).
In 3 gevallen is met de bouw begonnen.

Scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen

Voor het verkrijgen van inzicht in de toestand van het ogenblik is het noodzakelijk eerst na te gaan waaruit deze categorie van scholen voor b.l.o. bestaat.
Van de in totaal 29 scholen van deze groep zijn: 8 scholen uitsluitend voor externe leerlingen, 21 scholen in de eerste plaats bestemd voor leerlingen, die in een internaat zijn opgenomen. In enkele gevallen laten deze internaatsscholen ook een aantal externe leerlingen toe.
Van deze laatste 21 scholen verbonden aan een internaat zijn er een aantal waar de kinderen, in verband met de specifieke opgave van dat internaat, n.l. de observatie van deze 'probleemkinderen', voor een vrij beperkte tijdsduur worden opgenomen. Het ligt namelijk in de bedoeling van de observatiehuizen, deze kinderen in verschillende situaties, zoals de schoolsituatie, de werksituatie en de beleving van de vrije tijd, gade te slaan en daaruit tot zekere

conclusies te komen over wat verder met hen dient te gebeuren. Het onderwijs zelf beperkt zich hierbij veelal tot het voorkomen van achterstanden en het scheppen van een zo reëel mogelijke schoolsituatie.
In totaal zijn er 6 observatiehuizen, waaraan scholen zijn verbonden die worden gerekend tot de categorie: scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen.

Binnen deze groep van scholen verbonden aan observatiehuizen bestaat echter geenszins gelijkvormigheid. Zo treffen we in de school, verbonden aan het observatiehuis 'Beukenrode', te Doorn, slechts oudere jongens aan, d.w.z. jongens die voor een groot deel niet meer leerplichtig zijn. Deze jongens brengen een deel van de dag in school door, maar zijn op andere tijden in de werkplaatsen te vinden.
In de meeste andere instituten van deze beperkte groep vinden we echter zowel oudere leerlingen als leerplichtige jeugd. Vooral uit pedagogisch oogpunt rijzen hier grote bezwaren. Doordat het aantal leerlingen in deze scholen maar betrekkelijk klein is, zijn de groepen waarin de leerlingen worden ingedeeld, zeer heterogeen van samenstelling. Kinderen van de lagere schoolleeftijd worden dikwijls samengebracht met pubers met reeds een bewogen leven achter zich.
Dat deze situatie uit het oogpunt van de didactische benadering zeer moeilijk is, zal duidelijk zijn. Het is dan ook begrijpelijk, dat men bij de leerkrachten nogal eens tekenen ziet van een zekere moedeloosheid.
Twijfel bestaat ten aanzien van de vraag of de observatie en een gerichte behandeling wel als gescheiden zaken moeten worden gezien. Zo bestaan er in het observatiehuis te Rotterdam plannen voor de bouw van een nieuw instituut met uitgebreide voorzieningen op pedatherapeutisch gebied, waarin de schoolarbeid op zinvolle wijze zal worden geïntegreerd. In het observatiehuis te Amsterdam daarentegen stelt men zich veeleer op het standpunt van de observatie zonder meer. In de school, verbonden aan deze laatste inrichting, is een groep leerlingen die onderwijs krijgen in dezelfde ruimte waar ook de rest van de dag wordt doorgebracht. Voor alle oudere leerlingen is een klein lokaaltje beschikbaar, waar zij enkele uren onderwijs krijgen naast de arbeid die onder leiding van werkmeesters, dus buiten schoolverband, plaatsvindt. Ofschoon er voor het onderwijs maar weinig ruimte en nog minder leermiddelen beschikbaar zijn, kost dit onderwijs alleen aan zgn. exploitatiekosten de gemeente Amsterdam meer dan f 600,— per leerling per jaar.
Voor de school, verbonden aan het observatiehuis 'De Aaborg', te Groningen, bestaan plannen voor een apart schoolgebouw buiten de dagverblijven. De opzet is hier pedagogisch en didactisch meer verantwoord.
In het observatiehuis 'De Schutsluis' te Doorn vindt men eveneens een goed ingerichte en even duidelijk van de dagverblijven gescheiden school. Ook in dit instituut is een tendentie om observatie en behandeling als eenheid te zien aanwezig.
Tot de scholen verbonden aan opvoedings- en behandelingsinstituten voor moeilijke jeugd behoren de overige scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen, die verbonden zijn aan een inrichting. Ook hier vindt men grote verschillen. Er zijn scholen waarin men uitsluitend leerplichtige kinderen aantreft.
Dat wil echter nog niet zeggen, dat ook in het instituut alleen jonge kinderen worden opgenomen. In Hoenderloo treft men op de b.l.o.-school slechts leerplichtige kinderen aan, maar er zijn wel oudere jongens, die voor een belangrijk deel een plaats hebben in de daar eveneens aanwezige technische school, waaraan individueel technisch onderwijs is verbonden.
In de school te Santpoort daarentegen is men slechts ingesteld op de behandeling van leerplichtige jeugd.
Verder zijn er instituten die uitsluitend bestemd zijn voor meisjes.
Bij deze meisjesscholen ontmoet men nogal grote verschillen bij de schoolbevolking. Zo zijn in 'Berk en Beuk' te Nijmegen meisjes, die vrij uitgebreid voortgezet onderwijs ontvangen.

Sommigen komen van middelbare scholen. Men kent daar dan ook drie zgn. 'm.s.v.m.-groepen'.
Komt men daarentegen in de school voor moeilijk opvoedbare meisjes te Zetten, dan waant men zich in een geheel andere wereld, zowel wat de schoolbevolking betreft als de wijze waarop deze wordt benaderd. De problemen, die de oorzaak zijn van de plaatsing in deze instituten en de daaraan verbonden school, zijn dikwijls gekenmerkt door een grote tragiek. De wijze waarop deze jeugd, die al zoveel heeft meegemaakt, pedagogisch wordt benaderd door de schoolleiding getuigt van een groot vermogen tot inleven en een evengroot pedagogisch optimisme in de goede zin van het woord.
Tussen de scholen in Zetten en Ubbergen nemen de beide instituten te Rotterdam en Mook in zekere zin een middenpositie in.
De grootste groep van scholen verbonden aan opvoedingsinstituten voor moeilijke jeugd wordt gevormd door die welke uitsluitend bestemd zijn voor de mannelijke jeugd. Men vindt deze scholen in Hoenderloo, Soest, Wapenveld, Eefde, Rekken, Roggel, Nijmegen en Rotterdam. Ook deze groep is heterogeen van samenstelling.

Zo vindt men in de school te Wapenveld voor het merendeel jongens boven de 14 jaar. Het is te begrijpen, dat de belangrijkste opgave hier is om deze jeugd een 'maatschappelijke aanpassing te geven.
Doordat men deze jeugd kennis laat maken met zeer verschillende werkterreinen en haar bovendien belangstelling tracht bij te brengen tot een zinvolle besteding van de vrije tijd, wijkt het lesrooster wel sterk af van andere typen van onderwijs voor deze leeftijdscategorie. Een belangrijk opvoedingsmiddel vindt men in de beoefening van sport en lichaamsoefening. Hiervoor wordt veel tijd uitgetrokken en deskundige gespecialiseerde leiding is aanwezig. Ook de beoefening van handvaardigheden is op de genoemde school te Wapenveld in handen van een vakleerkracht. Maar ook de onderwijzers vinden vele taken in het grensterrein van onderwijs, arbeidstraining en sportbeoefening. In deze school treft men een zeer goed samenspel aan van schoolleiding, directie en personeel van de inrichting.
Het splitsen van de behandelingstaak in verschillende benaderingswijzen en 'therapieën' is dikwijls oorzaak van onderlinge wrijving. Een ieder denkt vanuit zijn eigen vakrichting en weet dikwijls te weinig af van de bedoelingen en werkwijzen van de ander. Een ieder houdt zich voor een specialist, maar vertoont dan ook tevens de bezwaren van het specialist zijn. Komt men nu als buitenstaander in deze instituten, dan ontdekt men verschillende doublures. Zo is het onderscheid tussen arbeidstherapie en handenarbeid veelal zeer onduidelijk. Dit wordt nog moeilijker indien de man die handenarbeid geeft over meer didactische en pedagogische gaven beschikt dan de therapeut. Maar ook het omgekeerde kan het geval zijn.
Het is tevens noodzakelijk, dat in hechte samenwerking tussen instituut en school een gemeenschappelijk plan wordt opgesteld, dat met de werkelijke behoeften van het kind rekening houdt. Hierdoor zou tevens veel geld en arbeidstijd kunnen worden bespaard.
Wanneer men de verhouding beziet die er bestaat tussen het aantal kinderen in een bepaald instituut en het aantal volwassenen, van academici tot de eenvoudigste hulpkrachten, dan slaat ons de schrik om het hart niet alleen om wat dit kost, maar bovenal om de kinderen die zoveel verschillende bemoeiingen moeten ondergaan.
Ook een betere coördinatie tussen de instanties die voor de financiering en het toezicht op het werk verantwoordelijk zijn, is wenselijk. Bij een goede coördinatie zou het mogelijk zijn dat de verantwoordelijke instanties inzage krijgen in het algemene behandelingsplan voor de gehele groep van pupillen en zo nodig voor ieder kind afzonderlijk, hetgeen een efficiëntere werkwijze zou bevorderen.
De genoemde problemen kan men ook aantreffen in de scholen voor regerings- en voogdijpupillen. Vele van deze instituten gaan in toenemende mate aandacht besteden aan een weten-

schappelijk begeleide behandeling der kinderen. Daarbij wordt de coördinatie tussen het opvoedingswerk in school en tehuis noodzakelijker.
Ondanks de tekortkomingen kan men stellen, dat de genoemde inrichtingen met de daaraan verbonden scholen een zeer belangrijk sociaal-pedagogisch werk verrichten.
Het aantal externe scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen is in de laatste jaren niet groter geworden. Alleen in Utrecht en Hengelo heeft men plannen tot oprichting van nieuwe scholen van deze soort. Maar tevens constateert men daar dat de selectie van de leerlingen die in deze scholen moeten worden ondergebracht, zeer moeilijk is.
Eén externe school voor moeilijk opvoedbare meisjes te 's-Gravenhage is zelfs opgeheven. Daarnaast neemt ook het aantal leerlingen op de overige acht scholen eerder af dan toe.

Een merkwaardig verschijnsel is verder, dat de gemiddelde begaafdheid tot verstandelijk leren duidelijk afneemt. Het aantal intelligente kinderen met een zeer moeilijk gedragspatroon neemt af.
Daarentegen neemt het aantal zwakbegaafde tot debiele leerlingen met een zeer moeilijk gedragspatroon toe.
Bij het beoordelen van de geringe toevoer van leerlingen naar deze scholen dienen we ook te bedenken, dat door de oprichting van een groter aantal l.o.m.-scholen meer mogelijkheden zijn gekomen voor leerlingen, die vroeger niet pasten in de debielenscholen, maar waarbij de wisselwerking tussen gedragsmoeilijkheden en slechte onderwijsresultaten toch handhaving in het gewoon lager onderwijs onmogelijk maakten.

Theoretisch maakt men nog wel eens vrij gemakkelijk een onderscheid tussen de werkelijk zeer moeilijk opvoedbare kinderen enerzijds en de kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden anderzijds. Maar deze onderscheiding wordt zeker niet gesteund door het wetenschappelijke toelatingsonderzoek. Hoe is het anders mogelijk dat er b.v. in het gehele zuiden en midden van het land naar deze scholen wordt gevraagd, terwijl zovele kinderen het toelatingsonderzoek van scholen voor debielen en l.o.m.-scholen passeren? Wellicht is ook nog een factor dat er maar weinig ouders zijn die hun kinderen graag geplaatst zien op deze scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen. Beter dan vroeger kent men de verschillende andere mogelijkheden van buitengewoon onderwijs.
Het gehele buitengewoon onderwijs heeft dringend behoefte aan coördinatie en werkelijke leiding bij de ontwikkeling in de komende jaren, op straffe van achteruitgang en ontmoediging. Gezien de vele verbrokkelingen die wij dagelijks kunnen aanschouwen, is coördinatie door de Overheid van de beschikbare krachten zonder meer een vereiste.

Ook de externe scholen voor deze groep van kinderen vertonen grote onderlinge verschillen, zowel in de pedagogische als de didactische benadering der kinderen. Zoals ook bij andere typen van scholen voor buitengewoon onderwijs wel het geval is, zijn deze verschillen niet altijd verantwoord. Wellicht is hier sprake van een onvoldoende onderscheid tussen 'stijl' en 'techniek'. Stijlverschillen zijn afhankelijk van de verschillen in de persoonlijkheid van de leerkrachten en hoofden van scholen. Verschillen in techniek verwijzen veeleer naar de aanwezige vakkennis, vooral in didactische zin.
De kwaliteiten in technische zin lopen vaak sterk uiteen. Het is verkeerd deze te camoufleren door ze als stijlverschillen te betitelen. Persoonlijke stijlverschillen dienen er te zijn, omdat ze verwijzen naar verschillende mensen, met eigen persoonlijkheid. Techniekverschillen daarentegen worden geëlimineerd, indien er verschillen in perfectie mee worden bedoeld.
Indien tenslotte in de komende jaren echter niet meer wordt gedaan aan de begeleiding van het buitengewoon onderwijs en de coördinatie van de krachten die ten goede werken, dan is te vrezen, dat niet alleen deze soort van buitengewoon onderwijs zal inboeten aan duidelijkheid, aan kwaliteit en aan omvang, tot schade van het gehandicapte kind.
Bij de verslaggeving der inspecties van het buitengewoon lager onderwijs, dat twaalf soorten van onderwijs omvat, merkt een der inspecteurs op, dat bij het onderwijs aan dove kinderen

de taal in het centrum van het leerprogramma staat. In het jaar 1966 verschenen het eerste, tweede en derde taalrapport, samengesteld door de Vereniging ter bevordering van het doofstommenonderwijs in Nederland. Deze rapporten zijn zeer instructief voor de leerkrachten, die de talrijke moeilijkheden op het gebied van alle soorten scholen voor bijzonder lager onderwijs ontmoeten.

Dove kinderen moeten worden opgevoed tot het verwerken van de houding die vele horenden jegens hen aannemen. De horende moet de dove verstaan, maar de dove dient ook iets van de horende te begrijpen, opdat zijn maatschappelijk incasseringsvermogen wordt opgevoerd. Wat bij de zwakzinnige niet mogelijk is en bij de karakterologisch gestoorde uiterst moeilijk moet heten, is tot op zekere hoogte bereikbaar bij de zintuiglijk gestoorde en fysiek gehandicapte leerling.

Bij het taalonderwijs aan dove leerlingen gaat het er om, de leerlingen tot spreken te brengen en hen ertoe te bewegen niet met het uitvoeren van bepaalde als symbool bedoelde handelingen te volstaan.

Interessant was in het jaar 1966 kennis te nemen van examens aan enige scholen voor dove kinderen, welke examens betrekking hadden op uitgebreid dovenonderwijs (u.d.o.), waarbij gestreefd wordt naar het peil van het u.l.o.. Deze examens werden afgelegd door leerlingen in de leeftijd van ca. 15 tot 18 jaar en omvatten voor de A-opleiding de vakken Nederlandse taal, Engelse taal, handelskennis, handelsrekenen, boekhouden, kennis der natuur, geschiedenis en aardrijkskunde; voor de B-opleiding de vakken als onder de A-opleiding genoemd, met uitzondering van de vakken handelskennis, handelsrekenen en boekhouden, doch uitgebreid met de vakken algebra, meetkunde, scheikunde en natuurkunde.

Van grote betekenis is dat deze opleidingen sterk op de praktijk gericht zijn. Na het afleggen van het u.d.o.-examen is het volgen van een voortgezette beroepsopleiding mogelijk, zodat b.v. het praktijkdiploma boekhouden kan worden behaald, indien gestreefd wordt naar een werkkring op kantoor. Ook is dan een opleiding aan een u.t.s. of een opleiding tot laborant mogelijk, indien leerlingen voor een werkkring in deze richtingen meer geschikt geacht worden. Indien een opleiding aan een u.t.s. wordt gekozen, wordt gedurende de u.d.o.-opleiding tevens onderwijs gegeven in mechanica, aangezien kennis van dit vak voor het volgen van uitgebreid technisch onderwijs noodzakelijk is. Bij het afleggen van het u.d.o.-examen wordt evenwel niet in dit vak geëxamineerd. Vóór toelating tot een school voor uitgebreid technisch onderwijs wordt door de leerlingen een examen afgelegd in de vakken rekenen, Nederlandse taal, algebra en meetkunde. Om het de leerlingen mogelijk te maken met vrucht het onderwijs aan een technische school te volgen, worden de leerlingen zowel des avonds als ook gedeeltelijk overdag door leerkrachten van de school voor doven bij hun studie geholpen. Na het beëindigen van de opleiding en het afleggen van het eindexamen is het aanvaarden van beroepen als constructeur, tekenaar, electrotechnicus, instrumentmaker en dergelijke mogelijk geworden. Het is voor de leerlingen van belang dat hun bij de opleiding tot laborant onderwijs in de theoretische vakken aan de school voor doven kan worden gegeven (duur 1 jaar), waarna gedurende 2 jaren een stage volgt. Indien de studie voorspoedig verloopt, kan derhalve na 3 jaren opleiding het examen voor laborant worden afgelegd en een diploma worden verkregen.

In vergelijking met enige jaren geleden betekent het hierboven geschetste vervolgonderwijs aan doven, dat nog vrij recent is, een grote vooruitgang met betrekking tot de verwerving van een positie in de maatschappij.

Het aantal buitengewone scholen, waarop het algemeen voortgezet onderwijs is geïntroduceerd, heeft de zestig overschreden. Een opmerkelijke trek in dit voortgezet onderwijs is dat het door gehandicapte jeugd als een voorrecht wordt ervaren. De goede resultaten kunnen niet alle vermeld worden; zij moeten beperkt blijven tot die van een paar willekeurig gekozen scholen. Een school voor slechthorenden had in 1966 twaalf examen-kandidaten waarvan twee het diploma haalden van een drie-jarige u.l.o.-school, zes kregen het diploma

m.u.l.o. A, één het diploma m.u.l.o. B en twee het aanvullingsdiploma m.u.l.o. B. Een school voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden had twaalf kandidaten, waarvan negen slaagden voor het diploma m.u.l.o. A. Drie van hen ontvingen tevens het Middenstandsdiploma. Dit zijn resultaten die liggen boven het landelijk gemiddelde van de gewone u.l.o.-scholen!
Het valt niet te verwonderen dat bij de nadering van de datum van het in werking treden van de Wet op het voortgezet onderwijs vanuit het buitengewoon onderwijs een ongerustheid naar voren treedt omtrent de toekomst van het voortgezet onderwijs aan gehandicapte jeugd. Het heeft daarom zin de principes van voortgezet onderwijs in de volgende punten te formuleren:

I. Geen gehandicapt kind ontvangt voortgezet onderwijs in het raam van het buitengewoon onderwijs, indien het mogelijk is dat dit voortgezet onderwijs ook op een gewone school voor voortgezet onderwijs in de klassen van normale kinderen kan worden verkregen, desnoods met wat extra steun die men zich in velerlei vorm kan denken.

II. Het voortgezet onderwijs, dat in de buitengewone scholen wordt gegeven, richt zich allereerst op het verkrijgen van een diploma dat ook door normale jeugd kan worden verworven. Het meten met normale jeugd in algemeen toegankelijke examens is daarvoor de aangewezen weg en moet gezien worden als de kroon op de revalidatie van gestoorde jeugd. Teneinde haar deze kroon niet van het hoofd te stoten, dient verzet aangetekend te worden tegen het streven van de kant van sommige b.l.o.-scholen om straks evenals de gewone scholen voor voortgezet onderwijs het jus promovendi te verkrijgen. Indien men in het niet verkrijgen van dit recht een zekere hardheid vermeent te bespeuren, dient bedacht te worden dat hardheid onmisbaar kan zijn in de aanpak van gehandicapten.

III. Indien gehandicapte jeugd niet bij machte is om op grond van de handicap via het voortgezet onderwijs op de buitengewone school tot officieel erkende diploma's te komen, is zulks geen reden haar van algemeen vormend onderwijs verstoken te laten. Het pre-linguaal dove kind kan tot matige passieve beheersing van één vreemde taal komen. Het is mogelijk dat bij dit kind het voortgezet onderwijs zich toespitst in één richting, b.v. scheikunde, waardoor het een waardevolle medewerker op een laboratorium wordt. Het fundamenteel taalgestoorde kind op een b.l.o.-school voor leer- en opvoedingsmoeilijkheden kan vorderingen maken in de zogenaamde b-vakken waarvan de prestaties gelijk staan met of uitkomen boven de prestaties van normale jeugd. In dergelijke gevallen levert het voortgezet onderwijs op de buitengewone scholen de compensatiemogelijkheid op, die van oudsher het kenmerk is geweest van het buitengewoon onderwijs.

Het jaar 1966 was voor het onderwijs aan blinde kinderen een belangrijk jaar omdat de verhuizing van 'Henricus' te Grave naar een nieuw gebouwencomplex te Nijmegen haar beslag kreeg. Bij alle vreugde die er in de wereld van het blindenonderwijs viel te bespeuren bij het tot stand komen van een instituut dat aan de hoogste eisen voldoet, verneemt men hier en daar stemmen die vragen waarom in de ene gemeente royaal tegemoet gekomen wordt aan gerechtvaardigde verlangens ten aanzien van het blindenonderwijs en men in een andere gemeente steeds geneigd is daarop af te dingen uit vrees voor het niet verhaalbaar zijn van de kosten op het Rijk. Waarom is het overheidsgeld in Nijmegen gemakkelijker te krijgen dan in Huizen, vraagt men zich af. Men moet in deze stemmen niet de jalouzie beluisteren, maar eerder een roep om een gelijke behandeling uit het oogpunt van rechtvaardigheid.
Terwijl het onderwijs aan blinde kinderen uitsluitend plaatsvindt in instituten, heeft het onderwijs aan slechtziende kinderen nieuwe impulsen gekregen door de dagscholen in Rotterdam en Amsterdam.
Het aantal slechtziende leerlingen op de buitengewone scholen is thans ongeveer tweemaal zo groot als het aantal blinde leerlingen en zulks bij het algemeen ingenomen standpunt dat een

slechtziend kind slechts in uiterste noodzaak naar een school voor slechtzienden wordt verwezen.
Op een instituut voor slechtzienden gaf men zich in 1966 rekenschap van de gevolgen van de toenemende automatisering voor de beroepsopleiding van jongens die de l.t.s.-opleiding hebben gevolgd.
Teneinde tegemoet te komen aan de eisen die het bedrijfsleven stelt en teneinde ruimere mogelijkheden te bieden aan slechtziende leerlingen, kwam men in dat instituut tot een vierjarige beroepsopleiding. In de eerste twee jaren worden beoefend: algemene montage, meten, machinewerk, zwakstroomtechniek, magazijnwerk, bromfietsmontage en voor zover het gezichtsvermogen dat toelaat schilderen en tekenen. In het derde en vierde jaar wordt het accent verlegd naar de specialisatie, waarbij zowel gedacht wordt aan de dienstverlenende sector (bromfietsreparatie, woninginrichting, sanitairmontage, schilder- en spuitbedrijf), als aan de industriële sector (electrotechnische en metaalverwerkende industrie). Men hoopt daarmede te bereiken dat visueel gehandicapte jongens niet gebonden blijven aan een misschien te vroeg gekozen specialisatie, doch een meer algemene en daardoor ruimer toepasbare kennis en vaardigheid zullen verkrijgen. Uit dit alles moge ook blijken hoe zeer de 'ambachtelijke' opleiding van visueel gehandicapte jeugd de aandacht krijgt. Het is geenszins meer zo dat zij die beslist geen administratieve opleiding konden volgen in deze beroepsopleiding terecht kwamen en dus via een negatieve selectie daartoe 'veroordeeld' werden.

Hoewel zulks niet direct heeft te maken met de b.l.o.-scholen voor lichamelijk gebrekkigen, mag niet onvermeld blijven dat in 1966 te Nijmegen werd begonnen met de bouw van het vernieuwde instituut 'Werkenrode', dat men sinds zijn vestiging in Groesbeek enkele jaren geleden een hoopvol keerpunt pleegt te noemen in het leven van lichamelijk gehandicapte jeugd, die een technisch vak willen leren.

In de rolstoel zittend leert men een draaibank bedienen en zal men straks ook de electrotechniek onder de knie krijgen. Het instituut 'Werkenrode' met zijn school, die onder het officiële nijverheidsonderwijs ressorteert, presenteert het buitengewoon onderwijs het probleem van de arbeidsopleiding van lichamelijk gebrekkigen.

Het onderwijs aan lichamelijk gebrekkige kinderen kreeg in 1966 een nieuw aspect door de opening van een school te Huizen voor hemofiliepatiënten. Deze zijn opgenomen in de buitenkliniek 'Oud Bussum' te Huizen. De unieke voorziening die er in Nederland bestaat voor kinderen lijdende aan de zogenaamde bloederziekte en die lichamelijk gebrekkig zijn geworden door bloeduitstortingen in de gewrichten, kreeg in de school te Huizen een waardevolle uitbreiding naar de kant van het onderwijs. Een zeer moderne voorziening kwam tot stand in Valkenburg–Houthem. Slechts ingewijden weten hoe veel moeite het kostte aan enkele initiatiefnemers om voor vele Limburgse kinderen deze revalidatiemogelijkheid tot stand te brengen.

Tenslotte werd in 1966 te Dordrecht een zogenaamde Mytylschool geopend.

De ontwikkeling van het onderwijs in de sanatoria, waarbij het aantal zieke of herstellende kinderen dat niet aan tubercolose lijdt veelal het grootste is, doet uitkomen hoe noodzakelijk het is in hoofdstuk VI van het Besluit buitengewoon lager onderwijs 1949 van een ander type kind te spreken. Indien men zou spreken van kinderen opgenomen in herstellingsoorden voor langdurig zieken zou dit juister zijn en zouden tevens kinderen kunnen worden geholpen die thans onderwijskundig nog tekort komen.

De astmatische kinderen worden niet alleen aangetroffen in de sanatoria, waar zij een klinische behandeling ondergaan, maar zij worden ook gevonden in de openluchtscholen. Zeer voorzichtig zou de vraag gesteld kunnen worden of de klinische aanpak van astmakinderen, zoals deze thans in toenemende mate geschiedt, vervangen zou kunnen worden door een polikli-

nische aanpak op de openluchtscholen, indien men wat aantal en outillage van deze scholen betreft daarop is ingesteld.

In de situatie van het onderwijs aan kinderen lijdende aan toevallen kwam in het verslagjaar weinig verandering. De bezwaren van het ontbreken van een schoolgebouw bij één van de drie bestaande inrichtingen duren onverminderd voort. De bouw van een vierde inrichting met school voor mentaal gestoorde epileptici had voortgang en het geheel zal in een grote behoefte voorzien.

Het onderwijs aan zwakzinnigen begint langzamerhand een stabiele grootheid te vormen. De inspecteur te Zwolle vermeldt dat in 1966 in zijn rayon geen nieuwe scholen werden gesticht. De inspecteur te Nijmegen vermeldt vier stichtingen van nieuwe scholen, maar deze betreffen scholen voor imbecielen en in drie gevallen betekenen deze schoolstichtingen dat klassen voor imbecielen konden worden omgevormd tot zelfstandige scholen. De inspecteur te Heemskerk spreekt ook slechts van vier nieuwe scholen en één ervan is ontstaan uit zelfstandig geworden klassen voor imbecielen.
Omtrent de neiging klassen voor imbecielen, gehecht aan scholen voor debielen, een zelfstandig bestaan te geven, zegt de laatste inspecteur het volgende:

'Het streven, imbecielenafdelingen tot zelfstandige scholen voor imbecielen te maken, blijft bestaan, naar onze mening in het belang van de imbeciele kinderen. In de praktijk blijkt, dat een imbecielenschool met 3 groepen kinderen – hoewel bepaald niet een ideale samenstelling – toch ook tot aanmerkelijk betere resultaten komt, zowel in didactisch als in pedagogisch opzicht, dan een imbecielenafdeling met eenzelfde aantal groepen. Hieruit moge blijken, dat een zelfstandige school onder leiding van een hoofd, dat zich ten volle aan het onderwerp van zijn school kan wijden, betere kansen heeft dan een afdeling die de zorg met een, meestal grote, debielenafdeling moet delen.
Zonder dat wij van enige kwade trouw, of gebrek aan belangstelling bij de hoofden van grote scholen voor zwakzinnige kinderen mogen spreken, blijkt dat de positie van een imbecielenafdeling aan een zwakzinnigenschool steeds weer een 'stiefkinderlijke' is. Het is daarom vermeldenswaard dat de gemeentebesturen van Leiden, Hilversum en Vlaardingen besloten hebben, van de openbare imbecielenafdelingen zelfstandige scholen te maken; in het jaarverslag over 1965 werd de verwachting uitgesproken, dat de afsplitsing in Hilversum en Vlaardingen reeds in 1966 zijn beslag zou krijgen. Helaas stagneert de uitvoering van die besluiten door de schaarste aan onderwijzers, die de verantwoordelijkheid voor de leiding van imbecielenscholen durven of willen aanvaarden. De ervaring van de inspecteurs van de scholen voor zwakzinnige kinderen in andere inspecties leert, dat dit gebrek aan aspiranthoofden van imbecielenscholen zich niet beperkt tot het westen van het land, zodat de vraag zich opdringt, of er onder meer bij de opleiding van leerkrachten bij het zwakzinnigenonderwijs voldoende aandacht wordt besteed aan het juiste inzicht in de mogelijkheden, die de leiding van een school voor imbecielen biedt. Daarbij komt, dat het personeel van imbecielenscholen voor het grootste deel uit dames bestaat, die in het algemeen meer dan de heren hun affectie direct op het imbeciele kind richten en weinig ambitie tonen voor de functie van hoofd ener school.
Bovendien sluiten de benoemingseisen voor hoofd ener school de toegang tot deze positie voor een niet onbelangrijk aantal, overigens zeer bekwame, onderwijzeressen bij het imbecielenonderwijs uit. Een oplossing voor dit probleem mag naar onze mening niet gezocht worden in verzachting van die eisen, maar moet komen uit een betere onderkenning van de noodzakelijkheid van goed geleide imbecielenscholen en herwaardering van het imbecielenonderwijs door de onderwijzers bij het buitengewoon onderwijs.'

Met betrekking tot de Joodse school voor zwakzinnigen, verbonden aan 'Achisomog' te Apeldoorn, meldt de inspectie:

'Deze school is als enige Joodse zwakzinnigenschool in Nederland jarenlang een onmisbare schakel geweest in de opvoeding van de in deze inrichting verpleegde zwakzinnigen. Na zich de laatste jaren moeizaam te hebben voortgesleept wat het leerlingenaantal betreft – de in de jaren 1940–1945 bedreven gruwelen zijn hier natuurlijk niet vreemd aan – moest de school (en de inrichting) per 1 juli 1966 worden opgeheven. De patiënten werden overgeplaatst naar een psychiatrische kliniek n.l. de 'Sinaïkliniek' te Amersfoort'.

Ten aanzien van het schrijfonderwijs op de scholen voor debielen bericht een der inspecteurs:

'Het onderwijs op de debielenscholen moet praktisch gericht zijn. Dit geldt voor alle vakken, dus ook voor het schrijfonderwijs. De leerlingen moeten dan ook geconfronteerd worden met een schrijflettertype dat duidelijk en eenvoudig is en dat vloeiend geschreven kan worden. Het moet voorts geschreven kunnen worden met een schrijfstift, die gemakkelijk hanteerbaar is, ook door de linkshandigen en

door de motorisch zwakbegaafden, die onder de debielen veel voorkomen, Het aantal schrijfmethoden, waaruit een keuze gedaan kan worden, is groot, onvoorstelbaar groot. Als dit allemaal methoden waren met dezelfde of nagenoeg dezelfde opvattingen betreffende vorm, richting en verbondenheid der letters, zou de chaos niet zo groot zijn. Er zijn echter thans in gebruik blokschriftmethoden met verticale of hellende letter, koordschriftmethoden met verticale of hellende letter en zelfs nog wel oude dik-dun methoden. Al deze methoden zijn, ook als ze van hetzelfde principe uitgaan wat de richting der letters betreft, vaak nog oneindig van elkaar verschillend wat betreft de vorm en de verbondenheid der letters. Voor kinderen die van de ene gemeente naar een andere verhuizen of die van de ene school naar een andere school in dezelfde gemeente gaan, geeft dit grote moeilijkheden, zeker voor de leerlingen uit de laagste klassen, waar men nog met het aanvankelijk schrijfonderwijs doende is.
De keuze kan van veel factoren afhankelijk zijn, maar toch is het zaak op te merken dat volgens onderzoekingen van schrijfpedagogen en schrijfpsychologen verticaal, onverbonden en hoekig of puntig schrift afgewezen moet worden en dat de te gebruiken methode een onder een hoek van ± 75° naar rechts hellende verbonden koordschriftletter moet geven.
Op de meeste scholen wordt thans het schrijven wel onderwezen volgens een van de vele koordschriftmethoden, die òf een verticale òf een hellende letter geven.
Voor linkshandigen en motorisch gestoorden is de ballpoint zeker een uitkomst. Het waarschuwen tegen de ballpoint zal wel in hetzelfde vlak blijken te liggen als het waarschuwen van Boonekamp in 1830 tegen de stalen pen als vervangster van de veren pen, omdat deze handschriftbedervend zou zijn!'

Met betrekking tot het aardrijkskundeonderwijs aan de scholen voor debielen merkt een der inspecteurs o.m. op:

'Tot de aardrijkskundige leerstof wordt door alle scholen in de eerste plaats gerekend de kennis van de omgeving: stad, dorp, station en spoorwegen, postkantoor, fabrieken, verkeer enz., gecultiveerde natuur en vrije natuur, verder de typisch aardrijkskundige 'elementaire begrippen' omtrent het weer, het klimaat, de windrichting, het landschap, de grondsoorten, de middelen van bestaan e.d.
Vooral de eerste groep begrippen komt op verschillende wijzen buiten de specifieke aardrijkskundeles aan de orde, bij zaakonderwijs, totaliteitsonderwijs, taalonderwijs en dit gebeurt inderdaad reeds in midden- en lagere groepen.
De aanbieding van de stof geschiedt vrijwel uitsluitend klassikaal, de verwerking heeft vrij vaak individueel en meermalen in groepen plaats.
Indien men systematisch een eigen weg uitgestippeld heeft – er zijn scholen die dit al zeer vele jaren doen, maar zij zijn sterk in de minderheid – worden ook specifieke middelen voor individuele aanbieding aangetroffen'.

Over het ongeoorloofde schoolverzuim merkt de inspectie op:

'Een van de tijdrovende bezigheden op het inspectiebureau is de administratie van de ongeoorloofde schoolverzuimen. Niet zelden wordt van deze verzuimen een proces-verbaal opgemaakt en het is teleurstellend te moeten ervaren – niet in het minst door de hoofden van scholen – welk een lange tijd er verloopt tussen het verzenden hiervan en het moment dat mededeling wordt ontvangen van de veroordeling van een of beide ouders. Met betrekking tot de 60 in 1966 opgemaakte processen-verbaal is dit nauwkeurig nagegaan. De duur tussen het opmaken en het ontvangen van bericht der veroordeling varieerde van 2 tot 19 maanden, met een gemiddelde duur van 6 maanden! Als we dan nog bedenken dat inzake ongeoorloofd schoolverzuim van een bepaalde leerling geen nieuw procesverbaal kan worden opgemaakt als het vorige nog niet is afgehandeld, zal het duidelijk zijn dat niet wordt bereikt wat noodzakelijk is, n.l. het zo snel mogelijk laten volgen van de straf op de zonde. In de op stapel staande nieuwe Leerplichtwet schijnt in deze leemte voorzien te worden. Gaarne hopen we, dat deze nieuwe wet spoedig van de persen mag komen.'

De scholen voor zeer moeilijk opvoedbare kinderen werden in 1966 bezocht door de inspecteur te Hilversum. Van de 29 scholen van deze soort zijn er zes verbonden aan zogenaamde observatiehuizen. De inspecteur vermeldt daarover het volgende:

'Binnen de groep van scholen verbonden aan observatiehuizen bestaat echter geenszins gelijkvormigheid. Zo treffen we in de school, verbonden aan het observatiehuis 'Beukenrode' te Doorn, slechts joudere jongens aan, dat wil zeggen jongens die voor een groot deel niet meer leerplichtig zijn. Deze jongens brengen een deel van de dag in school door, maar zijn op andere tijden in de werkplaatsen te vinden. In de meeste andere instituten van deze beperkte groep vinden we echter zowel oudere leerlingen als leerplichtige jeugd.
Vooral uit pedagogisch oogpunt rijzen hier toch wel grote bezwaren. Doordat het aantal leerlingen in deze scholen maar betrekkelijk klein is, zijn de groepen waarin de leerlingen worden ingedeeld, zeer heterogeen van samenstelling. Kinderen van de lagere schoolleeftijd worden dikwijls samengebracht met pubers die reeds een bewogen leven achter zich hebben. In hoeverre deze situatie als observatie-

gegeven al of niet waardevol is, valt niet door mij te beoordelen. De verantwoordelijkheid hiervoor ligt niet bij de onderwijsmensen. Men moet de kinderen van het internaat nu eenmaal zo goed of kwaad als mogelijk is een plaats geven in de aan het instituut verbonden school. Dat deze situatie uit het oogpunt van de didactische benadering wel zeer moeilijk is, zal duidelijk zijn. Het is dan ook begrijpelijk dat men bij de leerkrachten nogal eens tekenen ziet van een zekere moedeloosheid. Zij hebben dikwijls het gevoel maar lukraak met de kinderen bezig te zijn. Zij zien weinig of geen resultaten van hun werk, ook al omdat de periode, waarin zij hun hulp kunnen bieden, hiervoor te kort is. De leerkrachten weten niet veel van het 'schoolse' verleden van de kinderen en ook niet wie hun werk zal voortzetten, zo er al van voortzetten sprake is.'

Vijftien scholen voor zeer moeilijk opvoedbare jeugd zijn verbonden aan opvoedings- en behandelingsinstituten. Het valt niet te verwonderen dat de scholen voor zeer moeilijk opvoedbaren, verbonden aan een inrichting, uiteenvallen in scholen voor meisjes en scholen voor jongens. Over de scholen voor meisjes meldt de inspecteur te Hilversum:

'Bij de meisjesscholen vinden we nogal grote verschillen bij de schoolbevolking. Zo vinden we in 'Berk en Beuk' te Nijmegen meisjes, die vrij uitgebreid voortgezet onderwijs ontvangen. Er zijn er die van middelbare scholen komen. Men kent daar dan ook 3 'm.s.v.m.-groepen'. Komt men daarentegen in de school voor moeilijk opvoedbare meisjes te Zetten, dan waant men zich in een geheel andere wereld, zowel wat de schoolbevolking betreft als wat de wijze waarop deze wordt benaderd aangaat. De problemen, die de oorzaak zijn van de plaatsing in deze instituten en de daaraan verbonden school, zijn dikwijls gekenmerkt door een grote tragiek. De wijze waarop deze jeugd, die alzoveel heeft meegemaakt, pedagogisch wordt benaderd door de schoolleiding, getuigt van een groot vermogen tot inleven en een even groot pedagogisch optimisme in de goede zin van het woord. De pedagogische opgave, waarvoor men zich in de scholen voor zeer moeilijk opvoedbare meisjes ziet gesteld, is geen eenvoudige; mij persoonlijk lijkt zij zelfs nog zwaarder dan die bij scholen voor jongens. Wellicht wordt dit veroorzaakt door de omstandigheid, dat het meer agressieve gedrag der jongens sneller tot het nemen van bijzondere maatregelen leidt, dan het op een andere wijze afwijkende gedrag der meisjes. Tussen de scholen in Zetten en Ubbergen nemen de beide instituten te Rotterdam en Mook in zekere zin een middenpositie in. Mijn conclusie over deze meisjesinternaten is dat ze een zeer belangrijke plaats innemen in maatschappelijke en orthopedagogische zin. De opgave van het personeel behoort tot de zwaarste die men zich in het geheel van het buitengewoon onderwijs kan voorstellen.'

De scholen voor regerings- en voogdijpupillen dienen om de bevolking van het instituut als leerling op te nemen. De scholen zijn daar tot dusver uitsluitend voor bestemd. Dit brengt mede dat hun leerlingen zeer verschillend van aard zijn, tenzij zich de situatie voordoet als genoemd in artikel 125, 1e lid, van het Besluit buitengewoon lager onderwijs 1949. Een groot gedeelte vertoont leermoeilijkheden en tot deze jeugd kunnen ook behoren kinderen met ernstige gedragsafwijkingen. Een school voor regerings- en voogdijpupillen weerspiegelt het karakter van de inrichting waaraan ze is verbonden. Soms ligt ze dicht bij een school voor zeer moeilijk opvoedbaren.

Als het Besluit buitengewoon lager onderwijs 1949 spreekt van scholen verbonden aan pedagogische instituten, dient men te weten wat onder een pedagogisch instituut wordt verstaan. Dit klemt te meer omdat in 1966 op meer dan één plaats aanspraak ontstond op die naam ten behoeve van een instituut waaraan men een b.l.o.-school wenste te verbinden.

Deze school zou dan de betrekkelijk lage leerlingenschaal van twaalf krijgen. Hoewel zulks niet wettelijk is vastgelegd, werd in 1966 het kenmerkende van een pedologisch instituut gezocht in het verrichten van wetenschappelijk-orthopedagogische arbeid, die hetzij in een binding met een universiteit, hetzij in begeleiding van het onderwijs aan een aantal b.l.o.-scholen van verschillende soort zijn uitdrukking vindt. Met het hanteren van deze criteria zullen in 1967 en 1968 enkele nieuwe pedologische instituten erkenning vinden. In 1966 bleef het aantal beperkt tot vier. Twee ervan zijn uitsluitend dagscholen en twee ervan hebben een belangrijk aantal internaatskinderen. De problematische aard van de kinderen, die opgenomen worden in internaten verbonden aan pedologische instituten, is groter dan die van kinderen die de dagscholen van deze instituten bezoeken, hetgeen kracht bijzet aan de opvatting dat een plaatsing buiten het ouderlijk huis doorgaans wijst op een moeilijker geval dan een plaatsing op een dagschool. Het moeilijk zijn van het geval behoeft dan niet te slaan op het wetenschappelijk ingewikkeld zijn, maar kan gelegen zijn in het pedagogisch hanteerbaar zijn.

Het zou tot vreugde aanleiding geven wanneer in de toekomst één van de pedologische instituten met een daaraan verbonden school zich toelegde op het doel dat de oudste pedologische instituten voor ogen stond, namelijk de bestudering van het probleem van de zwakzinnigheid. Bij het Centraal Overlegorgaan Zwakzinnigenzorg, stond in 1966 het vroeg onderkennen van zwakzinnigheid en de mogelijke medische en pedagogische opvang daarvan in het middelpunt van een uitgebreide studie en daarom zou een wetenschappelijke bijdrage van één of meer pedologische instituten welkom zijn.
Van de tien b.l.o.-scholen voor niet-zwakzinnigen, die in 1966 werden gesticht, behoorden er vijf tot de scholen voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden. Daarmede werd het aantal van honderd van deze scholen overschreden.

INSPECTIEVERSLAG UITGEBREID LAGER ONDERWIJS (ulo)

Algemeen

Het uitgebreid lager onderwijs heeft in het jaar 1966 in vrijwel het gehele land een beeld te zien gegeven van een even veelomvattende als gedifferentieerde activiteit, die voortkwam uit een bewust zoeken van nieuwe wegen en van een verantwoorde entree in het W.V.O.-bestel.
Het uitblijven van een duidelijk inzicht in programma's en eisen, in mogelijkheden van effectieve aansluitingen bij andere takken van onderwijs verzwakt de motiefkracht welke de nieuwe wet met name dank zij de grote activiteit van organisaties, centra, commissies, werkgroepen en individuen geruime tijd vóór haar inwerkingtreding had verworven. Gunstig is de alom aanwezige bereidheid om – soms ten koste van grote offers – door het aangaan van fusies, door het vormen van scholengemeenschappen en door het behoud van eigen zelfstandigheid leggen van even intensieve als effectieve contacten met scholen in de omgeving het scheppen van een zo gunstig mogelijke onderwijssituatie te bevorderen.
Geconstateerd kan worden, dat doelstellingen die door de 'onderwijsvernieuwing' reeds tientallen jaren gepropageerd werden, doch die tot nu toe slechts weinig weerklank hadden gevonden in het uitgebreid lager onderwijs, thans in het veelzijdig perspectief ener herstructuring van ons onderwijsbestel worden aanvaard en gerealiseerd, veelal ondanks moeilijke begeleidende omstandigheden. Het is alsof de anticipatie op het geheel nieuwe in de Mammoetwet een klimaat heeft gecreëerd, waarin de binding aan althans schijnbaar beproefd gebleken werkmethoden enigszins wordt prijsgegeven, zonder dat daarbij tegelijkertijd de skepsis optreedt welke vroegere vernieuwingspogingen remde. De vraag lijkt gerechtvaardigd of niet in deze heroriëntering en herbezinning, welke zich binnen de grenzen der eigen school en van de eigen leef- en werkwereld afspeelt, de belangrijkste winst van de wijziging in de wetgeving zal blijken te zijn gelegen. Zijn voldoening uitspreken over deze gezonde onrust is niet synoniem met blind zijn voor de hardnekkigheid, waarmede in menige school aan het oude wordt vastgehouden. De didactische aanpak in de u.l.o.-scholen is even gevarieerd als de scholen zelve; talrijk zijn nog de scholen met weinig belangstelling voor de expressievakken, met weinig echte vernieuwing, met onvoldoende aandacht voor de tegenwoordige jeugd en haar eigen geaardheid. Meer dan één inspecteur merkt op, dat over het geheel beschouwd het onderwijs op de school voor uitgebreid lager onderwijs traditioneel van aanzien is met een soms 'funeste invloed' van het examen. Het zijn de scholen die afwachten, soms in de ijdele hoop, dat de Mammoetwet op zich als een deus ex machina de vernieuwing zal realiseren.
Naast de verhevigde pedagogisch-didactische belangstelling en de daarmede samenhangende activiteiten vertoonde het jaar 1966 eveneens krachtige en wijdverbreide initiatieven in het

onderwijsorganisatorische en bestuurlijke vlak. De blik naar binnen, die tot een herbezinning op het eigen schoolleven oproept, vindt zijn pendant in het verruimde perspectief van een denken in groter verband.
Het gegroeide besef van de betrekkelijkheid der mogelijkheden van de individuele school uit zich in een streven naar contacten met gelijksoortige scholen, maar ook met schooltypen die thans juist in hun anders-zijn positief gewaardeerd worden als verruiming van de ontwikkelingskansen der leerlingen. Over een breed veld zien wij u.l.o.-scholen ingaan in scholengemeenschappen, in verbanden van scholen, terwijl andere scholen fusies aangaan. Is de bereidheid tot het geheel of gedeeltelijk prijsgeven van de eigen zelfstandigheid een hogelijk te waarderen verworvenheid der laatste jaren, het overleg tussen scholen van verschillend type en zelfs tussen gelijksoortige scholen geeft krachtige stimulansen aan de bewustwording van doel en functie der eigen school en der eigen didactiek. De hier geschetste ontwikkeling vergt diepgaande studie, omdat de zich demonstrerende behoefte aan herstructurering in samenhang wel eens bepalend en beslissend zou kunnen zijn voor wijzigingen in het onderwijs en het schoolorganisatorische denken, die (de doelstellingen en maatregelen van de W.V.O. in diepgang en allure overschrijdend) in de kiem reeds in de nieuwe wet aanwezig zijn. Het gesprek tussen de u.l.o.-school en scholen welke vanaf 1968 tot het v.w.o. of h.a.v.o. zullen gerekend worden, werkt bevrijdend en stimulerend, maar een nog bredere oriëntatie, een nog breder gesprek is denkbaar, als de drempel tussen u.l.o. en beroepsonderwijs in beide richtingen wordt overschreden. Thans valt op dit punt nog een sterk afwachtende houding te constateren

Experimenten

Nadrukkelijk zij hier herhaald dat de leden der u.l.o.-inspectie in het afgelopen jaar niet in staat zijn geweest zich zo intensief met de experimenterende scholen bezig te houden als voor een gedegen en op argumenten steunende rapportage noodzakelijk wordt geacht. Indien het h.a.v.o.-m.a.v.o.-experiment en het m.a.v.o.-experiment afzonderlijk behandeld worden betekent dat niet, dat de gemaakte opmerkingen niet voor beide experimenten zouden gelden. De problemen, waarvoor de invoering der W.V.O. directies en staven stelt, gelden voor een belangrijk deel zowel voor het h.a.v.o. als voor het m.a.v.o. en voor scholengemeenschappen.

Het h.a.v.o.-m.a.v.o.-experiment

De scholen, die aan het experiment deelnemen, blijken een gevarieerde toelatingsprocedure te hanteren. Aan het advies van het hoofd der lagere school wordt kennelijk overal zeer grote waarde toegekend, al blijken – althans in bepaalde gevallen – met name de studieresultaten van de goede en zeer goede leerlingen meer correlatie te vertonen met het advies dan die van zwakkere leerlingen. Naast het advies van het hoofd der g.l.o.-school wisselen het zgn. gecombineerde toelatingsexamen, de schoolvorderingentest en de psychologische test in frequentie van toepassing. Een enkele school onderwerpt althans de leerlingen der 'interne' afdeling aan een grafologisch onderzoek. Over de resultaten van de gebezigde toelatingsprocedure tonen de scholen zich voldaan.

Over het algemeen wordt de toeloop van leerlingen, zoals die in 1966 bij de aanmelding tot uiting kwam, als normaal bestempeld, zodat van een aanwijsbare nadelige invloed op de aanmeldingsaantallen voor het uitgebreid lager onderwijs landelijk niet kan worden gesproken. Ook het peil der leerlingen blijkt niet tegen te vallen.

Brugklas

Uit de rapporten kan geconcludeerd worden, dat de voorkeur in sommige scholen uitgaat naar een 'algemene' brugklas welke de heterogene groepering der leerlingen het gehele jaar handhaaft.

In bepaalde gevallen wordt een permanente herstructurering der groepen en klassen tijdens het brugjaar expliciet ongewenst verklaard.
De mogelijkheid van de algemene brugklas wordt in bepaalde gevallen gebaseerd op de ervaring der laatste jaren.
Intussen: niet alle scholengemeenschappen prefereren de algemene brugklas. In een scholengemeenschap v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. biedt in de praktijk een indeling van het brugjaar in een v.w.o.-h.a.v.o.-groep en een h.a.v.o.-m.a.v.o.-groep naar het oordeel der schoolleiding voordelen.
Van skepsis ten aanzien van de ontwikkeling der brugklas in het voortgezet onderwijs spreekt het volgende citaat, waarin de vrees wordt geuit: 'dat in den lande zeer weinig uniformiteit in de uitvoering van de brugklasidee zal ontstaan. De ongedeelde brugklas wordt bijna nergens geaccepteerd. Het overplaatsen van leerlingen in een andere klas tegen Kerstmis heeft vrij algemeen ingang gevonden. Tempo en niveau in de verschillende brugklassen vormen knellende problemen. Het is niet onwaarschijnlijk dat de brugklasidee vervaagt'.

Indien met het vervagen der brugklasidee wordt bedoeld, dat de keuze voor categoriale scholen met categoriale eindexamens en met aan elke school een eigen brugklas wel moest leiden tot een brugklas die voornamelijk als een onder pedagogisch-didactisch opzicht aanmerkelijk verbeterde aanvangsklas voor het voortgezet onderwijs beschouwd kan worden, is de gemaakte opmerking juist.
In dat geval zou mogelijk de verdere ontwikkeling van en binnen de scholengemeenschappen gestimuleerd moeten worden, omdat zo ergens dan in zo breed mogelijk opgezette scholengemeenschappen voor een verdiepte en verbrede brugklas stimulansen en mogelijkheden schuilen.
Indien de vervaging der brugklasidee, zoals hetzelfde rapport meent, ertoe zou leiden, dat het zwaartepunt der selectie dan in de zesde klas der g.l.o.-school zou komen te liggen, zou niet alleen de brugklasgedachte opnieuw aan inhoud inboeten, doch zou tevens de 'eigen' ontplooiing der basisschool worden geschaad. Over het algemeen lijkt de ontwikkeling niet te gaan in de richting van een bewust uitstellen der splitsing van het brugjaar.

Studie-uren

Gezien het belang, dat in de eerstkomende jaren aan een goede informatie omtrent de studieuren moet worden gehecht, lijkt het opnemen van twee uitvoerige citaten verantwoord.

Een der inspecteurs zegt het volgende:

'De studie-uren zijn ondanks de waardevolle hulp der pedagogische centra op alle experimenterende scholen ware zorgenkinderen, en ik heb de indruk dat het nog jaren zal duren eer men deze problematiek enigermate beheerst. Over het algemeen moeten de leraren zelf meer inbrengen en in dit verband kan ik constateren dat jongere leerkrachten in dezen spontaner en vindingrijker zijn; zij staan dichter bij het kind van deze tijd en vinden gemakkelijker wegen die aanspreken.
Een enigszins didactische instelling en bewogenheid mogen hier verondersteld worden. Qua organisatie kan ik diverse vormen observeren:

1. de klasseleraar geeft in zijn klas alle studie-uren. Als nadeel wordt hier ondervonden de moeilijkheid van een zinvolle vulling, vooral na het eerste trimester. Hier is het gevaar aanwezig om de uren te doen besteden aan het maken van huiswerk;
2. de klasseleraar en de leraar Nederlands delen samen deze lessen in een bepaalde klas;
3. diverse leraren geven diverse studielessen in dezelfde klas: hier wordt als gevaar gesignaleerd het bijbrengen van materiële kennis in lessen van het vak;
4. een- en dezelfde leraar geeft op een bepaalde school alle studielessen in alle klassen. Dit is op zich een experiment; de mogelijke nadelen worden ingezien, maar men wil dit jaar experimenterend deze vorm bedrijven, waarbij de studiebegeleider een nieuwe methodiek voor de studielessen uitwerkt.

Geen eenvormigheid dus in de opzet van de organisaties, men tast experimenteel af, heeft zijn mislukkingen en teleurstellingen, maar niemand wil de studielessen missen en ieder jaar wordt opnieuw begonnen, terwijl samen gedacht en overlegd wordt.

Hoewel de vormgeving van de studielessen bij de scholen nogal uiteenloopt, zie ik hier meer eenzelfde

stramien voor de dag komen door begeleiding en voorlichting der centra en door gebruik van dezelfde in Nederland uitgekomen werkjes.
Het eerste trimester vertoont een genuanceerd grondpatroon van studielessen met een algemeen vormend, voorlichtend en introducerend karakter.
In het midden van het tweede trimester wordt al of niet met behoud van het klasseverband gedifferentieerd, waarbij soms drie groepen naar voren komen:

1 de beste groep, die extra taken krijgt met mogelijkheid daardoor van doorstroming naar de tweede klas van het h.a.v.o.
De nadelen hiervan zijn natuurlijk aanwezig: de uitersten in de klas en de afstanden worden groter, het heeft de schijn van 'klaar-stomen' voor de h.a.v.o.-school, zodat er ook scholen zijn die deze methode met deze groep niet volgen.
2 een middengroep, die geen aanvullende lessen in een of ander vak behoeft, maar die taken krijgt met een interessant karakter, die niet in de diepte maar in de breedte werken en meer algemene oriëntatie in de diverse vakken beogen;
3 een achterhoedegroep, die 'bijgewerkt' wordt, óf wel door de eigen leraar in het vak van achterstand óf wel door een leraar in nauw overleg met de eigen vakleraar.

Bijna alle scholen geven vier studielessen uitsluitend in het eerste leerjaar, maar er is een tendens merkbaar om de vier te reduceren tot drie in het eerste leerjaar en één in het tweede, waar men constateert dat de verbetering in de methodiek van het studeren te weinig doorzet en de leerlingen terugvallen op verkeerde technieken en oude studiegewoonten.

Men wil de effecten van het eerste leerjaar in het tweede consolideren door voorlopig één studieles in dit tweede leerjaar.
Het stemt tot verheugenis te kunnen opmerken dat geen enkele school tevreden is over de organisatie en de vormgeving der studielessen; aan de andere kant is men algemeen overtuigd van de grote waarde ervan met als gevolg dat men doorgaat met zoeken en experimenteren. Persoonlijk mis ik vele studielessen op diverse scholen:

a het moment van de motivatie voor de leerstof en voor het onderwijs in het algemeen;
b een systematische methode om het denken van de leerling o.a. met behulp van de uitkomsten van de experimentele denkpsychologie bewust op een hoger niveau te brengen;
c de studielessen worden nergens gebruikt als experimenteerbasis om nieuwe onderwijsvormen te oefenen om de uniforme leersituatie te doorbreken.

Gaarne geef ik toe dat de huidige scholing in didactisch opzicht te weinig inventieve mogelijkheden hiertoe biedt, maar hier ligt m.i. een grote problematiek waarover nog veel gedacht zal moeten worden.
Het effect van de studielessen is bijzonder moeilijk meetbaar en diverse schoolleiders zwijgen als hier naar gevraagd wordt. Men kan natuurlijk wijzen op een betere methode van studeren (maar dan heel voorzichtig geponeerd), een eerder raadplegen van bronnen, een beter weten hoe ze aan gegevens kunnen komen, een iets zelfstandiger werkhouding en heel misschien een ietwat meer critische instelling. Dit is echter allemaal nogal zwevend en op de veel langere duur pas zal het rendement wellicht meer tastbaar worden. Bovendien is het moeilijk om vast te stellen of de individuele leerling de aan zijn persoonlijkheid aangepaste studiemethode heeft gevonden.
De samenwerking tussen studiebegeleiders en lesgevers is over het algemeen goed, al kan het in de h.a.v.o.-m.a.v.o.-gemeenschap voorkomen dat leraren zich soms laatdunkend over studielessen uitlaten. Op verschillende plaatsen valt een gelukkige wederzijdse beïnvloeding te merken die corrigerend en stimulerend werkt.'

Een andere inspecteur merkt op:

'De organisatie van de studie-uren leek mij in ieder geval aan één van de vier betrokken scholen werkelijk goed doordacht te zijn begonnen en volgehouden. Dit kostte uiteraard veel tijd aan besprekingen en samenwerking. Deze school vindt een aantal van vier studie-uren per week eerder een minimum dan een maximum. Een tweede school heeft drie studie-uren, bestemd voor wiskunde, zaakvakken, talen. Een andere school heeft daar een vierde algemeen studie-uur bij. De vierde school heeft slechts twee studie-uren per klas maar ook daar zijn zij 'een van de aardigste onderdelen van het experiment'.
De eerstgenoemde school is zeer tevreden over de resultaten van de studielessen. Na januari is daar één studie-uur bestemd voor leerlingen, die in een bepaald vak zwak zijn. Het klasseverband wordt dan gewijzigd in een groepsverband. Dat kan, omdat de studielessen op hetzelfde uur vallen. De andere scholen zijn niet zo zeker van het effect van de studie-uren en zoeken nog hun weg. Ook wordt de wens vernomen de clubjes tot ongeveer 10 à 12 leerlingen te beperken.
Over de merkbaarheid van het resultaat in het tweede leerjaar kunnen alleen die scholen oordelen, die vóór 1966 aan een experiment begonnen. Eén school meent positief resultaat te zien, een andere vindt het minder manifest. Daarbij valt op dat de eerste school meer differentiatiemogelijkheden biedt na het brugjaar (m.a.v.o.-h.a.v.o.-v.w.o.) dan de tweede (m.a.v.o.3-m.a.v.o.4).
Slechts één van de vier scholen vindt zeer beslist dat zij de studie-uren zinvol kan gebruiken. De andere scholen zijn in dit opzicht nog niet geheel tevreden.
Steeds blijkt dat de vulling van de studie-uren en het verloop daarvan opnieuw verbeteren, nadat een

gesprek tussen studieleiders en docenten heeft plaats gehad. Zonder deze worden de studie-uren voorlopig nog als gevolg van gebrek aan ervaring bedreigd door het gevaar van sleur.
De samenwerking tussen studieleiders en docenten is bevredigend, maar komt als het goed gaat eerst na januari op gang, tenminste als men in het eerste kwartaal de studie-uren een hoofdzakelijk algemene functie geeft: leren opmerken, leren redeneren, discussiëren, spreken, antwoorden, analyseren, deduceren, systematiseren e.d.
Deze verworvenheden worden dan na januari op een aantal vakken consequent toegepast. Men ziet nog niet op alle scholen een essentieel verschil tussen het werk van de studieleider en dat van de docent.
Uit de scholen komen de suggesties van wekelijkse stofbesprekingen, gelijktijdige studie-uren voor parallelklassen, extra leraar beschikbaar voor de goede leerlingen, kleine rapportjes van de docent over leerlingen, die hij voor bepaalde aangeduide tekortkomingen in de aandacht van de studieleider aanbeveelt. Een school heeft hiervoor handige formuliertjes in gebruik. Een andere suggestie is het aantrekken van iemand met bevoegdheid voor pedagogiek'.

Het m.a.v.o.-experiment

Vrijwel algemeen is bij de toelating het advies van het hoofd der g.l.o.-school beslissend geweest, nu eens aangevuld door een toelatingsexamen, dan weer door een psychologische test. Bij alle begrip voor de overwegingen die ertoe hebben geleid voor de toelating tot het m.a.v.o. een van de toelating tot h.a.v.o. en v.w.o. afwijkende procedure te kiezen, althans te suggereren, kan gezegd worden, dat een gelijke behandeling o.a. mede met het oog op de begeleiding der leerlingen geprefereerd wordt.
Ofschoon in een enkel geval sprake was van de 'magische aantrekkingskracht' van het woord 'm.a.v.o.-experiment' was de toeloop normaal te noemen.

Ten aanzien van het peil der leerlingen kan worden gezegd, dat in kwalitatief opzicht het oordeel varieert van 'valt niet tegen' en 'niet ontevreden' tot 'daling onmiskenbaar', welke daling dan gezien wordt als een gevolg van de aanwezigheid van het h.a.v.o.
Voor zover het percentage zittenblijvers in bepaalde scholen opvallend gunstiger is geweest dan in voorafgaande jaren, is dat te danken aan de betere begeleiding en de studielessen. Een opvallend algemene daling van het aantal zittenblijvers kon niet geconstateerd worden.

Brugklas

Hiervoor kan worden verwezen naar de bij het h.a.v.o.-m.a.v.o.-experiment gemaakte opmerkingen. Vooral pedagogisch-didactisch is de brugklas een belangrijk winstpunt. Verwacht mag worden, dat mèt de ontwikkeling van afdelingen voor driejarig m.a.v.o. de determinerende en selecterende functies van de brugklas meer reliëf zullen krijgen.
Evenals in het h.a.v.o.-m.a.v.o.-experiment vormt de vulling der studie-uren ook in het m.a.v.o.-experiment 'een moeilijke opgave', zoals uit welhaast alle rapporten blijkt: 'moeilijk te vullen', 'niet geheel zinvol besteed', 'vier uur soms te veel'. Daar staat tegenover, dat de in bepaalde gevallen geconstateerde gunstige invloed op het percentage zittenblijvers als een eerste indicatie voor het nut der studie-uren kan gelden. Appreciatie spreekt ook uit de in bepaalde gevallen geuite behoefte aan studie-uren voor de hogere leerjaren.
Een voortgezette intensieve voorlichting en begeleiding lijken noodzakelijk.

De rapporten maken weinig melding van de driejarige afdeling van het m.a.v.o.. Een inspecteur meent dat deze in trek is, daar:

'de ouders vooralsnog weinig vertrouwen hebben in het diploma. Duidelijkheid omtrent de mogelijkheden tot doorstroming en ervaring met deze doorstroming zullen noodzakelijk zijn om ouders en samenleving het 3-jarig m.a.v.o. te doen zien als een belangrijke schakel in het geheel van ons onderwijs.
Even belangrijk zal duidelijkheid ten deze zijn voor de houding van het bevoegd gezag, de directie en de staven der m.a.v.o.-scholen. Zij zou verkregen worden, indien althans aan de volgende voorwaarden wordt voldaan.

a Ten spoedigste zou een beslissing moeten worden genomen en gepubliceerd, inhoudende dat de bij de behandeling van de W.V.O. aangekondigde formele mogelijkheid van aansluiting tussen het driejarig m.a.v.o. en het m.b.o. geëffectueerd zal worden en wel voor alle vormen van het m.b.o.
b Materieel zou deze aansluiting in studie moeten worden genomen. Deze bestudering zou kunnen worden geëntameerd via overleg tussen de inspecteurs van het m.a.v.o., het l.b.o. en het m.b.o. Indien overeenstemming zou zijn bereikt ten aanzien van de grote lijnen, zouden 'vakkencommissies', bestaande uit vertegenwoordigers van de inspecteurs, de pedagogische centra en de docentenorganisaties, voor de verschillende vakken een zekere onderlinge afstemming van de leerplannen moeten nastreven. Verwacht mag worden, dat de publikatie der opgaven van het schriftelijk eindexamen m.a.v.o.-driejarige afdeling 1967 een eerste oriëntatie omtrent niveau en mogelijkheden zal geven'.

Met betrekking tot het peil der leerlingen meent een inspecteur een zeer voorzichtig oordeel te moeten geven, aangezien men over weinig ervaring beschikt en slechts één school een 3-jarige m.a.v.o.-afdeling heeft. Voorlopig heeft deze inspecteur de indruk gekregen dat de hierbedoelde leerlingen wat de talen betreft nog in de achterhoede staan, maar bij de wiskunde geen slecht figuur slaan. Over het algemeen hebben deze leerlingen een meer motorische en praktische instelling, die hen misschien geschikt doet zijn voor het beroepsonderwijs. Samenvattend zou men onder voorbehoud kunnen zeggen dat deze leerlingen 'anderswaardig' schijnen te zijn dan de doorsnee m.a.v.o.-4 kandidaten.

Over het algemeen kan gezegd worden, dat de thans in het kader van de overgang naar de W.V.O. gehouden experimenten een even duidelijke als krachtig stimulerende invloed op alle betrokkenen en op de algemene onderwijskundige situatie uitoefenen. Niet alleen zijn de experimenten met grote bereidheid aanvaard, maar zij hebben omgekeerd ook sterk enthousiasmerend op de schoolbesturen, de directeuren en staven der scholen gewerkt, terwijl zij uiteraard voor de begeleidende instanties een opgave zijn geweest die de hoogste eisen stelde aan inventiviteit, efficiency en daadkracht.
Opvallend is daarbij, dat kennelijk de krachtige impuls van deze experimenten en van de overgangssituatie, welke tot deze experimenten aanleiding heeft gegeven, een openheid niet alleen voor de problemen van de Mammoetwet en haar effectuering tot gevolg heeft gehad, doch ook voor algemeen pedagogisch-didactische vraagstellingen en activiteiten. Niet ten onrechte worden in menige beschouwing over de experimenten ontwikkelingen en initiatieven als verworvenheden der experimentele situatie opgevat, welke in feite ook zonder de introductie van de W.V.O. verwacht mochten worden. Met andere woorden: er is in en door de experimenten een klimaat geschapen, waarin vernieuwingsgedachten welke reeds te lang op realisatie gewacht hadden, eindelijk verwezenlijkt kunnen worden. Gedachten als zelfwerkzaamheid, persoonlijkheidsvorming, individualisering, het streven naar een zekere objectivering van de evaluatie, het accentueren van de spreekvaardigheid in moedertaal en andere talen, deze gedachten en dit streven vormen geen wezenlijk bestanddeel van de W.V.O., doch de uitdaging der W.V.O. was noodzakelijk om ook voor deze oude idealen de vereiste motivatie op te roepen.
Een belangrijk aspect van de experimenten is de krachtige intensivering der communicatie tussen alle betrokkenen. Kan gezegd worden, dat de interne communicatie op de experimenterende scholen aanwijsbaar verbeterd is tengevolge van de vraag naar onderlinge voorlichting en hulp die tot veelvuldiger, intensiever personeelsvergaderingen heeft geleid, evenzeer valt een sterke wijziging in de verhouding docent-leerlingen en in de relatie schoolgezin te constateren. Zeer vruchtdragend blijkt ook het gesprek tussen de u.l.o.-scholen en de scholen voor v.h.m.o.
Grote waardering wordt ten aanzien van de niet-experimenterende u.l.o.-scholen uitgesproken voor de maatregel die vanaf een bepaalde schoolgrootte een extra leerkracht be-

schikbaar stelt, waardoor 'een wezenlijke verlichting' van de taak der hoofden van scholen werd bereikt.
De wijze waarop de hoofden van u.l.o.-scholen en de directeuren (h.a.v.o.-)m.a.v.o.-scholen zich van hun taak kwijten, verdient naar het oordeel der inspectie de grootste lof. Onder moeilijke omstandigheden geven zij blijk van een niet aflatende toewijding. Hun verantwoordelijkheidsgevoel vormt een der voornaamste garanties voor de komende periode van overgang. Slechts schijnbaar verkeren de directeuren der experimenterende scholen in een gunstiger arbeidssituatie: het experiment legt immers juist op de schoolleiding een uitermate zware morele en psychische last.
De vraag dringt zich op, of nog langer mag worden vertrouwd op de in de persoonlijkheidsstructuur der tot directeur benoemden schuilende capaciteiten en geschiktheden en of niet een speciale vorming, die als 'in-service-training' zou moeten worden geboden, noodzakelijk moet worden geacht, opdat de directeuren in de toekomst hun in onderwijskundig, pedagogisch-didactisch, schoolorganisatorisch en administratief opzicht leidinggevende taak kunnen vervullen.

Daarbij zou aan de volgende opzet kunnen worden gedacht:

a Op zeer korte termijn – bij voorkeur reeds het schooljaar 1967–1968 – ware een aanvang te maken met enkele 'experimentele' vormingscursussen.
b Met ingang van het schooljaar 1968–1969 zou op basis van de opgedane ervaringen een groter aantal cursussen kunnen worden opgezet.
c Op langere termijn zouden dergelijke cursussen als dagopleidingen met behoud van salaris kunnen worden gevolgd door docenten die het directeurschap of het onderdirecteurschap ambiëren. Mede omdat het redelijk zou zijn bij de toelating tot de cursussen een zekere schifting toe te passen, kan het van belang zijn de u.l.o.-inspectie vanaf het begin bij dit werk te betrekken.

Het experiment heeft aangetoond, dat naast de mentaliteitsverandering de professionele uitrusting der docenten de aandacht van alle verantwoordelijke instanties verdient. Daar moet deze professionele uitrusting als veelomvattend worden gezien. De kennis van het vak of de vakken, welke men onderwijst, vraagt bij vele u.l.o.-docenten om een grondige verbreding, waarschijnlijk is het beter te spreken van 'verdieping', terwijl het 'ambachtelijke' aspect van het leraarschap niet genoeg aandacht kan krijgen. 'De traditionele didactiek en methodiek overheersen', zegt een rapport, een ander ziet nog slechts 'weinig didactische vernieuwing', maar constateert gelukkig 'een begin van herbezinning op de didactiek'.
Het behoeft overigens geen betoog, dat het verwerven ener grotere beheersing van het te geven vak tevens didactische consequenties kan hebben.
De bevoegdheidssituatie geeft aanleiding tot twee opmerkingen:

a Kwantitatief bezien is de situatie nog verre van bevredigend. Met name vormt de personeelsvoorziening in de grote steden een probleem; de rapporten spreken van 'buitengewoon moeilijk' en 'zorgelijk'. Betreft het hier de personeelswerving, ook de reeds aanwezige docenten bezitten soms te weinig bevoegdheden. Een inspecteur zegt:

'Enkele scholen zitten met het probleem van vaste leerkrachten, zonder zgn. bij-akten. Dit wreekt zich onherroepelijk bij de overgang van u.l.o. naar m.a.v.o.'.

Een andere inspecteur merkt op:

'Bij de h.a.v.o.-m.a.v.o.-experimenten wordt nogal sterk de aandacht gevestigd op het feit, dat deze combinatie dikwijls moet werken met voor het h.a.v.o. onbevoegde krachten. Men kan ten aanzien van de bevoegdheidseisen voor h.a.v.o.-leraren van mening verschillen, maar het is niet billijk ten aanzien van m.a.v.o.-scholen, die gewoonlijk door de zuigkracht van het middelbaar onderwijs de hoogstbevoegde leraren zagen vertrekken en daardoor in een zwakkere positie kwamen, thans dit argument te sterk naar voren te brengen'.

Het is goed de juistheid dezer opmerkingen te onderstrepen: de na-oorlogse noodsituatie in het v.h.m.o. heeft vele uitermate bekwame krachten aan het u.l.o. onttrokken die in de komende jaren juist de 'dragers' der vernieuwing hadden kunnen zijn.

b Kwalitatief bezien worden de l.o.-akten voor de moderne talen algemeen onvoldoende geacht voor het m.a.v.o. Ten aanzien van de l.o.-akte voor handelskennis overheerst het negatieve oordeel en de l.o.-akte voor wiskunde wordt evenmin door alle beoordelaars positief gewaardeerd.

De studielust der docenten wordt zeer gunstig beoordeeld:

'Er bestaat een intensieve wil tot studeren; de onzekerheid omtrent de inhoud van de nieuwe driegraden-opleiding en de eventuele honorering van de zgn. m.u.l.o.-certificaten werkt deprimerend'.

Door de laatste opmerking wordt verband gelegd tussen enerzijds de studielust, zoals die tot uiting komt in het zich voorbereiden op een akte-examen, en anderzijds de bereidheid tot inspanning om reeds verworven kennis te verfrissen en te verdiepen, welke zich manifesteert in het volgen van de door verschillende instanties georganiseerde bijscholingscursussen. De belangstelling voor deze cursussen is alleszins bevredigend en de invloed der cursussen op het gegeven onderwijs is in menig geval duidelijk merkbaar.

In verband met het m.a.v.o.-experiment kan worden opgemerkt dat de huisvesting als een onvoldoende voorziening voor onderwijs in de geest der Wet op het voortgezet onderwijs moet worden gezien. Indien de schoolgebouwen voor de hierboven beschreven experimenten toereikend willen zijn, dan zou de u.l.o.-inspectie de wensen, die dit kunnen realiseren, als volgt willen formuleren:

1 de lokalen zullen zowel voor individueel werken als voor het werken met groepen gebruikt worden;
2 de aard van de 'motiviteiten' en van de leersituaties wisselt voortdurend;
3 alle lokalen zullen een bepaalde bestemming krijgen, passend bij elke leraar;
4 er zullen gedifferentieerde lokalentypen nodig zijn (theorielokalen, theorie-vaklokalen, specifieke vaklokalen);
5 er zullen wandelende leerlingen zijn en de circulatieruimten moeten hieraan worden aangepast (centrale garderobe, brede gangen);
6 er moeten ruimten voor grote en kleine groepen aanwezig zijn of gecreëerd kunnen worden;
7 een gemeenschapsruimte met 3 soorten bestemmingen: – schoolactiviteiten binnen de schooluren – schoolactiviteiten buiten de schooluren – buitenschoolse activiteiten, – is vereist;
8 een studiebibliotheek is vereist;
9 ruimten voor de tussen- of wachturen;
10 ruimten voor de directeur, onderdirecteur, leraren, administrateur en concierge zijn noodzakelijk;
11 toepassing van verplaatsbare en beweegbare wanden geven mogelijkheden tot variatie van ruimten;
12 deze flexibiliteit vraagt nieuwe bouwmethoden en stelt andere eisen van fysisch-technische aard (akoestiek, verlichting, geluid);
13 de moderne hulpmiddelen als radio, T.V., G.I., talenpracticum vragen bijzondere voorzieningen;
14 het probleem der berging vraagt bijzondere aandacht;
15 hierbij wordt ook gedacht (in verband met de ambulante leerling) aan een bergruimte voor elke leerling voor boeken, sportuitrusting, e.d.

De pedagogische centra

Een helder beeld van het werk der pedagogische centra en van de resultaten geeft het volgende citaat:

'1 Zeker in het eerste jaar van het experiment hebben de pedagogische centra grote verdiensten gehad:
a Zij hebben de nodige voorlichting gegeven omtrent achtergronden, mogelijkheden en doelstellingen van de Mammoetwet.
b Zij hebben door hun mentale beïnvloeding het klimaat en de sfeer geschapen, waarin gewerkt moest worden in de brugklassen.
c Zij hebben vorm, gestalte en inhoud gegeven aan de studielessen.
d In de vakcommissies hebben de leden der centra aanvankelijk bevruchtend gewerkt ter vernieuwing van de verschillende vakdidactieken.
e Juist door de landelijke begeleiding der experimenten is er gezamenlijk en langs dezelfde grote lijnen geëxperimenteerd, zodat een onderlinge vergelijkbaarheid in diverse richtingen tussen de landelijke scholen mogelijk werd. Mede hierdoor kon er zinvol uitgewisseld worden en kwam de externe communicatie landelijk op gang.
f Door het stelsel van volgscholen, die op gezette tijden onder leiding van de pedagogische centra contact hebben via schoolleiders of docenten, die zitting kunnen hebben in bepaalde vakcommissies, worden de thans (nog) niet experimenterende scholen ingelicht over en mentaal voorbereid op de komende essentiële veranderingen, terwijl zij tevens regelmatig op de hoogte worden gehouden van de stand van zaken op de experimenterende scholen.

2 *a* Ondanks de geschetste begeleiding en voorlichting wordt het algemeen betreurd dat er te weinig direct contact is met de scholen zelf. Bij grotere decentralisatie en bij betere toerusting zouden de scholen beter bezocht kunnen worden, en zouden de mensen met hun problemen meer voor de dag kunnen komen.
b In de vakcommissies wordt volgens sommige schoolleiders te veel getheoretiseerd: het gesprek zou moeten uitgaan van de praktijk, zodat de scholen zelf meer invloed zouden kunnen uitoefenen.
c De pedagogische centra hebben volgens anderen niet voldoende werkelijkheidszin. Hun mensen staan te ver van de praktijk en vooral: zij kennen het u.l.o. te weinig juist uit de praktijk; de leerlingen en de docenten worden volgens anderen overschat.
d Volgens bepaalde schoolleidingen zou de organisatie van de vakgroepen geïntensiveerd en veel meer gecoördineerd moeten worden dan thans het geval is.
Vaak komt men toch ook nog teleurgesteld thuis, om daar orde op zaken te stellen vanwege de desorganisatie, die het onregelmatig en ongecoördineerd vergaderen voor de school met zich brengt.
e Over het algemeen groeit de teleurstelling na het brugjaar; anderen nemen genoegen met de schaarse verdere begeleiding, overtuigd als zij zijn dat zij het uiteindelijk toch zelf moeten doen.
f Verlangend zien de scholen uit naar de uitkomsten van de leerplanstudies der centra. Men is algemeen overtuigd van het eigen tekort en wacht met ongeduld op publikaties.
g Men heeft de overtuiging dat ook de pedagogische centra zoeken en men vindt dit vanzelfsprekend. Wel wordt dan betreurd dat de 'experimenten met hun experimenterende begeleidingen' niet vijf jaar eerder gestart zijn.

3 Het aangeven van concrete resultaten en het aanwijzen van reële effecten op het onderwijs is niet gemakkelijk.
In het verslag is duidelijk geworden dat de centra niet weg te denken zijn van het experiment, waaraan zij wel degelijk een bepaald aanzien hebben gegeven.'

Samenvattende zou gezegd kunnen worden:

1 De pedagogische centra bewijzen bij de overgang naar het mammoetbestel belangrijke diensten. Zonder de centra zou van een verantwoorde overgang moeilijk gesproken kunnen worden.

2 Buiten de experimenterende scholen is de invloed der centra niet direct aanwijsbaar, al kan zeker van een indirecte beïnvloeding gesproken worden.

3 Er bestaat grotere behoefte aan concrete methodisch-didactische aanwijzingen dan aan een theoretisch gerichte voorlichting.

4 Algemeen is de indruk, dat de centra te kampen hebben met een ernstig gebrek aan mankracht, waardoor o.a. het directe contact met de scholen en met de praktijk van het onderwijs ongunstig wordt beïnvloed. Deze situatie leidt mede tot een te grote afstand van de centra, althans van bepaalde vertegenwoordigers der centra, van de reële onderwijssituatie. Een doeltreffende beïnvloeding vergt frequent contact.

5 Over de noodzaak tot decentralisatie der centra bestaat geen communis opinio. Wordt decentralisatie enerzijds gewenst geacht met het oog op het directe contact met de scholen, anderzijds vreest men, dat decentralisatie tot te grote divergenties zou kunnen leiden.

6 De contacten van de u.l.o.-inspectie met de centra zijn in het afgelopen jaar zeer goed geweest en wettigen de verwachting ener effectieve samenwerking.

INSPECTIEVERSLAG LICHAMELIJKE OPVOEDING BUITENGEWOON LAGER ONDERWIJS

De samenstelling van de inspectie lichamelijke opvoeding van het buitengewoon lager onderwijs onderging in 1966 geen verandering. De drie consulenten voor de lichamelijke opvoeding kregen in januari 1966 de persoonlijke titel van inspecteur van de lichamelijke opvoeding. Zij waren in het bijzonder belast met de zorg voor de lichamelijke opvoeding op de scholen voor zwakzinnige kinderen, alsmede de woonwagenkampscholen, de schippersscholen en de rijdende scholen.

De inspecteur van de lichamelijke opvoeding was in het bijzonder belast met het toezicht op de b.l.o.-scholen voor niet-zwakzinnigen en tevens met de coördinatie der werkzaamheden. Teneinde de taak van de inspecteur van de lichamelijke opvoeding te verlichten, werden de consulenten/inspecteurs van de lichamelijke opvoeding meer en meer ingeschakeld bij de zorg voor de b.l.o.-scholen voor de niet-zwakzinnigen.
Zo werden door hen in deze sector dit jaar 77 schoolbezoeken afgelegd.
In totaal werden er door de inspectie lichamelijke opvoeding b.l.o. in het verslagjaar 564 bezoeken aan scholen afgelegd.

De goede uitzonderingen daargelaten kan men stellen dat er bij het onderwijs in de lichamelijke opvoeding aan scholen voor buitengewoon lager onderwijs in het algemeen weinig systematisch wordt gewerkt. Dikwijls zijn ook de lessen niet geregeld voorbereid en het uitwerken van een semesterplan komt praktisch niet voor. Aan enkele scholen was men er weliswaar mee begonnen, maar men heeft het niet serieus volgehouden het plan volledig ten uitvoer te brengen.

Verschillende nieuwbouwplannen, waarin ook een oefengelegenheid voor het onderwijs in lichamelijke oefening is opgenomen, kwamen in 1966 tot een definitieve vorm.

	gymnastiek-lokalen		lokalen voor motorische therapie		totaal	
b.l.o.-scholen voor niet-zwakzinnigen	2		3		5	
scholen voor zwakzinnigen						
rayon west	1		5		6	
rayon noord-oost	–	1	4	12	4	13
rayon zuid	–		3		3	
totaal:	3		15		18	

Daarnaast kan nog vermeld worden dat er nog een respectabel aantal niet-gerealiseerde urgent verklaarde objecten is.
Ook kwamen in 1966 tot stand een drietal overdekte instructiebaden, behorend bij b.l.o.-scholen, t.w. in Valkenburg, Nijmegen en Simpelveld.

In 1966 vonden te Boxtel twee regionale studiebijeenkomsten plaats voor de leerkrachten van de woonwagenkampscholen.

De bedoeling van deze studiedagen, die zowel een theoretisch als een praktisch karakter droegen, was het onderwijzend personeel te instrueren om met beperkte leermiddelen en onder moeilijke omstandigheden de lichamelijke opvoeding tot zijn recht te doen komen. Gezien het succes van deze dagen wordt de mogelijkheid overwogen, in de nabije toekomst te komen tot een drie-daagse studieconferentie.

In 1965 is door samenwerking tussen de r.-k. Academie voor lichamelijke opvoeding te 's-Hertogenbosch en de r.-k. Leergangen te Tilburg een speciale 2-jarige opleiding tot stand gekomen, met het doel de leraren lichamelijke opvoeding een gerichte opleiding te geven, afgesteld op het b.l.o. In het voorjaar van 1967 zal deze cursus worden besloten met een examen dat zal worden afgenomen in het kader van de r.-k. voortgezette vakstudie b.l.o.
De inspectie heeft haar medewerking verleend bij de organisatie van een serie excursiedagen aan verschillende b.l.o.-scholen, die vervolgens door één of meer leden van de inspectie werden bijgewoond.

In oktober werd door de inspectie b.l.o. in 'Den Treek' een 3-daagse studieconferentie gehouden, waarin het leerplan op de scholen voor b.l.o. in het middelpunt der belangstelling stond.
In verband hiermede werd het leerplan lichamelijke oefening nader onder de loupe genomen. Nagegaan werd of er punten van overeenkomst en verschil bestaan tussen de diverse schooltypen, in het bijzonder met betrekking tot het b.l.o.

De inspecteur van de lichamelijke opvoeding van het b.l.o. in het zuiden van het land schrijft hierover in zijn jaarverslag:

'Geleid zowel door pedagogisch-didactische bedoelingen als door het in de wet en het Koninklijk besluit b.l.o. gestelde, werd een tiental eisen opgesteld, waaraan ieder leerplan lichamelijke oefening zou behoren te voldoen.
Op verschillende scholen werden de bestaande leerplannen grondig bekeken. Geconstateerd werd dat aan die plannen nog veel te verbeteren valt. Het komt ons wenselijk voor om in de komende jaren speciaal aan dit onderwerp veel aandacht te besteden en door personeelsbesprekingen het samenstellen van een goed leerplan zoveel mogelijk te stimuleren, daar geprogrammeerd werken een waarborg kan zijn voor gunstige resultaten.'

Het stemt tot tevredenheid, dat de animo voor het oefenen voor en het afleggen van schoolvaardigheidsproeven lichamelijke oefening steeds algemener wordt. De inspecteur van de lichamelijke opvoeding van het buitengewoon lager onderwijs in het n.o. schrijft hierover in zijn jaarverslag:

'Het directe nut van deze schooldagen lichamelijke oefening is gelegen in de voorbereiding. Mijn ervaring is dat veel scholen aan die voorbereiding grote aandacht besteden. En daar is het tenslotte om begonnen. Als de school een dergelijke dag houdt, is de voorbereiding zinvol en wordt ook als zodanig door de kinderen ervaren. Er wordt serieus geoefend. Daar komt bij dat de kinderen met een diploma thuis komen. Het is de taak van de school ervoor te zorgen dat de kinderen hiertoe in de gelegenheid worden gesteld. Wij hebben het altijd aangevoeld als een gemis dat er ten aanzien van het zaalwerk een soortgelijk diploma ontbreekt. Het werken met een bepaald doel voor ogen heeft altijd grote voordelen. In de zomermaanden is dat doel in de vorm van een sportdag aanwezig. In de wintermaanden missen we zoiets.'

Teneinde hieraan tegemoet te komen, zijn door de inspectie b.l.o. zaalvaardigheidsproeven ontworpen. Een experiment werd gehouden om de eisen te toetsen.

De inspecteur van de lichamelijke opvoeding van het b.l.o. in het westen van het land schrijft hierover in zijn jaarverslag:

'Dit experiment werd in 1965 door de inspectie van de lichamelijke opvoeding van het b.l.o. opgezet en in 1966 afgesloten.
De bedoeling van het experiment was, naast de bestaande diploma's lichamelijke oefening op het terrein van de athletiek (hardlopen, hoog- en vèrspringen, werpen en hindernislopen) te komen tot eenovereenkomstig diploma op het gebied van de zaalgymnastiek.

Aan het experiment namen 15 scholen deel, t.w.:
6 scholen voor debiele kinderen;
8 scholen voor kinderen met leer- en opvoedingsmoeilijkheden;
1 school voor schipperskinderen.

Met de in concept vastgestelde eisen voor een vijftal diploma's (A t/m E) is, dank zij de grote medewerking van het hoofd en het onderwijzend personeel van de betrokken school, gedurende enige maanden regelmatig geoefend.
Na de oefenperiode zijn de door de leerlingen behaalde resultaten nauwkeurig geregistreerd. Op deze wijze en met behulp van een vragenlijst aan de betrokken scholen was het de inspectie mogelijk een goed beeld van het experiment te verkrijgen.
De zeer enthousiaste ontvangst van de zaalvaardigheidseisen door leerkrachten en leerlingen der deelnemende scholen, alsmede de door de leerlingen behaalde resultaten maakten slechts enkele kleine wijzigingen in de samenstelling van de eisen nodig.
Opklimmend in moeilijkheid (A t/m E) zijn de volgende onderdelen in het diploma opgenomen: evenwicht bewaren, springen, klauteren/klimmen, rollen, duikelen, zwaaien en wandelen. Het laatste onderdeel werd facultatief gesteld, terwijl bij een aantal bewegingsvormen aparte eisen voor jongens en meisjes werden samengesteld.

Gezien het grote belang van deze in een diploma vastgelegde eisen voor het onderwijs in de lichamelijke oefening op de scholen en de grote waarde, die aan de oefening voor deze eisen moet worden toegekend, heeft de hoofdinspecteur van het buitengewoon lager onderwijs het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen verzocht, de erkenning van de eisen en de diploma's te verzorgen.'

De speciale zwemvaardigheidseisen voor schipperskinderen, samengesteld door de inspectie van de lichamelijke opvoeding van het buitengewoon lager onderwijs en in 1965 beproefd op twee scholen voor schipperskinderen te Amsterdam en Rotterdam, zijn in 1966 aan het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen toegezonden, met de bedoeling, dat deze eisen opgenomen worden in de 'Richtlijnen voor het lager onderwijs aan schipperskinderen in Nederland'.
Het realiseren van een apart diploma met afgestemde eisen zal een grote stimulans betekenen voor een meer gericht voortgezet zwemonderwijs aan schipperskinderen.
In de memorie van toelichting bij de begroting van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen voor het jaar 1967 werd aandacht aan deze speciale zwemvaardigheidseisen besteed.

B VOORBEREIDEND HOGER EN MIDDELBAAR ONDERWIJS (AVO)

INSPECTIEVERSLAG V.H.M.O.

Experimenten v.w.o.-h.a.v.o.

De begeleiding van de experimenterende scholen geschiedt door de commissie v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o., ingesteld door de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen en de inspecteur van de desbetreffende school, in een enkel geval ook nog door een pedagogisch centrum. Aanvankelijk was het toezicht op de h.a.v.o.-m.a.v.o.-scholen opgedragen zowel aan de inspecteur van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs als aan de inspecteur van het u.l.o.; met ingang van augustus 1966 is het toezicht op deze scholen uitsluitend aan de inspecteur van het u.l.o. toevertrouwd.

Teneinde een goede coördinatie in de begeleiding te bevorderen, werd in 1966 één van de inspecteurs van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs geheel voor dit werk vrijgemaakt en benoemd tot coördinerend inspecteur in algemene dienst. Deze inspecteur werd tevens benoemd tot voorzitter van de commissie v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o..
In nauwe samenwerking van deze commissie en de inspectie werden leerplannen atheneum en h.a.v.o. voor de rijksscholen opgesteld en werd de tekst voorbereid van het reglement en het programma eindexamen h.a.v.o., die de staatssecretaris bij beschikking van 22 augustus 1966 voor de experimenterende scholen van kracht deed worden. Bij alle centrale vakleraren-besprekingen, door de begeleidingscommissie georganiseerd, waren steeds inspecteurs aanwezig. Onder leiding van de inspecteur-generaal werd ook tezamen met de inspecties kweekschool en u.l.o. aan de hand van door de commissie v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. ontworpen schema's de voorlichting van de niet-experimenterende scholen omtrent de invoering van de Wet op het voortgezet onderwijs voorbereid en werd in de rayonvergaderingen van de inspecteurs met rectoren/directeuren reeds een begin gemaakt met de voorbereiding op de nieuwe wet. Belangrijke gegevens voor de voorlichting aan de scholen verschaffen twee publikaties van de begeleidingscommissie 'Enquête v.w.o.-h.a.v.o. 1964–1965' en 'De eerste schreden van de Mammoet', waarvan de eerste aan alle scholen en de tweede aan alle leraren door het ministerie zijn toegezonden.
In de werkgroepen ter voorbereiding van de Overgangswet en de uitvoering van de Wet op het voortgezet onderwijs is ook de inspectie v.h.m.o. vertegenwoordigd.

Naar het oordeel van de inspectie hebben de experimenten in toenemende mate invloed op het gehele onderwijs. In bestuurs- en lerarenorganisaties en in de pedagogische centra bezint men zich op de doeleinden van het onderwijs onder de nieuwe wet en tracht men te komen tot omschrijving van de leerstof voor gymnasium, atheneum en h.a.v.o. of tot verbetering daarvan. Vooral in het wiskunde-onderwijs en in de didactiek van de geschiedenis en de moderne talen zijn wezenlijke veranderingen te constateren, terwijl in de andere vakken het middelbaar onderwijs zich meer geleidelijk blijft aanpassen bij de nieuwste ontwikkelingen in de diverse wetenschappen. De expressievakken vragen meer aandacht dan voorheen, maar hier doet het gebrek aan voldoende opleidingsinstituten, met name voor de handenarbeid, zich gevoelen.

In de experimenterende scholen krijgt het h.a.v.o. langzamerhand een eigen vorm, al zijn er nog vele zaken onduidelijk en is een niveaubepaling moeilijk, zolang er nog geen eindexamen is geweest en zolang de oude h.b.s. nog bestaat naast een groeiend atheneum, dat evenwel niet op gelijke klashoogte bij het experiment is betrokken. In het schooljaar 1966–1967 kozen voor het eerst in ons onderwijs de leerlingen van de 4de klas h.a.v.o. een eigen examenpakket. Sommige scholen lieten de differentiatie geheel vrij, andere stelden een meer 'categoriale' differentiatie ter keuze, de meerderheid evenwel gaf de voorkeur aan vrije differentiatie.
Over het atheneum valt nog weinig te zeggen, het enquêteverslag 1965–1966 van de begeleidingscommissie, dat in het voorjaar 1967 verschijnt, zal de eerste gegevens verschaffen.

In samenwerking van de begeleidingscommissie v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o., de inspectie en de vakleranenverenigingen werd een begin gemaakt met het samenstellen van eindexamenopgaven h.a.v.o. ter bepaling van het niveau. Dergelijke proefopgaven kwamen tot stand voor wiskunde, natuurkunde, Nederlands en moderne talen.

De mogelijkheden van de scholengemeenschap kregen in 1966 in den lande grote belangstelling. De inspectie v.h.m.o. werd herhaaldelijk betrokken bij het beraad omtrent de wenselijkheid van het stichten van scholengemeenschappen of van minder ver gaande vormen van samenwerking. Zij ging bij haar adviezen steeds uit van het beginsel, dat niet een fraaie structuur, maar veel meer wezenlijk onderwijskundige voordelen in deze streek of stad van belang zijn.

Het groeiende contact met de inspecties van andere takken van onderwijs, tot stand gekomen door de noodzaak van samenwerking bij toenemend overleg tussen de scholen en doorstroming van de leerlingen ten gevolge van de experimenten, is door de inspectie v.h.m.o. als een verrijking ervaren.

Experiment organische scheikunde

Nadat in de loop van de vijftiger jaren in het scheikundeprogramma voor de hogereburgerscholen verbeteringen waren aangebracht in het anorganische en in het algemene gedeelte, begon het inzicht te rijpen dat er ook op het terrein van de organische scheikunde een achterstand viel in te halen.
Een en ander werd sterk gestimuleerd door de congressen in Greystone (Ierland, 1960), Frascati (1961) en Londen (1962), georganiseerd door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling.
Naar aanleiding van de ontwikkelingen in het buitenland nodigde de Werkgroep Scheikunde van de Vereniging van Leraren in Natuur- en Scheikunde (Velines) Prof. dr. H. J. den Hertog, hoogleraar in de organische scheikunde aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, in de cursus 1962–1963 uit, enkele voordrachten te houden over de vernieuwing van het onderwijs in de organische scheikunde.
Enkele belangstellende leraren zetten onder leiding van Prof. den Hertog gedurende de cursus 1963–1964 het onderzoek naar de mogelijkheden op dit terrein voort.
Hierbij kwam men tot de conclusie dat een anders gericht onderwijs in de organische scheikunde de noodzaak met zich bracht bij het schriftelijk eindexamen scheikunde h.b.s. B andere opgaven op dit terrein aan de kandidaten voor te leggen.
Zover gevorderd, betrok het studiegroepje de inspectie v.h.m.o. bij het onderzoek.
Dit leidde er toe dat bij het begin van de cursus 1965–1966 de studiegroep zich wat uitbreidde, door behalve een inspecteur van het v.h.m.o. de docenten in de didactiek van de scheikunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht en aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen bij het onderzoek te betrekken.
Twee leden van de werkgroep ontwierpen een leergang die in de bijeenkomsten in Wage-

ningen besproken en bekritiseerd werd. Tegelijkertijd werd deze voorlopige leergang op de volgende scholen gedurende de cursus 1965–1966 beproefd:

1 Rijksatheneum, Lochem
2 Rijnlands Lyceum, Oegstgeest
3 Baudartiuslyceum, Zutphen
4 Nassau-Veluwe Lyceum, Harderwijk
5 St.-Vituscollege, Bussum.

Het aantal leerlingen dat volgens deze leergang onderwijs in de organische scheikunde kreeg bedroeg op de h.b.s.-afdelingen 168, n.l. 144 jongens en 24 meisjes en op de gymnasiale afdelingen 53, n.l. 45 jongens en 8 meisjes.

Tijdens bovengenoemde besprekingen bleek dat de ontworpen leergang te veelomvattend was, zodat de daarin verwerkte stof door de leraren niet in haar geheel behandeld zou kunnen worden. Daarom werd besloten bij het schriftelijk eindexamen het onderdeel aromaten buiten beschouwing te laten.
Verder is getracht te achterhalen welke cijfers de gymnasium-kandidaten voor het onderdeel organische scheikunde bij het eindexamen behaalden. Dit cijfer was echter niet voor alle kandidaten bekend, aangezien het examen voor deze kandidaten slechts mondeling wordt afgenomen en één eindcijfer wordt vastgesteld voor de verschillende onderdelen en de waardering voor ieder onderdeel afzonderlijk niet naar buiten blijkt. Voor zover een en ander was na te gaan, waren de resultaten niet teleurstellend.

Het schriftelijk examen h.b.s. B leent zich gemakkelijker voor exacte beschouwing.
Bij de opgaven voor dit examen was n.l. een onderdeel C II opgenomen dat speciaal bestemd was voor de kandidaten die volgens de hiervoor vermelde leergang waren opgeleid.
Teneinde de scholen niet in verwarring te brengen, was in een circulaire, uitgaande van de inspectie en gericht aan de scholen, medegedeeld dat het in de bedoeling lag voor het onderdeel organische scheikunde enkele keuzevragen op te nemen.
Voor de aanvang van het schriftelijke staatsexamen scheikunde h.b.s. B is dit nadrukkelijk aan de kandidaten medegedeeld. De inspectie heeft geen enkele klacht ontvangen dat er iemand gedupeerd zou zijn.
Volgens de normen konden voor het onderdeel organische scheikunde maximaal 26 punten behaald worden.
Het gemiddelde puntental door de kandidaten behaald bleek 15,5 te zijn, d.w.z. 60%.
Deze uitslag is bevredigend. De leraren meenden dat de vragen vrij redelijk waren. De leerlingen waren niet ontevreden over de aard en de zwaarte van de opgaven.
Ook de mening van de deskundigen, die de eindexamens aan de experimenterende scholen bijwoonden, is gevraagd. Deze mening luidde dat het voortzetten van het experiment alle aanbeveling verdient, omdat deze wijze van behandelen van de organische scheikunde de mogelijkheid in zich bergt dat de leerlingen meer inzicht in dit onderdeel van de chemie verkrijgen. Er wordt een groter beroep op hun inzicht gedaan en minder nadruk gelegd op feitenkennis. Een enkele deskundige waarschuwde tegen een geheel verwaarlozen van de feitenkennis. Ook moet de totale leerstof niet vergroot worden.
Tijdens het eerste experimentele jaar toonden verscheidene leraren van andere scholen belangstelling voor het experiment. Zij vroegen naar de mogelijkheid mede ingeschakeld te worden. Dit heeft er toe geleid dat in het orgaan van de bovengenoemde vereniging Velines een oproep verscheen, gericht tot hen, die in aanmerking wensten te komen voor deelname tijdens het schooljaar 1966–1967. Op deze oproep reageerden 33 leraren positief, waarvan 10 zijn aangezocht hun medewerking te verlenen, zodat in september 1966 vijftien scholen aan het onderzoek medewerkten, waaronder de volgende nieuwe scholen:

1 Stedelijk Gymnasium, Arnhem
2 Rijks h.b.s., Utrecht
3 Gemeentelijk Lyceum, Vlaardingen
4 Rijks h.b.s., Ter Apel
5 St.-Odulphus Lyceum, Tilburg
6 Mgr. Zwijsencollege, Veghel
7 Nassau h.b.s., Breda
8 St.-Maartencollege, Groningen
9 prot.-chr. h.b.s., Amsterdam Noord
10 Joh. Calvijnlyceum, Kampen.

Gedurende de cursus 1965–1966 werden de kosten van het experiment gedragen door het Instituut voor de Leraarsopleiding van de Rijksuniversiteit te Utrecht.
De stencils werden voor de scholen tegen kostprijs beschikbaar gesteld.
Voor de cursus 1966–1967 heeft het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen een subsidie beschikbaar gesteld, waaruit de kosten van de bijeenkomsten van de experimenterende leraren bestreden kunnen worden.

Teneinde na te gaan hoe de stof op de verschillende scholen verwerkt wordt, is aan de leerlingen van alle scholen eind november 1966 eenzelfde proefwerk over een gedeelte van de stof voorgelegd.
Het ligt in de bedoeling deze werkwijze nog enkele malen te herhalen. Ook bij volgende schriftelijke eindexamens zullen voor het onderdeel organische scheikunde keuzevragen voorgelegd worden aan de kandidaten. Het onderzoek naar de omvang van de leerstof wordt verder voortgezet.

Het talenpracticum

In de cursus 1962–1963 werd op voordracht van de pedagogische centra aan vier scholen door het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen subsidie verleend voor een talenpracticum, waaronder in beginsel dient te worden verstaan een gecombineerd gebruik van koptelefoon, microfoon en bandrecorder, die als mechanische hulpmiddelen het onderwijs in de levende talen kunnen intensiveren en verbeteren.
Deze scholen waren het Jac. P. Thijsselyceum te Overveen (overig bijzonder), het Ignatiuscollege te Amsterdam (r.-k.), de m.s.v.m. Regina Coeli te Vught (r.-k.) en de prot.-chr. h.b.s. te Gorinchem.
Onder toezicht van de drie pedagogische centra zou aan deze vier scholen een experiment plaatsvinden, dat het verdere beleid t.a.v. de inrichting van talenpractica aan v.h.m.o.-scholen zou bepalen. Om dit mogelijk te maken, zou na drie jaar een effect-toets worden afgenomen. Daar in Nederland geen programma's ten gebruike bij deze apparatuur tot ontwikkeling waren gebracht, moesten de experimenterende leraren de programmering zelf ter hand nemen. Zij werden hierdoor overbelast.

Per experimenterende leraar werden toen voor Frans, Duits en Engels drie researchuren toegekend, door het bevoegd gezag te verdelen. Ondanks deze verruiming bleek het niet mogelijk voor de experimenterende leraren de noodzakelijke voorwaarden te scheppen voor een uiteindelijke evaluatie van het experiment.
Op 1 januari 1965 werden drie docenten tot adviseur benoemd, waarbij zij tot taak kregen de experimenterende leraren in ieder opzicht behulpzaam te zijn. Hun lestaak werd teruggebracht tot acht wekelijkse lesuren. Een vierde docent trad op als 'free-lance' technisch adviseur. Drie v.h.m.o.-inspecteurs werden met het toezicht op het experiment belast.
Op 1 september 1965 werden nog drie scholen tot het gesubsidieerde experiment toegelaten, n.l. de 2e prot.-chr. h.b.s. te Groningen, het Haags Montessorilyceum te 's-Gravenhage

(overig bijzonder) en de Rijks h.b.s. te Amersfoort. Later werd het Gemeentelijk Daltonlyceum te 's-Gravenhage er aan toegevoegd.
Behalve deze acht gesubsidieerde scholen voegden zich nog negen scholen, die op eigen kosten een eenvoudig talenpracticum hadden ingericht, bij het door de pedagogische centra begeleide experiment.
Was aanvankelijk het Christelijk Paedagogisch Studiecentrum met de coördinatie belast, later nam het Katholiek Pedagogisch Bureau de coördinerende taak over. Na 1 januari 1966 berustte de coördinatie bij het Onderwijskundig Studiecentrum.

Aan het eind van 1966 meldt de coördinator:

a dat door de docenten aan de bij het experiment betrokken scholen met veel enthousiasme en grote toewijding wordt gewerkt;
b dat de opinie meer en meer veld wint dat het talenpracticum reeds een bijzonder nuttig didactisch hulpmiddel is voor het onderwijs in de laagste drie klassen, terwijl het dit voor het gehele literatuuronderwijs kan worden;
c dat kennismaking met ervaringen, in het buitenland met het talenpracticum opgedaan, de onder *b* genoemde opinie versterken, maar dat deze mening nog niet berust op wetenschappelijk vastgestelde resultaten;
d dat de bedoelde opinie steun vindt in de activiteit op de scholen buiten het officiële experiment, waar men er vaak in slaagt met eenvoudige hulpmiddelen en vrijwillige mankracht een eigen apparatuur op te bouwen.

Inmiddels is een schema opgesteld hoe ten behoeve van het beleid een niet slechts op een 'mening' berustend antwoord kan worden gegeven op drie door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen gestelde vragen:

a Wat is het nut van een talenpracticum?
b Aan welke soort talenpracticum dient de voorkeur te worden gegeven?
c Over hoeveel installaties en van welke soort dient een school – gezien haar grootte – te beschikken?

Aan het begin van het schooljaar 1966–1967 waren 78 klassen beschikbaar om aan een wetenschappelijk opgezette evaluatie deel te nemen.
De stand van zaken aan het eind van 1966 overziende, constateert de inspectie, evenals de coördinator, met voldoening groot enthousiasme en toewijding bij binnen en buiten het experiment werkende leraren; zij twijfelt er niet aan dat het evaluatie-experiment nuttige resultaten zal opleveren. Zij vreest echter dat coördinator en adviseurs zozeer door het evaluatie-experiment in beslag genomen zullen worden, dat te weinig tijd en aandacht overblijft voor de uiterst belangrijke programmering.

Er zijn op het gebied van de programmering drie tendensen waarneembaar:

a bestaande Nederlandse, niet op het gebruik in een talenpracticum afgestemde, leergangen worden aangepast aan het gebruik daarin;
b bestaande op het gebruik in een talenpracticum afgestemde buitenlandse leergangen worden aangepast aan het gebruik door Nederlandse leerlingen;
c oorspronkelijk materiaal wordt samengesteld, afgestemd op gebruik in een talenpracticum en voor Nederlandse leerlingen.

Voorlopig vindt hier en daar op zeer beperkte schaal coördinatie van deze drie activiteiten plaats. Men kan zich echter afvragen of dit voldoende is en of er een dringende behoefte bestaat aan een nationaal studie- en informatiecentrum voor het moderne vreemde talenonderwijs, dat de programmering voor alle takken van onderwijs in Nederland (universiteiten en hogescholen, v.h.m.o., u.l.o., n.o., hoger beroepsonderwijs, bedrijfsopleidingen, volksuniversiteiten enz.) coördineert, stimuleert en vooral krachtig assisteert.

De vernieuwing van het onderwijs in de wiskunde

De Commissie modernisering leerplan wiskunde is er met ingang van het schooljaar 1965–1966 toe overgegaan in een aantal scholen experimenten met nieuwe leerstof te organiseren. Deze scholen werden op voorstel van genoemde commissie en in overleg met de inspectie van het gymnasiaal en middelbaar onderwijs door de staatssecretaris van onderwijs en wetenschappen daartoe aangewezen, voor zover het rijksscholen, en daartoe aangezocht, voor zover het gemeentelijke of bijzondere scholen betrof.

De navolgende experimenten zijn thans gaande:

1 meetkunde voor de onderbouw in 9 scholen, aangevangen in september 1965;
2 algebra en analyse voor de bovenbouw in 7 scholen, aangevangen in september 1965;
3 meetkunde voor de bovenbouw in 5 scholen, aangevangen in augustus 1966.

Het ligt in de bedoeling daaraan in augustus 1967 een experiment algebra voor de onderbouw in een nader vast te stellen aantal scholen toe te voegen. Daarmede zullen dan op het gehele gebied van de schoolwiskunde experimenten gaande zijn.

Aangezien de eindexamens betrekking hebben op de leerstof van de hoogste twee klassen, brengt de verandering van de leerstof in de met wiskunde bovenbouw experimenterende klassen mede dat aan de uit deze klassen afkomstige eindexamenkandidaten voor het betreffende onderdeel van de wiskunde andere examenopgaven zullen worden voorgelegd. Bij K.B. van 6 september 1965, *Stb.* nr. 402, is de mogelijkheid daartoe gecreëerd.
De experimenten zijn voorafgegaan door oriënteringscursussen voor de bevoegde wiskundeleraren. Deze cursussen zijn in september 1963, januari 1964, september 1964, september 1965 en later nog in september 1966 door de Commissie modernisering leerplan wiskunde georganiseerd aan en met volledige medewerking van de rijksuniversiteiten te Utrecht en te Groningen en de Technische Hogeschool te Eindhoven.

Voor de leerstof van elk der experimenten is onder leiding van de Commissie modernisering leerplan wiskunde door enige daartoe door de commissie uitgenodigde leraren een syllabus samengesteld. De syllabi zijn aan de experimenterende scholen, zowel aan de leraren als aan de leerlingen, ter beschikking gesteld.
Verder heeft de commissie de begeleiding van de experimenten op zich genomen. Gemiddeld één keer per twee maanden komen de leraren, die aan een experiment medewerken, samen met enige leden van de commissie, die hebben medegewerkt aan het samenstellen van de betreffende syllabus, en die zich tot de begeleiding van het experiment hebben bereid verklaard.
Op deze wijze worden niet alleen ervaringen van de experimenterende leraren uitgewisseld, maar ontvangt de commissie bovendien waardevolle gegevens betreffende de voortgang en de resultaten van het experiment.
In 1967 zullen de eerste eindexamens op de basis van het onder 2 genoemde experiment algebra en analyse aan de zeven daarbij betrokken scholen worden afgenomen.
In 1968 zullen de examens die op de basis van het onder 3 genoemde experiment meetkunde aan de vijf betreffende scholen worden afgenomen volgen.
Het ligt in de bedoeling van de Commissie modernisering leerplan wiskunde, de onderhavige experimenten, zodra de resultaten daarvan bekend zullen zijn, opnieuw critisch te beschouwen en vervolgens te coördineren, teneinde op deze wijze te komen tot een gemoderniseerd leerplan voor wiskunde.

Sprekende over de Commissie modernisering leerplan wiskunde kan nog op een andere activiteit worden gewezen. In 1965 zijn op twee plaatsen, in 1966 vermeerderd met nog zeven andere, oriënteringscursussen in wiskunde voor u.l.o.-leraren begonnen. De cursusleiders en

de docenten van deze cursussen zijn allen leraren van het v.h.m.o., die de voor hen georganiseerde oriënteringscursussen te Utrecht, Groningen of Eindhoven met succes hebben gevolgd.

Door alle activiteiten van de Commissie modernisering leerplan wiskunde tezamen, te weten het ontwerpen van een syllabus, het medewerken aan een experiment en het optreden als docent bij de oriënteringscursus voor u.l.o.-leraren, zijn thans meer dan honderd wiskundeleraren van het v.h.m.o. regelrecht bij de vernieuwing van het wiskunde-onderwijs betrokken.

De gymnasium-atheneum-h.a.v.o.-experimenten te Drachten en Heerenveen

Vermelding in dit jaarverslag verdient, dat van het begin van het schooljaar 1966–1967 af door de openbare lycea te Drachten en Heerenveen een gewijzigde lessentabel wordt gevolgd. Deze wordt in het genoemde schooljaar alleen voor de eerste klas toegepast; telkenjare daarna zal deze bovendien voor de daarop volgende hogere klas gelden. In het schooljaar 1971–1972 zullen beide scholen de nieuwe tabel in zijn geheel volgen.
Voor de eerste klas is de lessentabel ingericht zoals door de Commissie-Goote voor de brugklas v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o. is voorgesteld. Het eerste schooljaar geldt dan ook als brugjaar. Op de brugklas sluiten de afdelingen gymnasium, atheneum en h.a.v.o. aan. Dit betekent, dat leerlingen die vanaf september 1966 van het basisonderwijs naar een van de genoemde scholen zijn gegaan of zullen gaan, niet meer zoals voorheen hier een getuigschrift hogereburgerschool zullen kunnen behalen.
Het meest opvallend in de nieuwe opzet is, dat voor vrijwel alle vakken de leerlingen van de afdelingen atheneum en gymnasium zullen worden samengevoegd. Slechts voor de lessen in klassieke talen is dit uiteraard niet het geval. Voor de vakken muziek, tekenen, handvaardigheid en lichamelijke oefening worden zelfs alle leerlingen per leerjaar tezamen genomen voor het splitsen van klassen.
Teneinde de combinatie van lessen mogelijk te maken, kunnen de gymnasiumleerlingen niet alle lessen in Nederlands en de moderne vreemde talen van het atheneum volgen. Door roulering van leeslessen, grammaticalessen, repeteerlessen enz. wordt dit zeer wel verantwoord geacht, vooral doordat de gymnasiumleerlingen, in de toekomst waarschijnlijk beter dan tegenwoordig, als zodanig gedetermineerd zijn op grond van hun begaafdheid en hun belangstelling ten aanzien van het volgen van taalonderwijs. In hoofdzaak beoogt het hier omschreven experiment uitsluitsel te verkrijgen over de vraag of deze verwachting betreffende het combineren van lessen juist is.

De achtergrond van de beschreven wijziging van de lessentabel is, dat hierdoor onderzocht kan worden of een streekschool met een kleine gymnasiale afdeling op verantwoorde wijze deze afdeling zal kunnen behouden, doordat nu de financiële consequenties daarvan vrij gering zullen zijn. Men kan, zonder zich in vreemde bochten te wringen, aantallen leerlingen veronderstellen waarbij een atheneum plus gymnasium nauwelijks goedkoper is dan een school voor h.a.v.o. plus atheneum plus gymnasium. Daarbij kan de laatstgenoemde combinatie, naar normale verwachting, veel meer leerlingen omvatten dan de eerstgenoemde, zodat men in werkelijkheid financieel voordeliger werkt met de school met meer afdelingen.
De tot nu toe geldende bezwaren tegen het zogenaamde Van Andellyceum zullen voor het hier beschreven experiment niet gelden, omdat atheneum en gymnasium tezamen het v.w.o. vormen, hetgeen ook daarin tot uiting komt, dat het eindexamen in een bepaald vak, naar mag worden verwacht, voor beide schooltypen gelijk zal zijn. Het laten vallen van de mogelijkheid tot combinatie van lessen op een moment waarop deze onderwijskundig minder bezwaarlijk en financieel voordeliger gaat worden, zou inderdaad niet logisch aandoen.

Alhoewel de gemeentebesturen van Drachten en Heerenveen zich met het beschikbaar komen van h.a.v.o. gelukkig prijzen, was dit een bijkomstigheid bij de essentiële vraag naar de moge-

lijkheid de afdeling gymnasium te laten voortbestaan. Teneinde echter bij de combinatie van leerlingen van atheneum en gymnasium zo homogeen mogelijke groepen te hebben, was daarvoor het bestaan van een h.a.v.o.-afdeling welhaast een conditio sine qua non.
Indien de ervaring gunstig zal zijn, zullen ongetwijfeld scholen die in overeenkomstige omstandigheden verkeren daarvan profijt kunnen trekken.
Volledigheidshalve worden nog enkele details vermeld. De afdeling gymnasium B zal slechts in zoverre geen Grieks doceren, dat alle gymnasiumleerlingen in de derde klas wèl Griekse les zullen krijgen. Ook hier zal de praktijk moeten leren in hoeverre dit zinvol is. Er zijn belangrijke argumenten aangevoerd tegen de hier gevolgde werkwijze, waarbij wordt gesteld dat men leerlingen die een 'Grieksloos' examen gymnasium B willen afleggen, beter in het geheel niet met Grieks kan lastig vallen. Het zal echter gemakkelijker zijn, na hierover ervaring te hebben opgedaan, later het Grieks in de derde klas voor de genoemde categorie leerlingen te laten vervallen dan omgekeerd te werk te gaan.
Het uitvoeren van een experiment aan twee naburige scholen heeft het voordeel dat, indien zich bij een bepaald vak moeilijkheden zouden voordoen, overleg tussen de scholen gemakkelijk te verwezenlijken zal zijn. Gemakkelijker dan bij een experiment aan één school zal dan kunnen worden vastgesteld of de moeilijkheden een gevolg zijn van de lessentabel, het leerplan, de methodiek van de leraar, of van andere oorzaken.

Voorlichting

Met waardering constateert de inspectie dat op vele scholen voorlichting wordt gegeven over studie en beroep. De schooldekanen verschaffen velerlei informaties en wijzen de weg naar specialisten die over bepaalde beroepen of studies nadere inlichtingen kunnen geven. Het werk van C.B.O. en van de Vereniging van Schooldekanen dringt door tot steeds meer scholen. Ook de leiding die aan de voorlichting omtrent academische studie wordt gegeven door de landelijke commissie voor academische studievoorlichting voorziet in een reële behoefte.

Het effect van de op enige wijze gegeven voorlichting is moeilijk exact te bepalen: niet alleen zij die een bepaalde richting kiezen, kunnen van de voorlichting profijt hebben gehad. Immers juist ook zij die een bepaalde richting *niet* uitgaan, kunnen daarbij geholpen zijn door de hun gegeven voorlichting.

Men kan de jongelui die met goed gevolg eindexamen hebben afgelegd, en die speciaal in hun laatste schooljaar met de voorlichting contact hebben gekregen, in het algemeen in twee groepen verdelen: zij die vóór de voorlichting reeds min of meer bewust een keuze hadden gedaan, en zij die hun keuze nog geenszins hadden bepaald, toen zij de voorlichting ontvingen.

Bij een onderzoek over 1966 kwam de inspectie tot de volgende resultaten:

1 Verreweg de meeste eindexamenkandidaten beginnen direct na het eindexamen met het ten uitvoer brengen van hun plannen. Slechts bij een betrekkelijk klein percentage wordt de keuze voor studie of beroep één dan wel twee jaren uitgesteld. Voor de verschillende schooltypen loopt het percentage van de 'uitgestelde keuze' uiteen; er is gebleken dat niet direct kiezen kan of wil: 11% der gymnasiasten, 22% der h.b.s. A-abituriënten, 18% der h.b.s. B-abituriënten en 14% van de meisjes die m.s.v.m.-eindexamen hebben afgelegd. Er zijn zeer verschillende redenen voor dit uitstel; in de meeste gevallen betreft het uitstel jongelui die, doordat zij een of meer malen gedoubleerd hebben, de leeftijd bereikt hebben waarop zij hun militaire dienstplicht moeten gaan vervullen. Meisjes houden nogal eens bewust de pas in doordat zij één jaar 'naar het buitenland' gaan of een jaar afstand kiezen doordat zij bijv. de vormingsklas aan een huishoudschool gaan volgen. Dit laatste komt nog wel eens voor bij snel gevorderde leerlingen, die op jeugdige leeftijd het eindexamen hebben behaald en aarzelen om reeds student te worden.

Dat het percentage van uitgestelde keuze op het gymnasium het laagst is, vindt uiteraard zijn oorzaak hierin dat op deze bij uitstek praeuniversitaire school het minst gedoubleerd wordt, zodat veel jongens uitstel van militaire dienst kunnen krijgen.

2 Een tweede object van het inspectie-onderzoek was het percentage der leerlingen dat, na reeds een keuze gedaan te hebben, in aanraking komt met de voorlichting. De resultaten van dit onderzoek kunnen niet exact zijn, doch slechts een algemene strekking weergeven. Immers het beantwoorden van de vraag of de keuze al bepaald was toen de voorlichting begon vergt van de leerling een mate van bewustheid en zelfkennis, die niet bij allen in even sterke mate aanwezig zijn. Toch is het voor allen die aan de voorlichting vorm geven van belang te weten hoe de leerlingen tegenover deze voorlichting staan.

Er bleek tussen de abituriënten van de verschillende schooltypen in dezen geen groot onderscheid te bestaan: 67% van de gymnasiasten en h.b.s. B-ers meende de keuze al bepaald te hebben toen de voorlichting begon (speciaal die in de eindexamenklas). Bij de h.b.s. A-ers en de m.s.v.m.-leerlingen is deze doelgerichtheid minder sterk: 60% van de h.b.s. A-ers en 52% van de m.s.v.m.-leerlingen had al bepaalde plannen toen de voorlichting aanving.

Bij de geretardeerden, die hun keuze één dan wel twee jaar moesten of wilden uitstellen, bleek de onzekerheid groter: bij gymnasium, h.b.s. A en h.b.s. B was de keuze van slechts de helft dezer leerlingen al bepaald, bij de m.s.v.m. was dit bij 58% het geval.

Bovengenoemde percentages gelden voor de leerlingen gezamenlijk; bij de meisjes op gymnasium, h.b.s. A en h.b.s. B bleek het percentage van hen die reeds haar keuze 'bepaald' hadden, wat geringer dan bij de jongens: terwijl 67% der meisjes èn jongens van het gymnasium en van de h.b.s. B en 60% van de h.b.s. A reeds de keuze had gedaan vóór de voorlichting, is dit percentage bij de meisjes als aparte groep: 60 (gymn.), 55 (A) en 58 (B).

Ter adstructie van deze gegevens zij hier vermeld welke aanwijzing omtrent het begrip 'bepaald' aan de leerlingen door middel van voorbeelden werd gegeven:

a Is iemand van plan te gaan studeren aan universiteit of hogeschool, maar aarzelt hij/zij nog tussen bijv. natuurkunde en scheikunde, dan beschouwt de inspectie de keuze als *niet bepaald*.
b Wil iemand accountant worden, maar twijfelt hij/zij nog over de vraag: universitaire studie of praktijkopleiding, dan is de keuze *niet bepaald*.
c Is de keuze voor medicijnenstudie gedaan, maar vraagt de leerling zich af of hij zich later zal gaan specialiseren, dan is de keuze *wel bepaald*.
d Wil iemand een taal gaan studeren, maar weet hij nog niet of hij/zij leraar wil worden, dan is de keuze *wel bepaald*.

C NIJVERHEIDSONDERWIJS (TBO en BVO)

1 INSPECTIEVERSLAG LAGER TECHNISCH ONDERWIJS

In de blokkengrafieken aan het eind van dit verslag is weergegeven hoe de belangstelling voor het l.t.o. in het algemeen en in 9 van de belangrijkste vakrichtingen zich van 1955–1965 heeft ontwikkeld. In de schematische voorstellingen is het aantal uitgereikte eindgetuigschriften in 1955 per vakrichting op 100 gesteld. De aantallen van de daarop volgende jaren zijn in procenten van het basisjaar 1955 genomen. De grafieken geven dus slechts een indicatie omtrent de procentuele veranderingen. De werkelijke aantallen per jaar en per vakrichting worden vermeld in de tabel:

'Uitgereikte eerste eindgetuigschriften l.t.o.'

Uit grafieken en tabel blijkt de 'trend', of neiging naar bepaalde richtingen.

Opvallend is dat de animo voor de zgn. bouwberoepen de algemene tendens ruim heeft overtroffen. Dit heeft waarschijnlijk als oorzaak de grote prioriteit, die de regering aan de woningbouw heeft gegeven, alsmede de faciliteiten die aan jeugdige werknemers werden verleend (o.a. vrijstelling militaire dienst).
Als gevolg van een verder doorgevoerde automatisering neemt de vraag naar geschoolde vaklieden in de textiel- en de machinale schoentechniek af. De slechte situatie op de arbeidsmarkt deed zijn invloed gelden op die l.t.s.-en, waaraan deze opleidingen verbonden zijn. De afdeling schoentechniek van de r.-k. technische school te Nijmegen moest worden opgeheven wegens gebrek aan leerlingen.

De animo voor de textielopleidingen neemt zodanig af dat enkele vakscholen in deze richting hun deuren hebben moeten sluiten of andere opleidingsmogelijkheden aan het leerplan hebben moeten toevoegen om de school nog bestaansrecht te geven.

De leerlingbezetting van de papiertechnische school te Loenen was verre van rooskleurig. Om de school nog bestaanszekerheid te geven was het bestuur van de school genoodzaakt het leerplan te verbreden met een afdeling metaalbewerken.

De grafische scholen leiden in bepaalde opzichten nog op volgens het oude klassieke systeem. Men kent nog de afdelingen boekdrukken, zetten, binden, diepdrukken enz. Een commissie met onder meer vertegenwoordigers uit de grafische onderwijswereld beraadt zich over een wijziging van het leerplan voor de basisopleiding. De grafische school te Arnhem is begonnen met een opleiding volgens een leerplan, dat bij wijze van experiment is gericht op een algemene grafische basisopleiding. De resultaten van dit experiment worden door de inspectie nauwlettend gevolgd.

Mede met het oog op de Wet op het voortgezet onderwijs wint de verdeling der vakken in secties op de lagere technische scholen steeds meer terrein.
De A-sectie komt op vele plaatsen van de grond, vooral als voorbereiding op de u.t.s.
Met het u.t.o. is overleg gaande inzake het toelaatbaar verklaren tot het u.t.o. van leerlingen, die het A-sectie-onderwijs gevolgd hebben en deze opleiding met een gunstig uniform examen hebben afgesloten. Het toelatingsexamen van het u.t.o. wordt hierdoor overbodig.

Men ziet de A-sectie echter niet alleen als een goede manier om leerlingen een meer theoretisch programma te kunnen bieden, waardoor hun de mogelijkheid wordt geboden over te gaan naar een volgende vorm van technisch onderwijs, doch tevens als een mogelijkheid om ervaringen op te doen voor de theoretisch-technische opleiding, waarover bij het overleg omtrent de uitvoering van de Wet op het voortgezet onderwijs gesproken wordt. Van enigerlei uniformiteit inzake de wijze waarop men een en ander tracht te bereiken, is echter nog geen sprake.

Niet alleen beginnen sommige scholen pas in het derde leerjaar met het onderwijs aan de A-sectie-leerlingen, terwijl op andere scholen hiermede reeds in het tweede leerjaar een aanvang wordt gemaakt, maar er bestaat bovendien nog een groot verschil in de aantallen lessen per week, variërend van 4 tot 15, waarin op de betreffende scholen het onderwijs in de algemene vakken op hoger niveau wordt verzorgd.
Wel dient hierbij te worden opgemerkt dat nergens het toegestane aantal van 6 extra leraarlessen per week wordt overschreden. De ontwikkeling van het i.t.o. gaat gestadig door. Het aantal i.t.o.-afdelingen is sterk toegenomen t.o.v. de aparte i.t.o.-scholen. Toch bestaat er bij de grote l.t.s.-en de neiging om de i.t.o.-afdeling om te zetten in een aparte i.t.o.-school. Deze omzetting wordt meer gestimuleerd door factoren, die buiten het onderwijs en de pedagogische situatie liggen, o.a. gebouwen, schoolgrootte, leiding en grootte, en administratie.

Uit de animo voor dit soort onderwijs blijkt dat deze scholen c.q. afdelingen in een dringende behoefte voorzien. Toch is een waarschuwing hier op haar plaats.
Het l.t.o. is geen eindopleiding voor het vakonderwijs. De l.t.s. legt de basis voor de vakopleiding (vakvoorbereiding). Deze vakopleiding moet het bedrijfsleven (leerlingwezen) in samenwerking met het l.t.o. na het volledig dagonderwijs verder afronden. Per definitie kan gezegd worden dat vakopleiding is: l.t.o. plus leerlingstelsel.
Ook voor de i.t.o.-leerlingen zullen aangepaste leerprogramma's voor het leerlingstelsel moeten komen, aangezien deze leerlingen anders het vakonderwijs niet zullen kunnen voltooien. Ook hebben de studiecommissies reeds een compleet programma voor een applicatiecursus ontworpen. Met de uitvoering daarvan zal in het jaar 1967 een begin worden gemaakt.

Op vele scholen wordt naar nieuwe vormen van onderwijs gezocht, hetgeen zowel in de presentatie van de leerstof als in de leerstof zelf tot uitdrukking wordt gebracht. Zo zijn enkele scholen reeds de mogelijkheden aan het onderzoeken, om te komen tot het verbreden van de basis.

In de afdeling metaalbewerken komt zo hier en daar het praktijkonderwijs in de montage op gang, terwijl men daarnaast meer en meer het traditionele bankwerken laat vervallen en meer aandacht gaat besteden aan het constructiebankwerken en plaatwerken.
In de timmerafdeling blijkt naar een algemene bouwopleiding te worden gezocht, hetgeen echter moeilijker te realiseren lijkt.

Wat de presentatie van de leerstof betreft zijn aan sommige scholen interessante initiatieven ontwikkeld. Enerzijds liggen deze op het terrein van de vaktheorie, materialenleer en gereedschapskennis, waarbij men een nieuwe aanpak zoekt door middel van een practicum. De resultaten zijn zeer hoopgevend. Anderzijds zoekt men naar een andere aanpak van het algemeen onderwijs. Hierbij denkt men in de richting van projectwerk (b.v. voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en biologie) of, voor wat het onderwijs in de vreemde taal betreft, aan een methode, waarbij de leerlingen zo spoedig mogelijk tot actief taalgebruik worden gebracht. Deze ontwikkelingen zijn echter van incidentele aard.
Op grond van de in het verslagjaar en de daaraan voorafgaande jaren opgedane ervaringen met het geven van enkele lessen praktijkonderwijs in de machinale metaalbewerking met gebruik maken van hulpapparatuur, gedurende welke lessen klassesplitsing wordt toegepast,

wil men het onderwijs met deze apparatuur blijven geven. De op enige scholen gehouden experimenten met deze hulpapparatuur zijn afgesloten, doch een eindrapport is nog niet uitgebracht.
Naar aanleiding van de opgedane ervaringen gaan de gedachten thans uit naar integratie van deze praktijkvoorbereidingslessen in de werkplaatsen voor bankwerken en machinale metaalbewerking zonder toepassing van klassesplitsing. Met deze integratie is men op de l.t.s. te Amstelveen reeds gedurende een tweetal jaren aan het experimenteren. Daarnaast loopt op deze school nog een proef, waarmede men tracht met een gewijzigde schoolorganisatie zonder een vast klasseverband voor iedere leerling een zo gunstig mogelijk lessenpakket samen te stellen.
Naar verwachting zal in het volgende schooljaar deze proef worden omgezet in een door de kerngroep voor onderwijsvernieuwing begeleid experiment.
Een ander experiment aan de l.t.s. te Amstelveen betreft het onderwijs aan een kopklas elektronica na een 4-jarige opleiding in de afdeling elektrotechniek, in welke kopklas de leerlingen worden voorbereid op het examen monteur, afgenomen door het Nederlands Elektronica- en Radiogenootschap. Een verslag van de resultaten was nog niet gepubliceerd.
Het experiment 'natuurkundeproeven aan eerste klassen' op een tweetal scholen te Amsterdam en Bussum blijkt niet geheel juist van opzet te zijn, terwijl op beide scholen tevens een verschillend uitgangspunt werd gekozen.
De uitgebrachte interimrapporten hebben aanleiding gegeven om dit experiment nogmaals critisch te bezien. Over een eventueel voortzetten hiervan zal men zich nog nader beraden.

Op de bisschoppelijke nijverheidsschool te Voorhout wordt het handvaardigheidsonderwijs in het algemene eerste leerjaar gegeven in het kader van het experiment 'algemene handvaardigheid', hetwelk in samenwerking met de r.-k. scholen te Amersfoort en Oirschot wordt begeleid door de Werkcommissie Katholiek Technisch Onderwijs. Hoewel betwijfeld moet worden of het experiment volledig als geslaagd kan worden beschouwd, ligt het toch in het voornemen van het bestuur van eerstgenoemde school om in volgende jaren alle handvaardigheidslessen in het kader van dit experiment te verzorgen, waarbij vanzelfsprekend rekening zal worden gehouden met de in de loop van het experiment opgedane ervaringen.

Duidelijk werd geconstateerd dat het handvaardigheidsonderwijs aan algemeenheid wint. Naast de praktijkleraren zijn er op verschillende plaatsen leraren 'algemene handvaardigheid' ingeschakeld, die echter niet altijd over de vereiste bevoegdheid beschikken. De opleiding voor de akte handvaardigheid (Nht) wordt in verband daarmede urgent.

Het experiment 4-jarige opleiding met 2 algemene leerjaren aan de l.t.s. te Hoofddorp verkeert thans in het stadium van het derde leerjaar. De eerste ervaringen doen een positief resultaat verwachten.

De sinds jaar en dag in Gelderland gehouden uniforme eindproefwerken vinden hoe langer hoe meer weerklank. Gelet op de inwerkingtreding van de Wet op het voortgezet onderwijs in 1968 is dit niet zo verwonderlijk. Het wordt dan immers verplicht dat elke school een eindexamen afneemt. De ervaringen, die de Gelderse scholen hiermee hebben opgedaan, kunnen waardevol zijn bij de uitwerking van de voorschriften ter uitvoering van de Wet op het voortgezet onderwijs. In 1966 namen 74 scholen deel aan de uniforme eindproefwerken. Van dit aantal waren er 39 scholen buiten Gelderland gevestigd, waarvan 2 in de Nederlandse Antillen.
De belangstelling voor de cursus o.b.a.o. is de laatste jaren enigszins teruggelopen, enerzijds door de opkomst van u.t.s.-en, waar de betere leerlingen van de l.t.s.-en kunnen doorstuderen, anderzijds door de groei van het leerlingwezen. Voorts staat het eindgetuigschrift van de

u.t.s. voor de opleiding tot leraar nijverheidsonderwijs minstens gelijk met het bewijs algemene ontwikkeling nijverheidsonderwijs.

Het leerlingwezen heeft de laatste jaren een enorme vlucht genomen. Zeker de betere leerlingen, die in het bedrijfsleven terechtkomen, zullen een leerovereenkomst aangaan. Na de primaire opleiding in leerlingstelselverband volgt voor hen meestal de secundaire opleiding tot gezel.
Deze leerlingen moeten het aanvullend en op het beroep gericht onderwijs volgen.
Voorlopig kunnen de o.b.a.o.-cursussen echter nog niet worden gemist. Dit geldt vooral voor kandidaten, die een opleiding willen gaan volgen voor de N.O.-akten Nb, Nc, Ne, Nf, Nh, Nz en N XXII en N XXIII.

Vooral voor deze 'ambachtelijke' N.O.-akten is men vooralsnog vrijwel geheel op de o.b.a.o.-cursussen aangewezen. Voor een meer 'industriële' akte als Nj stijgt daarentegen het aantal kandidaten met een u.t.s.-vooropleiding regelmatig.

In dit jaar konden de opleidingsmogelijkheden voor het pedagogisch getuigschrift N.O. worden uitgebreid en verbeterd. In Utrecht en in Tilburg begonnen nieuwe 'part-time' dagopleidingen voor het pedagogisch getuigschrift. In totaal is het nu voor ca. 100 kandidaten mogelijk, zich in dagopleiding te bekwamen voor het examen pedagogisch getuigschrift N.O., n.l. te:

Amsterdam en Rotterdam (algemeen)
Utrecht (prot.-chr.)
Tilburg (r.-k.)

In de loop van het jaar werd aan de dagschool van het Nederlands Genootschap te Rotterdam goedkeuring verleend tot het afnemen van een schoolexamen en het uitreiken van schoolgetuigschriften, waaraan onderwijsbevoegdheden overeenkomstig de betreffende akten werden verbonden.
In het begin van het jaar werd door de Commissie lerarenopleiding l.t.o. een interimrapport aan de staatssecretaris aangeboden.

Door het bestuur van het Nederlands Genootschap werd een onderwijscommissie ingesteld, die – rekening houdend met de ontwikkelingen binnen het technisch onderwijs en de invoering van de Wet op het voortgezet onderwijs – zich zal beraden over een toekomstige lerarenopleiding.

Sedert enkele jaren heeft Nederland de bijdrage aan ontwikkelingshulp uitgebreid met een projectenprogramma op bilaterale basis. Een deel van dit projectenprogramma bestaat uit medewerking bij de totstandkoming van technische opleidingen.

Het doel van deze medewerking is, door middel van overdracht van kennis en ervaring met de daarbij benodigde materiële voorzieningen, het hulp ontvangende land zo ver op dreef te helpen, dat na enige jaren zo'n land het desbetreffende opleidingsproject geheel zelfstandig kan beheren, leiden en onderhouden.

Het spreekt vanzelf dat aan de uitvoering een grondige studie en voorbereiding voorafgaat. Zo'n project komt tot stand door een nauwe samenwerking tussen het hulp ontvangende land, de Directie Internationale Technische Hulp en het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen i.c. de inspectie Technisch beroepsonderwijs algemene dienst.

Nederland verleent bij elk project in beginsel een beperkte bijdrage.
Deze omvat bijvoorbeeld een gemeenschappelijke voorstudie; het mede vaststellen van de benodigde opleidingscapaciteit; de bepaling van het aantal vakrichtingen; de opzet van het

lokalenplan en van het bouwprogramma van het opleidings- c.q. trainingsinstituut; het vaststellen en leveren van vrijwel de complete inventaris.

Verder verplicht Nederland zich om gedurende een bepaalde contractperiode, b.v. 4 tot 5 jaren, een aantal onderwijsdeskundigen te leveren om de autochtone docenten en instructeurs op te leiden en te 'coachen'. Het hulp ontvangende land levert de grond, bouwt en financiert het schoolgebouw, levert en betaalt de complete eigen schoolstaf (onderwijskundig en administratief) en betaalt de lopende kosten.

Indien na de contractperiode de doelstellingen zijn bereikt – dat wil zeggen dat de plaatselijke staf volledig bekwaam geacht wordt om het schoolproject onderwijskundig, organisatorisch en administratief zelfstandig te leiden – draagt Nederland de inventaris over en trekt zijn deskundigen terug.

De technische opleidingsprojecten zijn:

1 Technical Training Centre – Multan

Doel:
Opleiding van vaklieden in 9 vakrichtingen; cursusduur 2 × 9 = 18 maanden; toelating per 9 maanden – 180 leerlingen; totale capaciteit – 360 leerlingen.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
De werkplaatsen zijn in 1966 bouwkundig voltooid, het theorieblok is in aanbouw. De volledige inventaris is in 1966 door de inspectie bepaald en door de regering in Pakistan goedgekeurd. Door het R.I.B. zijn offertes gevraagd en met de bestelprocedure is een begin gemaakt. De projectleider en de overige deskundigen zijn geselecteerd.

2 Instituto Peruano Hollandes de Adiestramiento Technico 'Jan Ligthart' – Lima

Doel:
Opleiding van autogeen lassers, elektrisch lassers en autodieselmonteurs.
Autogeen en elektrisch lassers in dag- en avondopleidingen, afgestemd op de behoefte in de bedrijven. Dit geschiedt op drie niveau's: beginners, gevorderden en lassers voor speciale doeleinden. In de dagopleiding volgen 18 leerlingen een cursus van 15 maanden. In avondopleiding volgen 36 volwassenen een cursus (12 lessen per week).
Auto- en dieselmonteurs met 45–60 leerlingen per cursus van plm. 15 maanden.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
Planning, voorbereiding en technische uitvoering. Een projectleider, twee lasdeskundigen en twee auto-diesel deskundigen.
De complete inventaris voor een werkplaats voor gas- en booglassen en idem voor een grote autodiesel opleidingswerkplaats.

Stand van zaken:
De autogeen + elektrische lasserij is in oktober in bedrijf gekomen.
De autodieselwerkplaats wordt ingericht. Eind 1966 is met veel vertraging het eerste deel van de inventaris voor deze afdeling gearriveerd. Voorlopig is een begin gemaakt met theorielessen.
De projectleider + 4 deskundigen zijn in de periode februari–augustus in Lima gearriveerd.

3 Centre technique rural – Daloa

Doel:
De opleiding van toekomstige vaklieden afgestemd op de landelijke behoefte in metaalbewerking, automobieltechniek en houtbewerking. Cursusduur is per vak verschillend. Eerste aanmelding – 45 leerlingen.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
Drie deskundigen en de complete schoolinventaris.
Stand van zaken:
Het project is in 1966 vrijwel gereed gekomen; de deskundigen zijn per 30 september gearriveerd, terwijl de inventarislevering op gang komt, zodat begin 1967 met het onderwijs zal kunnen worden begonnen.

4 Instrumentatiecentrum in Bandung – Indonesië

Doel:
Het aan de universiteit verbonden laboratorium voor het ontwikkelen en herstellen van instrumenten weer bruikbaar te maken en tevens in dit centrum de nodige vaklieden op te leiden, waaruit in een later stadium de leiders van dit centrum zullen worden geselecteerd. De werkzaamheden van het centrum betreffen physische, chemische en elektronische apparatuur.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
Het zenden van een viertal deskundigen en het leveren van de nodige inventaris.

Stand van zaken:
De deskundigen zijn aangewezen in nauwe samenwerking, tevens met een hoogleraar van de universiteit te Bandung. De inventarislijst is samengesteld en ten dele reeds besteld, zodat het mogelijk is om in het begin van 1967 met de werkzaamheden te beginnen.

5 Ecole technique in Kicukiro – Rwanda

Doel:
Verbetering en uitbreiding van deze door de paters Salesianen geleide school, in nauwe samenwerking met de Dienst Ontwikkeling en Samenwerking (D.O.S.) van België.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
Het leveren van de nodige inventaris, het betalen van de nieuw te bouwen werkplaatsen en het bekostigen van enkele verbouwingen.
Verder neemt België 2/3 van de exploitatiekosten voor haar rekening, terwijl Nederland 1/3 deel betaalt. De vervanging en uitbreiding van het personeel wordt door België verzorgd.

Stand van zaken:
Door een vrij slecht contact met het hulpontvangende land en de meer dan normaal ingewikkelde procedure (Rwanda – België – Nederland) werd de overeenkomst wel getekend, kwamen de tekeningen van de gebouwen klaar, maar de uitvoering zal eerst in 1967 kunnen geschieden. Over 1966 werd de Nederlandse financiële bijdrage betaald.

6 Institute of Training Technical Teachers for Polytechnics-Chandigarh

Doel:
De opleiding van leraren in theoretische vakken voor polytechnische scholen (u.t.s./h.t.s.). Cursusduur: 5 semesters = 2½ jaar voor diploma Holders (afgestudeerden van een polytechnische school), 3 semesters = 1½ jaar voor Graduates (afgestudeerden van een technische universiteit). Toelating: 60 studenten per jaar, waarvan 45 Diploma Holders en 15 Degree Holders.

Inhoud Nederlandse bijdrage:
Een aantal deskundigen voor in totaal 25 expert jaren en 10 fellowship jaren.
De inventaris nodig voor de lerarenopleiding.
Vernieuwing van de inventaris van de Polytechnische School, waarin de lerarenopleiding wordt ondergebracht.

Stand van zaken:
Voorbereidende besprekingen met de Joint Technical Educational Adviser Mr. E. B. Chandiramani in Nederland. Afrondende besprekingen zullen begin 1967 in India worden gevoerd. Start van het project medio 1967.

Bij de uitvoering van technische projecten voor vakopleiding in ontwikkelingslanden is het probleem gerezen hoe deze instituten van goede programma's en leerstof kunnen worden voorzien. De in Nederland beschikbare leerstof voor de verschillende vakrichtingen is voor de ontwikkelingslanden niet geschikt.
Uit ervaring, opgedaan in ontwikkelingslanden, is gebleken dat meestal gebruik wordt gemaakt van vertaalde leerstof en programma's afkomstig uit industrielanden, ofwel wordt op eigen kracht in de afzonderlijke centra eenvoudige leerstof zelf ontwikkeld. Hier te lande is men echter van mening dat een andere weg moet worden bewandeld bij de ontwikkeling van de leerstof.
Deze moet afgestemd zijn op het peil van ontwikkeling van de leerlingen en moet passen in het eigen leefklimaat. Mede in verband met de taalbarrière is een overwegend illustratieve opbouw gewenst. Bovendien moet de opzet zo flexibel zijn, dat een gemakkelijke aanpassing aan de leerstofbehoefte voor ieder afzonderlijk geval mogelijk is. Het ontwikkelen van dergelijke leerstof is echter een kostbare aangelegenheid, die door geen enkele particuliere uitgever kon worden gefinancierd, omdat vooral in de beginfase de oplaag per leervak bijzonder klein zal moeten zijn. In het Technical Training Centre Multan zal deze leerstof het eerst nodig zijn. Vorenstaande overwegingen hebben ertoe geleid aan de Directie Internationale Technische Hulp te verzoeken hiervoor gelden beschikbaar te stellen. Op grond van een voorlopige kostenraming werd voor 1966 ruim f 170 000,— uitgetrokken. Voor de organisatie van de uitvoering is een werkgroep geformeerd waarin de Directie Internationale Technische Hulp, de Uitgeverij en de inspectie T.B.O. algemene dienst zitting hebben.

Teneinde meerdere technische schoolboekuitgevers en grote leveranciers van leermiddelen voor dit plan te interesseren, is een Stichting tot stand gekomen, genaamd Stichting ILTA (International Learning Teaching Aids). Eind 1966 hadden zich reeds zes grote ondernemingen in deze stichting verenigd. Met de ontwikkeling van leerstof is in april 1966 een begin gemaakt.
Van meet af aan zijn daarbij de navolgende principes aangehouden:

1 De verhouding tussen illustratie en tekst zal zich bewegen tussen 2 : 1 en 1 : 1.

2 Bij de praktijkleergangen zal waar mogelijk een doelmatige programmering worden aangehouden.

3 In de illustratie komt geen tekst voor.

4 Bij de typografische opzet zal er echter rekening mede moeten worden gehouden, dat zonder bezwaar teksten in andere talen dan Engels kunnen worden toegevoegd b.v. Arabisch, Urdu.

5 De leerstof wordt verdeeld in onderwerpen.
Een onderwerp wordt afhankelijk van niveau en inhoud in één, twee of meer katernen behandeld. Eén katern omvat 8 pagina's formaat iets kleiner dan A 4.

6 Naar behoefte kunnen een aantal katernen tot één voor een bepaalde cursus aangepast leerboek worden samengebundeld en op eenvoudige wijze van een plastic ringband worden voorzien.

Fase één beoogt te voorzien in de behoefte aan leerstof voor het Multanproject. De ervaring, die met de ontworpen leerstof in dit project en wellicht ook nog in andere projecten in de komende vijf jaren wordt opgedaan, zal het grondmateriaal opleveren voor een meer uitgebreide research op het gebied van technische leerstof en educatieve media voor ontwikke-

lingslanden. Pas in fase 3 komt hopelijk een industriële produktie in het verschiet, die voor de bij de ILTA aangesloten producenten een economisch perspectief biedt op lange termijn.
Onder de opleidingsprojecten nemen de training centres voor de opleiding van geschoolde vaklieden een belangrijke plaats in. Er is in de ontwikkelingslanden een toenemende belangstelling hiervoor, daar men steeds duidelijker inziet dat veel technische kennis en ervaring nodig zijn om door eigen kracht economisch op een hoger leefniveau te kunnen komen.
De 'planning' en uitvoering van een technisch training centre is een tijdrovende bezigheid. Men heeft zich daarom bezonnen op welke wijze dit voor Nederland steeds terugkerende proces kan worden vereenvoudigd door middel van standaardisatie en normalisatie met betrekking tot de gebouwen, de inventaris, de leerplannen en de leerstof.
Deze overweging heeft geleid tot een opdracht van de Directie Internationale Technische Hulp aan het Bouwcentrum om in nauwe samenwerking met het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen en de inspectie Technisch beroepsonderwijs een plan uit te werken voor de normalisatie van de bouw en inrichting van scholen voor vakopleiding voor een 9-tal vakrichtingen, geheel aangepast aan de behoeften in ontwikkelingslanden. Hierbij spelen factoren zoals de filosofie van het vakonderwijs, de functionele grondslagen van de werkplaatsen, welke machines en apparatuur gebruikt zullen worden en waar deze moeten staan, de inrichting van de leslokalen en algemene ruimten, het lessenprogramma alsook de klimatologische omstandigheden, een belangrijke rol.

De voor dit doel ingestelde werkgroep DTH – BOUWCENTRUM – INSPECTIE T.B.O. heeft in 1966 intensief aan de uitvoering van deze opdracht gewerkt. Het hierover uit te brengen rapport, dat naast uitgebreide voorstellen tot standaardisatie en normalisatie ook een uitgewerkt voorbeeld-project zal omvatten, zal medio 1967 gereed komen. Het doel van dit boek is aan belangstellende ontwikkelingslanden en aan de betrokken uitvoerende instantie in Nederland een technische handleiding te geven voor het bouwen en inrichten van technical training centres in ontwikkelingslanden. Met behulp van deze handleiding kan de procedure van de totstandkoming van een technisch training centre worden vereenvoudigd en versneld.

'Trend' uitgereikte eindgetuigschriften L.T.S.

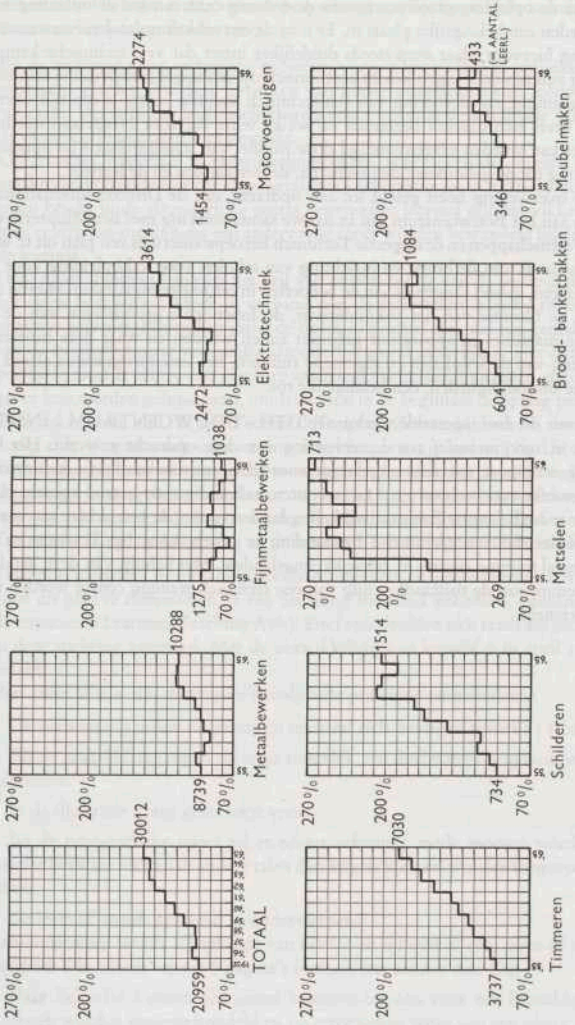

Uitgereikte eindgetuigschriften

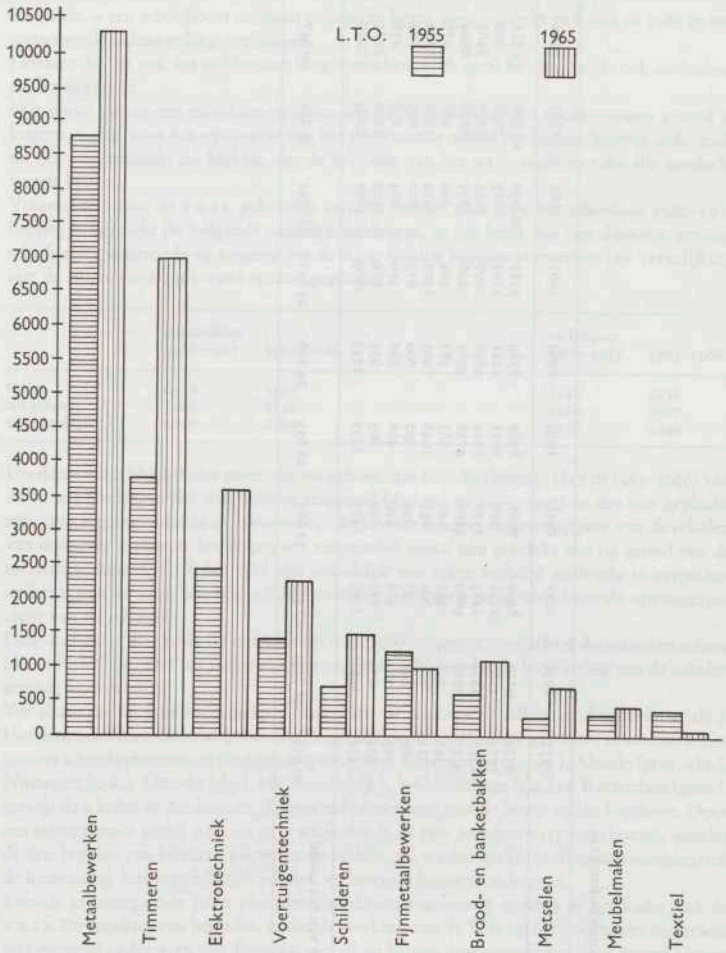

Uitgereikte eerste eindgetuigschriften l.t.o.

afdelingen	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
metaalbewerken	8739	9112	8469	7968	8569	8789	9381	10 056	10 596	10 553	10 288
fijnmetaalbewerken	1275	1189	1122	926	1031	1221	1193	1213	1077	999	1038
elektrotechniek	2472	2474	1413	2378	2314	2658	2997	3154	3482	3403	3614
timmeren	3737	3956	4089	4469	4718	4961	5226	5825	6278	6594	7030
meubelmaken	346	358	352	340	363	385	404	434	418	478	433
schilderen	734	788	865	845	1046	1203	1305	1534	1492	1394	1514
metselen	269	443	627	654	692	660	613	672	691	723	713
textiel	379	384	412	349	408	286	310	264	258	178	135
brood- en banketbakken	604	635	661	700	805	935	972	1102	1110	1061	1084
voertuigentechniek	1454	1415	1595	1475	1535	1735	1869	1971	2204	2250	2274
totaal aantal met inbegrip van het aantal van andere vakrichtingen:	20 959	21 752	21 503	21 085	22 655	24 106	25 631	27 741	29 261	29 247	30 012

2 INSPECTIEVERSLAG OVER HET UITGEBREID TECHNISCH ONDERWIJS

Het u.t.o. – een schoolsoort ontstaan omstreeks begin 1950 – mocht zich ook in 1966 in een toenemende belangstelling verheugen.
Hoezeer dit feit ook tot voldoening moge strekken, toch geeft het anderzijds ook aanleiding tot bezorgdheid.
Met name vormt een moeilijke opgave, op tijd de bouwkundige voorzieningen gereed te krijgen, nodig voor het opvangen van het toenemende aantal leerlingen, hoezeer ook, zoals uit het onderstaande zal blijken, aan de behoefte van het u.t.o. te dezer zake alle aandacht wordt besteed.
Volgens een door de v.u.t.s. gehouden enquête zouden zich voor het schooljaar 1966–1967 hebben aangemeld de volgende aantallen leerlingen, in het bezit van een diploma, getuigschrift enz., waarmede zij toegang tot de u.t.s. zouden kunnen verwerven (ter vergelijking zijn de cijfers voor 1965–1966 ernaast geplaatst):

	schakelklas 1966–1967	1965–1966	1e leerjaar 1966–1967	1965–1966
totaal	6356	5435	5548	5256
toegelaten	3266	2840	3410	3007
niet geplaatst	3090	2595	2138	2249

Uit deze cijfers blijkt onder meer, dat toegelaten zijn 6676 leerlingen (5847 in 1965–1966) van de 11 904 leerlingen die zich hebben aangemeld (10 691 in 1965–1966) en dat niet geplaatst zijn 5228 leerlingen (4844 in 1965–1966). Weliswaar zouden volgens opgave van de scholen van deze niet geplaatste leerlingen een respectabel aantal niet geschikt zijn op grond van de toelatingsexamens, doch het lijkt niet onredelijk een zeker verband aanwezig te veronderstellen tussen de aantallen ongeschikt bevonden leerlingen en de onvoldoende opvangcapaciteit van de scholen.
Deze capaciteit is – zoals de cijfers leren – in 1966 vergroot, niet alleen doordat één school (die te Helmond) met het onderwijs begon, doch ook doordat de huisvesting van de scholen gestaag verbeterde.
Ter illustratie zij hier medegedeeld, dat thans de u.t.s.-en te Alkmaar, Amsterdam (alg.), Heerlen, Leiden en Utrecht (prot.-chr.) beschikken over een nieuw gebouw; in aanbouw zijn nieuwe schoolgebouwen te Groningen (prot.-chr.), Drachten (prot.-chr.), Almelo (prot.-chr.), Nijmegen (r.-k.), Utrecht (alg.), Hilversum (alg.), 's-Gravenhage (alg.) en Rotterdam (gem.), terwijl de scholen te Arnhem en Roermond binnenkort met de bouw zullen beginnen. Door een relatief groot aantal u.t.s.-en in te schakelen in de zgn. seriebouw (systeembouw), waarbij de drie bonden van besturen nauw samenwerken, zal waarschijnlijk in de eerstkomende jaren de huisvesting van verschillende scholen verbetering kunnen ondergaan.
Evenals in voorgaande jaren pleegden de scholen regelmatig overleg in het kader van de v.u.t.s. De regeling van het u.t.o. onder de werking van de Wet op het voortgezet onderwijs was geregeld onderwerp van discussie, niet alleen binnen deze vereniging, doch vooral binnen de werkgroep m.b.o.-t, die onder leiding van de inspecteur-generaal van het onderwijs gereed kwam met zijn advies omtrent de voorschriften die ingevolge de W.V.O. voor het m.t.o. (=toekomstig u.t.o.) moeten worden uitgevaardigd. In dit verband vormde een belangrijk punt van bespreking het entameren van een experiment met een opleiding op basis van deze voorstellen. Het laat zich aanzien, dat een beperkt aantal scholen in 1967 hiermede ervaring kan gaan opdoen.
Binnen de v.u.t.s. houdt een aantal commissies zich bezig met de ontwikkeling en aanpassing van leerplannen, ook voor de vervolgcursussen. Zo kwamen in 1966 leerplannen tot stand

voor de vervolgcursussen weg- en waterbouwkunde voor opzichters en uitvoerders. Deze ontwerp-leerplannen werden aan de staatssecretaris ter goedkeuring aangeboden. Naar verwachting zullen in 1967 enige scholen met deze cursussen onder subsidieverband kunnen aanvangen.
Indien deze cursussen worden gerealiseerd, zal in de behoefte aan specialisatie ook voor deze sector zijn voorzien.
De bezetting van de vervolgcursussen baart in zoverre zorg, dat in de praktijk, zoals vergelijking van de bezetting der verschillende leerjaren heeft doen blijken, vele leerlingen deze cursus niet voltooien. De oorzaken zijn nog niet bekend; te denken valt aan oproep voor militaire dienst, of het feit, dat de combinatie van werkzaamheid in de praktijk èn vervolgstudie de betrokkenen te zwaar valt.

3 INSPECTIEVERSLAG HOGER TECHNISCH ONDERWIJS

Nadat in september 1965 dertien scholen met het nieuwe leerplan waren begonnen – invoering voorbereidend jaar – zijn met ingang van het schooljaar 1966–1967 alle hogere technische scholen met de nieuwe opleiding in zee gegaan.
De eerste resultaten van het voorbereidende jaar zijn bevredigend te noemen, hoewel ongeveer 35% van de leerlingen uit het voorbereidende jaar niet kon worden toegelaten tot het eerste leerjaar nieuwe stijl.
De algemene indruk is dat de leerlingen die via het voorbereidend jaar tot de h.t.s. zijn toegelaten, niet zullen onderdoen voor de leerlingen, die met een einddiploma h.b.s. B of gymnasium B hun studie in het eerste studiejaar van de h.t.s. zijn begonnen.
Aan het einde van het schooljaar 1966–1967 zal uiteraard een betere beoordeling mogelijk zijn.

In samenwerking met de technische hogescholen is een begin gemaakt met de voorlichting aan schooldekanen van v.h.m.o.-scholen. Reeds kan worden geconstateerd, dat de schooldekanen een beter inzicht krijgen in de vereisten voor de studie aan de h.t.s.-en en technische hogescholen, waardoor zij aan de leerlingen een betere voorlichting kunnen geven met betrekking tot de te nemen beslissing voor de verdere studie.
De betere voorlichting en het toekennen van studiebeurzen, ook aan leerlingen van h.t.s.-en, zullen er ongetwijfeld toe hebben bijgedragen, dat de toeloop naar het h.t.o. van leerlingen met het einddiploma van een v.h.m.o.-school is toegenomen.

De samenwerking met de technische hogescholen, die van groot belang is voor de ontwikkeling van het hoger technisch onderwijs, heeft thans in een meer officiële vorm plaats.
Op 29 september 1966 installeerde de minister van onderwijs en wetenschappen de Studiecommissie coördinatie technisch wetenschappelijk onderwijs – hoger technisch onderwijs.
Deze commissie zal de samenwerking van de technische hogescholen en hogere technische scholen kunnen bevorderen, niet alleen t.a.v. een verantwoorde en efficiënte ontwikkeling van het hoger technisch onderwijs, maar ook met betrekking tot de na- en bijscholing van docenten.
Van zeer groot belang is ook de bestudering van de voortgezette opleiding van h.t.s.-ers tot ingenieurs en de opvang van t.h.-studenten voor wie de meer theoretische studie te zwaar is gebleken en die toch over een goede technische aanleg beschikken.

Reorganisatieplannen betreffende de werkzaamheden van de v.h.t.s. (vereniging van hogere technische scholen in Nederland) zijn in ontwikkeling.
Een goede organisatie binnen de v.h.t.s. zal een belangrijke steun kunnen zijn voor de afzonderlijke bij de v.h.t.s. aangesloten scholen. Naar verwachting zal in de loop van het jaar 1967 een bezoldigde secretaris kunnen worden aangetrokken, waardoor het voor het bestuur

van de v.h.t.s. mogelijk zal worden vele werkzaamheden, die de afzonderlijke besturen thans nog los van elkaar uitvoeren, op efficiënte wijze te coördineren en tevens een betere samenwerking te bevorderen bij de ontwikkeling en vernieuwing van het hoger technisch onderwijs.

In het verslagjaar werd officieel in gebruik genomen het nieuwe gebouw van de Hogere Hotelschool te Scheveningen.
De Toeristenschool van het Wetenschappelijk Instituut voor het Toerisme is op 1 september met de opleiding begonnen in een tijdelijke huisvesting.
Ofschoon dit jaar de voorbereidingen voor de bouw van enkele scholen zijn afgesloten, is geen nieuwe uitvoering van de nieuwbouw of verbouwing van h.t.s.-en tot stand gekomen. De in voorbereiding zijnde plannen voor de bouw van h.t.s.-en (nieuwbouw, verbouwing en uitbreiding) zullen nog een bouwvolume vragen van ongeveer f 75 miljoen. Een spoedige uitvoering van deze plannen is met het oog op de vernieuwing en verbetering van het onderwijs zeer wenselijk.

Opgemerkt moet nog worden dat voor het hoger beroepsonderwijs het talenpracticum, de overhead-projector en de close-circuit televisie hoe langer hoe meer als onmisbare hulpmiddelen worden beschouwd voor een goede uitvoering van het onderwijs op dit niveau.

De inspectie heeft het in het vorige jaar ondernomen initiatief om tot grotere samenwerking van scholen te komen voortgezet.
Een dergelijke samenwerking, die waar mogelijk wellicht tot een integratie zou kunnen leiden, is een noodzakelijke voorwaarde voor de beoogde vernieuwing van het onderwijs, met name voor wat betreft de realisatie van de onderscheidene differentiaties bij de diverse afdelingen. Uiteraard zal ook slechts op deze wijze een optimaal gebruik van de relatief kostbare lokalen en outillage kunnen worden bevorderd, evenals een doelmatige inschakeling van deskundige leerkrachten.

Het hoger technisch onderwijs ontwikkelt zich ten aanzien van de chemische en fysische techniek steeds verder in de richting van de procestechniek. In dit verband is het vermeldenswaard, dat aan de hogere textielscholen te Enschede en te Tilburg de bestaande leerplannen worden aangepast aan de tendens, de chemische en mechanische textieltechniek uit te breiden naar de procestechniek met als differentiaties:

kunststoffen, rubber, papier en verven en lakken.

Onder leiding van de inspectie van het hoger technisch onderwijs werd een werkgroep ad hoc gevormd om aan de differentiaties inhoud te geven.
De opleiding aan de Hogere Confectieschool te Amsterdam zal worden aangepast aan de ontwikkelingen in de confectieindustrie.

Gedurende 1966 werd in overweging genomen, in Amsterdam een differentiatie voor te bereiden binnen de afdeling chemische techniek in de richting van de farmaceutische techniek. De besprekingen hebben echter nog niet tot een dienovereenkomstig voorstel geleid.

De ontwikkelingen in de mijnindustrie hebben het noodzakelijk gemaakt de Mijnschool in Heerlen geleidelijk-aan op te heffen.
Bij het oplossen van de sociaal-economische problemen t.g.v. de ontwikkelingen in zuid-Limburg is direct aandacht besteed aan de herscholing van de werknemers bij de mijnindustrie. Dit heeft ertoe geleid, een speciaal herscholingsprogramma in de werktuigbouwkunde en in de procestechniek op te stellen voor employé's bij de mijnen. De mijnschool werkt hiertoe nauw samen met de h.t.s. te Heerlen. Verwacht wordt, dat de omscholing van geselecteerde opzichters – voornamelijk uit het ondergrondse bedrijf – in twee jaar zal kunnen worden gerealiseerd. Voor andere opzichters is eerst een voorbereidende herhalingscursus van zes maanden georganiseerd.

In 1966 werd door de staatssecretarissen van onderwijs en wetenschappen en van sociale zaken en volksgezondheid de Commissie assisterend laboratoriumpersoneel/analisten ingesteld. Deze heeft tot opdracht gekregen zich te beraden over de verschillende richtingen in de opleiding voor analist en overig assisterend laboratoriumpersoneel en in direct verband daarmede over de inhoud en de meest wenselijke vorm van de opleiding, van de examinering en de diplomering.
Bovendien werd de commissie verzocht te adviseren omtrent de behoefte aan en de spreiding van deze opleidingen. In deze commissie zijn vertegenwoordigd de Stichting ter behartiging van de vorming van laboratoriumpersoneel en de desbetreffende sectoren van onderwijs en volksgezondheid.
Na een voorjaars- en najaarsconferentie bereikte de commissie overeenstemming over een voorlopige onderwijsopbouw voor de verschillende richtingen, die voor de verdere ontwikkeling als richtsnoer zal kunnen dienen.
De voorlopige richtsnoeren zijn:

1 hoger beroepsonderwijs
a 3-jarige opleiding tot laboratoriumassistent
b 2-jarige opleiding tot analist
Toelating h.a.v.o. resp. m.a.v.o. 4 + Vbj. of daaraan gelijkwaardig

2 middelbaar beroepsonderwijs
a 3-jarige opleiding tot laborant
Toelating m.a.v.o. 3 of daaraan gelijkwaardig.

De commissie heeft een rapport uitgebracht omtrent de meest gewenste spreiding van de opleidingen over Nederland.
Ten aanzien van de huisvesting kan worden opgemerkt, dat steeds meer de overtuiging veld wint dat de opleidingen tot laboratoriumpersoneel alleen dan pas effectief van de grond zullen kunnen komen, indien dit onderwijs kan worden gegeven in gebouwen, die daartoe in opzet en inrichting geschikt zijn. Tot heden wordt nog vaak gebruik gemaakt van lokaliteiten in v.h.m.o.-scholen, die voor dit specifieke onderwijs minder geschikt zijn.

4 INSPECTIEVERSLAG NAUTISCH ONDERWIJS

Sedert 1965 is aan de lerarenopleiding voor de middelbare nautische N-akten, onder beheer van de vereniging 'Cornelis Douwes' te Amsterdam, een voorbereidend studiejaar verbonden. Het toelatingsexamen tot de lerarenopleiding, waaraan abituriënten zich aan het einde van het voorbereidend studiejaar dienen te onderwerpen, werd in het verslagjaar voor de eerste maal ten overstaan van een door de minister van onderwijs en wetenschappen ingestelde examencommissie afgenomen.

Ten aanzien van het eerste gedeelte van bovengenoemde aktenexamens zal de overgangsregeling, op grond waarvan kandidaten volgens het oude reglement examen kunnen afleggen, in 1967 worden beëindigd.

Voor de gelegenheid om kennis te nemen van de technische ontwikkeling in de scheepvaart door het volgen van applicatiecursussen door bevoegde leraren in het zeevaartonderwijs bestaat grote belangstelling. Het ligt in het voornemen deze applicatie voor onderwerpen, die van overwegend belang zijn voor het zeevaartonderwijs, met hulp van universiteiten en hogescholen verder uit te breiden.

Het percentage onbevoegd gegeven lessen aan hogere zeevaartscholen nam verder af van 26% in 1965 tot 25% in 1966.

De geleidelijke omzetting van de 2-jarige AS en AM opleidingen in 3-jarige cursussen voor het getuigschrift BS, respectievelijk BM, vond in 1966 verder voortgang. Het eindexamen voor stuurmansleerling AS zal voor de laatste maal in 1967 worden afgenomen.

In het verslagjaar werd een gewijzigd eindexamenreglement bij wijze van proef gehanteerd. De wijzigingen betreffen onder meer de instelling van een eindexamen in de steunvakken bij de overgang naar het laatste studiejaar van de BS opleiding. Het gewijzigde examenreglement zal met ingang van 1967 definitief worden ingevoerd.

Door bovengenoemde wijzigingen van cursusduur en examenreglement werd het onderwijssysteem op ingrijpende wijze veranderd.
De tot heden vastgestelde resultaten zijn veelbelovend.

Volgens de reeds in voorgaande jaren geconstateerde tendens nam in 1966 het aantal studerenden voor stuurmansleerling verder af, in tegenstelling tot het aantal aspirant-scheepswerktuigkundigen, dat een duidelijke toename vertoonde.

Op basis van de aan een der hogere zeevaartscholen verkregen ervaring met het onderwijs in de elektronica en meet- en regeltechniek werd besloten over te gaan tot aanvraag van eenvormige apparatuur voor dit onderwijs aan de overige hogere zeevaartscholen.

Aanvragen voor subsidiëring van applicatiecursussen in bovengenoemde vakken voor reeds gediplomeerde koopvaardijofficieren zijn bij het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen ingediend.
Het nieuwe gebouw voor de hogere zeevaartschool te west-Terschelling werd in 1966 in gebruik genomen.
Het schoolgebouw voldoet aan de verwachtingen.

In tegenstelling tot de verwachting, dat de radarnavigatorcursus aan de hogere zeevaartschool te Delfzijl in het verslagjaar zou kunnen aanvangen, veroorzaakte vertraging in de bouw van de simulatorinstallatie een verder uitstel. De opleiding zal in het begin van 1967 over de volledige apparatuur kunnen beschikken. Het in september 1966 aangevangen radaronderwijs aan aspirant stuurlieden van de kleine handelsvaart voldoet aan de gestelde eisen.

De plaatsingsmogelijkheden voor stuurlieden bij de grote handelsvaart geven nog steeds reden tot zorg. Het afnemende aantal leerlingen voor de primaire opleidingen van stuurmansleerling zal ongetwijfeld resulteren in een geringere aanmelding voor de rijksexamens.
De gegevens in het jaarverslag van de Commissie voor de stuurliedenexamens vermelden hierover meer exacte cijfers dan de opleidingsscholen – in verband met de bijzondere aard dezer cursussen – kunnen geven.

Met betrekking tot de opleidingen voor het voorlopig diploma van scheepswerktuigkundige kon in het verslagjaar voor het dagonderwijs een geringe en voor het avondonderwijs een duidelijke teruggang van het aantal leerlingen geconstateerd worden.
De leerplannen der opleidingen voor stuurlieden, scheepswerktuigkundigen en radiotelegrafisten tonen in sommige aspecten een achterstand ten opzichte van de technische ontwikkeling in de scheepvaart. In afwachting van de herziening dezer leerplannen in het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs zijn applicatiecursussen tot aanvulling van het onderwijs voor gediplomeerde koopvaardijofficieren in voorbereiding.

Aan het einde van het verslagjaar werd het zeewaardig instructievaartuig voor aspirantstuurlieden en radiotelegrafisten 'Prinses Margriet' in dienst gesteld.
De plechtigheid der naamgeving werd verricht door H.K.H. Prinses Margriet in tegenwoordigheid van vele autoriteiten uit onderwijs- en scheepvaartkringen.
Het schip dat onder beheer staat van het Koninklijk Onderwijsfonds voor de Scheepvaart,

heeft reeds instructiereizen gemaakt met leerlingen der hogere zeevaartscholen en het blijkt in alle opzichten aan de verwachtingen te voldoen

De 'Samenvatting Zeevaartonderwijs', waarin de zienswijze van de werkgroep met betrekking tot de toekomstige opleidingen voor stuurman en scheepswerktuigkundige bij de grote en kleine handelsvaart is vastgelegd, kwam in het verslagjaar gereed.
Ten aanzien van examenreglementen en -programma's duurt het overleg nog voort.
De instelling van een werkgroep 'Radio-onderwijs' vond inmiddels plaats. De eerste vergadering van deze werkgroep zal in het begin van 1967 worden belegd.

Voor de kandidaten, die zich willen bekwamen voor de nijverheidsonderwijsakte N VI (binnenvaartkunde) bestaat geen van rijkswege gesubsidieerde opleiding. Zij verkrijgen de nodige kennis voor het examen door zelfstudie, schriftelijke lessen en informatie bij directeuren en leraren van dagnijverheidsscholen voor de binnenvaart.

Een praktisch bezwaar tegen de instelling van een gecentraliseerde lerarenopleiding vormt de veelal ambulante betrekking van gegadigden in de binnenvaart.
In verband met de toenemende eisen, die het onderwijs stelt, zal in het aanstaande overleg inzake de lerarenopleiding binnen het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs de instelling van een centrale opleiding voor leraren in de binnenvaartkunde overwogen dienen te worden.

Met het onderwijs aan de nieuwe dagnijverheidsschool te Rotterdam kon in september 1966 worden aangevangen.
In het door bovengenoemde school ontruimde gebouw met internaat werd te zelfder tijd een r.-k. dagnijverheidsschool – eveneens onder beheer van het Koninklijk Onderwijsfonds voor de Scheepvaart – gevestigd.
Een nieuw gebouw met internaat voor de dagnijverheidsschool voor de binnenvaart te Amsterdam zal in augustus 1967 in gebruik worden genomen. Het onderwijs aan deze school zal op protestants-christelijke grondslag worden gegeven. De aanmelding van nieuwe leerlingen bleef in het verslagjaar enigszins beneden de verwachtingen.
Met de omzetting van de 2-jarige opleidingen in 3-jarige in het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs zal waarschijnlijk in 1967 kunnen worden aangevangen.

Sedert 1 oktober 1966 is een internationale overeenkomst van kracht, volgens welke aan de aangesloten landen – waaronder Nederland – de verplichting wordt opgelegd tot afgifte van rijksradardiploma's aan schippers van vaartuigen op de Rijn, die – na afgelegd examen – blijk hebben gegeven de nodige kennis daartoe te hebben verworven. Het toezicht op de naleving der betreffende voorschriften berust bij Rijkswaterstaat, directie van de Waterstaat. Aan de dagnijverheidsschool voor de binnenvaart te Rotterdam is sedert enkele jaren een radaropleiding voor schippers van de binnenvaart verbonden. De opleiding alsmede het afsluitend examen, waarbij de moderne radarlesapparatuur wordt gebruikt, voldoen aan hoge eisen. Het zou aanbeveling verdienen het diploma dat na voldoende uitslag van laatstgenoemd examen wordt uitgereikt, gelijkwaardig te stellen aan eerder vermeld rijksdiploma.

De opleidingen voor schipper, machinist-motordrijver, molenbaas en zuigerbaas aan de avondbinnenvaartscholen trokken ook dit jaar weer voldoende belangstelling.

Met de indienststelling van het instructievaartuig voor de hogere zeevaartscholen 'Prinses Margriet' kwam de 'Prinses Juliana' geheel ter beschikking voor het onderwijs aan leerlingen voor kust- en binnenvaart. Laatstgenoemd motorschip zal evenwel wegens langdurige dienst binnen afzienbare tijd vervangen moeten worden. Het instructievaartuig 'Prins Hendrik' werd in het verslagjaar buiten dienst gesteld.

De ingebruikname van het in 1965 aangekochte passagiersschip 'Cilicia' als tweede havenvakschool te Rotterdam zal eerst in het begin van 1967 kunnen plaatsvinden. De reparatie, verbouwing en inrichting van het schip vorderen meer tijd dan was voorzien. Plannen voor een permanent gebouw voor de havenvakschool te Amsterdam zijn in een ver gevorderde staat van voorbereiding.

De matrozenopleidingen aan boord van de opleidingsschepen 'Pollux' te Amsterdam en 'Nederlander' te Rotterdam zijn van beperkte omvang.
Overleg over de inpassing van dit onderwijs in de Wet op het voortgezet onderwijs heeft nog niet plaatsgevonden.

Luchtvaartnijverheidsonderwijs wordt gegeven aan de school voor luchtvaarttechniek te 's-Gravenhage en aan een afdeling van de lagere technische school te Hoofddorp. Terwijl aan eerstgenoemde school een grote belangstelling bestaat, is er voor het luchtvaartonderwijs aan de school te Hoofddorp geringe animo.
Een door het bestuur van de school te 's-Gravenhage ingestelde werkgroep stelde in het verslagjaar een structuurplan voor het toekomstig luchtvaartnijverheidsonderwijs aan de school op.
In dit plan spreekt de werkgroep zich uit voor een driejarige opleiding voor vliegtuigtechnicus, elektronicatechnicus en meet- en regeltechnicus, gevolgd door een praktijkjaar voor elk dezer afdelingen.
Het schoolbestuur aanvaardde dit plan en is voornemens een deel der voorgestelde wijzigingen in de huidige opleidingen met ingang van het schooljaar 1967–1968 in te voeren.
De opleiding voor de akte viskunde is sinds jaren gestaakt wegens de geringe behoefte aan leraren in het bezit van deze akte.
Mede in verband met de plannen tot herziening van het visserij-onderwijs wordt thans de organisatie van deze opleiding opnieuw overwogen.
Overigens dient ook in het kader van de Wet op het voortgezet onderwijs nader overleg te worden gepleegd over de toekomstige opleiding van leraren bij het visserij-onderwijs.
Met het visserij-onderwijs aan de Visserijschool te Goederede kon in 1966 worden aangevangen. Mogelijkheden tot het geven van visserij-onderwijs aan gegadigden uit de provincies Groningen en Friesland worden overwogen.
De omzetting van de 2-jarige opleidingen voor primair visserij-onderwijs in 3-jarige cursussen onderging een verdere uitbreiding.
Op enkele visserijscholen is de bezetting te gering om tot verlenging van de opleiding over te gaan.

Een gewijzigd programma voor het rijksexamen van stuurman voor de zeevisvaart kwam tot stand.
De wijzigingen betreffen voornamelijk een aanpassing van het programma aan het huidige gebruik van moderne navigatiemiddelen op zeevissersvaartuigen.
De datum van invoering der gewijzigde bepalingen staat nog niet vast.

Een beslissing ten aanzien van de aanschaf van een modern visserij-instructievaartuig voor het visserij-onderwijs is door de minister van onderwijs en wetenschappen nog niet genomen. Het tijdelijk oefenvaartuig in gebruik bij de visserijscholen te Scheveningen en Katwijk blijft in afwachting van de vervanging door een modern vaartuig in dienst.

De indienststelling van een tweede oefenvaartuig op tijdelijke basis voor de visserijscholen te Den Helder en Urk kon wegens onverwachte reparaties nog niet plaatsvinden.

Door de minister van landbouw en visserij werden in het verslagjaar fondsen tot bevordering van het visserij-onderwijs ter beschikking gesteld van het visserijschap.

Het ligt in het voornemen, dat ook het bedrijfsleven aan de vorming van een studiefonds voor het visserij-onderwijs zal bijdragen.
Het visserijschap, bijgestaan door een adviescommissie, zal in 1967 zijn taak met betrekking tot het studiefonds aanvangen.

5 INSPECTIEVERSLAG MIDDELBAAR KUNST- EN KUNSTNIJVERHEIDSONDERWIJS

Middelbaar kunst- en kunstnijverheidsonderwijs kan worden gevolgd aan twaalf opleidingen, n.l. te: Amsterdam, Arnhem, Breda, Eindhoven, Enschede, 's-Gravenhage, Groningen, 's-Hertogenbosch, Leeuwarden, Maastricht, Rotterdam en Utrecht (te Leeuwarden is dit beperkt tot een avondopleiding).

Teneinde onderlinge concurrentie tussen de academies zoveel mogelijk te voorkomen, wordt gestreefd naar een afbakening van taken. Deze taakverdeling kan vooral tot stand komen door differentiatie binnen de afdelingen.

Thans kan men aan 12 afdelingen studeren, namelijk:
- opleiding tekenleraren
- schilderkunst en grafische kunst
- monumentale vormgeving
- publiciteitsvormgeving
- fotografie en/of filmvormgeving
- modevormgeving
- textiele vormgeving
- plastische vormgeving
- vormgeving in metalen en kunststoffen
- keramische vormgeving
- architektonische vormgeving (interieur- en meubelvormgeving)
- algemene industriële vormgeving.

Aan de academies zijn gemiddeld 5 à 6 afdelingen verbonden.

De onderwijskundige problemen kwamen vele malen aan de orde, deels in de maandelijkse vergaderingen van de Vereniging van Middelbare Kunst- en Kunstnijverheidsscholen, deels in de 'Werkgroep kunst- en kunstnijverheidsonderwijs' onder leiding van de inspecteur-generaal.
In deze werkgroep, die op 17 en 18 maart en 27 en 28 oktober te Lochem vergaderde, kwamen vooral ter sprake: de doelstellingen van de opleidingen, de positie ervan binnen het overige kunstonderwijs en ten opzichte van de andere sectoren van het onderwijs, de toelatingseisen en de inrichting van het onderwijs. Gezien de snelle veranderingen in de maatschappij, waarmede de opleidingen rekening moeten houden, is de wenselijkheid uitgesproken dat de werkgroep, ook na afsluiting van het werk ter voorbereiding van de algemene maatregel van bestuur, welke voor deze tak van onderwijs zal dienen, ten minste éénmaal per jaar zal bijeenkomen, teneinde na te gaan, of de regelingen in de praktijk voldoen.

Indien de door deze werkgroep geformuleerde conceptregeling voor het onderwijs op het gebied van de beeldende kunsten en vormgeving tot uitvoering zou komen, zouden in de opleidingen grote verbeteringen aangebracht kunnen worden.

Voor deze tak van onderwijs heeft de Wet op het voortgezet onderwijs reeds het voordeel opgeleverd, dat de inrichting van het onderwijs nu bezien wordt in verband met de eisen, die de vakopleiding en de praktijk hieraan stellen.

De huisvestingsproblemen zijn nog steeds nijpend; in de laatste jaren kwam de nieuwbouw van 3 academies gereed, in 1963 te Arnhem, in 1964 te Enschede en in 1966 te Amsterdam. In 1966 werd het gebouw van de Akademie te Utrecht verbeterd en kwam de verbouwing van een semipermanent gebouw voor een gedeelte van de afdelingen van de Akademie voor Industriële Vormgeving te Eindhoven tot stand, terwijl aangevangen werd met de restauratie van het gebouw van de Rotterdamse Akademie. Daar staat tegenover, dat de plannen voor nieuwbouw of uitbreiding van de academies te Breda, 's-Hertogenbosch en Maastricht stagneerden, ondanks een groot ruimtegebrek, terwijl in de zorgelijke toestand der gebouwen te 's-Gravenhage, Groningen en Leeuwarden weinig of geen verbetering tot stand kwam.

Voor de Nederlandse Filmakademie zijn de hoopvolle perspectieven, die in het jaar 1965 werden voorspeld, niet in vervulling gegaan.
Van de verbeterde outillage en het nieuwe leerplan kon niet voldoende worden geprofiteerd, daar de verbouwing van het voormalig schoolgebouw van de Kweekschool voor Scheepswerktuigkundigen niet tot stand kwam. Indien deze toestand onverhoopt in 1967 zou voortduren, zal het onderwijs hiervan ernstig nadeel ondervinden, zo niet in wezen onmogelijk worden.

Sinds het cursusjaar 1965–1966 kan men op 5 plaatsen tot tekenleraar worden opgeleid n.l. te Amsterdam, Arnhem, 's-Gravenhage, Groningen en Tilburg. De invloed van de toename van het aantal opleidingen zal ongetwijfeld binnen enkele jaren merkbaar zijn t.o.v. het nog grote tekort aan bevoegde tekenleraren. Het is echter moeilijk meer exacte prognoses voor de toekomst te stellen, daar bij de uitwerking van de Wet op het voortgezet onderwijs de positie van de tekenleraar allerminst duidelijk is.

In de huisvestingssituatie is verbetering gekomen door het gereedkomen van de nieuwbouw te Amsterdam. De Akademie voor Opleiding tot Tekenleraren te Tilburg heeft echter nog steeds de beschikking over het te kleine semi-permanente gebouw. Te 's-Gravenhage en Groningen duurt de ongunstige situatie voort.

Gedurende het gehele jaar werd intensief overleg gepleegd in verschillende commissies over de toekomstige opleiding van teken- en handvaardigheidsleraren (onder het begrip handvaardigheid mede begrepen het 'handwerken').

In de Commissie opleiding leraren, ingesteld in 1964, werd in 1965 en 1966 de inspecteur van het middelbaar kunst- en kunstnijverheidsonderwijs uitgenodigd als gast aanwezig te zijn om de problematiek rond deze vakken toe te lichten; het rapport van de Commissie ter bestudering van het vraagstuk van de handvaardigheid bij het voortgezet onderwijs (beter bekend onder de naam 'Commissie-Hennequin') werd uitvoerig behandeld. Een informele commissie van enkele inspecteurs uit de verschillende sectoren van het onderwijs en enkele vakdocenten trachtte te komen tot een opzet voor de vakken tekenen – handvaardigheid – handwerken voor rijks h.a.v.o.-scholen.
De opleiding voor tekenleraren te Amsterdam hield zich met ditzelfde probleen bezig (zij het, zonder het handwerken erbij te betrekken).
De Vereniging tot Bevordering van het Aesthetisch Element in het Voortgezet Onderwijs (V.A.E.V.O.) belegde op 26 november een studiedag te Amsterdam over deze kwestie, waaraan door meer dan 300 geïnteresseerden werd deelgenomen. Het is te hopen, dat in de toekomst de opleiding van leraren in de genoemde vakken een groter eenheid zal tonen dan thans het geval is.

Aan de opleidingen voor voortgezet en hoger bouwkunstonderricht kon dit jaar aan 34 gegadigden het V.B.O.- en aan 17 gegadigden het H.B.O.-diploma worden uitgereikt.
De in 1965 doorgevoerde reorganisatie der architecten-opleidingen met behulp van de

praktijk werd in 1966 voltooid. De V.B.O.-opleidingen lopen, met uitzondering van die te Leeuwarden, af. In plaats van de V.B.O.- en H.B.O.-opleidingen komen zesjarige ongedeelde architecten-opleidingen, die de studerenden zullen brengen tot een niveau, dat minstens gelijkwaardig zal zijn aan dat van de huidige H.B.O. Deze academies zijn gevestigd te Amsterdam, Arnhem, Groningen, Rotterdam en Tilburg, terwijl aan de opleiding te Maastricht bij wijze van proef is toegestaan, met de eerste vier jaren van de zesjarige opleiding aan te vangen.

Teneinde de zeer gewenste coördinatie tussen de 6 academies tot stand te brengen, is een voorlopige Centrale Raad van de Akademies van Bouwkunst in Nederland opgericht, waarin de besturen en directeuren der academies, benevens vakorganisaties (de Bond van Nederlandse Architekten, de Bond van Nederlandse Stedebouwkundigen en de Kring Hoger Bouwkunst Onderricht) zijn vertegenwoordigd. Het uit de Centrale Raad samengestelde dagelijks bestuur en de eveneens daaruit samengestelde Commissie coördinatie onderwijs komen maandelijks bijeen om de studieproblemen te bespreken. De studieprogramma's, de organisatie der toelatings- en tussentijdse examens, de coördinatie tussen de opleidingen, de contacten met de hogere technische scholen en de technische hogescholen vormden de voornaamste punten van bespreking.

De huisvesting der academies vormt een voortdurende zorg. Alleen de academie te Amsterdam heeft de beschikking over een eigen, adequaat gebouw; het 17e eeuwse Oudezijds Huiszittenhuis werd met veel zorg gerestaureerd en voor het onderwijs geschikt gemaakt. De academie te Maastricht vindt gedeeltelijk een onderdak in het gebouw van de Jan van Eijck-akademie; de academie te Rotterdam is gehuisvest in een gedeelte van een schoolgebouw. De overige academies zijn vooralsnog volstrekt onvoldoende gehuisvest. Nu door de reorganisatie het onderwijs totaal anders van opzet is geworden, zou de huisvesting op korte termijn verbeterd moeten worden.

Aan de cursus voor kerkelijke architectuur te 's-Hertogenbosch werd dit jaar geen diploma uitgereikt. Het blijft de vraag, of de huidige organisatie en inrichting wel de meest juiste zijn.

6 INSPECTIEVERSLAG LEERLINGWEZEN

Het totale aantal leerlingen met leerovereenkomst nam toe van 70 525 (eind 1965) tot 72 000 (eind 1966).
In het laatste kwartaal van 1966 begon zich een tendens af te tekenen dat aan de overspanning op de arbeidsmarkt een einde zou komen en wel voornamelijk in conjunctuurgevoelige sectoren als de bouwnijverheid, confectie-, textiel- en metaalindustrie, waarin werkloosheid optrad.
Het was te verwachten dat tengevolge hiervan een terugslag zou optreden bij het sluiten van leerovereenkomsten en dat ook leerlingen met een leerovereenkomst zouden worden ontslagen.
Hoewel in het algemeen het sluiten der leerovereenkomsten gunstig verliep en zelfs groei te zien gaf, was het aantal leerlingen in de metaalindustrie beduidend lager dan in de voorgaande jaren. Er werden ongeveer 8% minder leerovereenkomsten gesloten.
Het metaalambacht daarentegen vertoonde een kleine groei van 100 leerlingen.
Tegen het eind van het jaar nam de werkloosheid snel toe, speciaal in de bouwsector. Per 31 december 1966 bedroeg het aantal werkloze jeugdigen met leerovereenkomst in deze sector reeds 7% van de ruim 13 000 bij de Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf ingeschreven leerlingen; merendeels in de drie noordelijke provincies en in Limburg.

In de metaalsector (industrie en ambacht) was vrijwel geen sprake van werkloosheid van leerlingen met leerovereenkomst.

In de bedrijfstakken gas- en waterfitten en loodgieten was niets te merken van teruggang; men kon zelfs niet genoeg jeugdigen aantrekken.

De Stichting Hout ondervond praktisch geen gevolgen van de werkeloosheid in 1966.

De Stichting Vakopleiding Schildersbedrijf die in het westen in het geheel niets merkte van enige recessie, zag een 100-tal leerlingen met leerovereenkomst in de vier noordelijke provincies en een twintigtal leerlingen in Limburg ontslagen.

De textielsector ondervond in 1966 nog geen moeilijkheden met het ontslaan van jeugdige werknemers. De opleiding in de confectie-industrie (V.O.C.) vertoonde zelfs een geringe groei (+ 100 leerlingen) ten opzichte van 1965.

Concluderend kan worden gezegd, dat in 1966 de teruggang alleen voor het leerlingstelsel Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf moeilijkheden heeft opgeleverd. Dit is begrijpelijk, daar de aannemers de leerlingen en arbeiders aannemen als er bouwopdrachten zijn. Is het project klaar gekomen, dan gaan zij over naar een nieuw bouwwerk. Wordt er echter geen nieuw project aangenomen, dan worden zij ontslagen en kunnen ook elders geen werkgelegenheid vinden als er geen nieuwe werken worden aangenomen.
Er is in het bouwbedrijf geen continuïteit in het dienstverband, zoals bij de 'plaatsgebonden' bedrijven.

Met de landelijke organen werden door de inspectie van het leerlingwezen contacten onderhouden, waarbij reeds in de meeste gevallen de consequenties van de Wet op het leerlingwezen werden betrokken.

Wederom werd een aantal leerprogramma's herzien en opnieuw ingediend. Volgens de wens van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen geschiedde dit, nadat er waarborgen inzake de consolidatie van het algemeen en op het beroep gericht onderwijs en conceptrichtlijnen voor een leerplan waren overgelegd.

Van de zijde van de tandtechnici werden pogingen ondernomen tot inschakeling van het wettelijk leerlingstelsel in deze bedrijfstak. Een beslissing hierover werd nog niet genomen.

De Maatschappij voor Nijverheid en Handel beraadde zich, tezamen met de Kamers van Koophandel, intern reeds op een mogelijk te creëren leerlingstelsel voor de administratieve beroepen.

De textielindustrie bestudeerde de mechanisering in de bedrijfstak en trad in overleg met Bemetel en de inspectie leerlingwezen.

Bij de Stichting Vakopleiding Bouwbedrijf kreeg de opleiding van kraanmachinisten de volle aandacht, alsmede de voortgezette stucadoorsopleiding.

Bemetel schonk o.m. aandacht aan de reorganisatie van de opleiding voor scheepsbouwers in verband met de ontwikkeling in het 'afschrijven' en de sectiebouw.

De V.A.P.R.O. (procesindustrie) kreeg meer en meer gehalte door de snelle omschakeling in de industrie naar de functie van bedieningsvakman.

De mogelijkheid nam toe om de reeds in het verslag over 1965 genoemde klein-offset bedrijven onder te brengen bij het landelijk orgaan van het lithografisch bedrijf. Een beslissing hieromtrent is echter nog niet bereikt.

De stichting 'Landelijke Vakopleiding Schildersbedrijf' betrok een nieuw gebouw.

Hoewel meerdere landelijke organen overeenkomsten sloten met de regionale organen (14 in totaal), kan nog niet gesproken worden van een algehele samenwerking. Gezien de basis van vrijwilligheid tot samenwerking was het niet mogelijk een algehele consolidatie te bereiken. Dit zal eerst het geval zijn als de Wet op het leerlingwezen in werking treedt, waarbij de samenwerking verplicht wordt gesteld.

Voor zover mogelijk werd door de inspectie van het leerlingwezen getracht te komen tot centralisatie van onderbezette cursussen voor aanvullend onderwijs bij de leerprogramma's; talloze leerprogramma's, zowel herziene als nieuwe, werden aan een critisch onderzoek onderworpen.
Er werd gestreefd naar uniforme richtlijnen voor leerplannen, behorend bij de leerprogramma's, teneinde het onderwijs zo adequaat mogelijk te doen zijn.
Door regelmatige vergaderingen en besprekingen tussen de individuele leden van de inspectie werd getracht een hecht teamverband te handhaven.

Evenals in vorige jaren werden met groot succes de nationale beroepenwedstrijden in het Jaarbeursgebouw te Utrecht gehouden.
Het aantal deelnemende bedrijfstakken was groter dan de vorige jaren en ook het aantal bezoekers was groter dan ooit tevoren, vooral van de zijde der schoolgaande jeugd in verband met de beroepskeuze.
In 1966 werden de internationale beroepenwedstrijden door Nederland georganiseerd en wel met groot succes. Ook deze wedstrijden werden, evenals de nationale, in de jaarbeurshallen gehouden.

De Nederlanders behaalden gouden medailles bij de volgende beroepen:
schilder, loodgieter, schoenmaker, stucadoor en instrumentmaker;
zilveren medailles bij de beroepen:
machinebankwerker, frezer, elektrisch lasser, elektrotechnisch installateur
en bronzen medailles bij de beroepen:
draaier, constructiebankwerker, autoplaatwerker en steenhouwer.

In totaal werden dus 5 gouden, 4 zilveren en 4 bronzen medailles uitgereikt.

De Commissie streekscholen zette haar werkzaamheden in dit jaar voort en bereikte het eindstadium van een concept-rapport, dat nog slechts de plenaire vergadering behoefde te passeren.

Het experiment streekscholen (onder coördinatie van de r.-k. Raad Vakopleiding en begeleid door de Rijksuniversiteit van Utrecht) werd uitgebreid met de 'part-time' scholen te Rotterdam (gemeente) en Tilburg naast de scholen te Roermond, Krommenie en Amsterdam (Elandstraat), die reeds eerder bij het experiment waren ingeschakeld.

Het raadgevend comité van de Europese Economische Gemeenschap nam de beslissing, op basis van de gereedgekomen internationale standaardvakeisen voor draaien, de harmonisatie uit te breiden met een zestal andere metaalberoepen.
Een voorbereidende werkgroep werd ingesteld om ook de mogelijkheid van harmonisatie van beroepen in de bouwsector te onderzoeken, voorbereidingen hiertoe te treffen en voorstellen te doen.

7 INSPECTIEVERSLAG NIJVERHEIDSONDERWIJS VOOR MEISJES

Experiment l.e.a.o./n.o./v.g.l.o.
In het schooljaar 1965–1966 werkten 5 nijverheidsscholen voor meisjes mede aan het experiment: afdeling c.q. school voor lager economisch en administratief onderwijs. Aan dit experiment nemen ook 8 v.g.l.o.-scholen deel. De begeleiding geschiedt door een coördinatiecommissie van de drie landelijke pedagogische centra en de Commissie-ten Have. Voor

elke school zijn bij Koninklijk besluit o.a. de lessentabel, de duur van de cursus en het toezicht geregeld. Het deelnemen aan dit experiment had tot gevolg dat in deze scholen het eerste jaar van de gehele primaire opleiding is omgezet in het 1e leerjaar – brugjaar – van een school voor lager beroepsonderwijs volgens de Wet op het voortgezet onderwijs. Na dit brugjaar bleek ruim 20% van alle eerstejaars leerlingen van de huishoud- en nijverheidsscholen te willen en kunnen overgaan naar het tweede leerjaar lager economisch en administratief onderwijs. De overige leerlingen zijn geplaatst in een tweede leerjaar lager huishoud- en nijverheidsonderwijs.

Experiment l.b.o.h. (lager beroepsonderwijs – huishoud- en nijverheidsonderwijs).
In het schooljaar 1966–1967 is begonnen met een tweetal experimenten 'l.b.o.h.' om daardoor met de nieuwe inrichting van het lager huishoud- en nijverheidsonderwijs onder de Wet op het voortgezet onderwijs vertrouwd te geraken en tevens een aantal ideeën omtrent de structuur van deze vorm van onderwijs te toetsen.
De verantwoording voor de uitvoering en de evaluatie van deze experimenten berust bij de commissie tot bestudering van goede onderwijsmethoden voor het nijverheidsonderwijs voor meisjes (Commissie-ten Have). De drie pedagogische centra participeren in beide projecten.
Het eerste project betreft het tweede en derde leerjaar van de huishoudscholen, waaraan ook het experiment 'l.e.a.o.' is verbonden.
Het tweede project richt zich tot 6 huishoud- en landbouwhuishoudscholen, teneinde de gehele structuur van het lager huishoud- en nijverheidsonderwijs, inclusief de brugklas, te bestuderen.
Voor beide experimenten is een concept-leerplan opgesteld. De lessentabel is in overeenstemming met de voorbeeldtabellen, vermeld in de bijlage van de 'Samenvatting van de overwegingen en conclusies met betrekking tot de uitvoering van de Wet op het voortgezet onderwijs van het overleg in enige werkgroepen, samengesteld uit de inspectie van het voortgezet onderwijs, bestuurs-, rectoren- en directeuren-, alsmede lerarenorganisaties en de pedagogische centra'.

Bij het inwerkingtreden van de Wet op het voortgezet onderwijs zullen krachtens de 'Overgangswet W.V.O.' bestaande scholen ingepast worden in de nieuwe onderwijsstructuur. Dit betekent onder meer dat een aantal scholen voor voortgezet lager onderwijs zal kunnen worden omgezet in scholen voor huishoud- en nijverheidsonderwijs. Ook zullen kleine v.g.l.o.-scholen wellicht het onderwijs beëindigen.
Voor het verkrijgen van enig inzicht in de gevolgen die hieruit voortvloeien voor het huishoud- en nijverheidsonderwijs heeft de inspectie nijverheidsonderwijs voor meisjes samenwerking gezocht en verkregen met de inspectie lager onderwijs.
In een aantal gevallen is gebleken, dat het niveau van het onderwijs in de primaire opleiding stijgt, wanneer na verantwoorde selectie leerlingen naar het individueel nijverheidsonderwijs voor meisjes werden verwezen.
Echter moet worden vastgesteld, dat in andere gevallen de afdelingen individueel nijverheidsonderwijs voor meisjes nog onvoldoende leerlingen van de primaire opleiding trekken en er van een verbetering van het niveau bij de primaire opleiding, op grond van de goede selectie, nog geen sprake is: het totale aantal leerlingen bij het individueel nijverheidsonderwijs voor meisjes maakte dan slechts ± 5% van de totale bevolking van de primaire opleiding uit, terwijl dit percentage ongeveer 20 zouden moeten bedragen.

Met ingang van het schooljaar 1966–1967 is op een tiental scholen bij wijze van experiment een uitbreiding gegeven aan de differentiatiemogelijkheden in het derde leerjaar lager nijverheidsonderwijs door aan de school een opleiding assistente K (kantoorassistente) te verbinden.

Het doel van deze opleiding is een voorbereiding te geven op het verrichten van eenvoudige kantoorwerkzaamheden.
De differentiaties in de assistente-opleiding, die reeds enkele jaren bestaan, namelijk de A, H en N differentiaties, behoren duidelijk ieder een eigen aard en niveau te hebben.
De inspectie heeft in het verslagjaar de hier en daar al bestaande regionale samenwerking betreffende examenopgaven voor het huidige assistente-examen krachtig trachten te bevorderen. Daarbij stimuleerde zij niet alleen samenwerking betreffende de vakken Nederlands, rekenen en de moderne taal, waarvoor straks waarschijnlijk landelijke opgaven voor het schriftelijk examen komen, maar ook betreffende de andere vakken die dan als keuzevakken mondeling, schriftelijk en/of praktisch op de scholen geëxamineerd zullen worden.
Teneinde te bevorderen dat het onderwijs in deze vakken op de scholen een goede inhoud en hoog niveau heeft, zodat het getuigschrift assistente en in de toekomst de diploma's l.b.o.h.-T en -P maatschappelijk een passende waardering krijgen en de aansluiting naar de vervolgopleidingen beter wordt, zijn uit de leerkrachten van deze opleiding vakwerkgroepen gevormd, die zowel over de concretisering van de leerplannen als over het examen van 1966 overleg gepleegd hebben. In verschillende ambtsgebieden zijn dan ook gezamenlijke examenopgaven gemaakt en uitgevoerd. Over de resultaten van deze examens en over andere door de werkgroepen geëntameerde onderwerpen wordt het overleg nog voortgezet. De betreffende directies en de leerkrachten zijn unaniem tevreden over deze vorm van samenwerking en de resultaten die deze oplevert en verder belooft op te leveren.

De 2-jarige cursus voor bejaardenhelpster is volgens het nieuwe leerplan voortgezet.
Bij het eindexamen in 1966 werd door 641 kandidaten het getuigschrift behaald.
Het aantal nijverheidsscholen waaraan een cursus bejaardenhelpster is verbonden onderging geen wijziging en telt derhalve 51.
Door enkele scholen is ook een oriënteringscursus in bejaardenzorg, omvattende 48 lessen, gegeven.

In dit verslagjaar zijn herziene richtlijnen voor de samenstelling van het leerplan van de boerinnencursus goedgekeurd, waarin het doel van deze beroepsgerichte cursus als volgt is geformuleerd: het vergroten van de algemene, maatschappelijke, huishoudelijke en culturele vorming, alsmede het vergroten van interesse en inzicht in de agrarische bedrijfsvoering, waarbij men uitgaat van de taak van de boeren- en tuindersvrouw in gezin, bedrijf en hedendaagse samenleving.
De cursus omvat 120 lessen, over twee winterhalfjaren verdeeld, en wordt aan 14 nijverheidsscholen gegeven. In het schooljaar 1965–1966 waren er 188 eerstejaars cursisten en 249 tweedejaars cursisten; in totaal 437. In het schooljaar 1966–1967 waren er 230 eerstejaars cursisten en 180 tweedejaars cursisten; in totaal 410.

Met name de scholen, die in 1966 voor het eerst met een driejarige vooropleiding voor lerares nijverheidsonderwijs zijn begonnen, hebben veelvuldig contact onderhouden met de subcommissie A-groep van de commissie tot bestudering van goede onderwijsmethoden voor het nijverheidsonderwijs voor meisjes.
Desgevraagd werd door leden van de subcommissie aan de scholen, die in de laatste jaren met de opleiding zijn gestart, ter plaatse gesproken over vraagstukken van didactische aard.
Het aantal leerlingen, dat dit jaar is toegelaten tot de driejarige vooropleiding, nam toe van 561 in 1965 tot 661 in 1966. Opgemerkt zij, dat op 3 scholen met de vooropleiding werd begonnen, zodat de driejarige vooropleiding thans aan 17 scholen in den lande is verbonden.
Opnieuw dient de aandacht te worden gevestigd op de waarde van een juiste selectie, zodat zou kunnen worden vermeden, dat minder geschikte of in het geheel niet geschikte leerlingen op aandrang van de ouders toch zouden worden toegelaten. In dit verband werd overwogen de zogenaamde 'begintest', die jaarlijks door de subcommissie wordt samengesteld,

ongeveer in de maand mei voor te leggen aan alle gegadigden. Thans wordt deze 'begintest als middel tot naselectie in de maand september afgenomen, op een tijdstip dus, waarop de leerlingen reeds op de scholen geplaatst zijn. Het effect van de begintest in mei zal een belangrijke niveaubepaling voor elke kandidaat-leerling betekenen. Een tijdig aan de scholen verstrekte uitslag zou grote steun bieden naast de thans gebruikte 'aanmeldingsformulieren'.
In 1966 hebben 335 kandidaten aan het examen driejarige vooropleiding deelgenomen, 33 kandidaten werden afgewezen. In werkgroepverband is door vele docenten onder leiding van de subsommissie A-groep voortgewerkt aan de studie van de vakdidactiek.
Een nieuw concept-leerplan voor de driejarige voorlopleiding is in dit jaar gereed gekomen.
Door de abituriënten werd de volgende keuze van verdere beroeps-opleiding vermeld:

opleiding lerares nijverheidsonderwijs	43,6%
opleiding huishoudkundige voor inrichtingen	2,4%
opleiding verpleegster	7,4%
opleiding apothekersassistente	3,6%
opleiding kleuterleidster	13,7%
opleiding voor overige dienstverlenende en verzorgende beroepen	20,3%
opleiding voor andere beroepen	1,8%
geen verdere beroepsopleiding	7,2%

In dit verslagjaar werd voor de eerste maal het examen ter verkrijging van het getuigschrift vooropleiding verzorgende beroepen onder toezicht van gecommitteerden afgenomen.
Bij het eindexamen 1966 werd door 833 leerlingen het getuigschrift behaald; voor de opleiding 1966–1967 werden per 1 augustus 1966 1122 leerlingen ingeschreven, verdeeld over 54 opleidingen.
Overwogen wordt met ingang van het schooljaar 1967–1968 het aantal opleidingen met 14 uit te breiden.

In 1966 werd geen uitbreiding aan het aantal opleidingen inrichtingsassistente gegeven; overwogen wordt met ingang van het schooljaar 1967–1968 14 nieuwe opleidingen te realiseren. Van de opleiding 1964–1966 ontvingen 1966 kandidaten het getuigschrift voor inrichtingsassistente. Van de opleiding 1965–1967 namen 2570 leerlingen aan de stage deel, terwijl per 1 september 1966 3466 leerlingen, verdeeld over 100 opleidingen, werden ingeschreven. Ook in 1966 werden voor het eindexamen centrale opgaven samengesteld. Met de herziening van de toelichting op de basisleerstof werd een aanvang gemaakt.

Het aantal kandidaten van de opleiding kostuumnaaister, dat volgens een nieuw opgestelde regeling geëxamineerd is, bedraagt 299; hiervan werden er 16 afgewezen. De examenopgaven van de scholen, die dit jaar de regeling hanteerden, worden thans beoordeeld door commissies van leerkrachten die aanbevelingen zullen opstellen over vorm en inhoud van de examenopgaven. Een volgende fase in de vernieuwing van de opleiding kostuumnaaister zal erop gericht moeten zijn in de vooropleiding zelf waar mogelijk de aansluiting op het bedrijfsleven te verbeteren.
Met betrekking tot de aantekening 'algemene handelskennis' op het getuigschrift kostuumnaaister en coupeuse kan worden vermeld, dat 22 scholen voor nijverheidsonderwijs hebben deelgenomen aan het schoolexamen in 1966. Het aantal kandidaten voor het examen bedroeg 215, waarvan 168 de aantekening 'algemene handelskennis' hebben verkregen; dit is 78,5%. Per augustus 1966 is het aantal scholen, waaraan deze opleiding is verbonden, uitgebreid tot 32.

Op 13 scholen, waaraan een oriëntatieklas is verbonden, waren voor het cursusjaar 1965–1966 266 leerlingen aangemeld. Van deze leerlingen hebben er in juli 1966 234 examen gedaan, waarvan 211 het getuigschrift oriëntatieklas behaalden. De daarna gekozen opleidingen of beroepen zijn in grote lijnen de volgende:

verzorgende beroepen	113 = 53,6%
dienstverlenende beroepen	29 = 13,7%
overige beroepen en opleidingen	32 = 15,2%
onbekend	37 = 17,5%

Uit de beroepskeuze van de geslaagde leerlingen blijkt evenals vorig jaar, dat het merendeel der leerlingen òf direct een verzorgend beroep heeft gekozen, wanneer zij de leeftijd van 18 jaar had bereikt, òf een opleiding tot een dergelijk beroep wenste te volgen.

Nadat een vernieuwd leerplan voor de thans tweejarige opleiding werd ingevoerd, is in 1966 voor de tweede maal het examen van de opleiding huishoudkundige voor inrichtingen afgenomen onder toezicht van gecommitteerden. Van de 143 kandidaten, afkomstig van 11 scholen, behaalden 135 het getuigschrift, een aantal dat bij lange na niet voldoende is om aan de aanvraag te voldoen.

Opleiding voor de akte Na

In 1966 is voor de eerste maal volgens het gewijzigde bevoegdhedenbesluit 1956 (zie jaarverslag over 1965) geëxamineerd. Er hebben 194 kandidaten deelgenomen aan het examen; 176 hebben de akte behaald, waarvan 19 volgens het gewijzigde bevoegdhedenbesluit.

Opleiding voor de akte N XIX

Besprekingen met docenten over de verschillende vakken van het leerplan worden voorgezet. Er werd onder meer nagegaan wat heden ten dage de inhoud en omvang van de leerstof voor de huishoudvakken zal moeten zijn, alsmede de voor deze vakken passende methodiek.
Het stageprogramma is gewijzigd. Voorheen werd de praktijktijd uitsluitend in agrarische gezinnen doorgebracht. Nu wordt ook praktijk gedaan in gezinnen van niet-agrariërs, o.a. wordt een bepaalde tijd gewerkt in een arbeidersgezin.

Opleiding voor de akte N XX

Het aantal leerlingen in deze opleiding neemt nog steeds toe. Gezegd kan worden, dat de bezetting van deze opleiding op de opleidingsscholen op één uitzondering na goed is.

Opleiding voor de akte N XXI

De verlengde opleiding voor de akte N XXI is nu het tweede jaar ingegaan. In verband met de veranderde omstandigheden op het platteland zijn de volgende vakken niet meer in de lessentabel opgenomen; akker- en weidebouw, veehouderij en melkkunde, pluimveeteelt. De hoofdpunten van genoemde vakken, die van belang zijn voor de lerares N XXI, zullen worden geïntegreerd in het vak biologie. Het vak zorg voor voeding, woning en kleding zal ook geen examenvak meer zijn. In de nieuwe lessentabel is een belangrijke plaats ingeruimd voor het onderhoud van de siertuin, het bloemschikken en de verzorging van kamerplanten. De uiteindelijke vaststelling van een verantwoord leerplan eist veel overleg met de vakdocenten van de opleidingsscholen voor de akte N XXI.

De diëtiste-opleiding

Evenals andere jaren waren de gecommitteerden bij de examens tevreden over de resultaten van de diëtiste-opleiding. Meer en meer wordt deze opleiding bevolkt door degenen, die in het bezit zijn van het getuigschrift adspirant-diëtiste in plaats van de akte N XII of XIX.

Tweejarige opleiding in het dameskappersvak volgens het leerlingenstelsel

Deze opleiding, die in 1964 in drie plaatsen startte, is snel groeiende. In september 1966 werden 384 nieuwe leerlingen toegelaten, het totale aantal bedroeg toen 492.
In 1966 is voor het eerst examen gedaan voor het diploma in het dameskappersvak. Dat dit geen eenvoudige opgave was, bleek uit de resultaten van het examen. Met toestemming van de besturen en na een grondige voorbereiding van directies en docenten van de drie scholen, die voor het eerst aan het landelijke examen zouden deelnemen, legden op 14 juni 1966 33 leerlingen een gezamenlijke eindproef af in 3 vakken van het algemeen en op het beroep gerichte onderwijs, n.l.: Nederlands, maatschappelijk inzicht en zorg voor de gezondheid. Daarna volgde op 20 juni 1966 het officiële praktijkexamen met de daarbij behorende theorie. Hiervoor slaagden 15 kandidaten.

8 INSPECTIEVERSLAG MIDDENSTANDSONDERWIJS

De vernieuwing van het onderwijs in verschillende vakken wint veld.
Ten aanzien van de vakken kennis der natuur en fundamentele warenkennis valt een groeiende belangstelling te constateren voor een meer op de individuele leerling gerichte methodiek en een samengaan van onderwijs in praktische en theoretische problemen. De verbinding van een middelbare sectie aan een zevental detailhandelsscholen werkte op de ontwikkeling van het onderwijs in deze en andere vakken stimulerend. In het nieuwe concept-leerplan voor de middelbare sectie van de scholen voor de detailhandel wordt de ontwikkeling van het vak warenkennis gepresenteerd op basis van een meer uitgebreide kennis der natuur.
Bij het talenonderwijs wordt o.m. gebruik gemaakt van bandrecorders. Aan toepassing van een talenpracticum wordt gedacht. Echter ontbreken nog een praktisch bruikbaar systeem en de beschikbaarheid van geïnstrueerde leraren voor het in gebruik nemen van dit hulpmiddel.
Voor het vak verkoopbevordering wordt samenwerking gezocht met het bedrijfsleven. Reeds worden enige resultaten daarvan zichtbaar. Een poging werd gedaan tot een applicatie van leraren in de vorm van een tweedaagse instructiebijeenkomst voor leraren van scholen voor de detailhandel. Ook voor begeleiding van leraren in de opleiding algemene handelskennis werden enige instructiebijeenkomsten georganiseerd. Gebleken is dat voor beide sectoren een bredere vorming van leraren zeer gewenst is.

De door de staatssecretaris ingestelde Contactcommissie voor het middelbaar detailhandelsonderwijs heeft zich met kracht geworpen op de begeleiding van dit onderwijs. Zij benoemde een technische commissie van directeuren, die een voorlopig leerplan ontwierp.
Ook werd een aantal naar diverse vakken onderscheiden contacten van leraren in het leven geroepen. Uitwisseling van gebruikte lesstof en toegepaste methoden vindt in deze lerarencontacten plaats. Deze leraren zullen tevens voorstellen doen tot verbetering van het voorlopige leerplan. Een begin werd gemaakt met het aftasten van de mogelijkheden om te komen tot een gemeenschappelijk eindexamen. Elke middelbare sectie van een detailhandelsschool kreeg in het schooljaar 1966–1967 een aantal experimenteeruren toegewezen voor de samenstelling van nieuwe lesstof. De lerarencontacten tussen leraren van diverse scholen werken bevruchtend op de ontwikkeling van het middelbaar detailhandelsonderwijs.

Ingevolge beschikking van de minister van economische zaken van 5 december 1966 zullen afgestudeerde leerlingen van de 3-jarige middelbare sectie na een jaar praktisch werken in enige branche vrijgesteld zijn van de vestigingseisen voor een beduidend aantal branches. Ook met deze vrijstellingen is ons onderwijs ten zeerste gediend.

De Contactcommissie voor het middelbaar detailhandelsonderwijs zal door constante begeleiding van dit onderwijs het leerplan verder aanpassen aan de eisen des tijds, aan de hand van

opgedane ervaring en toegepaste experimenten. Voor het lager detailhandelsonderwijs zal deze arbeid eerst ter hand kunnen worden genomen, nadat in de werkgroep voor dit onderwijs de leerstofomschrijving is vastgesteld. Bij het cursorisch onderwijs viel belangstelling waar te nemen voor integratie van het handelsonderwijs in het vakonderwijs.
In enkele sectoren kwam deze ontwikkeling op gang.
In de sector algemene handelskennis bleven de vernieuwingsresultaten vooralsnog onder de maat. Pogingen om de vernieuwingsgedachte bij de opleiding tot zijn recht te doen komen, boekten in het verslagjaar nog slechts povere resultaten. Ook hier wordt de ontwikkeling geremd door veelal onvoldoende ondergrond van de beschikbare leraren.
Bij een aantal vakopleidingen kon een ontwikkeling van het leerplan in meer bedrijfseconomische richting op gang worden gebracht. Bij andere vormen van vakopleiding werd een verstarring van het leerplan geconstateerd en een achterblijven bij de hedendaagse behoefte van het bedrijfsleven.

De gesignaleerde tekortkomingen in de leerplannen manifesteren zich uiteraard bij de opleidingen zelf. Een aantal voldoet nog nauwelijks aan de behoefte, terwijl andere een gezonde neiging vertonen de praktijk van het bedrijfsleven meer van nabij te volgen. Er bestaat een grote verscheidenheid in lestijd en spreiding van de duur van de cursussen. Van enkele opleidingen is de belangstelling dermate over het gehele land verspreid en beperkt, dat mondelinge opleiding niet mogelijk is. De subsidiëring van het onderwijs krachtens de Interimregeling subsidiëring middenstandsonderwijs 1966 is een handzaam middel tot verbetering van het niveau en de mogelijkheid tot het geven van een mondelinge opleiding.
De belangstelling voor subsidiëring van applicatiecursussen voor gevestigde ondernemers blijkt groeiende.

Bij het toezicht op de avondopleidingen werden de inspecteurs tot het einde van het cursusjaar 1965–1966 geassisteerd door een tweetal ambtenaren van het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen. De verwachting dat nadien dit toezicht door de twee inspecteurs in voldoende mate kon worden uitgeoefend, werd door de feiten gelogenstraft.
Met ingang van 1 januari 1967 zullen de aan de inspecties toegevoegde ambtenaren optreden als hulpkracht bij de controle. Deze controle is vooral bij de nieuw in de subsidieregeling opgenomen opleidingen van grote betekenis.
In verband met de komst van een tweede inspecteur werd het land voor de dagscholen in twee rayons verdeeld. De avondopleidingen werden opgedeeld naar branche of organisatie. Met het oog op het grote aantal avondopleidingen en de voortdurende uitbouw van het dagonderwijs zijn de inspecties voor het middenstandsonderwijs nauwelijks te onderscheiden van een continubedrijf.

De Belgisch-Nederlandse subcommissie ter bestudering van de onderwijsstelsels en het onderwijs in België en Nederland heeft voor het middenstandsonderwijs in de betreffende landen een afzonderlijke sectie. Het werk in deze sectie is crop gericht wederzijdse waardering voor het voltooide deel van een opleiding in een sector van het middenstandsonderwijs bij overgang van een leerling van een opleiding in het ene land naar een dergelijke opleiding in het andere land vast te leggen en een zo veel mogelijk 'rimpelloze overstap' te bevorderen.

Een bij de voorlopige besprekingen aansluitende bijeenkomst zal plaatsvinden in een middenstandscentrum te Brugge.
Het bleek in het verslagjaar, dat vele afgestudeerde leerlingen van de lagere detailhandelsscholen behoefte gevoelen, een praktijktijd door te brengen in het buitenland. Met name West-Duitsland en Engeland zijn daarbij in trek. Aan een der scholen werd deze uitzending enigszins begeleid. Dit initiatief vond weerklank bij andere scholen.

Een commissie, bestaande uit inspecteurs, directeuren en leerkrachten, zal trachten aan dit soort begeleidingsactiviteit meer gestalte te geven ten bate van afgestudeerden aan alle detailhandelsscholen. Beide inspecteurs voelen het geringe contact met buitenlandse scholen en opleidingsinstellingen op het terrein van het middenstandsonderwijs als een gemis voor een juiste visie op dit onderwijs in E.E.G.-verband. Zij zijn er van overtuigd, dat meer contact in dit opzicht van grote waarde zou kunnen zijn en stimulerend zou kunnen werken bij de verdere uitbouw van het middenstandsonderwijs in ons land.

9 INSPECTIEVERSLAG ECONOMISCH EN ADMINISTRATIEF ONDERWIJS

In het verslagjaar werd het aantal experimenterende scholen niet uitgebreid. Gebleken was, dat in het eerste experimenteerjaar (schooljaar 1965–1966) nog onvoldoende ervaring was opgedaan voor een duidelijke en effectieve vormgeving aan dit onderwijs.
De experimenterende school voor l.e.a.o. te Apeldoorn werd omgezet in een scholengemeenschap, bestaande uit een school voor lager huishoud- en nijverheidsonderwijs en een school voor lager economisch en administratief onderwijs.
In het algemeen kon in de leiding van de scholen wel vooruitgang worden geconstateerd, zowel in onderwijskundig opzicht als in administratief-technische zin. Veelvuldig contact van de pedagogische centra met de scholen blijft echter noodzakelijk. De verwijzing van de leerlingen na het brugjaar naar de voor hen meest geschikte vorm van (beroeps)onderwijs geeft nog steeds moeilijkheden. In de huishoudscholen werd op grond van onderzoekingen, t.w. een beperkt psychologisch onderzoek en een schoolvorderingstest, 20 à 25% van de leerlingen verwezen naar het tweede leerjaar l.e.a.o. Bij de scholen uit de sector van het v.g.l.o. bleek dit percentage ca. 70 te bedragen. Het is moeilijk nu reeds te beoordelen of laatstgenoemd percentage in de huidige situatie niet te hoog is.
Betrekkelijk weinig leerlingen uit de scholen v.g.l.o.-l.e.a.o. worden verwezen naar andere vormen van beroepsonderwijs. Toch zou dit laatste de voorkeur verdienen boven opneming van leerlingen in een tweede leerjaar l.a.v.o. aan de school.
In september van dit verslagjaar begon het experiment met het tweede leerjaar l.e.a.o. De resultaten hiervan moeten nog worden afgewacht.
Bij de aanvang van het schooljaar 1966–1967 is, mede door de ervaringen die zijn opgedaan in het eerste experimenteerjaar, de toelating van de leerlingen tot het eerste leerjaar verbeterd. Ten aanzien van de studielessen heerst nog steeds veel onzekerheid. Het gebruik van deze lessen loopt op verschillende scholen sterk uiteen. Overwogen kan worden, of voor deze lessen een soort 'leerplan' moet worden opgesteld. Het zou ook aanbeveling verdienen, om tot een bredere uitwisseling van ideeën te komen en daarbij tevens andere vormen van onderwijs te betrekken. Er werd een speciale vakcommissie gevormd om dit probleem te bestuderen.
Het toekennen van experimenteeruren (2 per klas voor het eerste leerjaar en 3 voor het tweede leerjaar) is bijzonder nuttig geweest. Behalve aan de overeenkomstig het lesrooster te geven lessen moet door de leerkrachten veel extra tijd besteed worden aan het zoeken naar en verwerken van de leerstof, het bespreken van het werk in de vakcommissies en op de scholen met de docenten die hetzelfde vak geven. Voor de leiding van het experiment is ook een aantal experimenteeruren (12) beschikbaar gesteld.
Het contact tussen de pedagogische centra en de inspectie was ook dit jaar goed. Periodiek vonden besprekingen plaats, o.m. over het werk van de vakcommissies.

In juni 1966 werd een commissie ingesteld met tot taak zich te beraden, in overleg met de scholen, over de mogelijke uniformering van de leerplannen, de eindexamenregeling en een examenprogramma voor het eerste officiële eindexamen l.e.a.o. in 1968 en ook verder contacten met de schoolbesturen en schoolleiding tot stand te brengen en te onderhouden.

Het aantal experimenterende scholen voor middelbaar economisch en administratief onderwijs werd met drie uitgebreid tot negen.

Deze drie scholen zijn:

1 de openbare scholengemeenschap Godilende te Naarden (h.a.v.o.-m.a.v.o.-m.e.a.o.);
2 de r.-k. u.l.o.-school St.-Jozef te 's-Hertogenbosch;
3 de prot.-chr. u.l.o.-school te Sleeuwijk.

De in 1965 voor deelneming aan het experiment aangewezen prot.-chr. u.l.o.-school te Apeldoorn kon in het verslagjaar met het onderwijs, met toepassing van artikel V van de Wet tot het verlenen van grotere vrijheid van inrichting van het onderwijs, een aanvang maken.
De belangstelling voor het m.e.a.o. loopt in de verschillende plaatsen, waar thans dit onderwijs wordt gegeven, nog vrij sterk uiteen.
Wat de toelating van leerlingen tot het eerste leerjaar van het m.e.a.o. betreft, is besloten dat ook leerlingen in het bezit van het zgn. u.l.o. 3 diploma toegelaten kunnen worden, mits zij met voldoende resultaat examen hebben afgelegd in de vakken Nederlandse taal, twee vreemde talen, boekhouden en bedrijfsrekenen.
Per 1 augustus 1966 zijn er aan drie van de negen experimenterende scholen, t.w. te Rotterdam, Holten en Sleeuwijk, klassen voor het eerste leerjaar. Deze klassen bestaan voor een overwegend deel uit leerlingen die het diploma u.l.o. 3 bezitten.
Het contact tussen de pedagogische centra en de inspectie is goed.
De samenwerking tussen de pedagogische centra onderling is effectief. In het verslagjaar kwam als resultaat van deze samenwerking en van die met de vakcommissies een leerplan voor dit experimenteel onderwijs tot stand.
Ook voor het m.e.a.o. werd in het verslagjaar een commissie ingesteld met o.m. de taak een eindexamenreglement en een examenprogramma voor te bereiden. Eindexamenreglement en -programma kwamen in ontwerp gereed. Het eerste officiële eindexamen m.e.a.o. zal in 1967 worden afgenomen.

In het verslagjaar 1966 zijn voorbereidingen getroffen voor een experiment met het hoger economisch en administratief onderwijs, waarmede in 1967 in vier plaatsen (Amsterdam, Groningen, Rotterdam en Sittard) een aanvang zal worden gemaakt.

10 INSPECTIEVERSLAG SOCIAAL-PEDAGOGISCH ONDERWIJS

In deze verslagperiode deden zich bij de scholen voor gezinsverzorgsters weinig veranderingen voor. Alhoewel het aantal scholen gelijk bleef aan het aantal van het vorige jaar (24), nam het aantal leerlingen toe. Door de te geringe opleidingscapaciteit konden veel gegadigden voor de opleiding niet tot de scholen worden toegelaten.
Het vraagstuk van de ruimtelijke accommodatie is urgent en zal voortdurend aandacht blijven vragen.

De indertijd vastgestelde methode van onderwijs voor de vakken vorming tot huisvrouw werd ook dit jaar aan verschillende scholen gehanteerd. De met deze sterk beroepsgerichte methode bereikte resultaten zijn zeer bevredigend. Getracht wordt ook voor andere scholen de hiervoor noodzakelijke outillage te verkrijgen, zodat ten spoedigste aan alle scholen de huishoudelijke vakken op dezelfde wijze kunnen worden gegeven.
Er werd veel aandacht geschonken aan de praktijkbegeleiding van de leerlingen tijdens de stage. Door aanstelling van praktijkleidsters aan de scholen was het mogelijk meer inhoud te geven aan de praktijkperiode en kon een betere integratie tot stand worden gebracht tussen het theoretisch gedeelte van de opleiding en de praktijk.

Bij de uitvoerende organisaties van de gezinsverzorging is men nog steeds zoekende naar de juiste vorm en inhoud van het werk, d.w.z. aangepast aan de eisen van deze tijd. Van de zijde van de schoolbesturen, van het ministerie en van de inspectie zal deze ontwikkeling nauwkeurig moeten worden gevolgd, teneinde bij het vaststellen van de leerstof hiermede rekening te kunnen houden.
Ook de praktijkleidster van de scholen zal in en door haar contacten naar 'buiten' een stimulerende invloed kunnen uitoefenen.

Aan de scholen te Nijmegen en Sittard werd in dit verslagjaar wederom aangevangen met een voortgezette opleiding voor gezinsverzorgsters. Bij het maatschappelijk werk, dat zich richt op de heropvoeding van maatschappelijk zwakke gezinnen, bestaat nog steeds grote behoefte aan voor dit werk speciaal opgeleide gezinsverzorgsters. Enige jaren geleden, toen met deze opleiding een begin werd gemaakt, moest met betrekking tot de te geven leerstof gezocht worden naar de inhoud daarvan. Dit experimentele stadium kan thans als afgesloten worden beschouwd. Het experiment heeft zich meer uitgekristalliseerd in een vast omlijnd leerprogramma.
Door de Landelijke Overleg Commissie inzake gespecialiseerde gezinsverzorging werd een kernprogramma voor de voortgezette opleiding samengesteld en ter goedkeuring voorgelegd aan het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.
De toename van het aantal leerlingen in het eerste studiejaar van de dagopleidingen aan de sociale academies in het jaar 1965 heeft in 1966 geleid tot een meer bevredigende spreiding van leerlingen over de bij de sociale academies bestaande studierichtingen. Niettemin blijft de toeloop naar de studierichting personeelswerk in het algemeen te gering. Dit is mede een gevolg van het feit, dat die studierichting slechts kort bestaat en derhalve een geringere aantrekkingskracht heeft. De studierichting cultureel werk geniet een voortdurend toenemende belangstelling.
Mede in verband met de geringe aantallen leerlingen voor de studierichting personeelswerk hebben de beide Haagse sociale academies in 1966 een vorm van samenwerking gecreëerd, waarbij voor leerlingen van beide academies gezamenlijke lessen en werkgroepen worden gegeven c.q. gevormd.
Door de voortdurende toename van de leerlingenaantallen, zowel bij de dag- en urgentieopleidingen als bij de cursussen voor speciale doeleinden en in verband met de daarmee gepaard gaande vermeerdering van stafwerkzaamheden, beantwoordt de regeling betreffende de vaststelling van de toegestane stafbezetting (vgl. de circulaire van de staatssecretaris van O. K. en W. van 15 mei 1961, nr. 41 532, afd. S.P.O., inzake personeel) in een aantal opzichten niet meer aan de feitelijke situatie. Met het oog op de wenselijkheid van een herziening van de in deze circulaire gegeven voorschriften, is op verzoek van de inspectie door de Vereniging van Directies van Sociale Academies een voorstel tot herziening van de, ter bepaling van de stafbezetting vastgestelde, normen uitgewerkt. Dit voorstel voorziet o.m. in de aanstelling van boventallige stafleden, belast met de leiding van een studierichting, dan wel met de uitvoering van administratief-organisatorische taken. Door de in het najaar van 1966 in het leven geroepen mogelijkheid tot aanstelling van een tweede adjunct-directeur is reeds enige ruimte gecreëerd. Niettemin zal het vraagstuk van de stafbezetting in de toekomst integraal moeten worden bestudeerd en aangepast aan de inmiddels gewijzigde situatie.
Met betrekking tot de aanstelling van supervisoren binnen de onderscheidene studierichtingen doen zich specifieke problemen voor. In het algemeen worden voor het geven van supervisie binnen de studierichting maatschappelijk werk slechts diegenen aangesteld, die in het bezit zijn van een diploma van een voortgezette opleiding maatschappelijk werk. Alhoewel de supervisie binnen de overige studierichtingen een niet minder fundamentele plaats in het studieprogramma inneemt, bestaan er voor het geven van de hierbedoelde supervisie geen duidelijk omschreven bevoegdheidseisen.

De voortgezette opleidingen immers kennen tot dusver geen afdelingen cultureel werk, personeelswerk en/of inrichtingswerk. De hiermee verband houdende problemen zijn groot en talrijk. Zij doen zich eveneens voor ten aanzien van de supervisie in het kader van de aan de academies verbonden cursussen voor speciale doeleinden (cursussen kinderbescherming, opleiding wijkaantekening). In verband hiermede heeft in het najaar van 1965 de inspectie aan de Vereniging van Directies verzocht om 'passende omschrijvingen voor de verschillende vormen van supervisie en werkbegeleiding op te stellen' met name ter beoordeling van de vraag, welke bevoegdheidseisen behoren te worden gesteld aan degenen, die met de onderscheidene vormen van supervisie en/of werkbegeleiding worden belast. Alhoewel de Vereniging bovengenoemd verzoek reeds langer dan een jaar in studie heeft, werd tot dusver geen antwoord daarop ontvangen, hetgeen mede een gevolg is van de gecompliceerdheid van de materie.
In 1966 werd, nadat de inspectie een uitvoerig onderzoek had ingesteld naar de wijze, waarop het studieprogramma van de urgentieopleiding bij de afzonderlijke academies wordt gerealiseerd, met de Vereniging van Directies van Sociale Academies besproken in hoeverre de voorschriften betreffende de urgentie-opleiding voor wijziging in aanmerking komen. De schriftelijke samenvatting van de conclusies van het overleg in de Vereniging van Directies diende vervolgens als discussiestuk in enige vergaderingen van de werkgroep S.P.O.-I. De voorstellen van de Vereniging van Directies werden door de Werkgroep ongewijzigd overgenomen. De wijzigingen, welke op grond van het gehouden overleg in de thans vigerende voorschriften betreffende de urgentie-opleiding zouden moeten worden aangebracht, hebben betrekking op het algemeen karakter van het eerste studiejaar, de verdeling in dag- en avondlessen, het aantal lesuren per week, de aanvangsdatum en de examenregeling.
In de loop van 1966 werd in gezamenlijk overleg tussen de sociale academies en de inspectie ruime aandacht besteed aan de problemen, welke samenhangen met de ontwikkeling van een nieuwe studierichting (orthopedagogisch inrichtingswerk). Het ministerie verleende aan een drietal academies toestemming om bij wijze van experiment in 1967 met een studierichting inrichtingswerk te beginnen. Aangezien de met de verdere uitbouw van deze studierichting samenhangende problemen in dit stadium niet geheel kunnen worden overzien, zal in de komende jaren een nauwkeurige evaluatie van de met deze opleiding bereikte resultaten noodzakelijk zijn.
De huisvestingssituatie is bij verschillende academies een bron van voortdurende zorg. De onverwacht grote toeloop van leerlingen gedurende de laatste drie jaren heeft zelfs een aantal van die academies, die nog betrekkelijk kort geleden hebben bijgebouwd, dan wel de beschikking kregen over een geheel nieuw schoolgebouw, voor ernstige ruimteproblemen geplaatst. De moeilijkheden in dit verband zijn het grootst bij de sociale academies te Breda, Enschede, Hengelo en Den Haag.
Voor de academies, die toestemming voor nieuwbouw c.q. uitbreiding van bestaande gebouwen hebben gekregen, doch die hun nieuwbouwplannen nog niet hebben kunnen realiseren, zijn de huisvestingsproblemen uiteraard nog groter.
Het betreft hier de sociale academies te Amsterdam (Karthuizerplantsoen, C.I.C.S.A. en Aemstelhorn), Driebergen en Eindhoven. Tenslotte zijn er nog enkele academies, die – niet vallend onder bovenbedoelde categorieën – binnen afzienbare tijd tot uitbreiding zullen moeten overgaan (Enschede, Sittard en Groningen).

Zoals in het voorgaande reeds werd opgemerkt, voorzien de voortgezette opleidingen tot dusver niet in de zowel bij de opleidingsinstituten als in de praktijkgebieden bestaande behoefte aan supervisoren voor het cultureel werk, het personeelswerk, het inrichtingswerk en de jeugdvorming. Terwijl de afgestudeerden van de voortgezette opleidingen strikt genomen zelfs niet gekwalificeerd zijn voor het geven van supervisie t.b.v. (adspirant) maatschappelijk werkers, hebben een tweetal voortgezette opleidingen (Amsterdam – Karthuizerplantsoen

en Nijmegen) reeds enige jaren geleden zgn. supervisorenwerkgroepen in het leven geroepen, ter voorziening in de dringende behoefte aan gekwalificeerde supervisoren.
In 1966 heeft ook de prot.-chr. voortgezette opleiding te Amsterdam een verzoek ingediend om met een supervisorenwerkgroep te mogen starten. De beide eerstgenoemde voortgezette opleidingen bereiden thans een supervisorenopleiding voor.
In verband met de behoefte aan functionarissen, die een intensievere methodiektraining hebben ontvangen dan binnen het kader van de opleiding aan de sociale academies kan worden gerealiseerd, hebben de voortgezette opleidingen in onderling overleg thans hun doelstelling zó ruim geformuleerd, dat t.z.t. ook de methodiekopleidingen voor andere werkgebieden c.q. studierichtingen dan die van (voor) het maatschappelijk werk bij de voortgezette opleidingen zullen kunnen worden ondergebracht.
Evenals bij de sociale academies levert ook bij de voortgezette opleidingen de bezetting van de staf grote moeilijkheden op. De staven van de voortgezette opleidingen zijn overbelast hetgeen o.m. verband houdt met het feit, dat het instituut van de 'buitensupervisor' tot dusver voor de voortgezette opleidingen nog niet werd erkend. Onder voorzitterschap van de inspecteur S.P.O. zijn thans besprekingen gaande tussen de voortgezette opleidingen, waarbij het overleg betreffende de vaststelling van normen ter bepaling van de toegestane stafbezetting een belangrijke plaats inneemt.

Ten aanzien van de jeugdleidersopleidingen kan worden medegedeeld, dat door de 'Jelburg' in 1967 een vervolgcursus zal worden georganiseerd. Deze vertoont in structuur veel overeenkomst met de reeds bestaande vervolgcursus van de 'Kopse Hof'.
De plannen betreffende de wijzigingen van de structuur van de voortgezette opleidingen handenarbeid, drama en muziek, welke tot dusver als afzonderlijke opleidingen door het Opleidingscentrum Middeloo werden verzorgd, konden in de loop van 1966 nagenoeg worden afgerond. Bovengenoemde voortgezette opleidingen zijn, met ingang van het cursusjaar 1966–1967, in een gewijzigde vorm samengebracht in een geheel nieuwe 'Activiteitenleidersopleiding', waarvan het eerste studiejaar samenvalt met dat van de jeugdleidersopleiding. De duur van de activiteitenleidersopleiding bedraagt vier jaar.
De onzekere toekomstige status van de voortgezette studie handenarbeid belemmert een verantwoorde, op de toekomst gerichte, planning. Met name kwam dit tot uitdrukking in de besprekingen, welke dienden ter voorbereiding van het lokalenplan. Eind 1966 werd door het bestuur van het 'Opleidingscentrum Middeloo' een verzoek om subsidie op basis van art. 25 van de N.O.-wet ingediend.

Met de beide hogere scholen voor verplegenden werd in het verslagjaar frequent overleg gevoerd i.v.m. de per 1 jan. 1965 ingegane subsidiëring op basis van de Nijverheidsonderwijswet.
Een telkens terugkerend probleem is dat van de financiering van de door deze opleidingsinstituten verzorgde cursussen. Het feit, dat bedoelde cursussen hetzij uit verschillende bronnen, hetzij in het geheel niet worden gesubsidieerd, bemoeilijkt een geleidelijke en evenwichtige uitbouw van deze instituten.
Door het bestuur van de Kath. Hogere School voor Verplegenden te Nijmegen werd met het bestuur van de Prov. Bond van het Wit-Gele Kruis in Gelderland overeengekomen, dat de wijkopleiding, welke door de bond wordt verzorgd, m.i.v. september 1967 aan de Hogere School voor Verplegenden zal worden aangehaakt. De beide hogere scholen zouden zich bovendien gaarne willen belasten met de organisatie van de (nieuwe) opleiding tot docentverpleegkundige.

In september 1966 werd een begin gemaakt met een serie besprekingen tussen de besturen van de beide opleidingen bezigheidstherapie ter bereiking van een zekere mate van uniformiteit in niveau en structuur. Inmiddels werd overeenstemming verkregen met betrekking tot de doelomschrijving, de toelatingseisen en de verdeling van de opleidingen in twee fasen. Het

overleg heeft tevens bijgedragen tot terminologische duidelijkheid. De financiële situatie van de beide opleidingen bezigheidstherapie, die nog gesubsidieerd worden op basis van de rijksregeling subsidiëring sociaal-pedagogisch onderwijs 1964, is zeer précair. Voor de door het Ned. Roode Kruis verzorgde B- en G-opleidingen wordt, evenmin als voor de opleidingen ten behoeve van vrijwillige krachten, enig subsidie ontvangen.
De huidige structuur van de cursussen middelbare sociale arbeid is in verschillende opzichten niet bevredigend. Niet alleen draagt de splitsing in twee cursusgedeelten van elk 1½ jaar een enigszins willekeurig karakter, doch bovendien behoort aan de door de cursisten te verrichten praktijkwerkzaamheden (onder begeleiding van de cursusleiding) een ruimere plaats te worden ingeruimd. In verband hiermede werd met de Stichting voor Opleidingen tot Sociale Arbeid te Haarlem overleg gevoerd. Te zijner tijd zullen door deze stichting en door de Katholieke Leergangen te Tilburg, in aansluiting aan het gevoerde overleg, voorstellen worden ingediend tot wijziging van de bestaande cursusopzet.
Het subsidie ten behoeve van de cursussen hogere sociale arbeid werd in het verslagjaar verhoogd van 20 tot 35%.

Ook met de Akademie voor Expressie door Woord en Gebaar werd overleg gevoerd met het oog op de aanpassing aan de eisen, welke in de Wet op het voortgezet onderwijs met betrekking tot het beroepsonderwijs worden gesteld.
Het overleg werd eerst in het najaar van 1966 geopend, zodat het in het verslagjaar nog niet kon worden afgerond. Het bestuur van deze academie heeft in dit verslagjaar voorbereidingen getroffen, om op korte termijn een zgn. vervolgcursus te kunnen organiseren voor hen die reeds in het bezit zijn van het diploma van de academie.
De vervolgcursus beoogt op te leiden voor het geven van onderwijs aan speciale groepen, zoals lichamelijk en geestelijk gehandicapten. De academie geniet een groeiende belangstelling. Het aantal leerlingen is zodanig toegenomen, dat in 1966 voor het eerst met dubbelklassen kon worden gestart. De belangstelling vanuit diverse sectoren van het onderwijs voor de afgestudeerden van de academie is groot. Het valt te betreuren, dat de academie, die in 1966 haar tweede lustrum vierde, tot dusver nog weinig mannelijke leerlingen telt.

De Bibliotheek- en Documentatieschool leverde in 1966 voor het eerst geslaagden af. Slechts aan vier leerlingen kon geen diploma worden uitgereikt. Het bestuur van de school heeft in 1966 een aanvraag ingediend betreffende een uitbreiding van het leerplan met een opleiding tot jeugdbibliothecaris.

Door de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels werd in het verslagjaar zowel met het bestuur van de Bibliotheek- en Documentatieschool als met het ministerie en de inspectie S.P.O. overleg gepleegd over de mogelijkheid van aanhaken van een 'Dagopleiding voor het Boekenvak' aan de Bibliotheek- en Documentatieschool. Aangezien de consequenties van zodanige aanhaking nog nader moeten worden bestudeerd, kon over deze aanvraag niet op korte termijn een beslissing worden genomen. Het vraagstuk van de spreiding van bibliotheek- en documentatiescholen blijft nog steeds actueel. De financiële omstandigheden lieten in 1966 echter niet toe tot uitbreiding van het aantal opleidingsmogelijkheden te besluiten.

Eind 1966 werden de besprekingen van de werkgroep S.P.O.-I (voorbereiding inwerkingtreding W.V.O.) afgerond.
De werkgroep, die door de inspecteur S.P.O. werd voorgezeten, kwam in 1966 viermaal bijeen in conferenties, die enige dagen duurden. Er vonden verschillende besprekingen in subcommissies plaats. Ook met het bureau van de inspecteur-generaal van het onderwijs werd, naar aanleiding van hetgeen in de werkgroep was of zou worden besproken, regelmatig overleg gevoerd. Ten behoeve van de voortgang van het overleg in de werkgroep werd regelmatig advies ingewonnen van c.q. contact opgenomen met de Vereniging van Directies

van Sociale Academies, de Katholieke Bestuursraad van Sociaal-Pedagogische Opleidingen, het Besturencontact en de werkgroepen van stafdocenten der sociale academies voor de studierichtingen maatschappelijk werk, cultureel werk en personeelswerk.

Eind 1966 is het eindrapport van de Commissie herziening wijkopleiding aan de Voorlopige Verplegingsraad aangeboden, waarna deze raad zich met de in het rapport neergelegde conclusies accoord verklaarde. Nadien zijn verdere vorderingen gemaakt t.a.v. de concentratie der nieuw te creëren opleidingen tot verpleegster in de maatschappelijke gezondheidszorg.
In het merendeel der gevallen werd besloten tot een nauwe(re) samenwerking tussen de bij deze opleidingen betrokken kruisorganisaties en de opleidingsinstituten, die de nieuwe opleidingen in beheer zullen nemen. Het overleg terzake is nog niet geheel afgerond.
In overleg tussen vertegenwoordigers van de toekomstige (herziene) opleidingen is in april 1966 een begin gemaakt met een uitwerking van het kernprogramma van de opleiding tot verpleegster in de maatschappelijke gezondheidszorg, zoals dat door de Voorlopige Verplegingsraad werd vastgesteld.
Van de onderwijskundige aspecten van de nieuwe opleiding levert het aspect van de methodiekscholing de meeste problemen op. Voor dit programma-onderdeel zijn in het kernprogramma niet minder dan 260 lesuren uitgetrokken.
Op 8 november 1966 werd in een vergadering van de inspectie S.P.O. met de sociale academies, waaraan een wijkopleiding is verbonden, overeengekomen, dat gestreefd zou worden naar een of andere vorm van training van degenen, die in de toekomst met het geven van methodieklessen en de begeleiding van stages zullen worden belast. Het overleg terzake is nog niet afgesloten.

In het verslagjaar werd het in het najaar van 1965 op initiatief van de inspecteur S.P.O. begonnen overleg tussen de voortgezette opleidingen ter voorbereiding van een herziene regeling van het onderwijs aan deze opleidingsinstituten voortgezet.
De commissie kwam in 1966 achtmaal bijeen. Overeenstemming is bereikt t.a.v. de formulering van de doelstellingen der voortgezette opleidingen alsook omtrent de toelatingsregeling.
In december 1966 werd, n.a.v. het terzake gevoerde overleg, door de gezamenlijke voortgezette opleidingen een verzoek tot de staatssecretaris van onderwijs gericht, waarvan de strekking was om ook voor de voortgezette opleidingen het instituut van de 'buitensupervisor' erkend te krijgen. In het eindverslag van de commissie zullen o.m. suggesties worden opgenomen m.b.t. de herziening van de (voorlopig vastgestelde) normen ter bepaling van de stafbezetting.
In het overleg van de Commissie voortgezette opleidingen is uitvoerig aandacht besteed aan de wenselijkheid van en de mogelijkheid tot het creëren van afdelingen cultureel werk en personeelswerk.

11 INSPECTIEVERSLAG LICHAMELIJKE OPVOEDING NIJVERHEIDS-ONDERWIJS EN SOCIAAL-PEDAGOGISCH ONDERWIJS

Accommodaties

In het afgelopen jaar is – zij het in mindere mate dan in voorafgaande jaren – weer een deel van de achterstand ingelopen. Gerekend naar de huidige lessentabellen, die voor de nijverheidsscholen in het algemeen voorzien in slechts twee lesuren lichamelijke oefening per week, dient echter nog steeds een zeer groot aantal lessen te vervallen (circa 30%). Een derde lesuur, uitsluitend voor de eerste leerjaren, zoals voorzien in de nieuwe concept- lessentabellen, zal in zeer vele gevallen niet kunnen worden gegeven, tenzij dit zou gaan ten koste van hogere leerjaren.

In tegenstelling tot enkele andere typen van voortgezet onderwijs kunnen nijverheidsscholen slechts in uitzonderingsgevallen over een tot de school behorend sportveld beschikken. In vele gevallen worden terreinen elders gehuurd, hetgeen tot veel tijdverlies aanleiding geeft.

Hoewel dus de situatie verre van rooskleurig is en versneld inlopen van de achterstand moet worden bepleit, dient te worden opgemerkt dat in de laatste jaren zowel kwalitatief als kwantitatief een flinke vooruitgang is geboekt.

Personeelsvoorziening

Slechts een gering aantal lessen wordt thans nog door onbevoegden verzorgd. Het wekt de indruk dat dit euvel spoedig geheel tot het verleden zal behoren, ook al zal de inwerkingtreding van de Wet op het voortgezet onderwijs de moeilijkheden vergroten. Men kan dan ook beslist niet zeggen dat de personeelsvoorziening bij het nijverheidsonderwijs bijzonder vlot verloopt. Er is bij dit onderwijs een zo groot verloop, dat vele scholen jaar op jaar moeten adverteren en in onzekerheid verkeren of de vacature vervuld zal worden. Deze voor de continuïteit in het onderwijs en voor de pedagogische situatie toch wel zeer ongunstige toestand blijft bestaan ten gevolge van de grote salarisverschillen binnen het voortgezet onderwijs. Wat de vrouwelijke leerkracht betreft: het toch reeds grote verloop ten gevolge van huwelijk wordt vergroot door de opschuiving, die plaatsvindt wanneer de lerares aan een v.h.m.o.-school in het huwelijk treedt. Een deel der leerkrachten ziet het nijverheidsonderwijs als een 'doorgangshuis' en voelt zich dan ook gefrustreerd. Het zou ook wel bijzonder vreemd zijn, indien deze gevoelens niet zouden optreden bij leerkrachten die, voor een aanzienlijk geringer beloning, vaak tegelijk met hun collega's van het v.h.m.o. lesgeven aan leerlingen van dezelfde leeftijd, op hetzelfde sportveld, in hetzelfde zwembad. Het komt ook vrij vaak voor dat leerkrachten midden in het schooljaar vertrekken, met inachtneming van een minimale opzegtermijn. Soms komt het voor dat de schoolbesturen genoegen nemen met een plotseling vertrek: enerzijds omdat men een belangrijke positieverbetering van de leerkracht niet in de weg wil staan, anderzijds omdat men een leerkracht, die met tegenzin werkt, liever kwijt is. Vervanging is in zulke gevallen meestal niet mogelijk, hetgeen dan zeer onaangename consequenties heeft.

Het onderwijs

Tengevolge van de boven geschetste situatie bestaat een zeer groot deel van de personeelsbezetting bij het nijverheidsonderwijs uit jonge leerkrachten. In vele opzichten kan dit als een voordeel beschouwd worden. De voordelen verkeren evenwel in hun tegendeel, indien de diensttijd bij het nijverheidsonderwijs zo kort is dat men geen tijd heeft om ervaring op te doen. Deze factor speelt bij het nijverheidsonderwijs een bijzondere rol. De leerkrachten zelf immers hebben een school voor v.h.m.o., soms een kweekschool, doorlopen. Zij kennen de nijverheidsscholen met hun zeer gevarieerde bevolking en uiteenlopende opleidingen en doelstellingen in het geheel niet, noch uit eigen ervaring, noch uit hoofde van hun opleiding, die zich traditioneel richt op een functie bij het v.h.m.o. Het blijkt dikwijls vrij lang te duren alvorens een jonge leerkracht de nodige kennis heeft opgedaan van de doeleinden en de structuur van het nijverheidsonderwijs en zich daarin voldoende thuis voelt om als lid van het team van leerkrachten zijn bijdrage tot het geheel te kunnen leveren. Het is dan ook dringend noodzakelijk dat de opleidingsinstituten zich bezinnen op het feit dat slechts een gering aantal van hun abituriënten nog rechtstreeks bij een v.h.m.o.-school belanden.

Reeds in voorgaande verslagen is gewezen op het grote belang van een programmatische opzet van het onderwijs in de lichamelijke opvoeding. Het begrip hiervoor is groeiende. Deze 'planning' dient zich ook uit te strekken tot de organisatorische vormgeving van de lessen, zodat bij wijze van spreken elke minuut van de schaars toegemeten tijd nuttig gebruikt

wordt. Dit laatste is dikwijls niet het geval. Veel lessen vertonen nog het beeld van ouderwets klassikaal onderwijs, waarbij het merendeel der leerlingen op een 'beurt' wacht. Zowel de bewegingsvreugde als het inspanningsniveau zijn dan ook in vele gevallen te gering.

De – in theorie reeds zo lang aanvaarde – gedachten over zelfwerkzaamheid en differentiatie in de opdrachten die men stelt, kunnen eveneens slechts door de organisatorische opzet van de les worden verwezenlijkt. Het ideale beeld van een les in lichamelijke opvoeding, waarin alle leerlingen actief en op eigen niveau bezig zijn, waarin de wachttijden in het algemeen overeenstemmen met de behoefte aan een adempauze, wordt nog veel te weinig bereikt.

Hygiëne

De bouw van nieuwe accommodaties, die thans altijd in ruime mate van kleed-, douche- en wasgelegenheden zijn voorzien, heeft een grote verbetering mogelijk gemaakt in de hygiënische vorming van de leerlingen. Het stemt tot tevredenheid dat ook leerkrachten in toenemende mate belangstelling krijgen voor de betekenis van lichaamsverzorging en kleding. De noodzaak van een actief beleid ten aanzien hiervan is zeker niet beperkt tot bepaalde schooltypen.

Veiligheid

De inspectie heeft in een rondschrijven aan de schoolbesturen de aandacht gevestigd op een aantal onderwijskundige maatregelen, die kunnen dienen tot het voorkómen van ongevallen tijdens de lessen in lichamelijke opvoeding.

Individueel n.o. voor meisjes

De inspecteurs van de lichamelijke opvoeding hebben medewerking verleend aan de cursussen voor leerkrachten bij het individueel nijverheidsonderwijs voor meisjes. Soortgelijke activiteiten voor het individueel technisch onderwijs zijn in voorbereiding. Naar uit de ervaringen van de directies en leerkrachten blijkt, kan de leerkracht lichamelijke opvoeding een bijzondere bijdrage leveren tot de ontplooiing van deze leerlingen.

Brugjaar

Medewerking werd eveneens verleend aan het werk van de Subcommissie differentiatie van de eerder genoemde Commissie tot bevordering van goede onderwijsmethoden in het nijverheidsonderwijs voor meisjes, met betrekking tot het brugjaar. In het bijzonder ten aanzien van de observatie van de leerlingen kan de leerkracht lichamelijke opvoeding een bijdrage van betekenis leveren. Ook met de Kerngroep voor onderwijsvernieuwing is aangaande het brugjaar en het aandeel daarin van de lichamelijke opvoeding een begin van overleg tot stand gekomen.

12 INSPECTIEVERSLAG VORMINGSWERK LEERPLICHTVRIJE JEUGD

Een groot deel van de deelnemers heeft van huis uit slechts beperkte of onontwikkelde mogelijkheden om zich verbaal uit te drukken en heeft bovendien moeite met het luisteren naar en het begrijpen van de taal van de leider. Deze laatste immers is meestal afkomstig uit een milieu, waarin het taalgebruik beredenering en relativering kent, terwijl het taalgebruik in het milieu van een groot deel van de deelnemers meer zakelijk-beschrijvend is. Bovendien is het belangstellingsterrein aanvankelijk beperkt tot de omgeving en de situaties, waarmede de deelnemers rechtstreeks te maken hebben, terwijl een goed begrip van de eigen taak en

plaats in de maatschappij een verbreding van de belangstelling noodzakelijk maakt. Ondanks deze en andere, uit dezelfde achtergronden voortkomende, belemmeringen blijken op den duur goede groepsgesprekken mogelijk te zijn. Er moet dan echter eerst een zekere gewenning ontstaan aan elkaars taalgebruik, waarbij uiteraard de pedagogische staf tot taak heeft om enerzijds te doorgronden wat de deelnemers eigenlijk bedoelen met hetgeen ze zeggen, en om anderzijds tot zodanige woordkeus en zinsbouw te komen, dat de deelnemers niet door een taalgebruik dat hun niet vertrouwd is, afgeschrikt worden. Dit laatste impliceert niet, dat de leiding nu woordelijk de taal van de deelnemers zou moeten overnemen. In de eerste plaats zal een vertrouwensrelatie tussen leider en deelnemer moeten worden opgebouwd, waartoe de meer praktisch gerichte programma-onderdelen (handvaardigheid, huishoudelijke vorming, sport en spel) gelegenheid bieden.
Aanknopend bij geconstateerde interessen, meestal dicht bij huis liggend, zijn tijdens deze programmagedeelten de eerste aanzetten tot gesprek mogelijk, en kan het taalgewennings-proces op gang komen. Een programma-onderdeel als 'maatschappijverkenning' of 'introductie in de arbeidssituatie' zal, als gevolg van de boven geschetste problematiek, in het algemeen niet direct in zijn volle omvang in eerstejaars groepen aan de orde kunnen komen, doch via een voorzichtige aanpak aanvankelijk in beperkte omvang opgebouwd moeten worden. Juist in de begintijd zullen vele visuele en audiovisuele hulpmiddelen moeten worden aangewend. Dit alles onderstreept nogmaals de noodzaak van een flexibele programma-indeling en van een staf, die van kennisoverdracht als eerste doel afstand neemt.

Het hierboven reeds gereleveerde feit, dat kennisoverdracht zeker niet het eerste doel is van het vormingswerk, levert eveneens veel stof op ter bestudering. De hierin tevens besloten vraag naar het al of niet principiële verschil tussen onderwijs en vormingswerk is te meer interessant en aan een gefundeerde uitspraak toe, omdat in het kader van het 'part-time' onderwijs voor de leerlingstelsels een experiment gaande is, waarbij onderzocht wordt in hoeverre de persoonlijkheidsvorming als nadrukkelijk gesteld doel in dit beroepsonderwijs verwerkelijkt kan worden. Ook het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd juicht uiteraard elke toename van de in het onderwijs ingebouwde persoonsvorming toe. Men vreest echter wel, dat de vraag of het 'part-time' onderwijs voor de leerlingstelsels en het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd alternatieve of additionele zaken zijn, niet met voldoende inzicht beantwoord zal kunnen worden. Toch is inzicht echter gewenst, zowel vanwege de vraag naar de principiële verschillen als vanwege het feit, dat vele jongeren door beide pedagogische instituten opgevangen worden. De drie landelijke organisaties hebben daarom de wens uitgesproken tot experimenten te kunnen geraken, gericht op nader te bepalen werkvormen, waarin door vormingsinstituten en scholen voor 'part-time' beroepsonderwijs op basis van evenwaardige inbreng wordt samengewerkt. Tot een uitgewerkt voorstel is het echter nog niet gekomen.

Een uitgangspunt voor een principiële discussie is de stelling, dat het hoofddoel van het onderwijs de overdracht van een bepaalde hoeveelheid leerstof is, terwijl het hoofddoel van het vormingswerk is een adequate bijdrage tot de persoonlijkheidsvorming, zonder examineerbaar eindresultaat. De grondhouding, die met deze doeleinden correleert, is voor de leraar een andere dan voor de vormingsleider. Het gevolg daarvan is, dat het klimaat bij het onderwijs noodzakelijkerwijs afwijkt van het klimaat bij het vormingswerk. Dit impliceert dan weer dat beide pedagogische werkvormen niet, of althans niet geheel, in elkaar geschoven kunnen worden.

Na tien jaar is de vakopleiding verbale expressie, die onder verantwoordelijkheid van de Nationale Stichting voor Mater Amabilisscholen en het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd vele tientallen vormingswerkleidsters en -leiders, maar ook onderwijsleerkrachten en andere pedagogische werkers, een waardevolle 'in-service-training' gaf, beëindigd. Er werden

meer dan 100 diploma's uitgereikt; van de gediplomeerden kon worden nagegaan, dat nog ca. 2/3 deel actief een pedagogische functie uitoefent. Het einde van deze cursus betekent niet, dat er nu geen op het vormingswerk afgestemde scholing op en rondom het gebied van de dramatisch-verbale expressie en het methodisch gebruik daarvan meer zal bestaan. Er is echter besloten tot een nieuwe opzet, waarbij aan het opleidingsinstituut voor jeugdleiding 'Middeloo' te Amersfoort, in samenwerking met de soortgelijke instituten 'De Kopse Hof' te Nijmegen en 'De Jelburg' te Baarn, een tweejarige cursus van 35 dagen per jaar en zes uren per dag wordt gegeven.
Deze nieuwe cursus, die begin 1967 zal starten, is niet alleen bevorderd door de reeds genoemde twee landelijke organisaties voor het vormingswerk, maar nu ook door de derde, de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen.
Het eerder gesignaleerde streven in de opleidingsbehoeften voor vormingsleid(st)ers te laten voorzien door specifieke opleidingsinstituten, zette niet alleen bij bovengenoemde vakopleiding verbale expressie door, maar tekent zich op alle opleidingsterreinen steeds duidelijker af.
Daarnaast blijft echter de noodzaak bestaan om door middel van aanvullende of zeer specifieke cursussen, studiedagen en conferenties de voortgezette training van de in functie zijnde vormingsleid(st)er te behartigen. Alle drie landelijke organisaties ontwikkelen op dat gebied een variatie van activiteiten.

De rapporten en verslagen omtrent de experimenten, bij een achttal meisjesinstituten gedurende een vijftal jaren ondernomen en in 1965 afgesloten, werden in het verslagjaar aangeboden. Het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd liet verschijnen 'Vorming van werkende meisjes', rapport over een evaluatieonderzoek, uitgebracht door het Bureau Adviseurs voor Groepsarbeid te Amsterdam. De Nationale Stichting voor Mater Amabilisscholen gaf naar aanleiding van het experiment twee rapporten uit, te weten: 'Op zoek naar een eigen vorm voor de zelfstandige vormingsinstituten voor leerplichtvrije jeugd', rapport van een onderzoek door de wetenschappelijk medewerkster van deze landelijke organisatie, en 'De belevingswereld van het meisje op de Jongerencursus', rapport van een onderzoek door het Mgr. Hoogveld Instituut te Nijmegen.

In de in 1965 goedgekeurde Richtlijnen 1964 voor de inrichting van het programma van Mater Amabilisscholen werd de mogelijkheid geopend op een tweejarige cursus nog een facultatief derde jaar te laten volgen.
Daarbij speelde het feit een rol, dat de ervaring in de laatste jaren had duidelijk gemaakt, dat vele meisjes een periode van drie jaren te lang vonden om zich daarvoor te binden, terwijl anderzijds in de loop van het tweede cursusjaar zeker bij een deel van de meisjes toch interesse mocht worden verwacht voor nog een derde jaar. Deze veronderstelling bleek juist te zijn, maar de gesprekken met tweedejaars meisjes over de eventuele voortzetting der cursus met een derde jaar leverden een zo grote verscheidenheid aan wensen op met betrekking tot de duur, het aantal avonden per week en de inhoud van het programma, dat het in vele gevallen onmogelijk bleek om daaraan binnen het kader van de normale voorschriften en de gebruikelijke programma-indeling gestalte te geven. Gezien het principiële uitgangspunt van het vormingswerk om zich te richten op de plaatselijke situatie en de behoeften van de meisjes, ligt het voor de hand dat toch gevraagd werd goedkeuring te krijgen op afwijkende programma's voor deze derdejaars groepen. Teneinde in deze materie een goed inzicht te kunnen krijgen, werd aan 29 van de 35 instituten, die zulks gevraagd hadden, bij wijze van proef toestemming gegeven het door hen voorgestelde programma te volgen. Zes van deze 29 kregen daarenboven vergunning dit derdejaars programma geheel zelf te verzorgen, dus buiten verantwoordelijkheid van een huishoudschool. Als voorwaarden werden gesteld: gebleken behoeften van de deelneemsters en een verantwoord en volledig uitgevoerd eerste- en tweedejaars programma.

De Richtlijnen 1964 voor de jongerencursussen van Mater Amabilis, werkend binnen het kader van een nijverheidsschool voor meisjes, werden definitief goedgekeurd. Zij zijn aangepast aan de groeiende inzichten met betrekking tot het vormingswerk voor jongere meisjes, die in bedrijfstijd een cursus mogen bezoeken en maken een flexibeler en meer aan hun behoeften plaatselijk aangepast programma mogelijk.
Voor de buiten verantwoordelijkheid van het nijverheidsonderwijs werkende Mater Amabilis- en jongerencursussen zijn uitgewerkte algemene richtlijnen in voorbereiding.
De Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen gaf nieuwe richtlijnen uit voor de 'inhoudelijke' opzet van het levensschoolwerk, als resultaat van de gegevens en aanbevelingen van een vijftal programma-studiecommissies en de op- en aanmerkingen die daarop door een aantal levensschool-stafteams werden gemaakt. Met name aan de pedagogische motivatie van dit deel van het vormingswerk werd ruime aandacht geschonken. Deze richtlijnen berusten echter nog niet op door de minister goedgekeurde voorschriften.

Ontheffing van de binding aan een nijverheidsschool voor meisjes werd in dit verslagjaar gerealiseerd bij de volgende meisjes-instituten:

- Mater Amabilisschool te Bergen op Zoom, jongerencursus
- Stichting Vorming Bedrijfsjeugd Hengelo, alle groepen
- Stichting Vorming Bedrijfsjeugd Zutphen e.o., alle groepen
- Stichting Vormingscentrum voor werkende jeugd te Arnhem, alle groepen
- Mater Amabilisschool te Druten, jongerencursus
- Mater Amabilisschool zuid-west Kempen te Bladel, jongerencursus
- Stichting Vorming Bedrijfsjeugd Veenendaal, alle groepen
- Mater Amabilisschool te Heerlen-Molenberg, jongerencursus
- Mater Amabilisschool te Roermond, Mater Amabilisdaggroepen
- Mater Amabilisschool te Sittard, alle groepen
- Mater Amabilisschool te Geldrop, jongerencursus.

In de inspectie III werd geconstateerd, dat vooral bij nieuw opgerichte instituten de doorwerking van de nieuwe inzichten met betrekking tot de opbouw van het programma en de methodiek duidelijk aanwijsbaar was, als gevolg van de stimulatie door diocesane leiding.
In 1966 kwam specifiek voor het vormingswerk gebouwde huisvesting gereed te:

- Oudenbosch (r.-k. Levensschool)
- Haaksbergen (clubgebouw Mater Amabilisschool)
- Oldenzaal (jongerencursus Mater Amabilisschool en clubruimte avondwerk)
- Arnhem (r.-k. Levensschool)
- Heerde (Stichting Vorming Werkende Jeugd voor de Noord-Oost Veluwe)
- Leeuwen (r.-k. Levensschool Maas en Waal)

Meestal betrof dit semi-permanente houtbouw.

Een aantal andere instituten slaagde er in door koop of huur van bestaande panden een aanvaardbare oplossing voor de huisvestingsproblemen te vinden. Nog veel instituten moeten zich echter behelpen met accommodaties, die variëren van zeer slecht tot slechts met moeite acceptabel.

De viering van het honderdjarig bestaan van een vormingsinstituut is, gezien de jonge historie van het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd, een te merkwaardige zaak om geheel onvermeld te laten. Uiteraard is hier geen sprake van een instituut, dat honderd jaar zijn taak vervuld heeft op dezelfde wijze als thans een vormingsinstituut pleegt te doen. De intuïtie en de gevoelige perceptie, die het Enschedese instituut steeds heeft getoond bij het onderkennen van de behoeften van de werkende jeugd, alsook de flexibele aanpassing van de

structuur en de methoden aan de zich wijzigende behoeften, zijn echter 'schoolvoorbeelden' voor de wijze, waarop de vormingsinstituten zich in hun arbeidsterrein moeten opstellen. Zij stempelen de fabrieksschool tot een vormingsinstituut 'avant la lettre', zoals ook de indertijd door de fabrikanten eraan verbonden deelnameplicht leerplicht 'avant la lettre' was. Tenslotte mag niet verzuimd worden te memoreren, dat de fabrieksschool een grote rol heeft gespeeld bij de opzet en de bepaling van de inhoud van het jongenswerk van het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd.

Ook het Nationaal Centrum Vorming Bedrijfsjeugd gaf zijn visie op de rol, die het vormingswerk voor gehandicapte jongeren zou kunnen spelen, door zijn studie 'Geestelijk gehandicapten in de vormingsinstituten voor werkende jeugd'. De noodzaak tot bestudering van deze zaak is vooral het gevolg van de uitwerking, die de per 1 januari 1964 in werking getreden herziene Gemeentelijke Sociale Werkvoorzieningsregeling blijkt te hebben op de toename van het aantal geestelijk gehandicapte gegadigden voor deelname aan het vormingswerk. De conclusies van deze studie komen in grote lijnen overeen met de aanwijzingen, verkregen uit eerdere publikaties en studiedagen van de Landelijke Stichting Katholieke Levensscholen (1964) en de Nationale Stichting voor Mater Amabilisscholen (1964–1965). Enkele conclusies zijn:

– vormingswerk is voor werknemers en werkneemsters van de sociale werkplaatsen noodzakelijk, maar zal gedifferentieerd moeten worden naar de mate van gestoordheid en sterk gespecialiseerd moeten zijn op de bijzondere karakteristieken van deze groep werknemers;

– de vormingsinstituten voor leerplichtvrije jeugd zullen derhalve slechts voor een deel der werkkrachten een rol kunnen spelen; een selectie moet plaatsvinden;

– selectiecriteria zullen zijn: de aanspreekbaarheid, de mogelijkheid relaties te kunnen aangaan met de staf en de medecursisten, de mogelijkheid om in groepsverband binnen het vormingsinstituut aan activiteiten deel te nemen;

– voor zover het geestelijk gehandicapten uit sociale werkplaatsen betreft zullen homogene groepen nodig zijn;

– de leiding zal, hetzij bij specialisten hetzij bij intensief getrainde vormingsleiders, moeten berusten;

– de bestaande programma-indeling biedt voldoende flexibiliteit om gehandhaafd te kunnen worden.

Een goed begeleid experiment lijkt gewenst, om de tot nu toe opgedane ervaringen en geformuleerde conclusies en verwachtingen voldoende fundament te geven.

In enkele vormingscentra en volkshogescholen worden reeds geruime tijd cursussen van enkele dagen tot enkele weken gehouden, die qua doelstelling veel gemeen hebben met de vormingsinstituten, dus gericht zijn op de verdere vorming van werkende jongeren, of op een introductie met betrekking tot de eerste intree in het arbeidsproces. Bovendien maken diverse vormingsinstituten gebruik van volkshogescholen en vormingscentra om gedurende een aantal dagen het normale programma op zinvolle wijze aan te vullen en uit te diepen. Om te bevorderen dat het werk van de volkshogescholen en vormingscentra ten aanzien van werkende jongeren in nauw overleg en in goede verstandhouding met de vormingsinstituten voor leerplichtvrije jeugd geschiedt, is in dit verslagjaar een overeenkomst tot stand gekomen tussen de vijf instanties, die internaten als volkshogescholen en vormingscentra exploiteren en de drie landelijke organisaties voor het vormingswerk voor leerplichtvrije jeugd.

D LAND- EN TUINBOUWONDERWIJS (LTO)

Het verslag van het land- en tuinbouwonderwijs over het jaar 1966 zal worden opgenomen in het Onderwijsverslag over het jaar 1967.

E WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS (WO)

RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN

Nadat de rector magnificus in zijn rede bij de rectoraatsoverdracht gewag heeft gemaakt van de verliezen, die de universitaire gemeenschap bij het heengaan van verschillende personen heeft geleden, staat hij enige ogenblikken stil bij de materiële en ruimtelijke moeilijkheden die de Leidse Universiteit heeft te doorstaan, waarbij de rector een voorbeeld geeft uit de medische faculteit, zeggende:

'Toen vóór de eerste wereldoorlog de plannen voor een nieuw academisch ziekenhuis te Leiden werden ontworpen, was daarin opgenomen de bouw van een psychiatrisch-neurologische kliniek. Enkele jaren na de mensenslachting is men met de bouw begonnen, doch de economische crisis met zijn deprimerende bezuinigingsgevolgen brak de werkzaamheden aan het zgn. gebouw X ontijdig af. Twintig jaar ontsierde het geraamte, dat slechts als monstrueuze rijwielstalling nog enige functie vervulde, het complex dat als Boerhaavekwartier de fiere naam zou dragen van hem, die na de 17de eeuw, glorietijd van kunsten en wetenschappen in de Lage Landen, de stap deed het medisch-klinische onderzoek en onderwijs op wetenschappelijke basis te stellen. Toen de furie van de nieuwe, alles overtreffende mensenmoord van de tweede wereldoorlog was uitgewoed, besloot men eindelijk het gebouw te voltooien. Echter de ruimtenood was toen zo groot geworden dat overwegingen van urgentie de psychiatrie van nieuwe behuizing uitsloten. Thans is er de mogelijkheid dat over twintig jaren voor de beide hoogleraren, die in de laatste twee jaar hun ambt met enthousiasme aanvaardden, en voor hun medewerkers een ruimtelijke voorziening tot stand zal komen, 75 jaar nadat het besluit hiertoe was genomen'.

Met dit voorbeeld heeft de rector willen illustreren, dat in de eerste plaats vele door de universiteit gevraagde voorzieningen niet berusten op recente verlangens, doch gezien moeten worden tegen een onvoorstelbare, in de loop van tientallen jaren ontstane achterstand; dat in de tweede plaats het inhalen van de achterstand een dwingende noodzaak is, niet alleen voor de universiteit als centrum van wetenschappelijke cultuur doch tevens voor het behoud en de verdere ontwikkeling van onze maatschappelijke samenleving, waarin de academisch gevormden niet meer gemist kunnen worden; dat ten derde de universiteiten in sterke mate afhankelijk zijn van incidentele conjunctuurschommelingen, waardoor opstelling en uitvoering van plannen voor lange termijn ernstig achterblijven, terwijl het beeld der vereiste voorzieningen voortdurend vertroebeld wordt.

Ook aan de Rijksuniversiteit te Leiden bleef het aantal studenten stijgen. Waren 5 jaar geleden in de cursus 1960–1961 5370 studenten ingeschreven, op 31 januari 1966 plaatste de 8000ste student zijn naam in het album studiosorum, terwijl aan het einde van het jaar het aantal ingeschrevenen 8162 bedroeg, een aantal dat volgens de prognose van het Centraal Planbureau uit 1960 eerst bereikt zou worden in het jaar 1974–1975.
Op grond van de in het financiële schema voor de komende 4 jaren genoemde toewijzingen zal de achterstand in personeelssterkte ten opzichte van het ontwikkelingsplan van 313 plaatsen in 1964 gestegen zijn tot 670 in 1968.

De rector is van mening dat een van de grootste lacunes in de Wet op het wetenschappelijk onderwijs deze is, dat het voortgezette en nascholings-onderwijs niet met nadruk is vastgelegd. De voorstelling als zouden de universiteiten en hogescholen hun belangrijkste taak hebben in het opleiden van studenten, is sinds lang in hoge mate onvolledig geworden. Het onderwijs aan afgestudeerden is zeker niet minder van betekenis. Het valt in twee groepen uiteen:

a de opleiding tot docent, specialist en wetenschappelijk onderzoeker van hen die aan de universiteit na hun afstuderen enige tijd verbonden blijven;
b het nascholingsonderwijs aan oud-alumni die het universitaire milieu hebben verlaten, doch nochtans de snelle ontwikkeling van hun wetenschappen moeten blijven volgen.

Voor beide aspecten van dit onderwijs is een sterk gedifferentieerd en deskundig wetenschappelijk corps onmisbaar.
Wanneer men bedenkt dat in alle faculteiten regelmatig cursussen, symposia, colloquia e.d. voor afgestudeerden worden gehouden, dan is het voor een ieder duidelijk dat hier een zeer grote taak van de universiteit in ontwikkeling is, die meer aandacht verdient dan tot dusver is gegeven, ondanks de invoering van een personeelsstop en temporisering van investeringen.

In het afgelopen academiejaar konden verschillende belangrijke projecten gerealiseerd worden. Een tweede universiteitsgebouw in de nabijheid van het station kwam bouwkundig gereed. Voor de daarin onder te brengen universitaire instellingen t.w. de psychodiagnostiek, het instituut voor taal-, land- en volkenkunde, het Afrika-studiecentrum, de niet-westerse sociologie, de oosterse secties uit de faculteit der letteren, en de pedagogiek, betekent dit een belangrijke verbetering. Bovendien is dit gebouw juist op tijd klaar gekomen om het centraal rekeninstituut in de gelegenheid te stellen met de modernste computer zijn werkzaamheden uit te breiden. Ook de bij dit gebouw behorende grote collegezalen zullen reeds spoedig goede diensten bewijzen.
Ook de juridische faculteit kreeg enige leniging in de ruimtenood, door het betrekken van twee nieuwe panden, terwijl het museum voor geologie en mineralogie de beschikking kreeg over belangrijk meer ruimte in een voormalig weeshuis. Voor de geologie kwam het gebouw van een voormalige meisjes-h.b.s. vrij.
Het Kamerlingh Onneslaboratorium werd uitgebreid met een nieuw gedeelte. Zo vond men ook elders voor ruimteproblemen een min of meer geslaagde oplossing, hoewel nog lang niet alle wensen en noodzaken vervuld zijn.

Hieronder volgt een opgave van het aantal ingeschreven studenten per faculteit:

Godgeleerdheid	149	sociale wetenschappen	501
rechtsgeleerdheid	1561	psychologie en opvoedkunde	489
geneeskunde	1689	centr. interfac. wijsbegeerte	58
wiskunde en natuurwetenschappen	2052	interfac. aardr. prehistorie	4
letteren	1652	stadium generale	7
		totaal	8162

Overzicht der promoties:

Godgeleerdheid	6
rechtsgeleerdheid	7
geneeskunde	21
wiskunde en natuurwetenschappen	37
letteren	9
sociale wetenschappen	2
	82

Detailinformaties

Van 15 tot en met 17 december 1966 is in het Academisch Ziekenhuis een Boerhaave-conferentie gehouden over de functies van het toekomstige universitaire medisch centrum. Deze conferentie werd georganiseerd met oog op de plannen tot nieuwbouw van academische ziekenhuizen bij de universiteiten van Amsterdam, Leiden en Utrecht. Bij de besprekingen over de vele problemen dienaangaande is ook de mening geuit dat bij de bouw van een ziekenhuis gestreefd moest worden naar de grootst mogelijke concentratie, hetgeen de doelmatigheid ten goede komt en de exploitatiekosten in niet geringe mate drukt.
De Leidse Universiteit wil in januari 1967 beginnen met een novum op het gebied van het wetenschappelijk onderwijs, namelijk met het geven van colleges per televisie. Het gaat hier om een aantal basisvakken voor zowel de studie sociologie als psychologie. Eind november 1966 zijn de opnamen begonnen in Utrecht, zodat spoedig reeds de eerste serie kon worden gebruikt.
Het totale aantal ampex opnamen zal ongeveer 150 bedragen, waarvan de ene helft zal bestaan uit hoorcolleges, de andere helft uit practicumcolleges.
De gehele collectie zal na ongeveer anderhalf jaar gereed kunnen zijn.

In het begin van het collegejaar is de literaire faculteit aan de Leidse Universiteit uitgebreid met een 'drama-sectie'. Er zullen colleges worden gegeven over de dramaturgie, n.l. inleiding tot de dramaturgie en de partituur van het drama. De studenten zullen dramaturgie als bijvak kunnen kiezen voor het doctoraal examen in de letteren.

De juridische faculteiten van de universiteiten van Leiden, Amsterdam en de Columbia University in New York organiseerden voor de vierde maal een zomerleergang in het Amerikaanse recht. Deze cursus was toegankelijk voor advocaten en studenten met een vergevorderde rechtenstudie.

Op 4 februari 1966 opende de president-curator van de Leidse Universiteit het Leiden International Student House. Dit huis is bedoeld een ontmoetingscentrum te zijn voor de ruim 200 buitenlandse studenten en hun Nederlandse collegae.

Met ingang van het academiejaar 1966–1967 is vanwege de faculteit der godgeleerdheid van de Leidse Universiteit een cursus in de klassieke talen ingesteld, die bestemd is voor personen die zich zonder gymnasiale opleiding willen voorbereiden op het speciale toelatingsexamen dat bij gunstige uitslag toegang verleent tot het afleggen van examens in de theologische faculteit.
Bezitters van een diploma h.b.s.-A of h.b.s.-B leggen een voortentamen af: bezitters van het diploma kweekschool (derde leerkring), h.t.s. en zij die ouder zijn dan 30 jaar een colloquium. De duur van de opleiding voor dit toelatingsexamen is gesteld op 2 jaar. Kandidaten voor deze cursus kunnen zich als student laten inschrijven. De lessen worden gegeven door een hiertoe bevoegd lid van de staf der faculteit.

Op 17 maart 1966 belegde de Commissie studievoorlichting in het Academisch Ziekenhuis te Leiden een voorlichtingsbijeenkomst voor schooldekanen.
Op deze bijeenkomst werd er o.a. de aandacht op gevestigd, dat de opleidingen in de wis- en natuurkunde aan universiteit en hogeschool van de studenten uiteraard een bêta-begaafdheid eisen, die het beste te meten is aan de hand van de wiskundecijfers.
Overigens toonde men zich voorstander van betere selectiemogelijkheden, gelet op het hoge percentage afvallers dat in de beide eerste universitaire jaren 40–50% bedraagt, welke selectie uiteindelijk van zeer groot belang is voor student, universiteit en maatschappij. Het eind-diploma v.h.m.o. behoeft geen garantie te zijn voor het welslagen als student.
De bijeenkomst werd besloten met o.a. een opmerking van de voorzitter, dat de toekomst van het gymnasium wellicht veiliger ware te stellen, indien daarin een gamma-richting tot

stand zou komen, waaraan o.m. de universitaire opleiding in de politieke en sociale wetenschappen voortreffelijk zou aansluiten.

De senaat van de Universiteit van Leiden heeft het prorectoraat ingesteld. Met ingang van 1 september 1966 is voor de tijd van vijf jaren de eerste prorector benoemd. De samenwerking tussen senaat en curatorium zal hier baat bij kunnen vinden. De Leidse rector magnificus is slechts één jaar in functie. Hij wordt opgevolgd door de secretaris van de senaat, die deze functie ook slechts één jaar bekleedt. De Leidse Universiteit kende wel verscheidene jaren een prosecretaris, die de leiding van het senaatsbureau had. Dit bureau is thans gereorganiseerd. De instelling van bovenbedoeld prorectoraat waarborgt een zekere continuïteit in bestuursvorm en ervaring.

RIJKSUNIVERSITEIT TE UTRECHT

In het verslagjaar vertoonde het aantal promoties aan de Rijksuniversiteit te Utrecht een teruggang ten opzichte van de vorige cursus en verminderde van toen 120 tot nu 98. Merkwaardig is dat het verschijnsel van de totale vermindering ook blijkt te zijn opgetreden bij de andere rijksuniversiteiten. Een verklaring hiervoor zou misschien te vinden zijn in het feit dat vele faculteiten en subfaculteiten krachtig bezig zijn de studieprogramma's te wijzigen en vooral te intensiveren, waardoor de staf veel meer dan voorheen bij het onderwijs wordt ingeschakeld en daardoor minder tijd en energie beschikbaar heeft voor eigen wetenschappelijk onderzoek.
Van de genoemde 98 promoties vonden er 13 met lof plaats.

Van de 12 instellingen voor wetenschappelijk onderwijs blijven er vijf (Leiden, Utrecht, Rotterdam, Tilburg en Nijmegen) geporteerd voor het éénjarig rectoraat. Daarnaast heeft Groningen een tweejarig rectoraat. Delft en Eindhoven hebben een driejarig rectoraat. De overige instellingen, te weten Twente, de beide Amsterdamse universiteiten en Wageningen, gaven de voorkeur aan de door de wet bedoelde vierjarige bekleding van deze functie.
De problemen betreffende de rectoraatsduur in verband met de continuïteit van bestuur en beleid zijn aan de Rijksuniversiteit te Utrecht opgelost door het instellen van een viermanschap. Wordt het geldende anciënniteitsbeginsel soepel toegepast, dan kunnen de leden van het viermanschap uit vier verschillende faculteiten gerecruteerd worden, hetgeen de mogelijkheid biedt dat zij elkaar in die samenstelling goed aanvullen. Een voordeel is ook dat men drie en een half jaar van tevoren weet wanneer men voor een vervulling van het rectoraat in aanmerking komt, zodat door de belanghebbende tijdig maatregelen kunnen worden genomen om zich voor het bekleden van de functie vrij te maken van andere werkzaamheden.
Evenals andere universiteiten en hogescholen heeft ook de Rijksuniversiteit te Utrecht ruimtelijke problemen. De faculteiten der godgeleerdheid en der rechtsgeleerdheid vragen dringend om oplossingen. In het bijzonder het economisch instituut ondervindt van dit ruimtegebrek zeer grote bezwaren. De faculteit der geneeskunde wijst op de wenselijkheid van een andere opzet van de begroting van het universitaire onderwijs, opdat de ontwikkeling daarvan niet door conjunctuurschommelingen kan worden verstoord.
Tevens denkt deze faculteit aan de mogelijkheid om bij voorkeur van het begin van de studie af een numerus fixus te hanteren, zodat de belasting van het onderwijs voor het gehele curriculum vastligt.
Ook de faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen heeft moeilijkheden ten aanzien van de personele en materiële voorzieningen, vooral in verband met de sterke toename van het aantal studenten, die zich in het bijzonder bij de subfaculteit der biologie manifesteerde.
De faculteit der letteren wenst een universitaire instantie, die de zorg draagt voor een passende ontvangst van buitenlandse hoogleraren, terwijl de faculteit der diergeneeskunde met grote moeilijkheden met betrekking tot de personeelsvoorziening te kampen heeft.

De steeds groter wordende toeloop van studenten voor de faculteit der sociale wetenschappen doet ook aldaar problemen ontstaan ten aanzien van personeel en huisvesting die tijdelijk moeten worden opgelost, aangezien een betere oplossing slechts op langere termijn te verwezenlijken is.

In de rede van rector magnificus ter gelegenheid van de rectoraatsoverdracht der Rijksuniversiteit te Utrecht worden enige 'hartige' woorden gewijd aan het studentenweekblad Trophonics dat over het algemeen in de universitaire wereld veel weerstand en weerzin opwekt. Evenmin kan de rector de bundel, getiteld: 'Je eigen gracht graven', die bedoelde een beeld te geven van het (Utrechtse) universitaire leven van vandaag, hoog aanslaan, aangezien de bundel in een soort Trophonics-stijl was vervat en allerminst een juist beeld geeft van het universitaire leven in deze tijd. Derhalve mag deze 'lustrumactiviteit' niet als geslaagd worden beschouwd, waartegenover vele andere activiteiten staan die aller waardering genoten.

Detailinformaties

De Utrechtse medische faculteit heeft een aantal wijzigingen in het opleidingsschema gepubliceerd, die o.a. ten doel hebben de studieduur te verkorten voor degenen, die zich gaan specialiseren. Er is voortaan na elk studiejaar een beperkt examen, n.l.: na het eerste jaar kandidaats 1, na het tweede jaar kandidaats 2, na het derde jaar kandidaats 3, na het vierde jaar doctoraal 1 en na het vijfde jaar doctoraal 2. Reeds in het tweede jaar maakte de student kennis met de kliniek. Ook voor andere onderdelen van de studie heeft een verschuiving naar een vroeger tijdstip plaats. Na het doctoraal 2 examen volgt een jaar van praktisch werken dat leidt tot het examen van assistent-arts (semi-arts). Wie huisarts wil worden, kan zich daarvoor nog een jaar bekwamen en doet daarna het artsexamen. Wie zich wil specialiseren, begint daarmede in zijn zevende studiejaar en doet niet meer zoals vroeger eerst zijn artsexamen.

Op 17 oktober 1966 heeft de voorzitter van de subfaculteit der tandheelkunde de eerste paal geslagen voor het nieuwe tandheelkundig instituut, dat op het nieuwe universitaire centrum De Uithof zal verrijzen. Men verwacht dat het nieuwe instituut bij het begin van het studiejaar 1972–1973 geheel in gebruik zal kunnen worden genomen.

Op 19 oktober 1966 heeft de rector magnificus het instituut voor toegepaste taalkunde van de Rijksuniversiteit te Utrecht geopend. Het instituut beschikt over twee talenpractica, waarmede het voornamelijk zijn diensten zal verlenen bij het onderwijs in mondelinge taalbeheersing.
Dit onderwijs zal worden gegeven aan:

a de vakstudenten in de talen, die reeds op de middelbare school zijn onderwezen (Frans, Duits, Engels);
b vakstudenten in de talen, die niet of nauwelijks op de middelbare school werden onderwezen (Spaans, Italiaans, Russisch);
c stafleden, niet vak-studenten en andere belangstellenden die tot een hogere graad van beheersing van het gesproken Frans, Duits en Engels willen geraken;
d buitenlandse studenten die Nederlands moeten leren om de colleges te kunnen volgen.

Ook zal het instituut worden betrokken bij de opleiding en nascholing van leraren.

Naast de studie in het Italiaans als hoofdvak en als bijvak bij een andere studie is voor hen, die in het bezit zijn van het einddiploma gymnasium, h.b.s. of m.s.v.m. of een daarmee gelijk te stellen opleiding, de mogelijkheid geschapen om zich bij de Rijksuniversiteit te Leiden te laten inschrijven als student voor een vierjarige cursus voor tolk-vertaler, die een opleiding geeft tot verkrijging van het staatsdiploma tolk-vertaler Italiaans.

RIJKSUNIVERSITEIT TE GRONINGEN

De ruimtelijke moeilijkheden der Rijksuniversiteit te Groningen werden enigszins verlicht door de opening van het laboratorium voor technische scheikunde op 15 juni 1966. Voor een nieuwe kliniek voor de psychiatrie werd op 30 maart van het verslagjaar de eerste paal geslagen. De biologie zal een behuizing vinden van respectabele omvang in Haren.
Daarnaast bestaan er nog vele plannen in ver of minder ver gevorderde staat van voorbereiding, maar de realisering dezer plannen zal de bestuurderen nog vele rimpels op het hoofd bezorgen.

In het algemeen kan men stellen, dat de universiteiten voortdurend groeien omdat de maatschappij in steeds toenemende mate behoefte heeft aan mensen die de wetenschap onmiddellijk dienen en aan nog veel meer mensen die de kennis bezitten die nodig is om de maatschappij te doen delen in de uitkomsten van het onderzoek. De ontwikkeling van het wetenschappelijk onderzoek zelf brengt mede, dat de inrichtingen die men nodig heeft voortdurend in omvang en ook in kosten toenemen. Die beweging strekt zich uit tot de studieprogramma's, die telkens weer moeten worden aangepast en omgewerkt, zo zelfs, dat de studenten daardoor gemakkelijk in verwarring kunnen geraken. De universiteit beweegt zich midden in dit proces van voortgaande snelle verandering en vernieuwing; het wegsnoeien van het dode hout uit de studieprogramma's is een moeilijke zaak, omdat de vraag of bepaalde onderdelen gemist kunnen worden weer in hoge mate afhangt van de vraag naar het oogmerk van de opleiding in verband met de maatschappelijke behoeften.

Aangezien de Wet op het wetenschappelijk onderwijs hoofdzakelijk de structuur van de universiteiten en hogescholen als onderwijsinstellingen aangeeft en de genoemde wet niet voorziet in de organisatie van het wetenschappelijk onderzoek, zijn de instituten bij een commissie uit de Academische Raad in studie. Indien de onderzoektaken naar behoren vervuld zullen moeten worden, dan dient het onderzoek organisatorisch te worden ondergebracht in betrekkelijk grote eenheden, hetgeen een goede taakverdeling mogelijk maakt. Een georganiseerd overleg tussen het dagelijks bestuur van de senaat, vertegenwoordigers van curatoren en van de Groningse studentenraad en andere studentenorganisaties is hierbij niet weg te denken. Aldus de rector magnificus in zijn rede bij de opening van het studiejaar 1966.
Curatoren en de medische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen en de besturen en specialisten van de Deventer ziekenhuizen hebben in het verslagjaar de mogelijkheid besproken een opleiding van medische doctorandi tot arts in Deventer te vestigen. Hierdoor zou de bestaande overbelasting van de medische opleidingsfaculteiten verminderen.
Beide partijen verwachten, dat deze samenwerking van groot belang zal zijn, zowel voor de universiteit als voor de Deventer ziekenhuizen. De universiteit is gebaat bij een verlichting van het probleem van de overbevolking van medische studenten en de bedoelde ziekenhuizen bij een verbetering van de wetenschappelijke contacten.

Aan de Rijksuniversiteit te Groningen waren in het verslagjaar 5887 studenten ingeschreven. Het aantal eerstejaarsstudenten bedroeg 1218, terwijl voor de M.O.-akte-examens 879 studenten waren ingeschreven.

GEMEENTELIJKE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

Op voorstel van de senaat kwam de oprichting van het centrum voor onderwijsresearch tot stand, dat zich zal bezighouden met het wetenschappelijk onderzoek van het onderwijs aan de universiteit van de gemeente Amsterdam. Voor het werk van dit centrum is door de senaat een commissie onderwijsresearch als adviesraad gevormd, waarin naast hoogleraren en leden van de wetenschappelijke staf ook studenten zitting zullen hebben.

De senaat heeft zich in het verslagjaar ook intensief bezig gehouden met de ruimtelijke planning van de universiteit op lange termijn. Daartoe heeft de senaat een commissie gevormd, waarvan behalve senaatsleden ook leden van de wetenschappelijke staf deel uitmaken.

Voorts stelde de senaat een commissie in ter nadere bestudering van het vraagstuk hoe de steeds zwaardere eisen, die het onderwijs aan de docenten stelt, kunnen worden verzoend met de noodzaak en de plicht tot het verrichten van wetenschappelijke arbeid, door instelling van een zgn. 'sabbathsverlof'.

Er bestaat een voortdurende conflictsituatie tussen enerzijds de voorzieningen die getroffen moeten worden om aan de dringende ruimtenood en de toename van personeel en studenten op korte termijn direct het hoofd te bieden en anderzijds de voorzieningen die een definitieve vormgeving van de universiteit moeten bewerkstelligen.
De Commissie voor bouwaangelegenheden heeft in deze situatie een aantal zeer belangrijke adviezen uitgebracht over de toewijzing van nieuw verkregen ruimten en de vaststelling van de prioriteit van de investeringen. Daartoe is een begin gemaakt met enkele definitieve bouwprojecten, het laboratorium voor dierfysiologie en de eerste fase van een hoogbouwplan ten behoeve van de faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen. Daarnaast werden verschillende bestaande panden voor universitaire doeleinden verbouwd en/of ingericht, verspreid over de gehele stad Amsterdam. Bij het grote aantal voor de universiteit in gereedheid gebrachte en te brengen gebouwen zijn voormalige herenhuizen, burgerwoningen, een diamantslijperij, een door de vorige gebruikers als verouderd prijsgegeven schoolgebouw, een fraai kantoorpand en een oude kliniek. Echter een volwaardige voorziening is op den duur alleen door nieuwbouw te verwerven.

De voorziening van wetenschappelijk personeel heeft een bijzondere moeilijkheid opgeleverd, daar de minister van defensie voor iedere instelling voor wetenschappelijk onderwijs voor 1966 een quotum had vastgesteld voor het aantal te verlenen vrijstellingen van militaire dienst voor dienstplichtig wetenschappelijk personeel. Dit quotum lag belangrijk lager dan de in de vorige jaren verleende aantallen vrijstellingen. Deze maatregel heeft een ongunstige invloed gehad op een goede bezetting van de staf. Deze beperking is een zeer ernstige zaak.

In totaal waren aan de universiteit van de gemeente Amsterdam 12 962 studenten ingeschreven, hetgeen een stijging inhield van ruim 12% ten opzichte van het totale aantal in het vorige jaar. Van alle studenten in Nederland heeft bijna 18% zich laten inschrijven aan deze universiteit. In verschillende sectoren is ten aanzien van de personele, materiële en ruimtelijke voorzieningen daardoor vrijwel een maximum bereikt.

Er waren 2843 voor het eerst ingeschrevenen, waarbij de toename ten opzichte van vorige jaren vooral is te signaleren bij de A-faculteiten. Het studentenaantal in de faculteit der letteren is dit jaar de 3000 gepasseerd. Ook is een sterke stijging van het aantal studenten te constateren bij de maatschappijwetenschappen. Voor een universitaire M.O.-akte studeerden 961 studenten.
In het verslagjaar ontvingen 4255 studenten een rijksstudietoelage, waarmede een bedrag van 11 miljoen gulden was gemoeid. Ruim f 6,5 miljoen hiervan werd verstrekt in de vorm van beurzen.
De grote toeloop van studenten heeft ook in Amsterdam grote problemen geschapen ten aanzien van de studentenhuisvesting. Gelukkig werden wel enige oplossingen gevonden, maar deze waren te gering en te beperkt in omvang om de nood geheel te kunnen lenigen. Daarom wonen ook dit jaar weer vele honderden studenten op kamers die voor bewoning ongeschikt zijn.

Detailinformaties

Als vervolg op de sinds 1960 op het Roeterseiland reeds gebouwde en nog in aanbouw zijnde laboratoria voor de universiteit van Amsterdam is aan het einde van 1966 een aanvang gemaakt met de uitvoering van het zgn. hoogbouwplan Roeterseiland. Dit hoogbouwplan, zo genoemd omdat de nieuwe gebouwen met hun 45 meter aanzienlijk hoger zullen zijn dan de omringende gebouwen van ongeveer 20 meter hoogte, bestaat uit diverse bouwmassa's, die onderling zijn verbonden op het niveau van de eerste verdieping.
Eerste bouwmassa: drie verdiepingen tellend hoofdgebouw van de faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen, waarin tevens vijf collegezalen aanwezig zullen zijn.
Tweede bouwmassa: tien verdiepingen tellend gebouw, op de eerste aansluitend, waarin ruimten zijn geprojecteerd voor sterrenkunde, wiskunde en econometrie. Op het dak zal een sterrenkoepel worden opgetrokken.
Derde bouwmassa: eveneens tien verdiepingen tellend gebouw voor chemie en farmacie.
Vierde bouwmassa: een gebouw voor de natuurkunde, dat zal aansluiten aan de reeds nieuw gebouwde natuurkundige laboratoria. Indien de financiën op tijd ter beschikking komen, kan dit hoogbouwplan over 12 jaar voltooid zijn. Het zal dan plaats bieden aan de gehele faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen, exclusief de biologie.

Aan de universiteit van Amsterdam is in het verslagjaar een doctoraal examen in de dramaturgie en geschiedenis van de dramatische kunst ingesteld. Dit betekent, dat kandidaten in de faculteit der letteren deze studie nu als hoofdvak voor dit examen kunnen kiezen. De studietijd is geschat op ruim twee à drie jaar, dit naar gelang van de keuze der bijvakken. Voor deze studie is het instituut voor dramatische kunst opgericht, dat beschikt over een snel groeiende vakbibliotheek, verzamelingen van grammofoonplaten, tijdschriften en andere studiemiddelen.

VRIJE UNIVERSITEIT TE AMSTERDAM

De nieuwbouw van de Vrije Universiteit te Amsterdam heeft in het verslagjaar een verrassende vooruitgang gemaakt. Niet alleen het ziekenhuis en een aantal laboratoria kwamen gereed, maar tevens werd door de bouw van een provisorium driekwart van de universiteit op het terrein in Buitenveldert gevestigd. Ook de huisvesting der faculteiten der letteren en der sociale wetenschappen, de scheikunde en de psychiatrie is thans redelijk verzorgd.

In het verslagjaar werden 5071 studenten ingeschreven, waarvan voor de eerste maal 1025. Het aantal studenten uit de West bedroeg 47 en dat der buitenlandse studenten 161.
Het aantal promoties is absoluut en relatief gedaald. In tegenstelling tot het vorige jaar, waarin 25 promoties plaatsvonden, was de 'animo' dit jaar niet zo groot, zodat er maar 16 personen promoveerden. Men krijgt de voorlopige indruk dat in ieder geval in de alphafaculteiten de neiging tot promoveren afneemt. Vaak ook blijken bij de voorbereiding van een promotie financiële bezwaren zwaar te drukken.

Met betrekking tot de studenten merkt de rector magnificus in zijn rede, gehouden ter gelegenheid van de opening van het studiejaar 1966–1967 o.m. op, dat zij de macht van de pers hebben ontdekt. Hij spreekt de wens uit, dat de tijd nooit moge komen, dat de studenten in hun bladen blijk geven van de bezadigdheid, die naar men zegt het kenmerk is van oude heren. Maar de rector acht het betreurenswaardig, dat blijkbaar wèl de tijd is aangebroken, waarin de studentenpers althans in sommige uitingen blijk geeft van dezelfde onbeschoftheid, die men ook wel eens bij oude heren aantreft. Al mogen persvrijheid en vrijheid van meningsuiting een wezenlijk deel van de democratie zijn, dit mag niet betekenen, dat mensen of

volksgroepen gekwetst mogen worden. Laten de studenten aan deze voortreffelijke beginselen denken als men zich geroepen voelt over leden van het Koninklijk Huis of over de ministers te schrijven.

De Vrije Universiteit hoopt de moeilijkheden, wanneer meer dan 200 eerstejaars medici zouden moeten worden toegelaten, op te vangen door de aanleg van een televisie-circuit. Men moet er echter niet gering over denken dat op deze wijze weer een deel van het contact tussen docent en student wegvalt en dat het drie kwartier lang kijken en luisteren naar een televisiebeeld van een college gevende hoogleraar voor de studenten geen gemakkelijke opgave is. Maar men tracht op deze wijze een alternatief te vinden voor de verwerping van de numerus clausus.

Detailinformaties

Op 12 oktober 1966 opende de minister van onderwijs en wetenschappen acht nieuwe gebouwen van de Vrije Universiteit te Amsterdam, n.l. het Academisch Ziekenhuis der Vrije Universiteit, het woonhuis voor de leerlingen der verpleegstersschool, de gebouwen van de subfaculteiten der wiskunde, sterrenkunde en natuurwetenschappen, het cyclotrongebouw van het natuurkundig laboratorium, het gebouw van de subfaculteit der geologie, geofysica en biologie van de faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen, een complex voor studentenhuisvesting, een sporthal en het provisorium.

De Vrije Universiteit heeft in het verslagjaar een uiterst modern talenpracticum in gebruik genomen, dat voornamelijk dienstbaar is aan het onderwijs in de moderne talen. Het practicum biedt plaats aan 16 studenten. Voor aanstaande leraren biedt deze ervaring de voordelen, de zich aldus verworven kennis straks op de eigen leerlingen wellicht op dezelfde wijze te kunnen overdragen, aangezien sommige scholen voor voortgezet onderwijs reeds een talenpracticum bezitten.

Medio 1966 legden 20 niet-gymnasiasten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam het aanvullend tentamen af, dat toegang geeft tot het propaedeutisch examen aan de theologische faculteit. Van hen slaagden er 13 zonder meer, 4 kregen een 'herexamen' en 3 werden afgewezen.
Dit is het eerste resultaat van de speciale cursus, die bezitters van diploma's h.b.s., kweekschool enz. de mogelijkheid biedt theologie te gaan studeren.
De theologische faculteit van de Vrije Universiteit is thans de grootste van Nederland. Zij telt 413 studenten; hierop volgt de Rijksuniversiteit te Utrecht met 347 theologie studenten; derde is de theologische hogeschool van de gereformeerde kerken te Kampen met 212 studenten.

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN

Bij de rectoraatsoverdracht vestigde de rector magnificus allereerst de aaandacht op de wassende stroom van studenten enerzijds en de ontoereikende financiële en personele middelen anderzijds. Deze twee gegevens veroorzaken in de universitaire wereld grote spanningen, die volgens de rector zijn op te heffen door een radicale herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs, of door een numerus clausus voor alle studierichtingen. Het zich bezinnen over deze mogelijkheden acht de rector een gebiedende eis, teneinde over tien of vijftien jaar met het wetenschappelijk onderwijs niet in de klem te geraken.

Het is een opvallend verschijnsel dat de problemen rondom het bestuur van de universiteit en een efficiënte samenwerking van curatoren en senaat resp. faculteiten thans op landelijk

niveau zowel in de academische raad als in het rectorencollege tot een uitwisseling van rapporten en gedachten heeft geleid.
Aan de Nijmeegse universiteit garandeert de tweewekelijkse bespreking tussen president-curator en secretaris van curatoren, met rector en secretaris van de senaat volledige wederzijdse informatie en een efficiënte samenwerking. Voorts is onder de stimulans van curatoren per faculteit een leerstoelenbeleid uitgewerkt, dat verzekert dat er een gelijke tred wordt gehouden met de ontwikkeling van het aantal studenten. De senatus contractus schijnt het aangewezen lichaam te zijn om de begroting van de universiteit en in het bijzonder ook de coördinatie van het leerstoelenbeleid van de diverse faculteiten jaarlijks te bespreken.

Vele van de moderniseringsstromingen in de universiteiten en hogescholen zijn door de thans vijf jaar oude Wet op het wetenschappelijk onderwijs op gang gebracht. Dit geldt zowel voor de bestuurs- en beleidsvernieuwingen, als voor de herzieningen van de onderwijsprogramma's, die thans in vrijwel alle studierichtingen tot eerstejaarstoetsen en tot efficiënter indelingen hebben geleid.

Het Nijmeegse studentencorps 'Carolus Magnus' is opgeheven en daarvoor in de plaats is getreden de Unie van Studenten te Nijmegen. De gezelligheidsverenigingen maken daarvan geen deel meer uit en zijn zelfstandig geworden. In de U.S.N. zijn wetenschappelijke, culturele en sociale studentengroeperingen verenigd. Op initiatief van de U.S.N. kwamen studiedagen tijdens introductiekampen voor eerstejaars studenten tot stand door samenwerking met de voorlichtingscommissie van de universiteit. Curatoren verleenden hun medewerking, hoogleraren en docenten hebben deelgenomen aan de discussies en fora.

Nadat de rector uitvoerig heeft stilgestaan bij het rijksstudietoelagenbeleid, waarbij hij naar voren bracht dat de onverwachte koersverandering in dit beleid onbillijk is tegenover hen die eerder een hogere toelage genoten, waardoor met twee financiële maten wordt gemeten en de democratisering van het wetenschappelijk onderwijs in aanzienlijke mate wordt geremd, signaleert hij een andere afremming, die plaatsvindt op het terrein van de studentenhuisvesting. Ook hier spelen de overheidsgelden een belangrijke rol en ook in Nijmegen zijn de wensen en noodzakelijkheden ten aanzien van de huisvesting der studenten bij lange na niet te realiseren.

Op grond van een senaatsbesluit is de mogelijkheid geopend voor faculteiten, die dat wensen, om de dag na de rectoraatsoverdracht met colleges en practica aan te vangen. Op grond hiervan is de gezelligheidsverenigingen aangezegd, dat hun groentijden op deze dag afgelopen moeten zijn. Dit heeft ten gevolge dat onder het rectoraat 1965–1966 ook de groentijd valt van hen, die in 1966–1967 met de studie beginnen.

Het aantal gewone en buitengewone hoogleraren van de Katholieke Universiteit te Nijmegen bedraagt in het jaar 1966: 124; tezamen met de lectoren en overige docenten telt het gehele docentencorps 272 personen.
Het aantal studenten bedroeg 5878, dat is 721 meer dan in het vorige jaar. De faculteit der sociale wetenschappen was de grootste faculteit in studentental met een verschil van 37 studenten aan de faculteit der geneeskunde.
Het aantal personeelsleden (exclusief het Sint Radboudziekenhuis) bedroeg 2001, inclusief het ziekenhuis 3143.

De bouwplannen van de faculteit der geneeskunde zijn in het verslagjaar verwezenlijkt tot ongeveer 46%, die der faculteit der wiskunde en natuurwetenschappen tot nog geen 20% van het aanvaarde totale bouwplan!
De A-faculteiten zijn vaak ontoereikend behuisd en verspreid over de gehele stad.

224

Restricted 1251 B30 | R 672B1

LINKERS.
eend.
oog.
uur.
MEDEKLINKERS.
fles.
glas.
kraan.
lamp.
paau.
quast.
trom.
vrou.
zerk.

KLINKERS.
nap.
eend.
inkt.
oog.
uur.
MEDEKLINKERS.
bloem.
druif.
fles.
glas.
hoed.
juk.
kraan.
lamp.
meeu.
neus.
paau.
quast.
raam.
fyz.
trom.
vrou.
wieg.
zerk.